

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

MAGYAR HUSZÁRFEGYVEREK A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC BUKÁSÁIG A TÁRGYI EMLÉKANYAG TÜKRÉBEN

KOVÁCS TIBOR
2008

**Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

KOVÁCS TIBOR

**MAGYAR HUSZÁRFEGYVEREK A
RÁKÓCZI SZABADSÁGHARC BUKÁSÁIG A
TÁRGYI EMLÉKANYAG TÜKRÉBEN**

**Történettudományi Doktori Iskola Modernkori
Program**

Témavezető: Dr. Papp Sándor

Szeged, 2008.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	4
II. „A huszárok eredetéről”	7
1. A magyar hadsereg lovassága az Árpád-korban	7
2. A magyar hadsereg lovassága a 14. században	24
3. Nehézlovasok, könnyűlovasok és huszárok a 15. században.....	40
4. Huszárok és nehézlovasok a 16. században.....	58
5. Mi a huszár?.....	64
III. Támadófegyverek.....	67
1. A szablya.....	67
2. A hegyestőr.....	103
3. A pallos	129
4. A buzogány.....	151
5. Fokos, balta, bárd.....	182
6. A kopja.....	189
7. Pisztoly és karabély	196
IV. Védőfegyverek	206
1. Sisak	206
2. Huszár félvért és sodronying	220
3. Tárcsapajzs.....	231
V. Irodalomjegyzék	241
1. Rövidítések.....	241
2. Irodalom.....	243

I. Bevezetés

A huszárság Hunyadi Mátyás uralkodása alatt vált jól hasznosítható és elfogadott fegyvernemmé. A mohácsi csata után pedig egyedüli záloga lett Magyarország védelmének, és 1526-tól kezdve vált fokozatosan teljesen magyarrá. Ennek, a nemzetünk számára oly kedves és híres fegyvernemnek a tárgyi emlékanyagát – szinte kizárólagosan – a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára, azaz jelenlegi munkahelyem őrzi a 18. századdal bezárólag. 1913-ban került a Magyar Nemzeti Múzeum Hadtörténelmi Gyűjteményéhez Tóth Zoltán (1888-1958), aki 1934-ben jelentette meg a huszárság eredetéről írott – jelentős vitát kiváltó – dolgozatát¹ A huszárság délszláv gyökereiről és az őket érő török hatásról írott sorai a mai napig szinte általánosan elfogadottak a magyar történetírásban. A tárgyi emlékanyag tekintetében a legfontosabb áttekintő munka Kalmár János (1899-1977) tollából jelent meg 1971-ben.² Kalmár 1935-ben került a Magyar Nemzeti Múzeumba és eredeti végzettsége – gépészmérnök – lévén, jó érzékkel dolgozta fel a különféle fegyvereket és számos dolgot jelentetett meg, amelyeket 1971-ben kiadott fő művében egységesített.

Az 1930-as években zajló, a huszárság eredetéről szóló vita során egyértelművé vált, hogy a könnyűlovas fegyvernem soha nem enyészett el Magyarországon, noha – kisebb számban ugyan, de – csatadöntő elem egészen Mohácsig a nehézlovasság volt. Ennek fényében nem csoda, hogy a könnyűlovasoknak, köztük a husároknak a negatív jelzőkkel való felruházása igencsak általános a kései középkorban. Ennek legfőbb oka az, hogy a gyorsan mozgó portyázó könnyűlovasok igencsak sok szenvedést okoztak a lakosságnak. A huszárság mellett a 15. század „másik” könnyűlovas fegyverneme a tekkatonaságban keresendő. Úgy tűnik e két alakulat egymás mellett létezett a 15. század folyamán, amit Darkó Jenő jól bizonyított 1937-ben megjelent, a huszárságról írott dolgozatában³. A huszárság legfontosabb támadófegyvere a szablya és a kopja, de mellettük felbukkant a hegyestőr, csákányfokos, és buzogány is. A védőfegyverek közül a pajzs, sodronying, fegyverderék és a sisak a legfontosabb. A mohácsi csata után a fegyverzet gyors átalakulását jól tükrözik a tárgyi emlékek mellett a magyar nemesi végrendeletek és a főúri kincstárak inventáriumai. Az ingósági jegyzékeken kívül fontos

---

¹ Tóth Z. 1934. 129-196; Kovács S. T. 2002. 348.

² Kalmár J. 1971.

³ Darkó J. 1937. 162-165.

források még – a fegyverek kutatása szempontjából – a magyar udvartartási – és vásárlási könyvek, limitációk, levelezések, naplók, sőt önéletrajzok is, melyekből fény derül a fegyverek beszerzésének módjára, formájára és vételárára is. A képi ábrázolások közül elsőrangúak a síremlékek, korabeli címerképek, metszetek, festmények és lavírozott tusrajzok. A fenti képi források elárulják a fegyverek rögzítésének, viselésének és adott esetben használatának a módjait.

A disszertáció formáját tekintve öt fejezetre oszlik, melyek a következők: I. Bevezetés, II. „A huszárok eredetéről”, III. Támadófegyverek, IV. Védőfegyverek, V. Irodalomjegyzék. A számos illusztráció tartalmazza az adott fegyver fő típusait, de vitás kérdések bizonyításakor a lehető legtöbb képi ábrázolást igyekeztem közreadni. Az ábrákat nem külön mellékletben, hanem a jobb nyomon követhetőség érdekében magában a disszertációban helyeztem el, lehetőleg a szóban forgó műtárgy előtti lapon. A dolgozatom alapját – mint említettem – a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának gyűjteménye alkotja, de természetesen a disszertáció más hazai és külföldi múzeumok valamint magángyűjtemények anyagába is betekintést nyújt. Az egyes fejezetek nem csupán a különböző fegyverek katalógus jellegű leírását adják, hanem esetenként kutatástörténetet és a legújabb eredmények felhasználásával készült összefoglalást is tartalmaznak. Szükséges hangsúlyozni, hogy számos huszárfegyver – köztük jó néhány unikálisnak mondható darab – először ebben a disszertációban kerül publikálásra.

A huszárság magyarországi térhódítása során számos új típusú fegyver jelent meg, amelyeket a könnyűlovas fegyvernem közvetített a magyar nemességhez és a gyalogos hajdúkhöz is. A disszertációban ezért találkozunk számos főúri és uralkodói fegyverrel, mert ezek is a huszár típusba tartoznak, jóllehet nem huszárok viselték és használták őket. A főúri fegyvertárak számos családi fegyvert őriztek meg, és ez sajnos nem mondható el a végváraink fegyvertáaira, mert a bennük őrzött darabok véglegesen elkallódtak, vagy kohókban végezték sorsukat. A fent leírtak miatt például a 15-17. századból kizárólag csak főúri nyergek maradtak fenn, egyszerű, a forrásokban is sokat emlegetett katona, vagy – huszárnnyereggel nem is találkozunk.

A disszertáció megírása során nagy hangsúlyt fektettem a pontos kronológiára. Az egyes alfejezeteket mindig a legnagyobb számban fennmaradt fegyvertípussal kezdem, mint például a támadófegyverek esetében a szablyákkal. Ez a módszer természetesen nem jelöl fontossági sorrendet, de mutat egy bizonyos arányt az azonos fegyvertípusokon belül.

A disszertáció megírásakor komoly motivációt adott, hogy azon szerencsés emberek közé tartozom, aki munkahelye, szakmája és érdeklődési köre révén Tóth Zoltán és Kalmár János utódjának mondhatja magát. Azokat a műtárgyakat foghattam a kezembe és jó néhány olyan kötetet forgathattam, amelyet a magyar fegyverek egykori jeles kutatói is használtak kitűnő tanulmányaik megírásakor. A disszertáció összeállításakor számos esetben támaszkodtam a huszárfegyverekről írott korábbi dolgozataimra, amelyek Kovács S. Tibor szerzői néven jelentek meg.

Célom azt volt, hogy a fennmaradt tárgyi emléanyagot megfelelő történeti környezetbe helyezzem, és ez által a lehető legteljesebb képet nyújtson a „legmagyarabb fegyvernem” korai évszázadairól.

II. „A huszárok eredetéről”

II. 1. A magyar hadsereg lovassága az Árpád-korban

A magyar hadtörténetírásban először 1934-ben Tóth Zoltán tollából jelent meg olyan dolgozat, amely a középkori Magyarországon jelenlévő nehéz – és könnyűlovasság szerepét, arányait, alkalmazási módjait és jelentőségét a forrásokon kívül, a fennmaradt tárgyi emléanyag bevonásával is vizsgálta. Tóth tanulmányának első két lapján – igen sommásan – a következőképpen foglalja össze a fent említett kérdéskörrel a véleményét:

„Sokszorososan kifejtett tétel, minő lekicsinylésben részesültek a nem lovagi rendű katonaelemek a javaközépkor egész folyamán. Hosszú évszázadokon át egyedül a lovagnak járt ki az ókori harcos gyűjtőneve, a „miles”. A Nyugat keresztény nemzeteinek forrásírói kivétel nélkül őt glorifikálják, gyalogos, könnyű lovas, ha itt-ott, s mindig valamely speciális okból fel is tűnt, illetve szerephez jutott, csak valami csőcselékfélének számított.

Az 1146-iki lajtamenti csatában pedig az osztrák roham, lévén a végrehajtó „quasi gygantes... in equis arduis et optimis” – minden szó jellegzetes itt – tulajdonképpen semmi akadályra sem talál a magyar előhadban, mert a „Bisseni pessimi et Siculi vilissimi, omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis”. Megnyeri ellenben az ütközetet Belus bán lovagi módon küzdő dandára, mely „irruens super agmina teutonicorum percussit eos” s teljessé teszik a győzelmet a közvetlenül a csata előtt karddal övezett, azaz lovaggá avatott, ifjú király válogatott fegyveresei „electi milites regis”. S ami a legnevezetesebb, ez ellen a beállítás ellen nemcsak forrás-, de tárgykritikai szempontból sem tehető semmiféle észrevétel. Nemcsak az ízig-vérig nyugati szerző, Freisingi Ottó erősíti meg a maga módján, de az 1167-iki szerémségi csatában az irányadó byzanci forrás, Kinnamos is egyenesen feltűnően, szinte gyanúsan nyugati fellépésűnek és külsejűnek írja le a magyar sereget. A lajtamenti küzdelemben még legalább elővéd volt, valamelyes taktikai tagozódás. Itt egy tömegbe szorított lándzsaerdő az egész magyar hadtest, közepén a Felső-Itáliából átplántált carroccio hordta a hadizászlót, s ugyanő, Kinnamos, kiemelendőnek ítélte azt a számára idegen s általa magyarnak vélt szokást is, hogy a legelőkelőbb és legkiválóbb harcosok az élen lovagolnak. A byzanci megfigyelő s éppen ez ad leírásának tökéletes hiteltérdeklődést, szemmel láthatóan

nem tudta miről van szó. A középkori Európa haditörténetének ismerői viszont meglepődve kell, hogy konstatálják: íme a Nyugat a Száváig ért.”⁴

A középkori Nyugat-Európa legjellegzetesebb lovasa a karddal és lándzsával harcoló, testét páncéllal és pajzzsal védő nehézfegyverzetű lovas volt. Kálmán király (1096-1115) törvényeinek 40. cikkelye igen fontos adatokat tartalmaz, hiszen előírja a várispánok számára, hogy 100 pensánsként egy páncélos (loricatus) lovas katonát kell felszerelniük a birtokukon élő emberekből. 40 pensa jövedelem után pedig egy vért (lorica) nélküli harcost kell kiállítani.⁵ A 12. században a magyar haderőben jelenlévő nehézfegyverzetű lovagok a Tóth által is megemlített 1146-os lajmententi ütközetben mozdulatlanul bevárták Henrik osztrák herceg csapatát, majd bátor ellentámadásukkal megsemmisítették az osztrák lovagi sereget.⁶ Az 1167. július 8-án Zimonymál a magyarok és a bizánciak között lezajlott ütközetet két bizánci történétíró is megörökítette. A csatáról részletesebben író Kinnamos szerint a Dénes ispán vezette 15.000 főből álló seregben nehézlovasok, íjászok és gyalogosok is részt vettek. A magyarok a hadrend élére a nehézlovasságot tették, míg a bizánciak a besenyő és szeldzsuk íjász könnyűlovasságot. A bizánci leírásban található „zászlós kocsi”, olasz nevén „caroccio” azért jelentős elem, mert jól igazolja, hogy egy nyugat-európai katonai újítás már a 12. században megjelent a magyar seregben, hiszen a királyi zászlót a magyarok szekéren vitték a bizánciak elleni ütközetbe. A magyarok vereségével záruló csatában a bizánciak megszerezték a magyar hadizászlót, Dénes ispán lovát teljes fegyverzettel, valamin kétezer páncélt és számos sisakot, pajzsot, valamint kardot zsákmányoltak.⁷ A fenti adatok szerint a 12. században a királyi seregben már jelen voltak a nehézlovasok, akik a nyugat-európaival teljesen megegyező fegyverzettel rendelkeztek. Természetesen fontos hangsúlyozni, hogy a zimonyi csatában – minden valószínűség szerint – osztrák nehézlovasok is harcoltak, de a magyar hadseregben gyökeret vert a nehézlovas harcmodor. A zimonyi csata másik fontos tanulsága a harcrend rögzítésében keresendő. Dénes ispán ugyanis az „acies” alapján, azaz tagolatlanul állította fel nehézlovasságát és támadáskor az „ék” formát alkalmazta: „... a parancsnoksága alatt lévő sereget nem osztotta jobb és balszárnyakra, nem

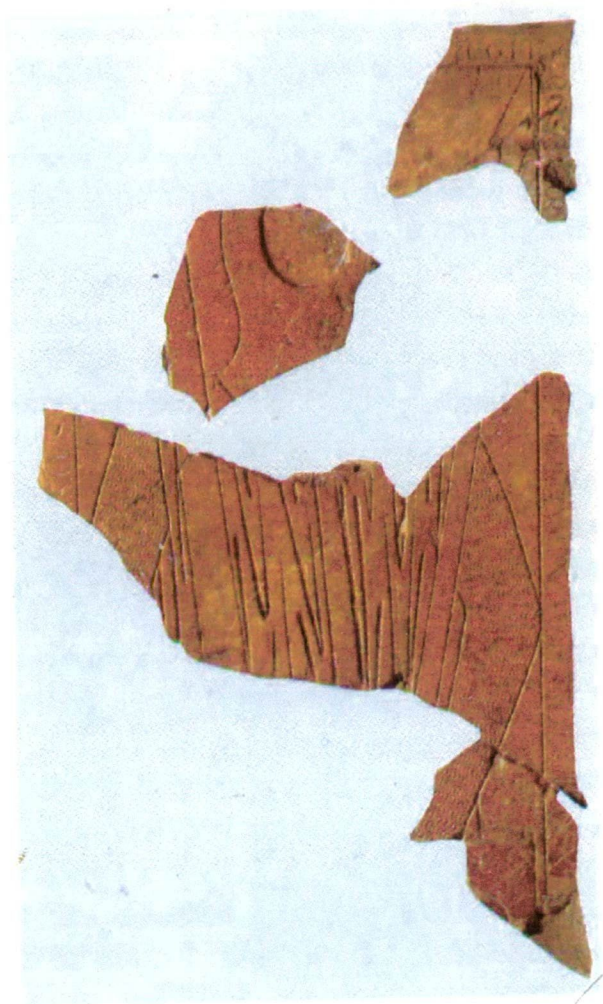
⁴ Tóth Z. 1934. 129-130.

⁵ Závodszy L. 1904. 188.; Borosy A. 1984. 52.; Veszprémy L. 1995. 3.

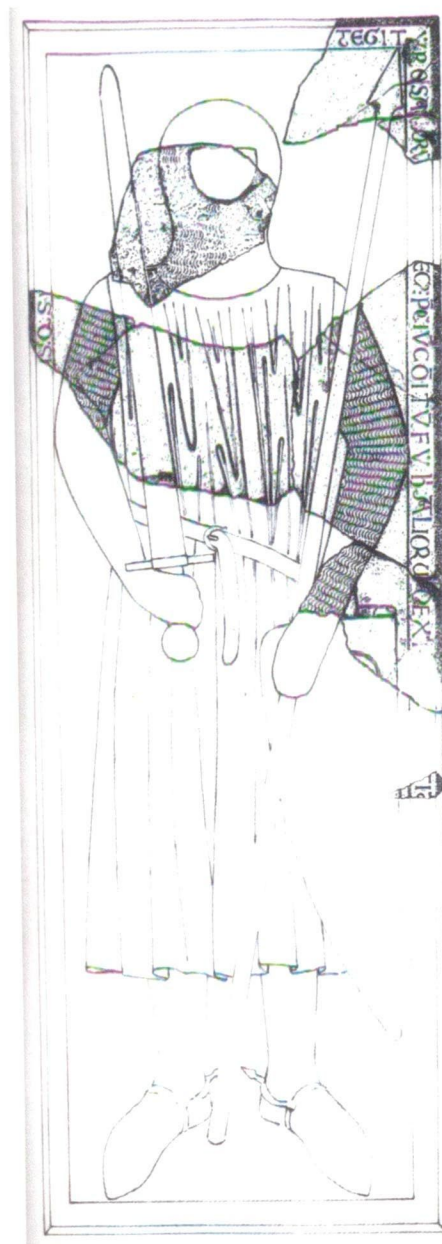
⁶ Borosy A. 1962. 147.; Borosy A. 1984. 53.; Kristó Gy. 1986. 79-80.; Veszprémy L. 2000. 28.

⁷ Gyóni M. 1938. 66-67.; Rose W. 1937-1939. 78-81.; Borosy A. 1984. 53.; Moravcsik Gy. 1984. 242-245., 288-290.; Kristó Gy. 1986. 90-95.; Veszprémy L. 1995. 209-210.; B. Szabó J.-Somogyi Gy. 1999. 88-90.; B. Szabó J. 2001. 84-87.; B. Szabó J. 2007. 70-71.

1. kép

1/A kép

különítette osztagokra és szakaszokra, hanem egy akkora hadat egyetlen egységbe gyúrva-tömörítve, ahogyan volt és feltornyosítva, mint fekete felhőt, úgy közeledett, durva elhivalkodottsággal eltelten.” Ezt a nehézlovasságra jellemző ún. *cuneus* (ék) harcrendet a lándzsahasználat új alapokra helyezése tette lehetővé.

A 12. század első feléig a nyugat-európai nehézlovasság kb. 2 méter hosszú lándzsát használt, amelyet sokszor vetett az ellenfélre, vagy feje felé emelve döfött vele. A 12. század második felétől általános lett az ún. „*frank*” lándzsatartás, azaz a szálfegyvert a harcos a hóna alá szorította. Ezzel egyidejűleg jelentősen megnőtt a lándzsa hossza és átalakult a lófelszerelés is. A 12. század első felétől jelentek meg a magas kápájú nyergek, amelyek a 13. századra, mintegy „vályúszerűen” ölelték körül a nehézlovast. A döfés erejét a ló mozgási energiája okozza s ezért új, előrenyújtott lábtartással és biztosabb nyereggel kellett a lovagnak rendelkeznie, mert a lándzsa használatakor meg kellett akadályozni a földre esést. A 13. századi királyi oklevelek között számos olyan akad, amely a birtokadományozást lovagi hadi tettek alapján indokolta. 1267-ben például Iván fia András tárnokmester a Kemény fia Lőrinc elleni ütközetben az elsők között terítette le lándzsájával az ellenfél zászlótartóját és hasonlóképpen cselekedett két másik nehézfegyverzetű lovaggal is. 1293-ban a Bécs vára alatti harcokban Pál comes egy német nehézlovast vetett ki lándzsájával harci ménje nyergéből.⁸ A lándzsaharc eredményességét nagyban növelte, hogy a korábbi rombusz alakú hegy kisebb lett, de ezzel párhuzamosan pengéje jelentősen meghosszabbodott. A 13. század végétől a szálfegyver nyelén egy vájatot alakítottak ki a hónaljrésznél, sőt a 14. század elejétől egy kis tárcsát is alkalmaztak a lándzsa nyelén.

A magyarországi lovagi fegyverzet legkorábbi fennmaradt ábrázolása az a vörösmárvány sírkőtöredék, amely az 1967 és 1984 között folyt ásatások során került elő az egykori pilisi apátság káptalanterméből. (1. kép) Az 1230-as évekre datálható síremlék egy teljesen felfegyverzett lovagot ábrázol, aki sodronycsuklyát visel, míg testét sodronying fedi. A lovag védőfegyverzetére ráncolt, ujjatlan fegyveringet öltött, míg jobb kezében kardot tart, balját pedig domborodó pajzsának tetején nyugtatja. Igen érdekes, hogy bal kezével és csuklójával egy lándzsát is tart, amelynek rombusz formájú csúcsa a síremlék jobb felső sarkában látható. A királyi alapítású pilisi apátság káptalantermében eltemetett világi személyt mindenképpen a kegyúri jogot gyakorló

⁸ Jähs M. 1878. 39-40.; Boenheim W. 1890. 310-310.; Ellehauge M. 1947. 31-32., Borosy A. 1985. 529-534.; Kovács L. 1986. 260-261.; Veszprémy L. 1995. 8-10.; Veszprémy L. 2000. 29., 43.; B. Szabó J. 2007. 72-76.

királyi család tagjai között kell keresnünk. Ezzel kapcsolatban – a síremlék készítési idejét is figyelembe véve – két lehetőség merült fel. Az egyik hipotézis az, hogy az 1234-ben Halicsban elhunyt András herceg sírjáról van szó. A másik, ennél talán valószínűbb lehetőség szerint II. András király (1205-1235) második feleségének Yolande de Courtenenay-nak az egyik, magyar pártfogással a bizánci latin császári trónra emelkedett, majd onnan száműzött fivérének síremlékéről lehet szó. Ennek a sírkő töredéknek azért nagy a jelentősége, mert a francia mintájú teljes lovagi fegyverzet használatát igazolja Magyarországon a 13. század első felében.⁹ A 13. századból származó nem kevésbé fontos képi ábrázolásunk a Magyarországon honos lovagi fegyverzetről a kigyópusztai csat. (1/A kép). Az aranyból készült, niellóval díszített csattestet vésett csatajelenet ékesíti. Két-két teljes fegyverzetű lovas kardokkal támad egymásra, akiknek a testét fejüktől a lábujjukig négyzet alakú lemezekből összeállított pikkelypáncél fedi. Fejükre fazéksisakot tettek, míg kezükben kardot tartanak, amelyek markolatgombja duzzadt lencsealakot formáz. A lovagok a páncéljukra bő, övvel leszorított fegyveringet öltöttek és magas kápájú nyeregben ülnek. A lovak szájában csikózabla látható, míg testüket teljes egészében lótarak fedi, szinte csak a hátsók szeme marad szabadon. Igen jellegzetes, hogy a lovagok a nyakukba háromszög alakú, a testet szinte körülölelő, címerelemekkel díszített pajzsot akasztottak. A csattest bal szélén lévő, feltehetően a lovagi kísérethez tartozó harcos fejét sodronycuklya védi, míg kezében zászlós lándzsát tart. A csatajelenet háttérben két kürtös és egy dobos apród alakja tűnik fel.

A kigyópusztai csatát és az övhöz tartozó, szentek neveivel ellátott kerek övvereteket, valamint egy sodronying darabot 1816-ban egy juhász találta meg a Kiskunságban fekvő Majsza városhoz tartozó Kigyópusztán. A leletekből számos darabot beolvastottak, végül 1831-ben kerültek be csak a műtárgyak a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹⁰ A kigyópusztai csatát először részletesen vizsgáló Tóth Zoltán a műtárgyat az 1260 körüli évekre datálta, és a magyarországi eredet mellett foglalt állást, sőt a csatajelenetben szereplő lovagok pajzsain a Pécz, az Aba-nemzetség és Moys nádor címereit vélte felfedezni.¹¹ Éri István elfogadta Tóth datálását, tisztázta a leletkörülményeket, valamint felhívta a figyelmet arra a fontos tényre, hogy a csat jobb

---

⁹ Jähs M. 1878. 41.; Ellehauge M. 1947. 33-34.; Lionello G. B.- Eduardo T. C. 1975. 25., 29.; Pannonia 1994. 256-257.

¹⁰ Éri I. 1956. 138-139.

¹¹ Tóth Z. 1933. 15-18.

széléből csaknem 2 cm hiányzik és a szegecsek is ezen az oldalon már a képmezőben vannak. Ugyancsak Éri bizonyította, hogy egy kun előkelő sírjából került elő a fenti műtárgy.¹² H. Kolba Judit az aranyból készült csat és övveretek alapján magyar királyi udvari ötvös munkájának tartja a műtárgyakat. A kísérő, szentek neveivel ellátott övvereteket a magyar érméken szereplő betűk összevetése alapján a 14. század elejére, Károly Róbert korára teszi.¹³ Pálóczi Horváth András a kun előkelők sírjait vizsgálva az övek európai – elsősorban itáliai – lovagi kultúrkörből való származtatását veti fel és nem tartja megnyugtatónak a magyarországi eredetet a kígyóspusztai – erősen hiányos – övvel kapcsolatban.¹⁴ Kovács László megállapítása szerint a kun előkelők sírjaiban talált övek vereteinek meglepő módon nem keleti elemei vannak, hanem a lovagi élethez kötődnek. A kígyóspusztai sírlelet övének négy megmaradt veretén ugyanis Szent Bertalan, Szent István, Szent Jakab és Szent Margit közbenjárását kérő latin nyelvű fohászok olvashatók.¹⁵ Tóth Zoltán szerint az övveretek feliratai harcos, patrónus szenteket takarnak.¹⁶ Véleményem szerint a kígyóspusztai csat a 13. század második felében készült udvari ötvös által, aki feltehetően illusztrált kéziratot előkép után dolgozott rendkívül magas színvonalon. A csat lerövidítése és az arany övveretek elkészítése a 14. század elején történt, majd állt össze egy jellegzetes lovagi övvé, amellyel egy magas rangú kun vezetőt öveztek fel, akit halála után pogány módon magányos sírban temettek el övével, fegyvereivel és más mellékletekkel egyetemben. A kígyóspusztai övcsat a pilisi sírkőtöredékkel együtt a magyarországi nehézlovasság meglétének és 13. századi fontos szerepének egyik jeles bizonyítéka.

A magyar középkor legtragikusabb eseménye, az 1241-42-es tatárjárás ütközetei részben más megvilágításba helyezhetők a nehézlovasság szerepének pontos elemzésével. A Pest alatt portyázó tatárok megtámadását – lesvetéstől és cseltől tartva – IV. Béla (1235-1270) szigorúan megtiltotta. Ennek ellenére Ugrin kalocsai érsek nehézlovasaival megtámadta a tatárokat, akik menekülőre fogták a dolgot és az érseket egy ingoványos helyre csalták, aki lovasaival beleszáguldott a mocsárba és a nehéz fegyverzet miatt csaknem harcképtelenné vált. IV. Béla már Pest falainál kísérletet tett egy ütközetre a tatárokkal. *„A magyar király pedig megparancsolta válogatott*

---

¹² Éri I. 1956. 137-142., 151-152.

¹³ H. Kolba J. 1963. 77-84.

¹⁴ Pálóczi H. A. 1982. 95-101.; Pálóczi H. A. 1989. 79-80.

¹⁵ Kovács L. 1986. 270.

¹⁶ Tóth Z. 1934. 15.

vitégeinek, hogy vonuljanak ki ellenük, s akik miután felfegyverezték és kellően hadrendbe állították osztagaikat, megkezdték ellenük a kivonulást. A tatár csapat azonban nem várta be a kézi harcot, szokása szerint nyilakat szórva az ellenségre, sebes nyargalással elvágatott.”¹⁷ A muhi csatában a Sajó folyó hídján az éj leple alatt átkelő tatár csapatokat Kálmán herceg és Ugrin érsek nehézlovasai semmisítették meg. „Éjjeltájban meg is érkeztek a hídhöz, és íme a tatárok egy része már át is kelt rajta. Mikor a magyarok látták őket tüstént rájuk rohantak, és velük vitézül harcolva, legtöbbjüket megölték másokat meg a hídhöz szorítva a folyóba fullasztottak.”¹⁸

A muhi csata a tatárok győzelmével zárult ugyan, de soraikban a magyar haderő, elsősorban a rendkívül hősiesen küzdő nehézlovasság rendkívül nagy pusztítást okozott. Hogy ez mennyire így volt arra jó példa Plano Carpini pápai követ úti jelentése, aki személyesen kereste fel Batu kánt 1245-ben. „A tatárok földjén két temető van, az egyikben hantolják el a kánokat, a vezéreket és az összes nemesurakat, bárhol érje őket a halál, ha lehetőség kínálkozik rá, ide hozzák őket. A másik temetőben azokat helyezik el, akiket Magyarországon öltek meg, ott ugyanis sokan lelték halálukat.”¹⁹ A fenti források is jól igazolják a nehézlovasság fontos szerepét a 13. századi Magyarországon. Szükséges megjegyezni, hogy számos, 19. és 20. században író történész szerint a muhi csatavesztést az okozta, hogy a magyarok eltértek az ősi keleti harcmodortól.²⁰

II. András király 1217-18-as szentföldi keresztes hadjárata, a hazafelé vezető úton tapasztaltak minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy a 13. században a korábbi időszakhoz képest is nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a páncélos lovagoknak.²¹ IV. Bélának, apja nyomdokain elindulva, szándékában állt a magyar haderő nehézlovasságának a létszámát növelni. Az uralkodó előrelátását dicséri, hogy még a tatárjárás előtt igyekezett a városok katonai kontingenseit nehézfegyverzetűvé tenni. Ennek ellenére a nagyszámú könnyűfegyverzetűhöz képest a klasszikus nyugati típusú nehézlovasság csak a királyi dandárban és a főnemesek kisebb létszámú csapataiban vert gyökeret. A muhi csata elvesztése végső soron abban állt, hogy a magyar hadsereg nem rendelkezett nagy számban kiforrott, nyugati típusú nehézlovassal.²² IV. Béla jól emlékeztetett a muhi csata azon pillanatára, amikor is

¹⁷ Rogerius 1987. 154.; Spalatói T. 1987. 214.

¹⁸ Spalatói T. 1987. 215-216.; B. Szabó J. 2007. 139.

¹⁹ Kovács S. T. 2007. 21.

²⁰ Borosy A. 1984. 53.; B. Szabó J. 2007. 129-130.

²¹ Veszprémy L. 1994. 115-116.

²² Mályusz E. 1942. 292-295.; Borosy A. 1985. 511. Veszprémy L. 2000. 36-37.

Ugrin érsek, Kálmán herceg és a templomos lovagok a tatár támadókat a folyóba nyomták, vagy a szekérvár védelmében kemény kézitusára kényszerítették az ellenséget, nem is beszélve arról, hogy számos lovag saját lovát ajánlotta fel a menekülő királynak.²³ A tatárjárás utáni reformintézkedések legfontosabb célja minél több nehézfegyverzetű lovas alkalmazása a magyar hadseregben, valamint minél több kővárat építeni a védelem fokozása miatt. A nehézlovasság lovai a keleti lovakhoz képest nagyobb testtömegük révén alkalmasak voltak a nehéz védőfegyverzet hordására. A lónak nemcsak lovasának fegyvereit, hanem saját páncélja súlyát is viselnie kellett. Az 1260-as morvamezei csatában a források kiemelik, hogy a csehek között 2000 páncélos lovag volt nagy lovakon, akiknek még a lovait is sodronypáncél borította. Egy 1308-ban Magyarországon átutazó francia szerzetes megemlítette, hogy a magyaroknak apró lovaik vannak, de ezek kecsesek és gyorsak, míg a nemeseknek nagy, igen szép lovaik vannak.²⁴

A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára az Árpád-korból kizárólag támadófegyverekkel rendelkezik. Zömében kardokat, lándzsákat és elsősorban a korszak végéről, számos keleti típusú buzogányt őrzünk. Nagyobb számban maradtak fenn különféle típusú nyílhegyek is, amelyek a kengyel, zabla és sarkantyú mellett a gyűjtemény meghatározó részei. Sajnálatos módon egy 13. század első feléből származó keleti sisakon kívül semmiféle védőfegyverrel, – vagy akár annak csak a töredékével – nem rendelkezik a Fegyvertár.

Az Árpád-kori kardok gazdag emlékanyagát vizsgálva a 13. században számos új típus jelent meg, gondolunk elsősorban a korong, csónak, illetve a gerincelt rombusz formájú markolatgombbal rendelkező példányokra. A kardok tömege is megnőtt, a penge hosszabb lett a korábbiakhoz képest, valamint középen széles és mély pengevájat húzódik. Igen lényeges változás, a keresztvas megnövekedése mellett, hogy számos kard esetében a markolat is kissé megnyúlt, azaz a súlyos, nehéz kardot páncélkesztyűs kéz fogta egykoron. Nagy a jelentősége annak, hogy a kardok pengéje leginkább

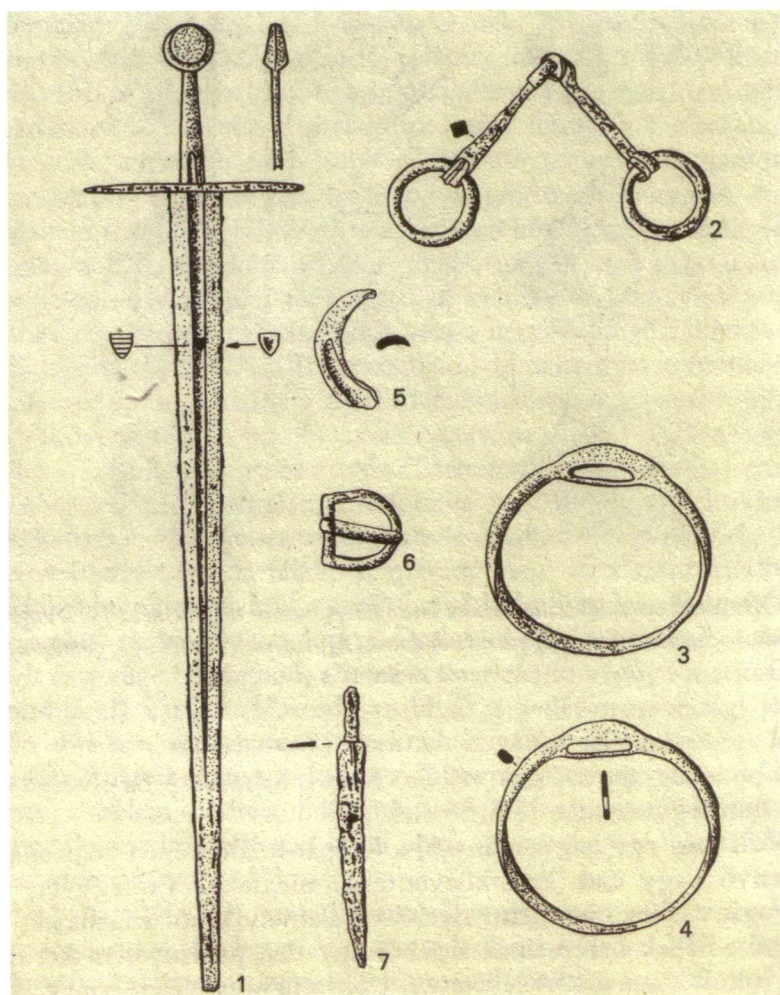
---

²³ Mályusz E. 1942. 296.; Borosy A. 1985. 527.; Kovács S. T. 2007. 18-19.

²⁴ Kristó Gy.- Makk F. 1988. 81-82.; Veszprémy L. 2005. 802-804.; Vörös. I. 2005-2006. 200-202.

2. kép

2/A kép

hegybefutóvá vált, és így lehetőséget nyújtott szúrásra, nemcsak vágásra.²⁵ A fentiek igen jó példák arra, hogy a 13. század folyamán egyre általánosabbá vált a különféle típusú védőfegyverek, páncélok viselése.

1969-ben Kunszentmárton - Jaksorérparton egy magányosan eltemetett kun lovas sírt találtak. A csikózabla, kengyelpár, csat és vaskés mellett az elhunyt bal combcsontja mellől egy kard került napvilágra. (2. kép) Ez a fegyver nem más, mint egy 13. század második felétől használatos nehézlovassági kard, amelynek a teljes hossza 120 cm, korong alakú markolatgombja, valamint hosszú, pálca alakú keresztvasa van, míg pengéje széles és hegybefutó változatban készült. Külön érdekes, hogy a kard pengéjének felső harmadán, a pengevájaton egy rézzel bevert címer látható, amely nem más, mint az Árpád-házé. A penge másik oldalán is van egy hasonló technikával készült címerpajzs, amelyen talán rovásjel(?) látható. Az előkelő kun harcos ezt a fegyvert minden bizonnyal valamelyik Árpád-házi királyunktól kapta adományként, amelyet – minden valószínűség szerint – a 13. század végén, vagy a 14. század elején bekövetkezett halála után rokonai sírjába helyeztek a hordási módnak megfelelően.²⁶ A fenti kard mellett a nehézlovassági harcmodor fontos bizonyítéka IV. László (1272-1290) egyik dénára, mert az uralkodó pénzének előlapján egy páncélos lovas látható, aki egyik kezében kardot, míg a másikban pajzsot tart.²⁷

A Szent László-legenda középkori falképei kiemelkedő fontosságúak a 13-14. századi magyar katonai viselet rekonstruálása szempontjából. A legenda legkorábbi falfestményei a 13. század végén keletkeztek és a kései Árpád-kor védő- és támadófegyvereinek gazdag tárházát nyújtják. A székelgyőrdi gelencei templomerőd freskói – véleményem szerint – a 13. század legvégéről valók. (2/A kép) Szent László és az őt kísérő magyar harcosok sodronypáncélt – méghozzá annak az ún. szalagos változatát – viselnek csuklyával, amelyre alacsony harangú, a koponya formáját követő sisakot tettek. A lovagok védőfegyverként még háromszög formájú, erőteljesen domborodó testű pajzsokat hordanak, míg egyikük tarajos sarkantyút csatolt a lábára. A

---

²⁵ Oakeshott R. E. 1964. 41-51.; Kalmár J. 1971. 60-61.; Ruttkay A. 1976. 254-265.; Glosek M. 1984. 171-176.; Kovács L. 1986. 260-263.; Kovács S. T. 2007. 27-28.; A MNM Fegyvertárában őrzött kardok közül a következők igen jellegzetes példái a nehézlovas harcmódnak: Ltsz.: 53.126. Teljes hossza: 108,5 cm, penge szélessége: 5 cm; Ltsz.: 53.127. Teljes hossza: 111 cm, penge szélessége: 5 cm; Ltsz.: 53.128. Teljes hossza: 112 cm, penge szélessége: 4,5 cm; Ltsz.: 53.129. Teljes hossza: 119 cm, penge szélessége: 4,5 cm (Lelőhelye: Isztimér); Ltsz.: 53.130. Teljes hossza: 110 cm, penge szélessége: 5 cm (Lelőhelye: Szarvas).

²⁶ Selmeczi L. 1973. 106-107.; Kovács L. 1986. 278-279.

²⁷ Réthy L. 1899. 315.; Pálóczi H. A. 1989. 70., 50. rajz.

katonák oldalára hosszú kardok vannak erősítve, míg kezükben lobogós, rombusz formájú csúccsal ellátott lándzsákat tartanak.²⁸ Szent László alakjának érdekessége, hogy övéről tör lóg le, amely a fegyver magyarországi használatának egyik első bizonyítéka. Európában a 13. századtól megjelent négyzet átmetszetű, időnként gerincéllel rendelkező török a közelharc elengedhetetlen fegyverei voltak. Sok esetben – a páncélok fejlődése következtében – az ellenfelet csak védőfegyvere résein lehetett csak leszúrni. Kis méretük miatt a töröket kitűnően használták szűk folyosókon és várharcokban is, és könnyen elrejthetőek voltak.²⁹

A gelencei freskón az íjjal támadó kun vitézt a király előreszegezett lándzsával támadja meg, míg pajzsát maga elé tartja. A magyar vitézek a kunokat szintén előrszegezett lándzsával rohamozzák, majd a közelharcot kardokkal vívják.

Az ugyancsak székelőföldön található Bögző református templomának a freskói a 13. század végére, vagy a 14. század elejére keltezhetők. A gelenceihez nagyon hasonló az ábrázolt magyar vitézek. Szent László alakja viszont lényegesen különbözik, mert pikkelypáncélt viselt és oldalán nem tör, hanem hosszú pengéjű lovagkard látható.³⁰

Az Árpád-korból számos forrás szól a nehézlovasság mellett a könnyűlovasságról, a magyar haderő legnagyobb számú alkotóeleméről. A rendkívül gyorsan mozgó, portyázásra, az ellenfél lakosságának megfélemlítésére, több esetben kirablására, vagy elhurcolására is alkalmas könnyűlovas csapatok már a 11. századtól felbukkantak a magyarországi krónikákban.

A 11. századból számos forrás emlékezik meg arról, hogy a magyarok nyilakat használtak. Erre talán legszemléletesebb példa a trónkövetelő Péter három napos harca Zámor falu egyik udvarházában, amikor is a magyarok íjaikkal az összes emberét megölték.³¹ A 12. századtól kezdve a könnyűlovas íjászcsoportok a hazai és külföldi krónikások szerint is leginkább besenyők és székelők. II. István (1116-1131) király 1116 tavaszán csatát vívott a cseh-magyar határnál lévő Olsava folyónál. A csehek, amikor meglátták, hogy megmozdulnak a magyarok íjászai azonnal megtámadták őket, mire: „*A hitvány besenyők és székelők seb nélkül futamodtak a (magyar) király*

²⁸ Kurucz Á. 1988. 213.; László Gy. 1993. 57-62.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 56.5965. Hossza: 35.6 cm.

²⁹ Kovács S. T. 2006. 8-13.

³⁰ Marosi E. 1987. 236., 239.; László Gy. 1993. 57-62.

³¹ Kristó Gy. 1986. 60.

táboráig”.³² Mint említettük, a 12. században az első nyugati lovagseregen aratott győzelem az 1146-os Lajta folyó melletti csatához kapcsolható. II. Géza (1141-1162) a csatarendje élére a besenyőkből és székelyekből álló könnyűlovasokat állította. Mögöttük két vonalban helyezkedtek el a magyar csapatok, elől „Belos”egysége, míg a harmadik hadrendben a király legválogatottabb vitézei, vagyis a nehézlovasok. A források kiemelik, hogy csak a könnyűlovas székelyek és besenyők használtak íjat, míg a többiek lándzsákkal és kardokkal küzdöttek.³³

Magyarországra a besenyők több hullámban költöztek be, melyek közül az első a 11. század második felére esik. Legnagyobb számban már a kunok elől menekülve, II. István uralkodása alatt, a 12. század első felében jöttek Magyarországra. Elsősorban a királyi birtokon élő besenyők tartoztak katonai szolgálattal – saját vezetőik irányításával – a magyar királynak. Ugyan még a 14. század elején is vannak adatok „hadviseléssel tartozó” besenyőkről, de a 13. század közepétől szerepüket a kunok vették át.³⁴ A világhódító Nagymongol Birodalom létrejöttével párhuzamosan bizonytalanná vált a kunok helyzete keleti szállásterületeiken. Az 1220-as évektől szorosabbra fűződtek a magyar-kun kapcsolatok. Az 1237-ben kezdődő nyugati tatár hadjárat következtében Köten kán egész népével menedéket kért a magyar királytól és 1239 húsvétján beköltözött az országba.³⁵ A 13. századi Magyarország már nomadizált életmód folytatására teljesen alkalmatlan volt, s ezért a helyi lakosságnak számtalan problémája akadt a kunokkal. Éppen a legkritikusabb helyzetben, a tatár támadáskor ölték meg Pesten Köten kánt és kíséretét, mire a kunok – öldökölve és pusztítva – dél felé kivonultak az országból.³⁶ IV. Béla 1246-ban – hadserege megerősítése céljából – ismét behívta Magyarországra a kunokat, akiket az ország középső – a tatároktól leginkább elpusztított – részén telepített le.³⁷ A kunokat már az 1260-ban a Morva folyó melletti kroissenbrunni ütközetben is nagy számban említik a források a magyar király oldalán. A cseh Ottokár herceg ellen vívott 1278-as dürnkruti csatában a kunok legelől helyezkedtek el és már az ütközet elején rátámadtak a cseh-morva seregre. Kis rajokban folyamatosan nyilazták az ellenfelet és sikerült is felbomlasztani azok szilárd sorait. A

³² Kristó Gy. 1986. 73-74.; Pálóczi H. A. 1989. 25.

³³ Borosy A. 1962. 147.; Borosy A. 1984. 53.; Kristó Gy. 1986. 79-81.; Veszprémy L. 2000. 28-29.; B. Szabó J. 2001. 83-84.

³⁴ Györffy Gy. 1958. 576-584.; Györffy Gy. 1971. 286-288.; Pálóczi H. A. 1989. 2433.

³⁵ Szende L. 2007. 10.

³⁶ Kovács S. T. 2007. 16-17.

³⁷ Pálóczi H. A. 1989. 47-49.

csata sikere nem kis részben a magyar király kun könnyűlovasainak volt köszönhető.³⁸ A kunok IV. (Kun) László király (1272-1290) alatt élték fénykorukat, de a sorozatos magyar-kun összecsapások betetőzéseként 1280 (?) -ban alulmaradtak a magyarokkal szemben a hód-tavi csatában és sokan közülük családjukkal együtt elhagyták Magyarország területét.³⁹ Így a hadra fogható könnyűlovasok száma csökkent ugyan, de ennek ellenére már „külföldi” hadakozásra is vállalkoztak. 1298-ban III. András (1290-1301) egy kisebb magyar katonai egységet küldött Habsburg Albert megsegítésére, akik a göllheimi csatában vettek részt. A német Ellenhard krónikája szerint a „magyarok” hatszázan voltak és íjaikból visszafelé is tudtak nyilazni, és egy részük hosszú haját befonva hordta. Ez utóbbi adat egyértelművé teszi, hogy kunokról van szó, akik – a keresztény szokásoktól eltérően – fejüket elől borotválták, míg hajukat hátul farkocsba fonták.⁴⁰

A 13. századi kun fegyverzet – a régészeti leletek mellett – rekonstruálásában kitűnő segítséget nyújtanak a Szent László legenda középkori falképei.

A 13. század végéről származó gelencei falfreskón a leányrabló kun alakja steppei előkelőt ábrázol.⁴¹ A kun főember alacsony harangú sisakot visel, mely kísértetiesen hasonlít a 13. század második felére keltezhető csölyosi és a – közelmúltban előkerült – csengelei sírban talált védőfegyverre. A kun testét sodronying védi és sisakja alsó részébe is sodronyszövet van fűzve. Támadófegyverként szablyát és íjtegezt visel bal oldalán, míg védőfegyverzetére rövid ujjú kaftánt húzott. Csengelén a szakszerű ásatás keretén belül feltárt kun főember sírjából is napvilágra került egy pompás sodronying.⁴² Az emlékanyagból ismerünk kun lószerszámokat, kengyeleket, zablákat és nyílhegyeket, amely legfontosabb harcmódjuknak, az íjászatnak a legszemléletesebb bizonyítékai. A másik támadófegyver, a szablya a felsőszentkirályi kun sírból került elő, de ez sajnos a második világháború során elpusztult.⁴³

Tovább vizsgálva a tárgyi emlékanyagot megállapíthatjuk, hogy az Árpád-korban a honfoglalás kori típusú szablyát teljesen felváltotta a nyugati típusú kard. Az Árpád-korban mégis előforduló kisszámú szablyaleletek besenyő, vagy kun eredetűek,

³⁸ Soós E. 1890. 461-4646.; Kusternig A. 1978-1979. 286-294.; Kristó Gy. 1986. 144-146.; Pálóczi H. A. 1989. 61-63.

³⁹ Kristó Gy. 1986. 147-149.; Pálóczi H. A. 1989. 69-70.

⁴⁰ Wertner M. 1915. 64.; Kristó Gy. 1986. 153.

⁴¹ Pálóczi H. A. 1980. 417-419.; Marosi E. 1987. 236.; László Gy. 1993. 66-67.

⁴² Pálóczi H. A. 1969. 115-121.; Pálóczi H. A. 1989. 66-67.; Horváth F. 2001. 157., 160-164.; Horváth F. 2003. 372-373.

⁴³ Szabó K. 1938. 74.; Pálóczi H. A. 1989. 68., 77-79.

azaz nem magyarországi belső fejlődés eredményei. Tóth Zoltánnak – mint a Magyar Nemzeti Múzeum Hadtörténeti Gyűjteménye vezetőjének – a fentiekben vázolt megállapítása teljesen helyénvaló, sőt a mai állapotokat rögzítve kijelenthetem, hogy 1934 óta több tucat Árpád-kori kard került be a gyűjteményébe, de szablya csak egy példány, amely a 13. századból származik, és jó párhuzamai vannak a Kaukázusból.⁴⁴ A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Árpád-kori fegyverek tükrében megállapítható, hogy a kardok használata általános és gyakori az íjak alkalmazása is. A 13. századtól – kétség kívül kun hatásra – a bronzból öntött buzogányokat is szívesen alkalmazták.⁴⁵ A bárd és balta félek ritkábbak ugyan a tárgyi emléanyagban, de használatuk széleskörű lehetett az Árpád-kor időszakában, akárcsak a különféle típusú lándzsaféléknek.

Az Árpád-kori csatákban az első harcrendben felállított besenyők és kunok támadófegyvere az íj és a buzogány volt. Szablyát általában csak az előkelők használták, akárcsak sisakot, vagy sodronypáncélokat. A nyugati típusú nehézlovas felszerelés a pilisi sírkőtöredék, valamint a kígyópusztai csat, a késő Árpád-kori lovaspecsétek és a székelyföldi falfreskók mellett a nyugat-európai párhuzamok segítségével rekonstruálható kiválóan. A 11-12. században leggyakoribb a gyűrűs, vagy szalagos sodronypáncél, de előfordul a pikkelypáncél is. A 13. századtól a sodronyingek és sodronyos nadrágok váltak gyakorivá, de nagy népszerűségnek örvendett még a pikkelypáncél is. A 12. századtól a kúpos, orrvassal rendelkező normann sisakok helyébe a koponya formáját jobban követő harangú, az alsó részükön sodronyszövettel védett sisakok léptek. A 13. század elejének nagy újítása a fejlet és az arcot teljesen betakaró fazéksisak megjelenése (lásd 1/A kép). A század végétől a fazéksisak lapos teteje kúpos formájú lett és kialakult az üstsisak. A 13. század elejétől a nagyméretű csepp formájú normann pajzsok helyébe a háromszög alakú, kisebb méretű védőfegyverek léptek. A nehézlovasok támadófegyvere a lándzsa és a kard, de a 13. század közepétől előfordult a buzogány, sőt íj alkalmazására is vannak adataink.⁴⁶ A fentiek alapján kiváló képet lehet alkotni – ha elég egyoldalúan is – a könnyűlovas besenyők, székelyek és kunok fegyverzetéről, valamint a királyi udvarban és a főurak csapataiban szolgáló nehézlovasokról.

⁴⁴ Tóth Z. 1934. 132.; Pálóczi H. A. 1989. 16.; Horváth F. 2003. 372-373.; MNM Fegyvertár Ltsz: 53.232. Hossza: 82,5 cm, penge szélessége: 3,2 cm.

⁴⁵ Kalmár J. 1965. 33-34.; Kalmár J. 1971. 20-21. Kovács L. 1971. 169-174.; Kovács L. 1986. 277-279.

⁴⁶ Laking F. G. 1920. Vol. I. 66-82.; Kalmár J. 1971. 282-283.; Nickel H.- Pyhrr W. S.- Tarassuk L. 1984. 15-18.; Borosy A. 1985. 530.; Kovács L. 1986. 257-260.; Veszprémy L. 2000. c. 11-17.

Az Árpád-kori források és az emlékanyag fő problémája, hogy nem szól a legnagyobb tömegű haderőnek, a vármegyék különböző jogállású katonáinak fegyverzetéről. Ennek fő oka, hogy legtöbbször a külföldi források a számukra „egzotikus” könnyűlovasság leírását részesítik előnyben. A magyar oklevelek elsősorban pedig a csatadöntő, kemény harcokat megvívó nehézlovasságot emelik ki, míg a várjobbágyok és katonáskodó várnépek hadfelszereléséről azonban mit sem tudunk. Az 1278-as dürnkruti csatában résztvevő magyar lovagok száma 2.000 fő körül mozgott, kiemelve azt a megállapítást, hogy nem mindegyik volt nehézlovas a szó nyugat-európai megfelelőjének tekintetében.⁴⁷ Ugyancsak a fenti eseményhez fűzhető egy fontos forrás, amely nagyban hozzásegít a magyar nehézlovasság értékeléséhez. 1278-ban egy Nyitra-megyei nemes, a Ludány nembeli Csitári Vitk lovagként szeretett volna megjelenni a dürnkruti csatában s ezért: *„Vásárolt tehát egy páncélt tíz márkáért, három hadimént összesen harminc márkáért, de még tíz márka készpénzre is szüksége volt az illő megjelenésre és költségekre. Ilyen hatalmas összeg nem állt rendelkezésére, ezért öt évre elzálogosította csitári örökbirtokát”*.⁴⁸ A fenti adat rávilágít arra, hogy a nehézlovasság növekedésének egyértelmű anyagi okai voltak, nevezetesen a páncél és a megfelelő hadimén vételi összege, amely egy köznemes számára csak kivételes esetben volt előteremthető.

A magyar hadtörténetírásban kizárásos alapon születhetett meg a sem nehézlovas, sem könnyűlovas fogalma, azaz az *„átmeneti típusú lovasság”*.⁴⁹ A klasszikus nomád könnyűlovas ismertetője gyors lova, az íjnak a bravúros használata és a színlelt megfutamodás, ami több esetben támadásba csap át. Ezt a harcmodort a besenyők és a kunok alkalmazták kiválóan az Árpád-kor folyamán. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy az avaroknak, kunoknak és a mongoloknak is volt „nehézlovassága”, ami mindig a vezető elit tagjaiból és azok kíséretéből, valamint a testőrségből tevődött össze. A keleti lovas nomád népeknél ugyanúgy komoly összegekbe került a nehézlovas fegyverzet, mint Nyugat-Európában.⁵⁰ Úgy érzem, az *„átmeneti típusú lovasság”* fogalma nem helyes, helyette a „magyar haderő lovassága” kifejezés lenne a megfelelő. Szigorúan katonai szempontból csak nehézlovasság és

⁴⁷ Kusternig A. 1978-1979. 264-272.; Borosy A. 1985. 526-529.; Pálóczi H. A. 1989. 61.; Veszprémy L. 2000. 43.

⁴⁸ Kovács L. 1986. 267-268.

⁴⁹ Borosy A. 1962. 149.; Kovács L. 1986. 246.; Veszprémy L. 2000. 43.

⁵⁰ Dobdán G. – Szöllőssy G. 1991-1995. 210-216.; Polgár Sz. 1995. 97.; Gutowski J. 1997. 22-28.; B. Szabó J. 2001. 81.; B. Szabó J. 2007. 514.; Kovács S. T. 2007. 19.

könnyűlovasság létezik, amelynél a harcmodor a döntő és nem a felszerelés. A már idézett csataleírások és források alapján néhány kivételtől eltekintve elől a segédnépek íjászai harcoltak (besenyők, székelyek és kunok), mögöttük a második hadrendben a legnagyobb létszámú csapatok, a „magyar haderő lovassága”, amely változatos fegyverekkel, elsősorban karddal, lándzsával, de buzogánnyal és jórészt íjjal is fel lehetett szerelve. Természetesen valószínű, hogy bőrpáncélt, azaz „kabadion”-t is viseltek, valamint a vezetőik akár egyéb más védőfegyvereket is. A 12. századtól jelenlévő klasszikus nyugati-típusú lovagok létszáma eleinte néhány száz lehetett csak, amely az Árpád-kor végére elérhette a 2.000 főt. Itt a ló és a lovas teljes páncélozottsága volt a legfontosabb kritérium, valamint a nehézlovas és a könnyűlovas között a fegyverzetén kívül a legfontosabb különbség a megfelelő lóban keresendő.⁵¹ Mint láttuk, a nehézlovas fegyverzet mellett egy hadimén is komoly összegbe került a kései Árpád-korban. A IV. Béla által elindított haderőreform minél több nehézlovas kiállítását szerette volna elérni. A várjobbágyoknak, a királyi megye harcosainak a vagyona azonban nem tette lehetővé a klasszikus nehézlovas fegyverzet és a sokszor elengedhetetlenül szükséges hadimén megvásárlását. Ezért a királyi vármegye katonái jórészt a „magyar haderő lovassága” számát gyarapították, míg a nehézlovakok a királyi szerviensek soraiban keresendőek.⁵² A 13. században a kunok mellett a forrásokban felbukkanó nagyszámú magyar íjászcsoportok jelenléte a fenti körülményekkel magyarázható. A 13. század végén a rundbergi évkönyvek osztrák-magyar határ menti harcokat örökítették meg Németújvári Iván seregének részvételével:

„Harmadnap a magyarok már ezernél több lovassal a német táborra indulhattak. A németek kopja mellett kopja, ló mellett ló, zajongva sorakoztak. A magyarok megjelentek és kiáltottak mint a kunok. Neki vágattak a németeknek és íjaikkal lőttek. A németek legényeiket, az apródokat küldték ellenük. Az elsők innen is, onnan is összecsaptak, de azután a magyarok hátráltak, széjjelmentek. Németújvári Iván mindjárt látta kivel van dolga. A svábok ott álltak egy tömegben, osztrák, stájer közöttük. Megparancsolta, hogy ezekhez senki se közelítsen, hanem csak vegyék körül őket, lőddözzenek messziről embert, lovat, míg ki nem merülnek, meg nem törnek és meg nem adják magukat.”⁵³

---

⁵¹ Veszprémy L. 1995. 7.; Négyesi L. 1995. 220-221.; Veszprémy L. 2000. 43.; Négyesi L. 2002. 375-378.

⁵² Mályusz E. 1942. 296-298.

⁵³ Válogatás 1986. 46-47.

Az Árpád-korban a magyar haderő csapásmérő erejévé a nehézlovasság vált, amely a 12. század közepére alakult ki. A 13. században létszáma nőtt ugyan, de a segédnépek könnyűlovas csapatai mellett a hadsereg legnagyobb számú egysége a változatos – de leginkább könnyű - fegyverzettel felszerelt „magyar haderő lovassága” lett. A 13. század második felében ez utóbbi jelentősen átalakult, hiszen – vélhetően kun hatásra – kitűnően harcolt íjjal és jól alkalmazta a színlelt megfutamodást, majd a visszatámadást és az ellenség szilárd hadsorainak íjjal történő felbomlasztását. A 14. század számos változást hozott a fegyverzet és felszerelés tekintetében, valamint egyértelművé vált, hogy a magyar haderő kizárólagosan csak könnyű- és nehézlovasságra tagolódott. Vizsgáljuk meg, hogy mi volt ennek az oka!

3. kép

II. 2. A magyar hadsereg lovassága a 14. században

Az Anjou-kor fegyvertörténetének legszemléletesebb megjelenítése az 1360 körül készült Képes Krónika nyitó iniciáléja. A trónon ülő, kezében jogart tartó király jobb oldalán páncélba és előkelő ruhákba öltözött magyar főurak vehetők szemügyre, akik kezükben lovagkardokat és pajzsokat tartanak. (3. kép)

I. (Nagy) Lajos (1342-1382) bal oldalán az első sorban három kaftánba öltözött, fején kúpos sisakot viselő keleti előkelő látható.⁵⁴ A főemberek – a kezükben tartott – rangjuknak megfelelő fegyverek a következők: íj, nyíl formájú buzogány és szablya. Itt valószínűleg a kun, jász és kipszak népek vezetőit láthatjuk. A két oldal jól szemlélteti a keleti és a nyugati fegyverzet és katonai viselet különbségeit. Az iniciálé elárulja, hogy a 14. század közepén még jelen volt az Anjou-királyok hadseregében a keleti lovas nomád harcmódor.⁵⁵

A 14. század elejéről ránk maradt német leírás a magyarok lovas íjász voltát emeli ki, különösen kihangsúlyozva, hogy a magyar harcos nyilaival lesz igazán veszélyes.⁵⁶ A 14. század elején, a tartományúri kor idején a kun könnyűlovasokat Károly Róbert (1308-1342) oldalán találjuk. Az oligarchák hadseregében szolgáló szerviensekről egy cseh krónika tartalmaz fontos leírásokat. Az 1315-ben lefolyt hadjáratot megörökítő forrás Luxemburgi János cseh király és Csák Máté hadseregéről nyújt részletes információkat.

A magyar tartományúr katonái szűk testhez simuló bőrruhát viseltek, gyors lovon ültek és serényen kezelték íjaikat, amelyekkel sok sebet okoztak. Nem nyugodtan állva harcoltak, hanem vagy futottak, vagy másokat űztek és kerülték a sváb mintára történő lovagi harcot. Nagy veszélyt hordoztak nyilaik, előre és hátra egyaránt nagyon jól nyilaztak.⁵⁷ A kunok – mint említettük – a király hadseregében szolgáltak, s ezért a fenti forrás alapján leszögezhető, hogy főúri magánhadseregek zömében szolgáló katonák jelentős része íjjal és karddal harcoló lovas, akiknek a harcmódja kísértetiesen emlékeztet a kunokéra. Megállapíthatjuk, hogy a helyzet ugyanaz, mint a 13. században volt, a nehézlovasság számban jelentősen alulmarad az oligarchák hadseregében is.⁵⁸

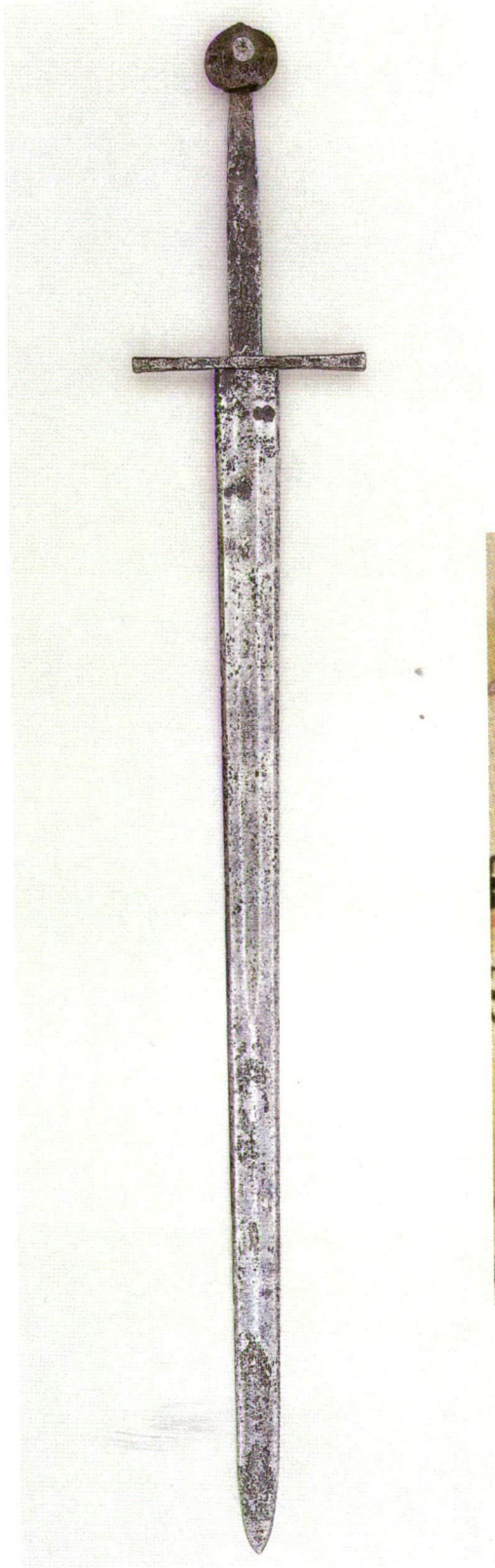
⁵⁴ Képes 1987. II.1.

⁵⁵ Pálóczi H. A. 1989. 73., 77.

⁵⁶ Válogatás 1986. 48.

⁵⁷ Szentpétery E. I. 1937-1938. 489-490.; Kristó Gy. 1988. 195., 212-213.

⁵⁸ B. Szabó J. 2001. 94.

4. kép

5. kép

A 12-13. században a klasszikus nyugati-típusú nehézlovasság megtestesítője, valamint mintaképe a francia lovag volt, és a fegyverzetben történt újítások is Frankföldről származtak. A 14. században a franciáktól Itália veszi át a stafétabotot az új típusú fegyverek meghonosítása tekintetében. Az Anjou-házi uralkodóknak és kíséretüknek fontos szerepük volt a korszerű fegyvertípusok elterjesztésében Magyarországon.⁵⁹ A 14. század második harmadában igen érdekes kardok bukkantak fel a magyarországi tárgyi emléanyagban. (4. kép). Ennek a műtárgynak jellegzetessége elsősorban a mérete, hiszen a teljes hossza 1 méter és 30 centiméter, míg a penge szélessége 5,6 cm. A kard fokozatosan keskenyedő, hegybe futó kétélű pengével készült, amelynek a közepéig széles pengevájat fut. A markolat az ún. másfélkezes típusba tartozik, míg a nagyméretű markolatgomb dob alakú, amelynek mindkét oldalán egy-egy csonkakúp formájú dudor ül.⁶⁰ A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára még számos hasonló kardot őriz a 14. századból.⁶¹ Típusban teljesen megegyező a fenti fegyverekkel Giovanni de Medici kardja, amelyet 1353-ban helyeztek el a firenzei Santa Reparata templomban lévő sírjában.⁶² A Képes Krónika miniatúráin egyébként leggyakrabban a fenti kardtípussal találkozunk (5. kép).⁶³ Az Anjou-kori fegyverzetről, életmódról és viseletről legteljesebb képet a Képes Krónika nyújtja. A nehézlovasság nagy testű harci méneken, igen magas kápájú nyergeken ül, amelyek szinte körülölelik lovasuk derekát. A lovagok a védőfegyverzet alatt egy könnyű vászonból készült csaknem térdig érő inget viselnek, amire sodronyinget, esetleg pikkelypáncélt húztak. Legfelül található a rendszerint bőrből, vagy steppelt anyagból készült fegyvering, amely mindig testhez szabott, és igen jellemző, hogy a vállakat fémkorongok védik.⁶⁴ A ritkán felbukkanó üstsisak mellett általánosnak tekinthető az enyhén kúpos „bascinet” típusú sisak, amelynek a kerületébe a vállra leomló sodronyszövetet fűzték, amelyet időnként bőrszalagokkal a sodronyinghez is erősítettek. Fontos változás a fenti sisaknál, hogy némelyikük felemelhető arcvértel van

⁵⁹ Boccia G. L. – Coelho T. E. 1975. 11-16.; Englisch E. – Vöclke K. 1990. 14-23.

⁶⁰ MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.152.; Glosek M. 1984. 75. Kat. No. 467.; Splendeur 1999. 5. A kard olyan jó minőségű acélból készült, hogy akár ma is lehetne használni!

⁶¹ A teljesség igénye nélkül: MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.165. Hossza: 116,5 cm (pengéje törött!), penge szélessége: 6,1 cm (Lelőhelye: Endrőd); Ltsz.: 53.184. Hossza: 131,5 cm, penge szélessége: 5,2 cm (Lelőhelye: Soroksár, Dunameder); Ltsz.: 53.187. Hossza: 124 cm, penge szélessége: 5,8 cm (Lelőhelye: Budafok, Dunameder); Ltsz.: 53.191. Hossza: 126 cm, penge szélessége: 6 cm (Lelőhelye: Balaton medre); Ltsz.: 53.195. Hossza: 125 cm, penge szélessége: 5,2 cm.

⁶² Boccia G. L. – Coelho T. E. 1975. 43-52.

⁶³ Képes 1987. II. 40-41., 48., 50., 57., 81., 85., 91., 137.

⁶⁴ Lásd előző jegyzet, illetve Kalmár J. 1971. 282-283., Martin P. 1975. 105-106

6. kép

ellátva, s ez az újítás az, amely hamarosan kiszorítja a nehézlovasság fegyverzetéből az üstsísisakat.⁶⁵

A védőfegyverek tekintetében még nagyon fontos adatokat szolgáltatnak a Gömör megyei Karaszko templomának 14. század közepére keltezhető falképei. (6. kép). A legendát megfestő mester remek rajztudással rendelkezett, s ezért képei fegyvertörténetileg igen jól kiaknázhatóak. A Szent László körül csoportosuló lovagok közül többen felhajtható arcvérten ellátott „bascinet” sisakot hordanak. A védőfegyverzet sodronying, de itt már megjelent a karok részleges vértézése és a páncélkesztyű viselése is. A lándzsák mellett a lovagok tuskés buzogányt és bárdot is tartanak a kezükben. Szent László a lovagokhoz teljesen hasonló védőfegyverzetben van, de fején nem visel sisakot. Hóna alá hosszú lándzsát szorított, amelyen közvetlenül a keze előtt egy kis fagömb látható, ami a kéznek a rúdon való elcsúszását akadályozta meg.⁶⁶ A lovagkirály a lándzsa rúdját négyszögletes formájú pajzsának jobb oldali kivágásába támasztja be, amelyet vörös kettős kereszt díszít. Itt az új típusú pajzs, a „tárca” egyik legelső képi ábrázolásával találkozunk.

A kései középkorban oly gyakran felbukkanó „*pavese*”, vagyis a gyalogsági állópajzs először 1330-ban bukkan fel a forrásokban. Formáját kétségkívül az antik Róma nagyméretű, hosszénégyszet alakú pajzsa ihlette, amelyet először Pávia város katonái használtak. Raguzában ezeket a pavézéket 1361-ig Velencéből hozták be, majd hozzákezdtek a gyártásához, melyet négyféle változatban készítettek. A másik itáliai típusú pajzsról a „*targa*”-ról, amelyet először 1363-ban ír le a raguzai városi számadáskönyv, megemlíti, hogy a nemesek védőfegyverei. Tulajdonképpen itt egy olyan négyszet formájú, kisméretű lovassági pajzsról van szó, amelynek a jobb felső részén egy bevágás található a lándzsarúd betámasztása végett.⁶⁷ Magyarországon ez a lovassági pajzs a „tárca” nevet kapta itáliai elnevezése után. A 14. század utolsó harmadára keltezhető rimabányai falkép támadó- és védőfegyverei nagyon hasonlóak a karaszkoói freskókhoz, csak itt kevésbé ügyes művész festette meg őket.⁶⁸ A bántornyai

---

⁶⁵ Képes 1987. II. 126., 137.

⁶⁶ Marosi E. 1987. 237-240.; Kurucz Á. 1988. 313.; László Gy. 1993. 145-150.; A falképen két esetben is látható tuskés buzogány. Pontos párhuzama: MNM Fegyvertár Ltsz.: 57.6273. A bronzból öntött buzogányfej érdekessége, hogy gyűrűkkel tagolt vas nyélre van erősítve. Hossza: 49 cm.

⁶⁷ Boheim W. 1890. 176-180.; Denkstein V. 1964. 155-156.; Kalmár J. 1971. 308-309.; Đurđica P. 1976. 269.; Boldog Z. 2006. 241., 246.

⁶⁸ Marosi E. 1987. 226.; László Gy. 1993. 151-154.

8. kép

7. kép

Szent László legenda fegyverei is teljesen megegyezők a fenti két templomban láthatóval. Az előbbi freskókat a híres radkersburgi vándorfestő, Aquila János 1383-ban készítette el.⁶⁹

A siklói plébániatemplom 1986-os feltárása alkalmával került napvilágra Garai I. Miklós nádor vörösmárvány sírköve, aki 1386-ban egy merényletben vesztette életét. (7. kép). Az első fennmaradt bárói síremlék az Anjou-kori lovagi fegyverzetet tárja elénk.⁷⁰ Garai Miklós kúpos sisakot visel, amelynek az alsó kerületébe sűrű sodronyszövetet szegecseltek, ami a nádor vállaira és nyakára terül. Az elhunyt pompás sodronyinget visel és a karjai, valamint a lábai külső felületére kovácsolt vérteket szíjaztak. Fegyveringe testre simuló, ujjatlan és egészen a combjáig ér le, míg kezén, amelyet imára kulcsol, lemezes páncélkesztyűt visel. A nádor páncélja a teljes lemezvérték megjelenése előtti legfejlettebb védőfegyvertípust képviseli. A fegyvering alatt ugyanis már egy vaslemezről kovácsolt, a mell és a has felső részét védő „mellvért” helyezkedik el. Az 1373-ban készült, Kolozsvári Márton és György mesterek által készített Szent György szobor pikkelypáncéllal kombinált brigantint visel, amelynek szintén egy darabból kovácsolt mellvasa szegecsekkel van rögzítve. Ez a páncélfeleség a hát közepén sűrű csatsorral nyitható, ugyanis itt kellett belebújni.⁷¹ A nádor páncéljának a hátát is egy kisebb, egész lemezből kovácsolt vért védheti, amelyet hasonlóan rögzíthettek, mint a mellvértet.⁷² A 14. századi lovagi viselet külön érdekessége, hogy a tör és a kard markolatára egy-egy biztosítóláncot erősítettek, amelyet a mellvértben lévő egy-egy hordkarikához rögzítettek.⁷³ Gara Miklós töré és kardja a 14. század második felének jellegzetes példányai, amelyek a pompás veretes övről lógnak le és a nádor kardjának a pontos párhuzama a tárgyi emléanyagban is megtalálható.⁷⁴ Az elhunyt bal válla mellett üstsíksakja látható, míg a páncéllemezekből összeállított lábvértjére rövid szárú, tarajos sarkantyút csatolt.

A 14. századból a Szent László freskókon láhattunk példákat arra, hogy a kun típusú tuskés buzogányokat – időnként – lovagok is használták. Az 1333-1342 között készült és feltehetően András királyfi oktatására szánt Magyar Anjou Legendárium

⁶⁹ Kurucz Á. 1988. 117.; László Gy. 1993. 175-181.

⁷⁰ Pannonia 1994. 276-278.; Sigismundus 2006. 113-114. Kat. No. 1.35.

⁷¹ Kalmár J. 1971. 289.; Sigismundus 2006. 445. Kat. No. 5.6.

⁷² Fleischhauer W. 1932-1934. 250-252.; Post P. 1940-1942. 226-230.

⁷³ Hasonló megoldást látunk a Képes Krónika néhány miniatúráján. Képes 1987.II. 28-29.

⁷⁴ MNM Fegyvertár, Kard, 14. század második fele, Ltsz.: 53.194. Hossza: 126 cm, penge szélessége: 5 cm. A dob formájú markolatgomb itt már kezd lekerekített téglatest formát ölteni, amelynek közepén a már ismert csonkakúp alakú kidudorodás látható.

miniaturáin egyaránt találkozunk a nyugati és keleti fegyverzettel.⁷⁵ A Szent László és a kun küzdelmét bemutató miniatúrán a kun tuskés buzogánnyal készül lesújtani a lovagkirályra.⁷⁶ A fenti buzogánytípus már a 14. század közepén kezd továbbfejlődni, hiszen mint láttuk van már olyan változat a tárgyi emléanyagban, amely vasnyéllel készült. A fejlődés következő állomása az ún. „tollas” buzogány megjelenése a 14. század második felében. 1922-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött egyetlen korai, hat négyszögletes tollal rendelkező vasbuzogányt a múzeum vezetése a new york-i Metropolitan Múzeumnak ajándékozta.⁷⁷ Szerencsére Magyarországon előkerült egy hasonló 14. századi buzogány is, amelyet a Grád gyűjtemény őriz. (8. kép).⁷⁸ A vasból készült nyolc hosszénegyzet formájú tollal rendelkező sújtófegyver egyértelműen nyílhegyet formáz, hiszen különösen a nyílcsúcs jellegzetes. A Képes Krónika nyitó iniciáléjában lévő kaftános keleti főurak egyikének a kezében hajszálla a fenti műtárggyal megegyező darab van. (lásd 3. kép) A fentiekből az következik, hogy egy olyan nyílvevő formájú méltóságjelvénnel van dolgunk, amelyből sújtófegyver lett, s talán nem véletlen, hogy a buzogányt a magyar források, a nyílvevő kormánytollai után „*tollas bot*”-nak nevezik.⁷⁹ Könnyen lehet, hogy ez az új típusú, vasból készült buzogány szintén kun-kipcsak eredetű. Szükséges azonban megjegyezni, hogy Itáliából – ugyan kicsit más típusú – vasból készült sújtófegyverek már a 14. század első feléből ismertek.⁸⁰

I. (Nagy) Lajos király 1357-es Velence elleni hadjáratáról fontos itáliai forrás emlékezik meg. A firenzei Matteo Villani Krónika című munkája sok jó adatot tartalmaz a magyarok hadseregéről:

„A magyar igen nagy nemzet és csaknem valamennyien megyék (báróságok) igazgatása alatt állnak. Ezeket a báróságokat nem töltik be örökösen vagy élethossziglan, hanem a király (az úr) akaratától függ azoknak adományozása vagy elvétele. Régi szokásuk megállapítja, minden főúr és község hány lovas köteles kiállítani, ha a király hadat vezet vagy indít, úgy hogy a lovasok számát és a szolgálat idejét illetőleg mindenki tudja, mi a kötelessége. És ezért az uruk felszólítására rögtön, halogatás és huzavona nélkül, mindjárt meg is indulnak, azért, mert a község vagy a főúr előre készen tartja

⁷⁵ Képes 1987. I. 90.

⁷⁶ László Gy. 1993. 47.

⁷⁷ Kalmár J. 1961. 35-36.; Kalmár J. 1971. 21.; Pandula A. 1988. 229. 8. kép.

⁷⁸ Grád A. é. n. 50.; Hossza: 51 cm, legnagyobb szélessége: 8 cm.

⁷⁹ Kalmár J. 1971. 22-23.; Vö.: Pálóczi H. A. 1989. 73.

⁸⁰ Boccia G. L. – Coelho T. E. 1975. 39-40.; Hossza: 75 cm, legnagyobb szélessége: 5,5 cm.

azokat, kik szolgálni tartoznak. Ezek fel vannak szerelve két lóval, vagy még többel, könnyű támadó fegyverekkel, azaz ívvel és nyilakkal tegezeikben és egy hosszú karddal személyök védelmére. Általában kordoványból való vértet viselnek, mely köntösül is szolgál, és ha már be van kenve, fenne, egy mást öltenek föléje, majd ismét egyet és még egy újat, úgy, hogy ily módon az a ruha elég védelmet nyújt. Fejükön ritkán viselnek sisakot, hogy ne veszítsék el a nyilazásban való ügyességöket, mert abba helyezik egész reményöket.

Háborújuk nem abban áll, hogy megállnak csatarendben, hanem ide-oda nyargalnak, megfutnak, egyre nyilazva, aztán ismét visszafordulnak a csatába. Nagyon ügyesek a prédálásban és a kitartó lovaglásban és nyilaikkal nagy kárt okoznak az ellenség lovaiban és gyalogosaiban. Ezért nagy hasznukat lehet venni, ha van mellettük erős csatarend, mert a könnyű hadakozásnak és az ellenség nyugtalanításának és zaklatásának mesterei, nem törődnek a halállal és kiteszik magokat minden veszélynek. És ha csatát vívnak, a magyarok a magok módja szerint harcolnak. Tízen-tizenöten tartanak együtt jobbra-balra elnyargalnak és kilövik hosszú nyilaikat, azután ismét elmenekülnek száguldó lovaikon. Jel és zászló nélkül, hadi kürt nélkül szoktak járni és tegezeik bizonyos megrázása adja meg a jelt a gyülekezésre.”⁸¹

Az itáliai krónikás szavaiból kicseng, hogy a magyar hadsereg magját az ún. „honor” birtok arányában kiállított csapatok alkották. Az uralkodó a jelentős számú királyi váruradalmak közül a báróknak szolgálati birtokot adományozott, de csak arra az időre, amíg az a tisztségét viselte. Az erdélyi vajdának, a macsói vagy szlavón bánnak stb. a néha igen jelentős nagyságú várbirtok hadakozó népével, azaz fegyvereseivel kellett a király parancsára hadba vonulni.⁸² A sereg magját a bőrpáncéllal, hosszú karddal és íjjal felszerelt könnyűlovasság adta. A királyi udvar csapataiban, valamint a bárók katonai kíséretének a soraiban találjuk meg a nehézfegyverzettel rendelkező lovagokat. A királynak hadbavonulással tartozó segédnépek, nevezetesen, kunok, jászok és székelyek alkották a hadsereg nagy mozgékonyaságú lovasságát. A Szent László legenda freskói kitűnően lefestik fegyverzetüket és viseletüket. Fő támadófegyverük a készenléti tegezben tartott íjuk, míg nyíltegezük fedeles, általában középen szétnyitható és itt lehet behelyezni a hegygel felfelé álló nyilakat. Az ívelt pengéjű szablya használata nagyon gyakori és igen jellegzetes a kaftán mellett egy csúcsos nemezsüveg

---

⁸¹Willani M. 1901. 228-230.

⁸²Kristó Gy. 1988. 203-204.

viselése. A kunokat mindig keleti típusú, alacsony kápájú nyergekben ülve ábrázolják, akik íjaikkal leggyakrabban hátrafelé nyilaznak.⁸³ Az 1380 körül készült zsegrai legendakép nem kis meglepetést tartogat számunkra. Itt ugyanis nemcsak az üldözött kunok nyilazzák az magyarokat, hanem az üldöző csapatok soraiból is bőven hull a nyíl a kunokra, ami a magyarok íjhasználatának egyik jó bizonyítéka.⁸⁴

Az íj és a számszerű a leghatásosabb távolra ható fegyver volt a középkor folyamán. A tárgyi emléanyagban az íj sajnos nem maradt fenn az Árpád –, vagy az Anjou-korból, de a források gyakran szólnak az alkalmazásukról Magyarországon.⁸⁵ A besenyők és a kunok kétségkívül hatással voltak a magyar katonaság fegyverzetére. Véleményem szerint a 14. században sok magyar harcos használt kun készítésű vagy kun típusú íjat. Ez a fegyverfajta olcsón előállítható, habár készítése hosszú hónapokig eltarthat. Nagyon lényeges szempont, hogy csak a kisméretű nyílhegyek elkészítése esetén kell fémet használni. A nehézfegyverzet elterjedését az is akadályozhatta és azért volt olyan drága, mert csak korlátozott számú vas és acél állt rendelkezésre a középkori Magyarországon.⁸⁶ A magyar lovasok sokat gyakorolhatták az íjászatot és a kunoktól a nomádoknál oly gyakran alkalmazott hátrafelé nyilazást is gyorsan elsajátíthatták. Így nem feltétlenül kell a Villani krónikában leírt lovasokban feltétlenül csak kunokat látni, hiszen a magyar lovasság soraiban is szép számmal harcoltak íjászok.

I. (Nagy) Lajos itáliai hadjáratai azért is fontosak, mert a magyar főurak, de az egyszerű katonák is Európa legmodernebb támadó- és védőfegyverzetével ismerkedtek meg.⁸⁷ A tárcsapajzs, lovagi páncél, vagy akár a mozgatható arcvérttel ellátott „bascinet” sisak is itáliai átvételnek tekinthető. Az Anjou-korban az előző időszakhoz képest jelentősen nőtt a nehézfegyverzetű – általában német – idegen zsoldosok alkalmazása. Az országhatárokon kívül zajló hadjáratok során szükség volt a haderő elit csapatainak növelésére. Igen érdekes, hogy elsősorban Itáliában, az 1350-es években szép számmal találkozunk magyar zsoldoscsapatokkal is. Az idegen földön harcoló magyar zsoldosok közül legismertebbé – a róla kialakult monda révén kétségkívül –

⁸³ Pálóczi H. A. 1989. 75-78.; László Gy. 1993. 70-71., 74-75.; 82-83., 86-87., 94-95., 110-112.

⁸⁴ Marosi E. 1987. 237.; Kurucz Á. 1988. 117.; László Gy. 1993. 115-119.

⁸⁵ Kalmár J. 1971. 133-134., Pandula A. 1988. 232-233.; Pálóczi H. A. 1989. 63-64.

⁸⁶ Kalmár J. é. n. 1-3., Ruttkay A. 1976. 337-340.

⁸⁷ Pálóczi H. A. 1989. 72.; B. szabó J. 2001. 82., 94-95.

Toldi Miklós vált.⁸⁸ Az Anjou-kori lovagi hadviselés számos elemét őrizték meg birtokadományozó királyi oklevelek. A sorsdöntő jelentőségű rozgonyi csatában számos vitéznek nyílt arra lehetősége, hogy kimutassa királya iránti hűségét és sok esetben rendkívüli bátorságát. A harctéren szerzett komoly sebek mellett gyakran olvashatunk arról, hogy számos lovag a király szeme láttára vitézül harcolva életét vesztette. A nehézlovasok közül többen lándzsájukkal terítették a földre az ellenség lovasát, de számos esetben kardjukkal rontottak a tartományurak hadsoraira. A király vitézei sok esetben zsákmányoltak a győztes összecsapások után zászlókat, fegyvereket és lovakat, sőt a zászlók mellett előfordult, hogy a levágott ellenséges fejeket is elküldték uralkodójuknak.⁸⁹ A várak ostrománál a legtöbb sérülést a kőhajító gépek lövedékeitől és számszerijaktól szenvedték el a király vitézei.⁹⁰ Az oklevelek azt is elárulják, hogy a bel- és külföldi csatákban az egyházi, vagy világi tisztségviselők rokonai, vagy familiárisai közül többen vesztették életüket. Köcski Sándor országbírónak például az egyik összecsapásban nem kevesebb, mint 80 rokona és szerviente esett el.⁹¹ 1328-ban Lackfi István vajda hadi népével Ausztria területén a németek erős seregét legyőzte és számos ellenséges lovagot elfogott, miközben két lándzsadöféstől és egy nyíllövéstől súlyosan megsebesült.⁹² Egy igen érdekes oklevél I. (Nagy) Lajos 1365-ös bulgáriai hadjáratáról szól. A nagy létszámú magyar seregben ott volt Kont Miklós nádor rokonainak fegyvereseiből és íjászaiból álló erős csapattal. A hadjárat Vidin várának elfoglalásával ért véget. Az 1365-ös magyar katonai sikerek hatására V. (Palailogosz) János bizánci császár népes kíséretével 1366-ban Budára utazott, de a Balkán déli részét már uralmuk alatt tartó törökök elleni szövetség azonban megghiúsult.⁹³

Az 1350-es évek elején a későbbi félelmetes Oszmán Birodalom még egy kis jelentéktelen török emirátus volt. 1346-ban vezetőjük, Oszmán szövetségre lépett a későbbi VI. (Kantakuzénosz) János bizánci császárral. Így az oszmán-törökök számára megnyílt az út Európába és részt vehettek a trákiai háborúban. 1354. március 2-án egy földrengés következtében leomlottak Gallipoli erődjének a falai, így az oszmán-török csapatok elfoglalták a várat. Ekkortól új időszámítás kezdődött, a törökök megvetették a

---

⁸⁸ Tóth Z. 1938. 66-67.; Régi 1984. 446-448., 559-560.; Kristó Gy. 1988. 206-210.; Kristó Gy. 2000. 51-59.

⁸⁹ Borosy A. 2004. 375-390., 405

⁹⁰ Borosy A. 2004. 399.

⁹¹ Borosy A. 2004. 401.

⁹² Borosy A. 2004. 423.

⁹³ Borosy A. 2004. 411.; Papp S. 2004. 42-45.

lábukat Európában. Már 1354 augusztusában megírta a dózsénak a konstantinápolyi velencei követ, hogy egy igen veszélyes ellenfél jelent meg a bizánci főváros közvetlen közelében. Ebben az időben nagyszámú nomád törököt telepítettek át Anatóliából Európába és számos török települést létesítettek. 1361-ben az oszmán-törökök elfoglalták Drinápolyt, a mai Edirnet, Trákia fővárosát. A helyi görög lakosság elűzése után viharos gyorsasággal létesítettek újabb és újabb török településeket. A gyorsan mozgó török lovasok a Nyugat-Balkán felé fordultak és 1385-ben elérték Albániát, majd hamarosan Makedónia és Albánia urai is elismerték az oszmán-török fennhatóságot. Thesszália 1387-ben, Szaloniki elfoglalásával lett török vazallus terület, két évvel korábban, 1385-ben a törökök behatoltak a Marica völgyébe és elfoglalták Szófiát és Nist is. Természetesen több helyen kerültek szembe ellenállással, de ezeket kisebb hadjáratokban mind letörték. Szerbia jelentette a legfontosabb ellenfelet a muszlim hódítóknak. 1389-ben az I. Murád (1362-1389) vezette török csapatok és a vazallusok hadereje megsemmisítő vereséget mért az egyesített szerb és bosnyák hadseregre Rigómezőnél. Ez a győzelem nemcsak az uralmat biztosította az oszmán-töröknek a Balkán felett, hanem egy csapásra a Magyar Királyság szomszédjává is tette.⁹⁴ Az oszmán-törökök már 1390-ben támadást intéztek a szomszédos magyar területek ellen. Elsősorban a Szerémség, valamint Krassó, Torontál és Temes megye lakossága szenvedett sokat a török portyázók betöréseitől, akik tömegesen hurcolták el az embereket és hajtották el a háziállatokat. A Magyar Királyságnak nem volt más választása, mint védekező politikát folytatni. A török támadásnak kitett területek fokozatosan elnéptelenedtek, a magyar lakosok helyére menekülő délszláv etnikumú családok költöztek. 1389 és 1394 között I. Zsigmond király (1387-1437) csapatai számos hadjáratot vezetett Szerbiába, többek között kisebb városokat foglalt vissza, de ennek ellenére a török betörések nem hagytak alább. Igen nagy eredménynek számított 1395-ben Havasalföld kiszakítása az oszmán-török függőségből és Kisnikápoly várának az elfoglalása.⁹⁵

Az 1390-es évek elejétől I. Zsigmond számos birtokot adományozott vitézi hőstettekért, elsősorban a déli végeken folyó „pogányok” elleni harcok során. A birtokadományozó oklevelek közül vegyünk szemügyre két jellegzetes példányt. 1390-

---

⁹⁴ Inalcik H. 1973. 9-15.; Inalcik H. 1978. 14-16.; Nicolle D. 1983. 3-6.; Ostrogorsky G. 2003.446-457.; Papp S. 2004. 37-48.

⁹⁵ Mályusz E. 1984. 102-105.; Szakály F. 1986. 18-20.

ben Sárádi László temesi ispán fegyvereseivel átkelt a Dunán és Szerbiában a törökök és szerbek ellen harcolva hatalmas mészárlást vitt végbe közöttük. Az ellenfél őt zászlóját a földre vetette, a győzelem diadalával megtiporta, s végül a királynak Zólyomba, míg a királynőnek Budára küldte. 1392-ben birtokadományt kapott Perényi Miklós volt szörényi bán is, mert amikor a törökök Rácországba törtek, akkor fegyvereseivel megtámadta őket, sokakat levágott karddal és megölt lándzsájával, valamint a zsákmányolt zászlókat elküldte uralkodójának.⁹⁶ A két királyi oklevélből is jól kitűnik, hogy a török portyák elsőszámú területe Temes megye és a Szörényi bánság volt.

1395-ben I. Zsigmond követei sorra járták az európai királyi udvarokat és csapatokat gyűjtöttek egy hadjáratra, amelyben kiűzik a törököket a Balkán-félszigetről. A komoly szervezési és diplomáciai munkának köszönhetően jelentős számú egyesített európai haderő állt rendelkezésre 1396 tavaszán, amelyben a legnagyobb szerep a francia lovagoknak jutott.⁹⁷ A nikápolyi csatát megelőző napon komoly nézeteltérés támad a keresztény vezérek között a hadsereg irányításának tekintetében. I. Zsigmond, erről értesülve, a franciák táborába ment és ismételten azt kérte, hogy a magyarok kezdjék meg a támadást, mert ők jobban ismerik a törökök harcmódját.⁹⁸ A franciák másnap I. Bajazid szultán (1389-1402) csapatainak közeledtére azonnal csatarendbe álltak és a török seregre támadtak, akik arcvonaluk előtt hegyes karókból védművet építettek. A török könnyűlovasság nyilazva visszavonult majd ezek után a franciák lóról szállva rohamozták meg a karók mögött védekező janicsárokat. A kétségbeesetten védekező török gyalogságot a franciák szinte mind egy szálig lekaszabolták. Közvetlenül a gyalogság felszámolása után a francia elitcsapatok a török könnyűlovasságot futamították meg majd felérve a domb tetejére döbbenten pillantották meg magát a szultánt és a szpáhikat. A törökök az egész támadó sereget átkarolták és a franciák egy részét levágták. Közben a keresztény csapatok ijedten szemlélték a gazdátlanul szaladgáló francia lovak tömegét, amely nagy zűrzavart okozott a szövetségesek soraiban. Ennek ellenére I. Zsigmond csapataival megtámadta a török gyalogságot, de hamarosan szembe találták magukat a szpáhikkal. Ekkor még a csata váltakozó szerencséivel folyt, de rövidesen megjelent a törökök szövetsétese, István szerb despota 5000 lovasával, és az ütközet a keresztény csapatok menekülésével

---

⁹⁶Borosy A. 2004. 415., 427.

⁹⁷Atiya S. A. 1934. 33-49.

⁹⁸Wertner M. 1925. 242-243.; Atiya S. A. 1934. 82-87.

fejeződött be. I. Zsigmond kíséretével a Dunán horgonyzó velencei gályákhoz futott, úgy hogy az üldöző törökök nyilai szinte felhőként követték a magyar uralkodót. I. Zsigmond Konstantinápolyba menekült, majd hosszú hónapok után Dalmácián keresztül jutott vissza Budára.⁹⁹ A magyar király 1397-ben Mocenigo Tamás velencei kapitánynak 1000 arany évdíjat rendelt egyik adománylevelében, mert a nikápolyi vesztés csata után hajójával Dalmáciába vitte. A nikápolyi csatában szerzett vitézi tettekért számos birtokot adományozott lovagjainak I. Zsigmond.¹⁰⁰

A 14. század végére, pontosan már I. (Nagy) Lajos uralkodásának utolsó éveiben az önálló taktikai egységet képviselő kun és jász íjász könnyűlovasok többé nem bukkannak fel a forrásokban és Pálóczi Horváth András véleménye szerint: *„Ennek okát abban látjuk, hogy a kunok és a jászok feudalizálódása, a közrendű, szabadok jobbágysorba süllyedése annyira előrehaladt, hogy a hadba vonulók száma rohamosan csökkent. Ugyenezekre az okokra lehet visszavezetni, hogy az állandó gyakorlást, összehangolt csapatműködést és nem utolsósorban: kiváló minőségű harci felszerelést igénylő nomád taktika néhány évtized alatt elfelejtődött. A XIV. század végén, amikor Magyarországnak egy új, minden eddiginél félelmetesebb nagyhatalom, az oszmán-törökök hadseregével kellett szembenéznie, kiderült, hogy a feudális lovagi seregek létszámra sem elegendők, taktikájuk sem megfelelő, s a magyar könnyűlovasság harci tudása a mélyponton van. A bevonuló újoncok között voltak olyanok, akik nem tudtak az íjjal bánti.”*¹⁰¹

1395-ben Bethlen Gergelyt, az első Magyarországon említett „hadügyi szakfelügyelőt” I. Zsigmond arra utasítja, hogy ellenőrizze, hogy a csapatoknál, amelyet Havasalföldre küldenek valóban egy nehézlovasra két íjász jut-e?

A fenti igen fontos forrás viszont arra utal, hogy ekkoriban az íjászok nem külön taktikai egységekben harcoltak, hanem a lovagok kiegészítő harcosai csupán.¹⁰² Tóth Zoltánnak abban teljesen igaza van, hogy mohácsig csatadöntő szerepe a nehézlovasságnak volt. E mellett azonban mindvégig jelen volt a legfőképpen íjjal harcoló könnyűlovasság. A királytól függő, kun és jász nomád könnyűlovasság 14. század végi eltűnése a legbegyakorlottabb íjásztól fosztotta meg a magyar haderőt. Az 1390-es évektől rohamosan megszoruló török portyákat két módon lehetett volna

⁹⁹ Wertner M. 1925. 245-248.; Atiya S. A. 1934. 92-97.

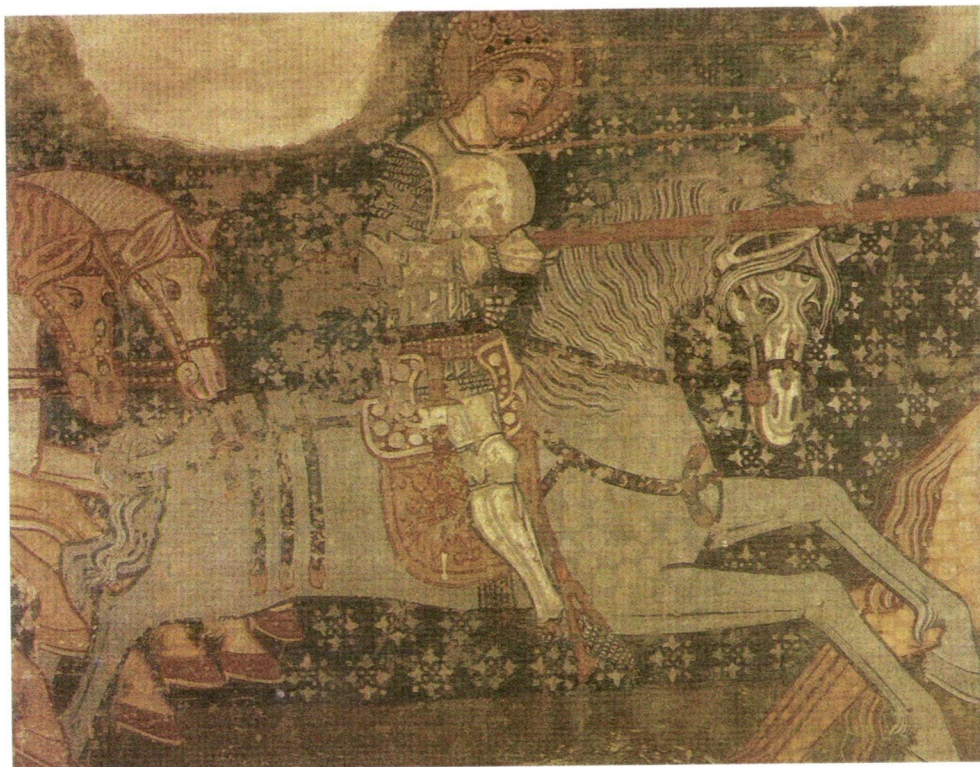
¹⁰⁰ Borosy A. 2004. 417-418.

¹⁰¹ Pálóczi H. A. 1989. 74-75.

¹⁰² Borosy A. 1962. 158.; Mályusz E. 1984. 109.

megakadályozni. 1. Kiűzni a törököket legalább a Balkán-félsziget északi részéről. Ezt a megoldást a vesztes nikápolyi csata után teljes mértékben el lehetett vetni. 2. Gyorsan mozgó könnyűlovas csapatokkal kell felvenni a harcot a portyázókkal. A nehézlovasság egy csata eldöntésére alkalmas ugyan, de teljesen hasznavehetetlen a török portyázókkal szemben. A magyar lovas íjászok szétagoltan harcolva, sokszor nem kellő harci tapasztalattal és technikai tudással nem igazán voltak alkalmasak a portyák megakadályozására. A magyar haderő így tehát alapos megreformálásra szorult, növelni kellett a hadakozók számát és elsősorban – a realitások talaján állva – könnyűlovasokat kellett kiállítani. Elérkeztünk az 1397-es évhez, amikor is a temesvári országgyűlés először ad hírt a portális – ismertebb nevén – telekkatonaságról, akiket legfontosabb támadófegyverük, vagyis az íjuk után „tegzesek”-nek nevezték.

9. kép

10. kép

II. 3. Nehézlovasok, könnyűlovasok és huszárok a 15. században

A törvény latin nyelvű szövege alapján minden báró és nemes minden húszt jobbágya után tartozott egy íjászt kiállítani, és amíg a pogányok elleni háború tart, magával hadba vinni.¹⁰³

A törvény szövegének „*de viginti jobagionibus*” kifejezése következtében nem egészen világos, hogy a jobbágyság közül kellett kiállítani a katonát, vagy a földesúri vagyon, azaz a jobbágyság száma határozta meg a katonák számát. Véleményünk szerint mindkét megoldás elképzelhető, de valószínűbb, hogy a jobbágyság nagyobb számban szerepeltek a harcosok között.¹⁰⁴ A könnyűlovasság számának növelése mellett a nehézlovasság szerepe továbbra is fontos maradt. Az 1419-ben festett székelyderzsi Szent László legenda falképei teljes pompájában mutatják a 15. század elejének nehézlovasát. A lovagkirály testét sodronying védi és felette a felső kar kivételével teljes lemezpáncélt visel, amelynek nagyon jellegzetes a domború mellvasa. Itt a Felső-Itáliában a 14. század végén, 15. század elején kifejlesztett lemezpáncél hazai megjelenésének lehetünk a tanúi. Szent László hóna alá szorított lándzsájával támadja a kunt.¹⁰⁵ (9. kép) Igen jellegzetes, hogy a lovagszent hosszú, kétélű tört azaz, „*bicellus*”-t visel a jobb oldalán.¹⁰⁶ A másik nagyon fontos emlék a 15. század első feléből nem más, mint Stiborci II. Stibornak (†1434), I. Zsigmond egyik hadvezérének a vörösmárvány sírköve.¹⁰⁷ Az 1430-as évek elején készült műalkotás egy teljes lemezpáncélt viselő lovagot tár elénk. (10. kép). Stibor kapitány vértje alá sodronyinget öltött s ez kilátszik acéllemezből készült csataköténye alól, amely fölött erőteljesen domborodó mellvértet visel. A mellvas külön érdekessége a jobb oldalán a hónaljlemez mellett elhelyezkedő lándzsatartó horog, amelynek a szerepe a lándzsa rúdjának a megtámasztása volt. A nehézlovasságnál ennek az újításnak a megjelenése fontos eseménynek tekinthető ugyanis, a tárcsapajzs fokozatos elhagyását eredményezte. A 14. század második

¹⁰³ „...quibus Baronum et Nobilium regni nostri possessionatus secundum exigenciam statum et possibilitatem virium ipsorum scilicet de quibusvis viginti jobagionibus unum pharetrarium, more exercituancium promptuare et in ipsum exercitum durante dumtaxat praesenti guerra paganorum secumducere et exercituare facere teneatur.”; Knausz N. 1857. 216-217.

¹⁰⁴ Borosy A. 1971. 15-16., Mályusz E. 1984. 108.

¹⁰⁵ Marosi E. 1987. 237-240.; László Gy. 1994. 93-100.; Dvořáková D. 2007. 66-67.; Sigismundus 2006. 425-426.

¹⁰⁶ Zarnóczki A. 1990. 47. 125. jegyzet; Egy, a 15. század elején készült „*bicellus*”-t őriz a Fegyvertár, Ltsz.: 54.1524. Hossza: 68,5 cm, penge szélessége: 1,8 cm.

¹⁰⁷ Kalmár J. 1971. 88.; Sigismundus 2006. 347-348. Kat. No. 4.51.

felében és a 15. század elején a nehézlovassági lándzsa rúdját a pajzs jobb oldalán elhelyezkedő vájatba támasztották. A lovag teljes páncélozottsága okafogyottá tette a lovassági pajzs alkalmazását, amelynek a használata a 15. század második felére teljesen megszűnt. A minden valószínűség szerint Budán készült vörösmárvány sírkövön ábrázolt lovagnak még több érdekessége van, nevezetesen a támadófegyverei. Igen nagyméretű, hosszú markolatú kardjának jellegzetes a markolatgombja, amely ovális dobformát mutat. A kard pontos fegyvertári párhuzama is megvan, ennek az érdekessége a rendkívül erőteljesre kovácsolt penge, amelynek a kialakítása szúrásra is alkalmassá tette ezt a fegyvert.¹⁰⁸ A másik lényeges fegyver a Stibor kapitány jobb oldalára kötött rendkívüli hosszúságú tör, amelynek a hüvelyén az evőeszköz számára kettős tokot készített a mester.¹⁰⁹ Ez a változat nem más, mint a bicellus, amely mint látni fogjuk a telekkatonaság felszereléseiben is előírt fegyver.

Az oszmán-törökök 1402-ben az angorai (Ankara) csatában megsemmisítő vereséget szenvedtek Tamerlán (Timur Lenk) hadseregétől. A vesztes csata miatt az 1410-es évek közepéig viszonylag nyugalom uralkodott a Balkán-félszigeten. Az 1410-es évektől kezdve újból folytatódtak a magyarországi török betörések, előbb a boszniai területekről, később Bulgária felől. A magyar erők azonban nem vonultak vissza a határok mögé, sőt jelentős védelmi harcokat folytattak és még várakat is építettek. Az 1428-as galambóci kudarc után a korábbi pozíciói megrendültek a Magyar Királyságnak a Balkán-félszigeten, és bekövetkezett országunk rohamos térvesztése, befolyásának csökkenése.¹¹⁰ Feltehetőleg a fenti sajnálatos események és a huszita háborúk tapasztalatai vezettek az 1435. évi dekrétumokhoz, amely egyik legismertebb telekkatonasággal és honvédelemmel foglalkozó törvényünk. I. Zsigmond 1435. évi V. dekrétuma 1. és 2. cikkelyének a magyar fordítása a következő:

---

¹⁰⁸ MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.168. Hossza: 134 cm, penge szélessége: 5,1 cm. Az erőteljesen megkovácsolt hegye lehetővé tette, hogy használója a lemezevért réseibe tudja szúrni, mert a teljes lemezpáncél viselőjét vágással már nem lehetett leküzdeni.

¹⁰⁹ Kalmár J. 1971. 87.

¹¹⁰ Inalcik H. 1973. 16-22.; Mályusz E. 1984. 110-123., Szakály F. 1986. 22-30.; Perjés G. 1999. 30-32.; Veszprémy L. 2008. 285-292.

„I. cikkely

Hogy a király hada mellett az előkelők is tartoznak fölkelni.

Ha pedig az ellenség akkora haderővel törne be, amely a császári haderőnket meghaladná és valószínűleg látszanék, hogy az ország határaiba való betörését e császári hadunk fel nem tartóztathatja és meg nem gátolhatja:

I.§. Akkor az e hazarészek védelmére kirendelt főpapok az ő bandériumaikkal és katonáikkal az ezekre nézve tett és szokásszerűleg megtartott intézkedésekhez képest, úgyszintén a hasonlóképpen ugyanazon vagy netán háborúval megtámadott más részeknek védelmére rendelt egyes vármegyék ispánjai, a mondott vármegyék báróival, előkelőivel, nemeseivel és hadinégeivel a királyi bandérium alatt tartoznak közönséges hadviselés módjára, az említett ellenséges támadások visszaverése céljából összetett és egyesített erővel segítségünkre jönni.

2. cikkely

Hogy minden harminchárom jobbágy után egy jól felfegyverzett lovast kell hadba küldeni.

Ezenfelül felségünk mondott főpapjainkkal, báróinkkal és országlakóinkkal elhatározta és megállapította, hogy az országszerte hirdetett közönséges hadjárat alkalmával, az egyes bárók, előkelők és birtokos nemesek maguk személyesen megjelenvén, az ország mindenik közönséges hadjáratára uradalmaik mennyiségéhez képest állítsanak katonákat; tudniillik minden harminchárom jobbágy után, kiknek a többi jobbágyság módjára azokban a falukban, ahol laknak, külön telkeik és földjeik vannak és akik a többi jobbágysággal együtt bért, rovatalt fizetnek, munkát vagy más urasági szolgálatot teljesítenek, egy tegzes lovast; száz után pedig hármát és így következetesen akárhány jobbágyság van, minden további száz után három-három tegzes lovast, akiknek tudniillik legalább is íjaik, tegzeik, kardjaik és tőreik vannak, s akik a harcra képesek és alkalmasok. (Ad minus videlicet, arcus pharetras, gladios et bicellos habentes.)

I.§ Akiknek pedig harminchárom jobbágynál kevesebbük van, azoknak saját jobbágyságaikat mások jobbágysaival kell egybekötni s összesíteni aképen, hogy mindnyájuknak minden harminchárom jobbágyságból mindenkor egy, a föntebbi módon felfegyverzett és felszerelt tegzest küldjenek a közönséges hadjáratokra.”¹¹¹

¹¹¹ Corpus 1899. 247-249.; Válogatás 1986. 65-66.

Az egyértelműen könnyűlovas kiállításának megkövetelését előíró törvény nem a jobbágytelkek, hanem a jobbágyok számát vette alapul. A 14. század végétől jónéhány forrás szól arról, hogy a parasztok fegyverei között gyakran előfordult az íj és a bicellus, de néha a buzogány és a kard is feltűnt a rájuk vonatkozó oklevelekben.¹¹² A telkek arányában kiállított könnyűlovasok között – mint említettük – szép számmal találunk jobbágyokat is. Természetesen a földesúr a legképzettebb, gyakran már kipróbált jobbágyait vitte magával a harcba, akik akár saját fegyverrel is rendelkezhetek. A tárgyi emléanyagban a 15. század elejétől bukkantak fel az ún. parasztkések, ezek a paraszti-polgári fegyverzetben használatos eszközök. Némelyikük igen hosszú pengével rendelkezett, sőt ismerünk olyan szabályakat is, amelyeknek a markolata egyértelműen parasztkés formájú.¹¹³ Véleményünk szerint a fenti tárgyi emlékek is a jobbágyok katonai szolgálatát igazolhatják. A telekkatonaság szerepe az, hogy az előkelők, bárók és a nemesek magánvagyonát a honvédelem szolgálatába állítsa, valamint, növelje a hadakozók számát jórészt a fegyverforgatásban járatos jobbágyok bevonásával. Természetes, hogy a kiállított „telekkatonák” könnyűlovasok voltak s fő fegyverük a hatékony s egyben olcsón előállítható íj volt.

Az 1430-as évekből származik Bertrandon de la Broquiére francia nemes útleírása, amelyben említést tesz a török lovasságról. A lovag kiemeli, hogy a színlelt megfutamodás mesterei, nyilazással bontják meg az ellenség hadsorait. A fegyverük legtöbbször íj, nem mindegyiküknek van kardja és e mellett az előkelők buzogányt és kerek pajzsot is viselnek.¹¹⁴ A Török Birodalomban 1435-1439 között tartózkodó kasztíliai lovag, Pero Tafur a török lovasokat ügyességükben és harci tudásukban egyenesen a mór lovasokhoz hasonlítja.¹¹⁵ A könnyűlovasság nagy tömegei mellett a török hadsereg másik két fő alkotóeleme a szpáhik és a janicsárok voltak. Az előbbieket sisakkal, sodronypáncéllal is rendelkeztek, míg fő támadófegyverük a lándzsa mellett a kard, íj és buzogány volt.¹¹⁶ A balkáni török hódítás következtében az ott lakó népek, elsősorban a szerbek, bosnyákok és az albánok török uralom alá kerültek. A szerbek görögkeleti vallásuk mellett gyakorlatilag mindvégig kitartottak, míg a bosnyákok és albánok fokozatosan áttértek a muzulmán vallásra. Az 1431-ben készült és Albánia

¹¹² Rázsó Gy. 1962. 197-199.; Borosy A. 1971. 40-41.; 42-46.

¹¹³ Rázsó Gy. 1962. 208-209.; Kalmár J. 1971. 71., 117-118., 124. kép.

¹¹⁴ Szamota I. 1891. 71.72., 84-86.; Atiya S. A. 1934. 79.; Engel P. 2000. 59-61.

¹¹⁵ Atiya S. A. 1934. 79.

¹¹⁶ Bastav S. 1947. 9-11.; Pallis A. 1957. 24-30.; Kimondhatatlan 1976. 40-42.; Nicolle D. 1983. 11-14.; Káldy N. Gy. 1986. 168-173., 184-185.; Nicolle D. 1995. 5-8.; Ágoston G. 2000. 133.

területéről származó összeírás alapján a 335 tímárbirtokos közül még mindig 60 keresztény.¹¹⁷ A Magyarország déli és keleti határait pusztító, valamint a török hadsereg előtt „száguldó” akindzsik jelentős része minden bizonnyal a ruméliai törökök mellett – elsősorban a 15. század második felétől – a balkáni alaplakosság soraiból került ki. Az 1438-ban török fogságba eső György barát a következőket írja az akindzsikról:

„A nagy török király reguláris seregén kívül még egy különleges sereget tart, húsz-harmincezer, nem annyira bátor, mint inkább ravasz emberből, s élére a seregében található legtapasztaltabb férfit állítja. Egyetlen évet sem hagynak ki, évente legalább egyszer kivonulnak zsákmányszerzésre, néha kétszer vagy háromszor is, ha alkalom nyílik rá. Sikerük titka szélesebb lovaglásuk. Ezért nagy gonddal, ügyességgel és fegyelemmel úgy készítik fel a feladatokra lovukat és saját magukat, hogy akár egy álló héten át képesek legyenek éjjel-nappal nagy iramban vágatni. Ki tudja elképzelni, milyen irtózatossá és kábulatba fogja el azokat, akikre meglepetésszerűen rátörtnek? Bizony elszáll az erejük, még ha szívük vasból vagy acélból van is. Mit tegyen, hová forduljon, aki hirtelen és váratlanul halálos ellenségét pillantja meg, amint kivont karddal feléje tart? Hallani is elég borzalmas, hát még átélni, én pedig mindezt a szörnyűséget tulajdon szememmel láttam.”¹¹⁸

Az akindzsiket egyébként sorozták, a harcra alkalmas férfiakat összeírták és felmentették az adófizetés kötelezettsége alól. Rumélia falvaiból és városaiból csak a megfelelő felszereléssel rendelkező akindzsiket írták össze, ügyelve arra, hogy két szárnyat alkossanak. Az összeírás alkalmával – amely igen részletező volt – elmondták mindenkinek a szandzsákbég emberei, hogy hadba szálláskor turbánnal, vagy vörös főveggel, ezen kívül karddal és zászlós lándzsával (azaz kopjával) jelenjenek meg.

A 1460-es évektől a szultáni parancsok pontos végrehajtása miatt a magyarországi támadások zömét Ali és Iszkender bégek vezették. Ez nem véletlen, hiszen a határvidéki harcmód minden elemét jól ismerő akindzsi parancsnokok többször töltötték be a vég-szendrői és a bosznaszeráji bég tisztségét. E két helyről szervezték a törökök a Magyar- és Horvátország elleni betöréseket. 1479-ben a kenyérmezei csatában a Kinizsi Pál által vezetett magyar csapatok, nagy vérveszteségek árán, de óriási győzelmet arattak a törökök felett.

---

¹¹⁷ Inalcik H. 1978. 114.; Vasič M. 1987. 109-111.

¹¹⁸ Mihajlovič K. 1975. 176-180.; Kimondhatatlan 1976. 29-33.; Szakály F. – Fodor P. 1998. 312-314.

11. kép

Kemálpasazáde török történetíró több helyen is megemlékezik a Kenyérmezőnél harcoló akindzsikról: „*Acélos kardjaikkal és lángoló dárdáikkal a hitetlenek országában kioltották a tüzeket és felgyújtották a házakat. Kímélet nélkül elhajtották az állatokat és lángba borították a vetéseket.*”, valamint: „... *a harc műhelyében lándzsáikat vetülékfonallá, kardjukat pedig láncfonallá tették.*”¹¹⁹

1514 és 1516 között készültek el azok a pompás fametszetek, amelyek az I. Miksa császár (1493-1519) életét tárgyaló Weisskunig című történeti munkát illusztrálják. A metszetek többségét a kor legismertebb művésze Hans Burgkmair (1473-1531) készítette. A vázlatrajzokat maga a császár ellenőrizte személyesen, illetve általában azokhoz rövid megjegyzéseket és utasításokat írt.¹²⁰ Hunyadi Mátyás (1458-1490) halála után I. Miksa magához hívatta a magyar király számos huszártisztjét és így kitűnően megismerkedett a huszárok felszerelésével, valamint harcmódjával.¹²¹ Az általa megrendelt és ellenőrzött történeti munka fametszetei valószínűleg e miatt ábrázolják oly hitelesen a huszárokat. A Weisskunig szerint a huszár módra felszerelt I. Miksa fegyverzete a következő: „... *und zu ross in dem hussarischn tärtschlein mit dem lanzl, mit dem sebel...*” Ezért van nagy jelentősége annak a fametszetnek, amely a „horvát végeken” történő összecsapást ábrázolja a törökök és a huszárok között. (11. kép). Mindkét fél fegyverzete hasonló, azaz szablya, kopja és tárcsapajzs. A törököket csak a kaftánszerű felsőruha és turbán viselése különbözteti meg a huszároktól. Bizonyára nem véletlen, hogy a 16. század végi török fegyverzetet bemutató Codex Vindobonensis a határ menti török portyázókat kopjával és tárcsapajzzsal ábrázolja.¹²²

A 14-15. században a balkáni népek különféle vazallus csapatokat küldtek a török hadseregbe. Az 1402-es angorai csatában a törökök oldalán karddal és lándzsával harcoló szerb lovasok teljesítettek szolgálatot. Ez nem számított újdonságnak, hiszen az 1167-es zimonyi ütközetben a bizánciak soraiban is voltak szerb lovasok. A fent említett csatában a személyesen részt vevő bizánci történetíró, Joannes Kinnamos a következőképpen írt róluk: „*Leghátul Andronikos, a fővezér haladt sok más nagynevű férfival, továbbá zsoldos itáliaiakkal meg szerbekkel, akik hátul követték őt dárdáikat*

¹¹⁹ Káldy N. Gy. 1986. 189-190.; Szakály F. – Fodor P. 1998. 312-314., 340., 342.; Papp S. 2008. 316-318.

¹²⁰ Petermann E. 1956. 72.; Endrődi G. 2000. 215. 49. jegyzet.

¹²¹ Boenheim W. 1890. 182.; Tóth Z. 1934. 167.

¹²² Weisskunig 1888. 100., 285.; Inalcik H. 1978. A 131. oldal utáni 26. kép; Zarnóczki A. 1992. 17.; Vö.: Perjés G. 1999. 27-28.

és hosszú pajzsait előrefeszítvé.”¹²³ A fentiekből világos, hogy a bizánciaknak, majd a törököknek a hadseregébe a szerb vazallusok karddal, lándzsával és pajzzsal felszerelt lovasokat küldtek. A fenti hadfelszerelés – mint láttuk – igen hamar elterjedhetett a határvidéket támadó, Magyarországra folyamatosan betörő akindzsiknél. Tóth Zoltán 1934-ben megjelent munkájában egy igen terjedelmes lábjegyzetbe sűrítette a huszárság fegyverzetének részletes leírását.

A szerző a jegyzet legelején idézi Ludovicus Tubero történetíró által latinul leírt párviadalt, amely a „rác” (huszár) Jaksity Demeter és a trónkövetelő János Albert herceg szolgálatában álló tatár Cauchates között 1491-ben Kassa mellett zajlott II. Ulászló király (1490-1516) jelenlétében.¹²⁴ Azóta kitűnő magyar fordítás született Tubero történeti művéből, amelyet a Szegedi Középkorász Műhely jelentetett meg. Ebből idézem a fontos információkat közreadó sorokat:

„Cauchates, a tatárok vezére tehát övéi közül senkire sem bízván ezt a harcot, mivel úgy vélte, hogy az a feladat a legtekintélyesebbre tartozik, és kijelentette, hogy szembe fog szállni a kihívóval, népének szokása szerint tüstént fegyverbe öltözött, dicsekvő szavakkal kérkedvén előbb nagy serénységgel szembeszállt a ráccal, íj és nyílveszők helyett lándzsát ragadván – azokat tudniillik ott nem használták –, ugyanis a tatárok bár valamennyien lovasok, mégsem lándzsát, hanem csak kardot és íjat használnak a hadban, lévén rabló csapat, nem pedig valódi harcosok. Olyan elszánt és páratlan küzdelem kezdődött, amilyen ritkán esett meg máskor. Miután mindkét sereg összegyűlt a látványosságra a mező közepén, amelyet a két ellenséges sereg mindkét felől egyforma távolságra üresen hagyott egymás között; egymás lovát ingerelték, és a lándzsa szúrását teste otthon tanult mesteri elhajlásával mindkettő kikerülte. Ugyanis a szarmaták és a velük szomszédos trákok és illírek – minthogy nem takarják testüket páncéllal és meglehetősen kevesen viselnek gyűrűkből való mellvértet – inkább fürgeséggel mint nyílt erővel harcolnak lovon, és nem egyenes testtel fogják fel az ellenséges lándzsaszúrást – ahogyan azt a páncélos lovagok szokták –, hanem a szembejövő elől lehajolnak, lándzsával vagy lovas pajzzsal verik vissza azt, és nem engedik hogy pajzsukba fegyvert szúrjanak, amely önmagában alig képes felfogni a szúrást könnyű és kemény volta miatt. Ide-oda hajtván tehát a lovakat és lándzsájukat megfontoltan elhajítván kardot rántottak, a rác emelkedett előbb ütésre török kardjával

¹²³ Inalcik H. 1978. 114-119.; Nicolle D. 1983. 15.; Moravcsik Gy. 1988. 243.

¹²⁴ Tóth Z. 1934. 191. 221. jegyzet.

lesújtva sebet ejtván a tatár fejét és nyakát a melléig átvágta, majd leugorván lováról a földön fekvőt megfosztotta fegyverzetétől.

Nem tudta ezt elviselni a tatárok közül egy bizonyos kiváló lovas. Részt vezérének halálától, részt pedig a gyalázattól indítva viadalra hívta tehát a rácot és megsarkantyúzott lovát ellenségére ugrasztotta, hogy a szerencsétlen saját halálával is tetézzé az ellenség dicsőségét, hiszen már az első összecsapáskor, miután törszúrás érte a nyakán, nyomban belehalt sebébe.”¹²⁵

A „rác” huszár fegyvere török kard (szablya), könnyű huszár tárcsapajzs, kopja és egy újonnan felbukkanó, szintén huszárfegyver, azaz a hegyestőr. Ez utóbbi kivételével a szerb származású huszár fegyverzete megegyezik a korábban említett szerb lovasokéval. A fegyverek részletes ismertetésére a következő fejezetekben kívánok kitérni, de annyit szeretnék előrebecsajítani, hogy a 16. század legelejéről származó első huszárábrázolásokon is kizárólag kopjával, tárcsapajzssal és szablyával találkozunk.¹²⁶ (Lásd 11. kép!) Az 1546-47-ben zajló smalkaldi vallásháborúban közel 2000 fős huszárkontingens küzdött a protestáns választófejedelmek csapatai ellen. A spanyol és német történétírók figyelmét hamar felkeltették az egzotikus megjelenésű magyar lovasok. Kiemelkedő jelentősége van annak a ténynek, hogy a mühlbergi csata után elmenekülő szász választófejedelmet a magát büszkén pécsinek valló Luka József huszár érte utol. A fejedelem harcba bocsátkozott a magyar huszárral, aki erre nyakán és bal arcán sebesítette meg a választófejedelmet. Végül egy spanyol nemes szólította fel János Frigyeset a megadásra. A fejedelem lova a spanyolé lett, azonban János Frigyes töre és kardjának vert ezüsthüvelye Luka Józsefet illette, akit V. Károly császár (1530-1558) még egy aranylánccal is megjutalmazott hőstettéért. A fenti történetet mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a szász választófejedelem fegyverei mind a mai napig megvannak a spanyol királyi fegyvertárban, a Real Armeria-ban, de hiányzik közülük a fejedelem töre és kardjának hüvelye!¹²⁷

A korabeli spanyol források szerint a huszárok fegyverzete egy hosszú lándzsa, pajzsaik alul szélesek, míg fölül keskenyek és a testhez hajolnak. Orrvassal ellátott sisakkal rendelkeznek, a „görbe kard” mellett némelyikük háromélű buzogányt vagy

---

¹²⁵ Zarnóczki A. 1990. 49. 147. jegyzet.; Kubinyi A. 1991. 34-40; Tubero L. 1994. 164-165.

¹²⁶ Kalmár J. 1971. 12. 3. kép; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. Kat. No. 40.; Zarnóczki A. 1992. 17., 56-58.; Gávai Lukács 1540-es címerképén egy sisakos és tárcsapajzsos huszárt láthatunk, aki kopjájával egy török vitézt dőf le, míg nyerge jobb oldalára hegyestőr van erősítve. Vö.: Kalmár J. 1971. 89. 163. kép.

¹²⁷ Cátálogo 1898. 365-366.

fokost visel. A harci taktikájuk az, hogy roppant erővel támadnak először, de nem maradnak rendben egymás mellett, és ha rájuk tör az ellenség, nem szégyellik a futást.¹²⁸ Az eddig felsorolt adatok alapján a huszárok támadófegyvere a kopja és szablya, míg a legfontosabb védőfegyverük a pajzs. Az íj és nyíl említése nem szerepel a huszárok fegyverei között, ennek használata mind a magyaroknál, mind a törököknél nomád örökség volt. Maga a huszár szó Szarvas Gábor 1877-ben megjelent dolgozata alapján egyértelműen délszláv eredetű.¹²⁹

A fentiekből következik, hogy a középkori szerb lovasok és a 15. században felbukkanó huszárok között minden valószínűség szerint egyenlőségjelet lehet tenni. A huszár így egy olyan gyorsan mozgó könnyűlovas, aki lándzsát (kopját), kardot (szablyát) és pajzsot használ támadásra illetve védekezésre. Tóth Zoltán dolgozatában számos forrás felhasználásával kitűnően bizonyította, hogy a török terjeszkedés következtében már a 15. század első felében tudomásunk van „rác” betelepülőkről, amelyek száma Hunyadi Mátyás uralkodása alatt nöttön nöött.¹³⁰ Természetesen a délszláv etnikum magával hozta könnyűlovas harcmódját és fegyvereit is, amely ekkoriban nagyon jól jött a Magyar Királyságnak. Az elűzött, földönfutóvá vált szerbek a magyar határ védelmében találták meg legfőbb kenyérkereseti forrásukat. A török portyáktól leginkább sújtott, a Német Lovagrend gondjaira bízott Szörényi bánság területén 1432-ben már szó esik a huszárok alkalmazásáról, akik havi 6 forint zsoldért szolgáltak.¹³¹ A 15. században – különösen annak második felében – Magyarország déli határain többször megesett, hogy jórészt hasonló etnikumú és hasonló felszerelésű könnyűlovasok küzdöttek egymással csak a török szolgálatban lévőket akindzsiknek míg a magyar zsoldot húzókat huszároknak nevezték.

Már az 1280-as évektől, Kézai Simonnál kimutatható a könnyűlovasok megnevezésére a „*cursitare*” ige, ami itt leginkább portyázót jelenthet. A besenyők, székelyek és kunok jelzője igen gyakran becsmérő, nevezetesen rabló, haramia, hitvány és alávaló stb. volt. Ebben az időben már a nyugati-típusú nehézlovas, azaz a lovag volt az etalon s így nem csoda a könnyűfegyverzetűek lekicsinylő jelzőkkel való illetése.¹³²

¹²⁸ Károlyi Á. 1877. 650., 841-843., 849.; Károlyi Á. 1930. 50., 58-61., 69.

¹²⁹ Szarvas G. 1877. 24-27.; Tóth Z. 1934. 1341-142; Veszprémy L. 2000. b. 674.

¹³⁰ Tóth Z. 1934. 137-146., 151-156.

¹³¹ Mályusz E. 1984. 109-110.

¹³² Tóth Z. 1934. 142. 39. jegyzet, 138.; Tóth Z. 1939. 234-237., Darkó J. 1937. 159-160.; Veszprémy L. 2000. b. 673-676.

12. kép

Eleinte a huszár kifejezés sem igazán pozitív, amelyet Thallóci Frank kevei főispán 1432-ben kiadott oklevele kitűnően igazol. „*Contra huzerones et alias nonnullus malefactores*”, azaz huszárok és más gonosztevők.¹³³ A könnyűlovasokra alkalmazott portyázó, száguldó, fosztogató kifejezést takaró „*cursor*” illetve „*cursitare*” ige igazoltan kései Árpád-kori megjelenése megkönnyíthette a huszár szó meghonosodását Magyarországon. A 15. század „száguldó” huszára – amelybe a rablás, fosztogatás, gyújtogatás is bőven beletartozott–létfontosságú vált az állandó török támadásoknak kitett Magyarországon. 1939-ben, tehát a Tóth Zoltán által kiváltott, „huszárvita” lezárása után jelent meg Moravcsik Gyula kitűnő tanítványának, Gáldi Lászlónak a dolgozata.¹³⁴ Gáldi szerint a délszláv nyelvben a 13. század óta kimutatható „*husar*”, nem a latin „*cursarius*”-nak, hanem a görög „*khószáriosz*”-nak felel meg. A „*cur-sarius*” kifejezés ellenben megegyezik a szerb „*gusar*” szóval. Így tehát két igen hasonló szóról van szó, amely csak a délszláv nyelvben keveredhetett egymással. A „*gusar*” leginkább kalózt jelent, míg a „*husar*” döntő többségében szárazföldi rablót, zsiványt. Bizáncban a 10-11. században felbukkanó „*khószáriosz*” kifejezés kémkedő, foglyokat ejtő portyázókat jelöl. Ehhez egyértelműen hasonló a Mátyás király leveleiben olvasható „*hussarones*” kifejezés.¹³⁵ Gáldi László fenti észrevételei rendkívül fontosak ugyan, de mit sem változtatnak a huszár szónak és „katonai intézménynek” délszláv eredetén.

A 15. század első évtizedeiben a még meglehetősen pejoratív értelmű huszár szó a század második felében már könnyűlovas jelentésben gyökeresedett meg a magyar tudatban.¹³⁶ 1466-ban Hunyadi Mátyás Szerdahelyi Huszár Péternek nemesi címert adományozott. (12. kép)¹³⁷ A címerpajzs érdekes viselet- és fegyvertörténeti emlék, hiszen piros nadrágos sarkantyús lábat, valamint szablyát ábrázol. A sisakdíszén ugyancsak megismétlődik az előbbieken említett szablya. A teljesen magyar nevet viselő Szerdahelyi Péter gyanúnk szerint ténylegesen huszár volt, amit a címerképen ábrázolt, ekkoriban már csak a könnyűlovasságnál viselt rövidszárú sarkantyú és a legfontosabb huszár támadófegyver a szablya kétszeri ábrázolása is nagyban megerősít.

---

¹³³ Tóth Z. 1934. 137.; Darkó J. 1937.159.; Veszprémy L. 2000. b. 677-678.; B. Szabó J. 2008. 460-461.

¹³⁴ Erre a csaknem elfeledett tanulmányra 2000-ben Veszprémy László hívta fel a figyelmet egyik kitűnő dolgozatában. Veszprémy L. 2000. b. 675. 9. jegyzet.

¹³⁵ Gáldi L. 1939. 164-165.

¹³⁶ 1486:31. törvénycikk: „a katonaság közül a huszároknak nevezett könnyűlovasság okozza a lakósoknak a legtöbb kárt és gyötrelmet.” Veszprémy L. 2000. b. 678.

¹³⁷ Tóth Z. 1934. 147.; Nyulásziné S. É.1987. 41.

Az oklevélben egyébként háromszor szerepel a huszár név, még hozzá „hwzar” formában.¹³⁸ A 15. században oly gyakran felbukkanó „rác” szó leginkább könnyűlovast (huszárt) jelent, amelyet az 1480-as évektől szorít csak ki a huszár kifejezés.¹³⁹ Így Szerdahelyi Huszár Péter címere azt bizonyítja, hogy a huszár harcmód és ez által a fegyverzet is már bevettnek számított a magyarok között, és feltehetően „huszár módra harcolva” nemességet vívott ki magának a fentiekben megnevezett magyar könnyűlovassal.¹⁴⁰ E fontos adat tükrében az 1459-es szegedi országgyűlés hadügyi cikkelyei teljesen új megvilágításba kerülhetnek. A 20 jobbágYTELEK után kiállítandó katonák a király zászlaja alatt kötelesek harcolni és ott, ahol az uralkodó akarja, maximum 3 hónapig. A törvény a következőképpen írja elő a fenti harcosok fegyverzetét. 1459. Art. V.: „...de singulis viginti jobagionibus census domino suo solventibus cum uno armigero equite bene armato, gladio, clipeo, pharetra et arcu, vel lancea fulcito teneantur.”¹⁴¹ Vagyis a jól felszerelt lovas fegyverzete kard, pajzs, tegez és íj, vagy kard, pajzs és lándzsa (kopja) legyen. A fentiek értelmében a telekkatonaság egy része íjász, a másik fele pedig huszár módra felszerelt s így feltehetőleg úgy is harcoló könnyűlovassal volt!

Ebben a törvénycikkben egyértelműen a huszárság felértékelődésének lehetünk a tanúi. Az 1930-as évek második felében, a huszárság eredetéről zajló vitában megkülönböztetett szerepe volt a kor kitűnő tudósának, Darkó Jenőnek.¹⁴² A neves történész Bonfini eredeti latin szövegét használva megállapította, hogy Hunyadi Mátyásnak háromféle lovassága volt: nehéz (cataphractus), könnyű (expeditus) és egészen könnyű (expeditissimus equitatus). Az idézett adatok alapján úgy tűnik, hogy az „equitatus” valóban a huszárokat takarja, akik nem álltak be a hadrendbe, hanem különálló csapatokban azon kívül foglaltak helyet. Ezeket a huszárokat arra használták, hogy a hadsereg előtt járva pusztítsanak, öldököljenek, gyűjtogassanak, valamint a lakosságban félelmet keltsenek. Hunyadi Mátyás huszárjairól feljegyezték, hogy 1470-ben nem kevesebb, mint harminc szekeret töltöttek meg levágott ellenséges fejekkel, amelyeket Hunyadi Mátyás hajítógépekkel lövetett be ellenfele táborába. A nagy sikerű ausztriai hadjárat egyik fő oka az volt, hogy a portyázó huszárok elvágták az ellenfél

¹³⁸ Nyulásziné S. É. 1987. 123. XXV. tábla.

¹³⁹ Tóth Z. 1934. 148-151.; Zarnóczki A. 1990. 46.

¹⁴⁰ Tóth Z. 1934. 148.

¹⁴¹ Kovachich M. Gy. 1790. 335.; Borosy A. 1971. 19-20.; Zarnóczki A. 1990. 47.; B. Szabó J. 2004. 469.

¹⁴² Darkó J. 1937. 148. 3. jegyzet.; Veszprémy L. 2000. b. 674. 8. jegyzet.

utánpótlási vonalait és iszonyú szenvedést okoztak a környékbeli lakosságnak. A huszárok mellett a „másik” könnyűlovasság a telekkatonaságban és a bandériumokban szolgáló nemesekben és kíséretükben keresendő.¹⁴³ A kétféle könnyűlovasság létezését erősíti meg az 1487-es bécsújhelyi hadiszemle, amelyen Hunyadi Mátyás: *„Aztán hadrendbe állította összes csapatait. Két seregbe tömörítette összes nehézlovasságát, de szakaszonként elkülönítve. Közéjük még két lovascsapatot rendelt s ezek között volt a gyalogság. Ennek első sorában a nehézfegyverzetűek álltak, mögöttük a lándzsások, az íjjászok, parittyások s a többi könnyűfegyverzetű gyalogos. A harmadik sor volt a tartalék, a zászló védelme. Mindkét szárny elé két könnyű lovascsapatot rendelt, akik olyan rendet tartottak s oly gyorsan száguldoztak, mintha madarakat látna az ember.”* A forrás nem kevesebb, mint 20.000 lovast említ s ez csak akkor képzelhető el, ha a sereg előtt „száguldó” huszárok és a nehézlovakok mellett a „másik típusú” könnyűlovasság is jelen van, méghozzá a zárt hadrenden belül.¹⁴⁴ Tóth Zoltán legfőbb ellenérve Darkó Jenő megállapításaival szemben Hunyadi Mátyás 1481-ben keletkezett azon levele volt, amelyben hadseregéről és apósának, Ferdinánd szicíliai királynak küldött 700 fős segélyhadról írt.¹⁴⁵ *„A másik rend a könnyű lovasság, kiket huszároknak nevezünk; ezek negyedévenként 10 forintot akarnak minden ló után és másképp nem jönnek ide.”* Itt valóban nem történik említés a „másik” könnyűlovasságról, viszont szükséges megjegyezni, hogy ez a levél a nápolyi követnek íródott és tüzetesen tanulmányozva a sorokat kiderül, hogy csak és kizárólag a királyi zsoldosokról esik benne szó!¹⁴⁶ A másik fontos megjegyzés az, hogy – mint ezt korábban említettük – a „rác” kifejezés fegyvernemi jelölés és nem etnikumjelző, akárcsak a huszár szó, amely éppen ekkortól válik gyakorivá. A szép számú délszláv eredetű huszár mellett már ezekben az időkben is számos magyar szolgált a királyi zsoldosok soraiban, talán elég utalni az egyik parancsnokukra, Haraszti Ferencre.¹⁴⁷

Hunyadi Mátyás hadseregének csatadöntő eleme és legjobban fizetett zsoldos katonája a nehézlovas volt. A 15. század második felében, főként az 1470-es évektől tűntek fel az ún. gótikus páncélok, amelyek leginkább Délnémetországban, azon belül is főként Augsburgban, Nürnbergben és Landshutban készültek. Ennek a páncéltípusnak a

---

¹⁴³ Darkó J. 1937. 162-163.; Zarnóczki A. 1992. 18-19.

¹⁴⁴ Darkó J. 1937. 164-165.; Bonfini A. 1943. 83.; Válogatás 1986. 136-138.

¹⁴⁵ Tóth Z. 1938. 70-71.

¹⁴⁶ Kőszeghy S. 1890. 267.; Válogatás 1986. 132.

¹⁴⁷ Zarnóczki A. 1990. 46.

13. kép

magyarországi használatáról az 1487-ben elhunyt Szapolyai Imre nádor vörösmárvány sírköve árulkodik. (13. kép) A főúr mellvasának közepén sekély gerincél fut végig, amely a hasi résznél három egymás mögé csúsztatott lemeztáglából tevődik össze. A mellvas felső részére kovácshegesztett vasfültre van felékelve az arc alsó részét védő állvért, amely a nyak és az áll természetes formáját követi. A nádor a fején egy látónyílással is rendelkező, felhajtható arcvértű ún. „*salade*” sisakot visel. Igen jellegzetes a jobb oldali hónaljnál lévő, a lándzsarúd feltámasztására szolgáló horog, amelyet egy rozettaszerű vaslemezkorong, a hónaljvért véd az ellenséges szúrásoktól. A mellvérthez vaslemezsávokból összeszegecselt ún. csatakötény járul, amelynek alsó részéről függenek le a kagyló formájú combvérték. A hátvas valószínűleg a mellvashoz hasonlóan készülhetett. A vállakra van szíjazva a felsőkarvért, amely csúcsba futó könyökvérttel csatlakozik az alsó karvértékhez. A nádor kúpos csuklóvérttel rendelkező vaskesztyűt visel. A felső és alsó lábszárvért, valamint a térdvért csúcsíves peremű és bordázott díszítésű. Szapolyai Imre lábát a lábfej vonalait követő, több lemezsávból összeállított vassaru védi. Igen jellegzetes a nádor zászlós nehézlovassági lándzsája, valamint szúrásra kialakított, fokozatosan hegybefutó kardja, amely övéről lóg le.¹⁴⁸

A lovagi vértén kívül a 15. század utolsó harmadától jelent meg a nehézlovasságnál a lovak vaslemezből készült páncélokvaló felszerelése. A teljes nehézlovassági páncél ára – nem csodálhatjuk – hogy rendkívüli összegekre rúgott. A gótikus vértékekkel felszerelt nehézlovakok kizárólag az udvari csapatokban, valamint a királyi zsoldosok között és a jelentősebb főúri bandériumokban voltak csak fellelhetők. Már I. Zsigmond idejétől gyakori volt német, cseh és lengyel zsoldosok felfogadása, akik jól felszerelt profi katonák voltak. Ehhez azonban jelentős pénzösszegekre volt szükség, aminek mindig is a hiányában szenvedett a késő-középkori Magyarország. Hunyadi Mátyás jelentős számban alkalmazott a nehézlovasságban és a gyalogságban egyaránt idegen zsoldosokat, akik egy jelentős része új tartományainak városaiból származott.¹⁴⁹ A már említett 1481-es levélben Hunyadi Mátyás a következőképpen ír róluk: *„Ezek közül az első rendet a nehéz lovasok képezik; ezek minden negyed évre 15 aranyat kívánnak minden ló után és másképp nem jönnek ide. A harmadik rendet a*

¹⁴⁸ Szendrei J. 1896. 147-148.; Tóth Z. 1939. A 220. oldal utáni sírkő szintén gótikus páncélt ábrázol; Matthias 1982. 683. Kat. No. 836; Zarnóczy A. 1992. III. tábla.

¹⁴⁹ Tóth Z. 1925. 35-40.; Tóth Z. 1939. 208-211.; Kalmár J. 1971. 290-292.; Zarnóczy A. 1990. 34-36.; Boockmann H. 1992. 9-18.; Egy 1470 körül, a délnémetországi Landshutban készült teljes gótikus vért tömege 22,6 kg, míg egy 1510 körül készült teljes lópáncél súlya 49,4 kg. Eisenkleider 1992. 46-47. Abb. 42., 62-64. Abb. 68.

gyalogság képezi, és pedig különféle osztályokban megkülönböztetve: Ezek közül ugyanis némelyek könnyű gyalogosok, mások nehéz fegyverzetűek és ismét mások nehéz pajzsosok. A könnyű gyalogság évnegyedenként egy személyre 8 aranyat kíván, a nehéz fegyverzetűek és pajzsosok, mivel apródok és szolgák nélkül a fegyvereket és pajzsokat nem hordozhatják és mivel e gyermekeket használati szükségből meg kell tartaniok, a fegyverekhez és pajzsokhoz mindegyik két személy zsoldjával akarja (megtartani őket). Vannak ezeken kívül puskások, kik tudnak a fegyverekkel bánni, de sem nem oly serények, sem nem oly használhatók a lövöldözésre, mint a gyalogság, hanem azért a pajzsosok után az összecsapás elején mielőtt birokra kelnének, nem különben a várak ostromára és a védelmére a legjobbak.”¹⁵⁰ A zsoldos udvari csapatok legfontosabb alkotóeleme a zsold nagyságából is jól láthatóan a nehézlovas volt. A gyalogság ilyen mértékű sokrétűsége arra mutat, hogy Hunyadi Mátyás egyértelműen itáliai mintákat követett zsoldos hadseregének megszervezésekor. A főúri bandériumokban is jelen volt a nehézlovasság, de természetesen csak a jóval nagyobb létszámú, változatos fegyverzetű felszerelt könnyűlovasság mellett.¹⁵¹ Úgy tűnik, hogy ebben az időben – elsősorban a tűzfegyverek elterjedése miatt – a városi katonaság soraiban teret nyertek a számszerűjával, később a kézipuskával felszerelt gyalogosok.

Az uralkodó nyugati hadjárataiban seregének minden csapatnemét alkalmazta, míg a déli határok védelménél elsődlegesen a könnyűlovasság volt a legfontosabb, de nagyobb létszámú, szpáhikkal megerősített török csapatok esetében a nehézlovasság, sőt korlátozottan a gyalogság is bevezetésre került.¹⁵² Hunyadi Mátyás Jajca (1463) és Szabács (1476) elfoglalásával jelentősen megerősítette és kibővítette a magyar-horvát végvárrendszert, amelynek alapjait kétségkívül I. Zsigmond rakta le. Az 1479-ben lezajlott kenyérmezei ütközet kiváló példája annak, hogy a magyar haderő a jelentős számú könnyűlovasság mellett nehézlovasságot, sőt nehézgyalogságot is alkalmazott. Kemalpasazade a változatos költészeti elemekkel és eltúlzott szám adatokkal nem igen takarékoskodva a következőket írta a Kinizsi Pál vezette nehézlovasokról: „*A hegyóriásokként megjelenő csapatok közül az egyik Kinez Pavli hadoszlopa volt. Ez a gonosz a hitetlenek országának híres hadvezére volt, aki bátorsága, vitézsége és merészsége révén nagy hírnévre tett szert Magyarországon. Ez a haszontalan kártevő tízezernél több démoni, acélba öltözött, rettenetes gazfickót hozott magával és e*

¹⁵⁰ Kőszeghy S. 1890. 267.; Válogatás 1986. 132-133.

¹⁵¹ Tóth Z. 1925. 134-153.; Tóth Z. 1938. 71.; Tóth Z. 1939. 218-230.

¹⁵² Kubinyi A. 1990. 66-69.; Szakály F. – Fodor P. 1998. 346-347.; B. Szabó J. 2004. 455-459.

bajkeverők mindnyájan acélba burkolták magukat.”¹⁵³ Az ütközetről megemlékező, az előző török történetíróhoz képest realisabb létszámadatokat közlő szász szemtanú szerint a csatában 1000 nehézlovas esett el.¹⁵⁴ A fenti adatok azt bizonyítják, hogy a királyi zsoldossereg mellett a bandériumokban is szép számmal volt jelen a nehézlovasság. Különben nehezen lenne magyarázható, hogy miként tudta volna legyőzni a szintén Kinizsi Pál vezette magyar sereg 1492-ben Hunyadi Mátyás fizetetlen zsoldosseregét, amely állítólag 8000 főt számlált.¹⁵⁵

A nehéz - és könnyűlovasság kiváló együttműködését is jól szimbolizálja Kinizsi Pál síremléke, amely – sajnálatosan – töredékes formában maradt az utókorra. (14. kép). A híres vitéz teljes gótikus páncélt visel, lábaival oroszlánon és turbános törökön tapos. A hosszú nehézlovassági kardja mellett a bal lábánál, közvetlenül címere alatt egy szablyát láthatunk.¹⁵⁶

14. kép

¹⁵³ Szakály F. – Fodor P. 1998. 331. 341., 347.

¹⁵⁴ Szakály F. – Fodor P. 1998. 331.

¹⁵⁵ Tóth Z. 1925. 324-329.; Tóth Z. 1939. 226.; B. Szabó J. 2004. 459.

¹⁵⁶ Galavics G. 1986. 12.

II. 4. Huszárok és nehézlovakok a 16. században

A Hunyadi Mátyás halála utáni honvédelemről szóló törvények azt bizonyítják, hogy a Jagelló királyok igyekeztek mindent megtenni azért, hogy ütőképes haderő álljon az ország rendelkezésére. II. Ulászló király 1492. évi dekrétuma két igen válságos esztendő után született meg, és talán emiatt is, a hadügyet meglehetősen átfogóan szabályozni kívánó törvény. A teljes bandérium számát a dekrétum 400 főben határozta meg, amelynek fele nehézlovakból, fele könnyűlovakból kell, hogy álljon. A birtokos nemeseknek 20 jobbágytelek után szükséges kiállítani egy lovas, akinek pajzzsal, íjjal és lándzsával kell rendelkeznie, és ha lehetséges sodronyinget is viseljen. A jobbágyokkal nem rendelkező telkes nemeseknek pedig 10 ház után kell egy ugyanilyen felszerelésű katonát kiállítaniuk.¹⁵⁷ II. Ulászló – sokat idézett – 1498. évi dekrétuma minden bizonnyal az előző évek tapasztalataiból született meg. Magyarország déli végein fekvő Arad, Bács, Békés, Csanád, Csongrád, Pozsega, Temes, Torontál, Szerém, Valkó és Zaránd megyék birtokos nemesének 24 jobbágytelkenként egy pajzzsal, lándzsával (kopjával), valamint sodronyinggel és sisakkal felszerelt huszárt kell kiállítaniuk. A többi, a török portyáknak kevésbé kitett megyék pedig 36 portánként egy (nehéz) lovas kötelesek felszerelni. Az előbb felsorolt délvidéki megyék kivételével a bandériumoknak kizárólag nehézlovakból kell állnia.¹⁵⁸ A huszárság védőfegyvereinek, vagyis a sodronyingnek és sisaknak a megkövetelése minden bizonyára harci tapasztalatból született meg és a test fokozottabb védelmét szolgálta. Itt egy fontos ellentmondásra szeretném felhívni a figyelmet. Szinte biztosra vehető, hogy 36 telkenként lehetetlen volt egy korszerű nehézlovast felszerelni. Ezért valószínű, hogy nem elégséges védőfegyverzettel rendelkező lovasokat tudtak csak így kiállítani, amely árnyéka lehetett a testét és lovát páncéllal védő korszerű nehézlovaknak.¹⁵⁹ A kenyérmezei csata (1479) tapasztalati is azt mutatták, hogy a nehézlovak alkalmazása rendkívül fontos, hiszen a török lovasok képtelenek voltak a rohamuk feltartóztatására. Kemalpasazade török történetíró szerint a magyar nehézlovakok: „*E tűztermészetű gazok tetőtől talpig acélba vannak burkolózva, s ha egyszerre mindnyájan heves támadással bármilyen erős hadosztályra vetik magukat, áttörnek éppen úgy, mint rohanó patak felszaggatja a hegy oldalát*”. A történetíró szerint erre legjobb ellenszer az, ha a

¹⁵⁷ Corpus 1899. 432. 20. törvénycikk; Borosy A. 1971. 23.

¹⁵⁸ Corpus 1899. 602-605. 16. törvénycikk; Borosy A. 1971. 23.

¹⁵⁹ Tóth Z. 1934. 135.; B. Szabó J. 2004. 468-469.

török csatasor utat nyit a nehézlovasoknak, majd oldalba kapja őket.¹⁶⁰ A nehézlovasok a felfelé tartott lándzsájukat közvetlenül a harc előtt előre szegezték majd támadtak.¹⁶¹ A 16. század elejének nehézlovasáról kitűnő képet nyújt az 1516-ban elhunyt Máriássy István vörösmárvány sírköve.¹⁶² A nehézlovassági karddal és lándzsával ábrázolt lovag páncélja lényegesen más típust képvisel, mint a korábbi gótikus változat. Elsősorban a csatakötény és a lábvérték kialakítása már a 16. században használatos védőfegyvertípust mutatja. Az 1500-as év korai őszen Bácsra összehívott, külföldi követek előtt tartott seregszemlén a velencei ügyvivő szerint 4.000 nehézlovas vonult fel.¹⁶³ A fenti adatok is egyértelműen azt erősítik meg, hogy a Jagelló királyok alatt is volt néhány ezer fős korszerűen felszerelt nehézlovasság Magyarországon. II. Lajos (1516-1526) 1518. évi dekrétuma már 20 jobbágYTELEK után rendeli el, hogy a nemeseknek egy lándzsával (kopjával) és pajzzsal felszerelt lovas kell kiállítani. Rendkívül érdekes a törvény azon kitétele, mely szerint a legalább 50 jobbággal bíró nemesek a következőképpen kötelesek magukat felszerelni. „*Loricam, gelemque et aliud genus armorum more huszaronum*”, azaz huszár módra sodronyínggel, sisakkal és más egyéb fegyverekkel szükséges személyüket ellátni. A lőfegyverek fontosságának használatára utal az az utasítás, amely szerint a fejlett vasiparral rendelkező, Árva, Liptó, Nyitra, Trencsén, Túróc és Zólyom megyéknek puskás gyalogosokat kell kiállítaniuk.¹⁶⁴

A fenti rendelkezések alapján a nehézlovasság csatadöntő szerepének megőrzése mellett egyértelmű a huszárság nagyarányú térnyerése és felértékelődése. A 15. század legvégén megjelenő kisméretű kézipuskák egy jó részét az 1510-es évektől az újonnan kifejlesztett keréklakatos elsütőszervezettel látták el. A fenti találmány következtében megnőtt a lőfegyverek hatékonysága, könnyebbé vált kezelésük, növekedett találati pontosságuk a 15. századi példányokhoz képest. A számszerű és az íj ettől az időponttól kezdve rohamosan veszít a népszerűségéből és hamarosan kiszorul a harcterekről.¹⁶⁵ A Radák család 1514-ben Budán kiadott címerlevele kézipuskával ellátott magyar

¹⁶⁰ Mohács 1975. 334-335.

¹⁶¹ Mohács 1975. 407-408.

¹⁶² Csergheő Cs. 1887. 425-427.; Matthias 1982. 685. Kat. No. 839.

¹⁶³ B. Szabó J. 2004. 462.; B. Szabó J. 2006. 90-92.

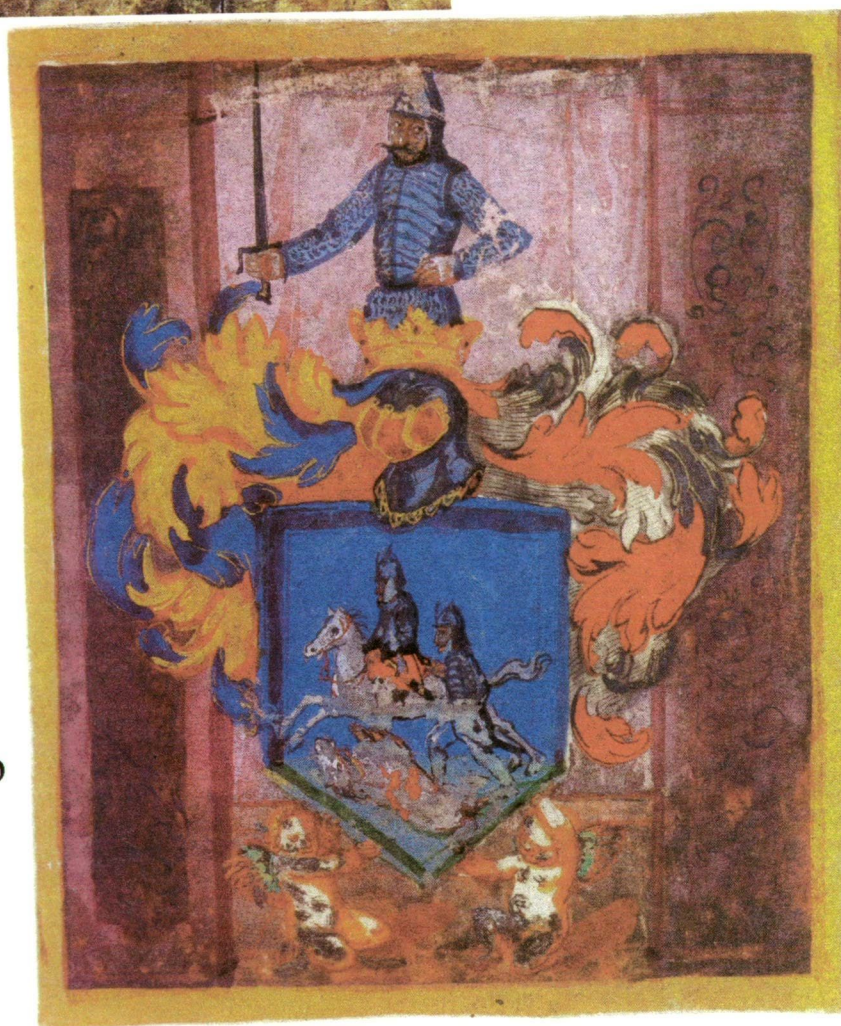
¹⁶⁴ Corpus 1899. 744-746. 2-6. törvénycikk; Borosy A. 1971. 23.

¹⁶⁵ Kovács S. T. 1994. 267-269.

15. kép

15/A kép

gyalogost ábrázol, aki fegyverével török vitézt lő keresztül.¹⁶⁶ A lovasság számára a 16. század közepe hozza csak el az áttörést, amikor is elterjedtek a korszerű pisztolyok.¹⁶⁷ A török veszély nagymértékű növekedését jól tükrözi II. Lajos 1523. évi dekrétuma, amely alapján már 10 jobbágytelek után kell egy lándzsával (kopjával) és pajzzsal, vagy íjjal és tegezettel rendelkező lovast kiállítani. Úgy érzem, csak az országot fenyegető veszély és az alacsony telekszám miatt írták elő az íj használatát. Egyébként az öt ével ezelőtti törvényben említett felvidéki megyéknek most is puskás gyalogosokat kellett felszerelniük.¹⁶⁸

A Jagelló királyok alatt – mint említettük – jelentős teret nyertek a huszárok. Számuk megnövekedett és már nemcsak délen, hanem az ország más részein is szép számmal megtalálhatóak. A nehézlovakok mellett 1519-ben az esztergomi érsek bandériumának is a döntő többségét a huszárok alkották. Tubero elbeszélése alapján a bandériumokban szolgáló lovagoknak legalább három, de néha tizenöt-husz kísérője is lehetett, míg a huszár egyedül is harcos. A 16. század elejétől gyakran előfordult, hogy a huszárok hajtották be az adókat, és fontos szállítmányokat védtek. Az 1515-ös bécsi királytalálkozóra magát II. Ulászlót és Lajos herceget is huszárok kísérték el. Ezek a feladatok nagyban növelték a huszárok népszerűségét és a huszár fegyverzet, valamint viselet gyors terjedésének is fontos oka lehetett megnövekedett szerepük a királyi udvarban.¹⁶⁹ A huszárok legkorábbi külföldi harci alkalmazására 1514-ben történt az orszá-i csatában ahol a lengyel szolgálatban álló huszárok döntő győzelmet arattak az oroszok felett. A csatát megörökítő, az 1520-as évek elején készült festmény kopjával, szablyával és tárcsapajzzsal küzdő huszárokat tár elénk. (15. kép). A Konstanty Ostrogoski hetman vezette lengyel és litván csapatok, oldalukon a bátran küzdő huszárokkal jelentős győzelmet arattak a túlerőben lévő orosz sereg felett, még az ellenséges erők főparancsnokát is foglyul ejtették.¹⁷⁰

A mohácsi csatában mind a könnyűlovasság, mind a nehézlovasság derekasan helyt állt. A csatarendben elől lévő könnyűlovasság veszteségei igen jelentősek voltak, de ezek mellett arányaiban a lovagok szenvedték el a legnagyobb pusztulást. A nehézlovasság Szulejmán szultán (1520-1566) elleni rohama áttörte ugyan a janicsárok

---

¹⁶⁶ Nyulásziné S. É. 1989. 54.

¹⁶⁷ Kalmár J. 1971. 219.220.

¹⁶⁸ Corpus 1899. 814. 19. törvénycikk; Borosy A. 1971. 24.

¹⁶⁹ Tóth Z. 1934. 164-166., 174.

¹⁷⁰ Nadolski A. 1974. 30.; Wasilkowska A. 1999. 10-12.

osztágait, de a török uralkodót nem sikerült megölni vagy foglyul ejteni. A janicsárok koncentrált puskatüze súlyos veszteséget okozott a nehézlovasságnak.¹⁷¹ A törökök győzelmet arattak II. Lajos hadserege felett, aki szintén életét veszítette a csatamezőn. A mohácsi csatában, legnagyobb létszámban a gyalogosok veszték oda, de nagy volt a vérveszteség a könnyűlovasság soraiban is. Brodarics István szerint a mohácsi csatában mintegy 3000-4000 lovag veszítette az életét.¹⁷² Ez utóbbi volt talán a legsúlyosabb csapás a Magyar Királyság számára, hiszen az 1500-as bácsi országgyűlés adataival összevetve ez azt jelenti, hogy szinte teljesen odaveszett a nehézlovasság. Természetesen ebből nem az következik, hogy minden lovag elpusztult 1526-ban, hanem az, hogy a nehézlovasságra alapozott harcmód végleg megszűnt Magyarországon. Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés is elismeri, hogy a felsőmagyarországi megyékben még megtalálható a nehézlovasság maradványa.¹⁷³ A lovagi harcmódhoz köthető kardok közül számos darab került a mohácsi csatamezőről Isztambulba. A legismertebb példány talán az a fegyver, amely egykor Drágffy Jánosé volt.¹⁷⁴ A nehézlovassági kardok a 16. század közepéig azért elő-elő fordulnak a tárgyi emléktanyagban, hogy ekkortól kezdve teljesen átadják a helyüket a szablyáknak.¹⁷⁵ A 16. század közepe viszont már csak egyetlen típusú lovast ismer hazánkban, és ez nem más, mint a huszár. 1541 után a török hódítók berendezkedtek Magyarország közepén és innen bármikor portyát indíthattak a nem hódoltsági területekre. A megfelelő végvárak kiépítése mellett gyorsan mozgó, de e mellett jól felszerelt lovasságra volt szükség. Ezek az okok magyarázzák hazánkban a huszárság alkalmazásának kizárólagosságát, természetesen hozzátéve, hogy a végvárak miatt felértékelődött a gyalogság szerepe is.¹⁷⁶ A huszárság esetében már gyakran előfordult a 15. század végétől a sodronying és sisak viselése. Az 1530-as évektől – feltehetőleg a nehézlovasság térvesztése miatt – az előbb említett védőfegyverek mellett megjelent a huszárokon a mell – és hátvas. Így a huszár már a korábbiakhoz képest is jelentős számú védőfegyverzettel rendelkezett.¹⁷⁷ A Szentgyörgyvölgyi Bakács család 1532.

¹⁷¹ Perjés G. 1986. 70-71., B. Szabó J. 2005. 605-606., 622-624.; B. Szabó J. 2006. 155-158.

¹⁷² B. Szabó J. 2005. 609; B. Szabó J. 2006. 161-162.

¹⁷³ Tóth Z. 1934. 145.; Tóth Z. 1938. 72.

¹⁷⁴ Kalmár J. 1971. 64.; Alexander D. 2004. 147. Fig. 13.A.

¹⁷⁵ Kalmár J. 1938. 25-28.; Kalmár J. 1971. 66-67.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. Kat. No. 31.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3212. Hossza: 125 cm, penge szélessége: 5 cm. Jelen darab feltehetően az 1540-es években készült.

¹⁷⁶ Tóth Z. 1934. 72-73., Borosy A. 1971. 63-65.

¹⁷⁷ Kalmár J. 1971. 297-298.

június 11-én Lippán kiállított címereslevele már ezt az új típusú huszárt tárja elénk. (15/A kép)¹⁷⁸ Az enyhén kúpos, leereszthető orrvassal rendelkező sisak mellett jellegzetes a sodronying felett viselt ún. egész rákos, azaz teljes egészében lemezsávokból összeszegecselt mell- és hátvért. A címerpajzsban szereplő két huszár az oldalán szablyát visel, míg a sisakdísz kezében hegyestőrt tartó vitézt ábrázol.

---

¹⁷⁸ Nyulásziné S. É. 1987. 71., 130. LV. tábla.

II. 5. Mi a huszár?

Ezen a ponton elérkeztünk a huszárság szerepének és létrejöttének pontosabb meghatározásához, amelyhez lapozzunk vissza előbb a 6. majd a 11. képekhez. Az előző ábra, a karaszközi templom 14. századi falképe, páncélos, a lándzsát a tárcsapajzsuk kivágásába támasztó nehézlovakat ábrázol. A 16. század elejéről származó Weisskunig fametszete pedig a tárcsapajzssal és kopjával felszerelt huszárokat tárja elénk. A fentiekből egyenesen következik, hogy mind a huszárság, mind a nehézlovasság fegyverzete hasonló. A nehézlovassági lándzsacsúcs nehezebb és hosszabb, mint a rövid, könnyebb kopjacsúcs. A lándzsa rúdja vastagabb, más kialakítású, míg a kopja keskenyebb és általában nem keményfából, hanem puha fenyőfából készült. Ennek az utóbbinak az a jelentősége, hogy használatkor lehetőleg törjön az ellenfél testébe, mert más esetben az alacsony kápájú nyereg miatt a huszár könnyen a földre eshetne, és ez végzetes lenne a számára.¹⁷⁹ A tárcsapajzs, jobb oldalán a kopja- vagy a lándzsarúd számára történt kivágással is nagyban hasonló mind a nehéz-, mind a könnyűlovasságnál. A huszárnak és a nehézlovasságnak is legfontosabb tulajdonsága a fergeteges roham, amely az utóbbinál nagyobb tömegben, míg az előzőnél kis csapatokban a leghatásosabb. Amikor ennek vége, akkor következik a közelharc, amelyet leginkább lovagkarddal illetve szablyával vívtak. Az átlagosan 4-4,5 méter hosszú lándzsa, illetve a kopja is ezek elsődleges használatát predesztinálja, még hozzá lovasrohamnál, mert ekkor a fegyverek hegyében a ló mozgási energiája is koncentrálódik. Így a szerb gyökerű huszárság olyan könnyűlovasság, amely harcmódjában és támadó fegyverzetében a klasszikus nyugati-típusú nehézlovasság egyfajta „könnyített” altípusa. Létrejöttét talán annak az ötletnek köszönhetette, hogy a nehézlovasság lételemét jelentő lándzsaroham komoly védőfegyverek nélkül, a könnyebb, de a lándzsához hasonló hosszúságú kopjával is végrehajtható. Nem lehet egészen véletlen, hogy a szerb lándzsás lovasok olyan gyakran szerepeltek a bizánciak, majd a törökök csatasoraiban. A 15. század elejétől ezek a szerbek már huszár néven utat találtak a magyar haderőbe, mert a nehézlovasság alkalmazása mellett a könnyűlovasságunk, azaz a „tegzesek” – akárcsak a korábbi időszakban – kizárólag íjjal és karddal volt csak felszerelve. A kopjával történő roham sikere tette a huszárokat népszerűvé hazánkban és a hatásukra itt is elterjed az általuk alkalmazott harcmodor a

¹⁷⁹ Ellehaug M. 947. 33-38.; Kalmár J. 1971. 42-53.; Zarnóczy A. 1990. 43., 49.; Zarnóczy A. 1992. 11-13.; Kołodziejczyk D. 1999. 145.; Kedves Gy. 2000. 192-193.

„tegzesek” rovására. A 15. század végétől sisak és sodronying viselése terjedt el a huszárok soraiban. A magyarországi nehézlovasság térvesztésekor a huszárok csaknem visszatértek eredeti gyökereikhez, de azért úgy, hogy nagy mozgékonyaságuk azért még megmaradt. A kopjás roham a szerb lovasság alapötlete volt, amely a törökök balkáni terjeszkedése után szintén délszláv közvetítéssel az akindzsik soraiban is megjelent. A huszárság a sikerét a határvédelmi harcok során mutatott mozgékonyaságának köszönhetette a kopjaharc bravúros alkalmazása mellett. E miatt emelte be Hunyadi Mátyás a zömében délszláv huszárokat zsoldos serege második rendjébe.¹⁸⁰ Ezzel párhuzamosan a magyar könnyűlovasok egy része is huszár módra harcolt és így is volt felszerelve. A 15. század végétől a huszárság térnyerése döntő, népszerűségük nagy lett a királyi udvarban, majd hamarosan külföldi szolgálatban is megtaláljuk őket. A mohácsi csata után a nehézlovasság szerepét egyre inkább a huszárság töltötte be, majd a 16. század közepétől – immár megnövekedett védőfegyverzettel – egyedüli lovas katonája lett Magyarországnak.

---

¹⁸⁰ Vö.:Tóth Z. 1934. 193.

16. kép

17. kép

III. Támadófegyverek

III. 1. A szablya

A honfoglalás kori szablyáink a 11. században végleg eltűntek a tárgyi emlékanyagból. Az Árpád- és a kora Anjou-korhoz köthető szablyák pedig kivétel nélkül besenyő, vagy kun eredetűek. Így tehát a 11. századtól a 14. század közepéig nem ismerünk olyan leletet, vagy képi ábrázolást, amely biztosan igazolná a magyarok szablyahasználatát. Ennek ellenére biztosra vehető, hogy a magyar könnyűlovások egy része – elsősorban kun hatásra - a kard helyett áttért a szablya alkalmazására. Az 1360 körül festett Képes Krónika miniatúráin – ugyan jórészt keleti ruhában lévő személyek körében, vagy oldalán – már szép számmal láthatók szablyák. (16. kép)¹⁸¹ Ezekre a fegyverekre az a jellemző, hogy a korabeli lovagkardokhoz hasonló markolatgombbal rendelkeznek, markolatuk igen hosszú, míg keresztvasuk viszonylag rövid, pálca formájú. A pengéjük a hegy felé erőteljesen megszélesedik és nagyon jellegzetes a penge foka alatt húzódó keskeny vájat. Igen érdekes, hogy a raguzai városi jegyzőkönyvek már 1363-ban említik a „*sabia*”-t, és a szerbiai Lesnovo és Decani kolostorok 14. század közepére keltezhető freskói kerek, közepükön lencse alakú dudorral rendelkező szablyákat ábrázolnak. Az emlékanyagot közlő Petrovič szerint a szablya szó ural-altáji eredetű.¹⁸² A Szent-László legenda 14. században készült freskói közül hasonló szablyákat láthatunk a kakaslomnici, szepesmindszenti, rimabányai és gömörrákosi falképeken.¹⁸³ Kiemelkedő jelentősége van a szepesmindszenti freskónak, ahol is a kun vitézt lefejezni készülő lány két kézre fog egy nagyméretű szablyát, amelynek enyhén „S” alakú, pálca formájú keresztvasa van. A fenti falfestményt László Gyula a 14. század második felére, míg a szlovák kutatás a 15. század elejére keltezte.¹⁸⁴

---

¹⁸¹ Képes 1987. II. 1., 4., 26., 129.

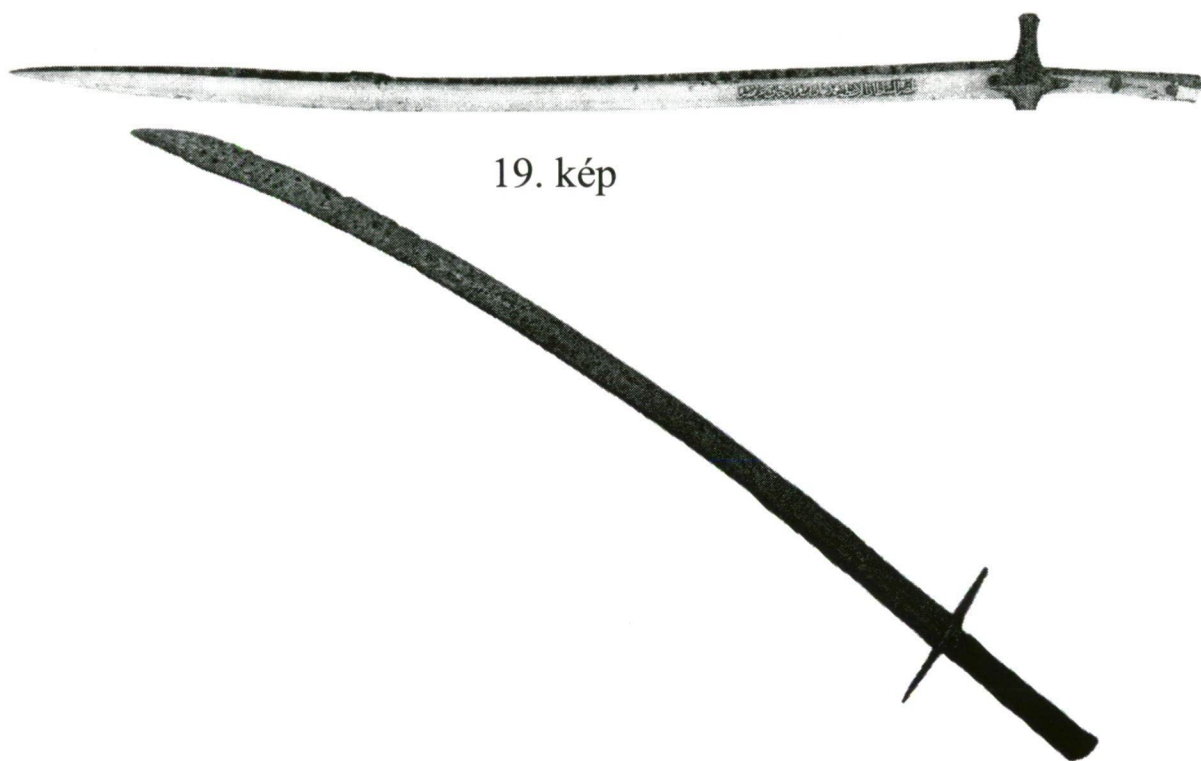
¹⁸² Petrovič D. 1976. 213., 258.; Pandula A. 1988. 218-219.

¹⁸³ László Gy. 1993. 113. (Kakaslomnic); 137. (Szepesmindszent); 153. (Rimabánya); 157. (Gömörrákos)

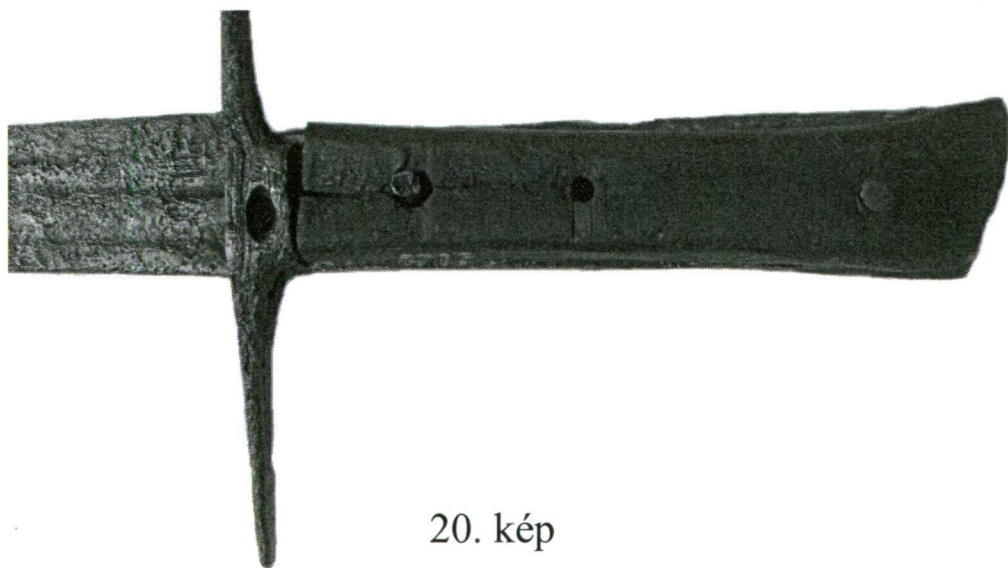
¹⁸⁴ Súpis 1968. 164.; László Gy. 1993. 135.; Egy 1424-ben készült tusrajz I. Zsigmond király oldalán egy „S” keresztvasú szablyát ábrázol. Sigismundus 2006. 452-453. Kat. No. 5. 19.

18. kép

19. kép

20. kép

A freskón is ábrázolt fegyver a tárgyi emléanyagban is fellelhető, amely legkorábbi, a későközépkorban felbukkanó magyarországi szablyák közül. (17. kép)¹⁸⁵ A töredékes állapotban előkerült szablya jellegzetessége a négyzet átmetszetű, a végei felé enyhén visszahajló keresztvas és a hegy felé fokozatosan szélesedő penge, amelynek a foka alatt – a Képes Krónikán ábrázolt példányoknak megfelelően – keskeny vájat fut. A fenti fegyver – véleményem szerint – a 14. század végén készült és legalábbis a pengéje mindenképpen a korábbi kun szablyákra emlékeztet.¹⁸⁶ Tóth Zoltán a szablya újbóli megjelenését a magyar fegyverzetben a Balkán-félszigetet meghódító oszmán-törököknek tulajdonítja.¹⁸⁷ A 15. század legjellegzetesebb magyar szablyaiból két példányt vehetünk szemügyre a 18. képen.

A hosszú, a pengéhez képest enyhén szögben törő markolat téglatest formájú, sarkain csonkolt markolatgombban végződik, amelynek mindkét oldalán egy-egy lencse formájú dudor található. A keresztvas széles, bordázott vasszalagból hajlított és „S” alakot formáz. A penge széles és tipikus szablyapenge, amelynek az utolsó harmada igen erőteljes fokéllal rendelkezik. Nagyon jellegzetes a pengén végigfutó, a hegy kivételével a fokélra is kiterjedő széles pengevájat. Ennek az új típusú „S”-keresztvasú szablyának a megjelenése kétségtelenül az oszmán-törökökhöz kapcsolható.¹⁸⁸ A 19. képen II. Mehmed szultán (1444-1446 és 1451-1481) 15. század közepe táján készült szablyája látható, amely a keresztvas és a markolatgomb kivételével gyakorlatilag megegyezik a 18. képen lévő „S”-keresztvasú fegyverekkel.¹⁸⁹ A fentiekből pedig az következik, hogy a magyarok a török ellenfél szablyapengéjét pontosan lemásolták és egyesítették a korabeli kardok markolatgombjával.¹⁹⁰ A már ismert „S”-alakú keresztvasat igen széles vasszalagból kovácsolták, amely így jobban védte a kezét az ellenséges vágásokkal szemben. A fenti szablyák a Zsigmond-kor szülöttei és

---

¹⁸⁵ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.326. Hossza: 90,5 cm, penge szélessége: 3,2 cm, lelőhelye: Vác, révkapitányság.

¹⁸⁶ Pandula A. 1988. 218.; Pálóczi H. A. 1989. 68. 48. ábra; Vö.: Horváth F. 2003. 372-373., 375-376., 384-385.

¹⁸⁷ Tóth Z. 1930. 20-22.; Kalmár J. 1938. 5.

¹⁸⁸ A felső darab: MNM Fegyvertár Ltsz.: 58.7501. Hossza: 100 cm, penge szélessége: 3,5 cm. A szablyát 1958-ban Kecel határában találta földmunkák közben Bognár József. A sírleletből a csontváz mellett lévő szablyával együtt előkerült még három darab bronz szablyahüvelypánt, egy kés, valamint egy rövidsárú, hattaréjú sarkantyú is. Az alsó szablya: MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3113. Hossza: 106 cm, penge szélessége: 3,5 cm, lelőhelye: Budapest.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. Kat. No. 19.; Kovács S. T. 1995. 214-215.

¹⁸⁹ Yücel Ü. 2001. 128. Plate No. 88. Hossza: 101 cm.

¹⁹⁰ Kalmár J. 1971. 71.; Zarnóczy A. 1990. 49.; Zarnóczy A. 1992. 20.; Vö.: Kovács S. T. 1995. 214. 5. jegyzet.

létrejöttüket a vesztes nikápolyi csata (1396) utáni török terjeszkedésnek köszönhetők. Az I. Zsigmond által létrehozott telekkatonaság – feltehetően nemesi származású – katonáiban lelhető fel azon személyek köre, akik ezt a szablyatípust alkalmazták. A tárgyi emléanyagban szép számmal felbukkanó „S” keresztvasú szablyák azt bizonyítják, hogy használatuk széles körben elterjedt.¹⁹¹ Mind a régebbi, mind az új szakirodalomban felmerült az a megállapítás, hogy ezeket a szablyákat nem lovasok, hanem gyalogosok viselték.¹⁹² A keceli sírleletből előkerült szablya – a könnyűlovassági sarkantyú miatt – azt bizonyítja, hogy ezt a fegyvert lovasok használták és kevésbé köthető a gyalogosokhoz. Ezek a szablyák egyébként meglepően könnyűek és a hosszú, fával borított markolat miatt lóról történő vágáskor mélyebb sebeket okoztak.

A 15. század másik, az előbbiektől eltérő típusú magyarországi szablyáját a kutatás korábban a huszárokhoz kapcsolta. (20. kép)¹⁹³ Jelen műtárgy ívelt pengével készült, amelyik a hegye felé fokozatosan megszélesedik, míg a foka mentén keskeny pengevéjat fut. A keresztvas pálca formájú, egyenes és közepétől egykor háritótüske ívelt a markolat felé, amely fával borított. A markolat vége ívben levágott, és az egyik oldalán kis csúcsban végződik.¹⁹⁴ Ennek a szablyának a tömege nagyobb, mint a korábban tárgyalt „S” keresztvasú példányoké. A korábbi kutatásnak kétségtávol igaz volt abban, hogy a fenti típusú szablya pengéje feltehetően Anjou-kori örökség, de igen lényeges szempont, hogy markolata teljesen megegyezik - a keresztvasat leszámítva - a parasztkésekkel. A polgári-paraszi önvédelmi eszköznek szánt parasztkések pengéjének a foka alatt sokszor egy, vagy két vájat húzódik.¹⁹⁵ Korábban már utaltam annak a megállapításnak a tarthatatlanságára, hogy a fenti típusú szablyákat a huszárok

---

¹⁹¹ MNM Fegyvertár Ltsz.: 54.324. (pengéje törött) Hossza: 83,2 cm, penge szélessége:3,7 cm, lelőhelye: Dombóvár; Ltsz.: 53.325. Hossza: 109 cm, penge szélessége:3,9 cm; Ltsz.: 53.327. (pengéje törött) Hossza: 81,5 cm, penge szélessége:3,3 cm; Ltsz.: 53.328. (pengéje törött) Hossza: 63 cm, penge szélessége:3,5 cm; Ltsz.: 53.329. (pengéje törött) Hossza:80 cm, penge szélessége:3,6 cm; Ltsz.: 55.3155. Hossza: 108 cm, penge szélessége:4,1 cm, lelőhelye: Budapest; Ltsz.: 55.3156. Hossza: 109 cm, penge szélessége:4 cm; Déry Múzeum Debrecen Ltsz: 373/1910. Hossza: 103,5 cm, penge szélessége:3,5 cm; Déry Múzeum Debrecen Ltsz: 40/1926. (pengéje törött) Hossza: 80 cm, penge szélessége:4,5 cm, lelőhelye: Debrecen-Apafája.

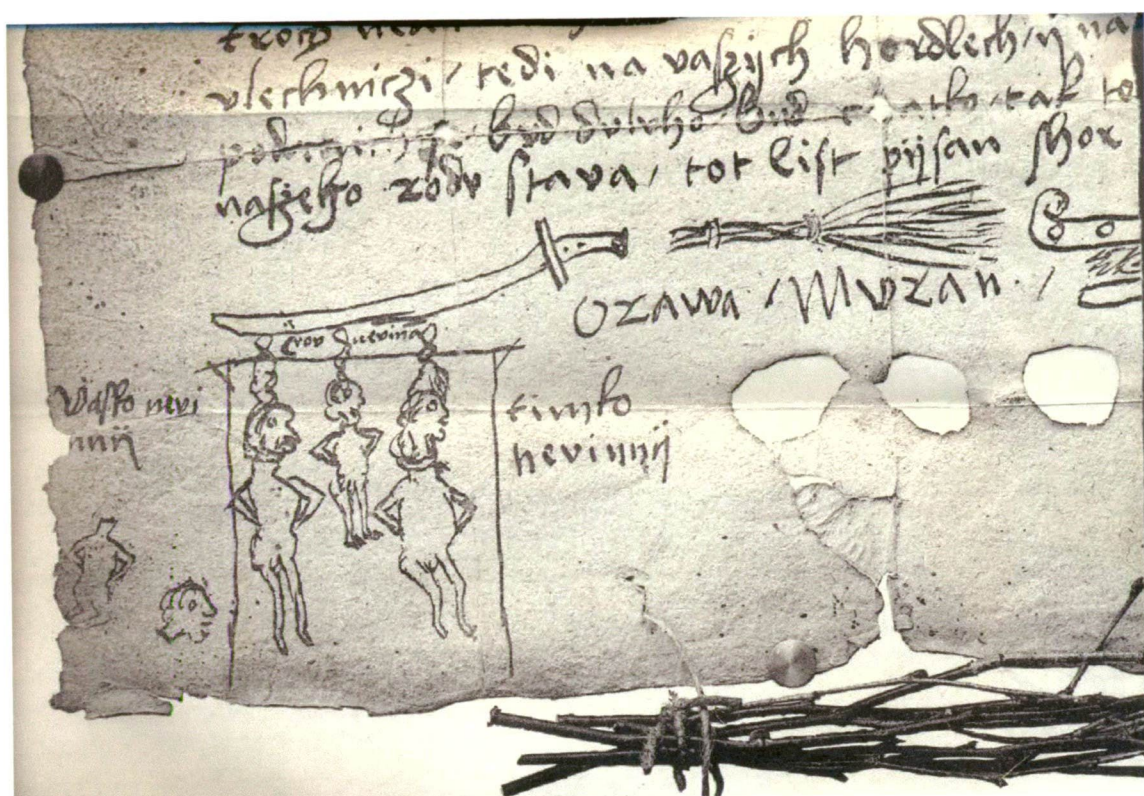
¹⁹² Zarnóczy A. 1990. 49.; Russel M. 2002. 87-92.

¹⁹³ Kalmár J. 1971. 70-71.; Zarnóczy A. 1990. 49.; Zarnóczy A. 1991. 20-21.

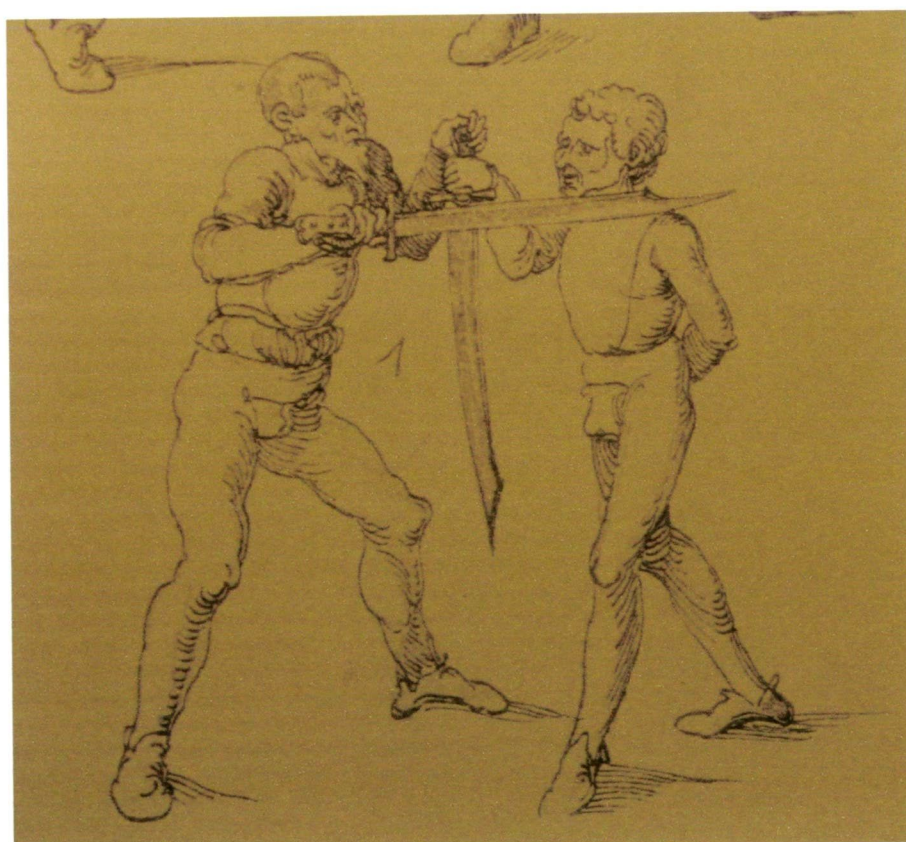
¹⁹⁴ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3205. Hossza: 123 cm, penge szélessége:3,6 cm.

¹⁹⁵ Kalmár J. 1971. 118.; Sigismundus 2006. 366.

21. kép

22. kép

használták volna.¹⁹⁶ Az „S” keresztvasú szablyák jól kiegyensúlyozott fokéles pengéi mellett ezek a parasztkés markolatával készült példányok meglehetősen kezdetlegesnek tűnnek.¹⁹⁷ A tárgyi emléanyagban felbukkanó parasztkés markolatával rendelkező szablyák közül az első változatot ismertettük, a másik típus csak annyiban különbözik az előzőtől, hogy a markolatának vége ívelt és egyik oldala kis csúcsban végződik.¹⁹⁸ A II. fejezetben már szó volt arról, hogy ezeket a szablyákat a telekkatonaságon belül a jobbágyok használhatták.

Az I. Zsigmond által felfogadott cseh és lengyel zsoldosok feltehetően Magyarországon ismerkedtek meg a fenti szablyákkal, amelyeket gyalogsági fegyverként „tesák” néven az egész 15. század folyamán használtak. Erre talán a legszemléletesebb példa az a levél, amelyet az 1450-es években cseh rablók anyanyelvükön írtak Bártfa városához. (21. kép)¹⁹⁹ A fenyegető levelet rajzok is díszítik, s egyikük egy olyan szablyát ábrázol, amelyet az előzőekben írtam le. Az 1450-es és 1460-as évektől a parasztkés markolatával készült szablyáknak már lengyel területekről is jó párhuzamaik vannak.²⁰⁰ Ennek a fegyvernek a népszerűsége a cseh, lengyel és osztrák gyalogosok között a 16. század elején is töretlen, amelyet Albrecht Dürer 1512-ben készült „Fechtbuch”-ja igen jól bizonyít. A művész által készített vívókönyv számos lapján megfigyelhetők ezek a szablyák, a korábbiakhoz képest csak annyi különbséggel, hogy a markolatból kinyúló hárítótüske helyett ovális gyűrű jelent meg. (22. kép)²⁰¹ A Hans Burgkmair által illusztrált „Triumph” (Diadalmenet) 1516 és 1518 között készült el I. Miksa császár számára. Az egyik fametszeten öt tárcsapajzzsal és a fentiekben leírt szablyával felszerelt cseh gyalogosok láthatóak. A korabeli képaláírás a következő: „*Fünf personen mit pafessen, die follen haben meser auch plos*”. Ez a felirat elárulja, hogy ezek a szablyák valóban a paraszti-polgári fegyverzetben használatos parasztkésből fejlődtek ki.²⁰²

¹⁹⁶ Kovács S. T. 1995. 214. 8. jegyzet.

¹⁹⁷ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.335. (pengéje törött és rongált) Hossza: 80,5 cm, penge szélessége: 3,4 cm, lelőhelye: Kiskunmajsa; Ltsz.: 55.3157. Hossza: 107,6 cm, penge szélessége: 3,7 cm; Ltsz.: 55.3158. Hossza: 109,5 cm, penge szélessége: 3,3 cm.

¹⁹⁸ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.334. Hossza: 116,5 cm, penge szélessége a tövénél: 3,7 cm, míg a fokánál: 4,3 cm.

¹⁹⁹ Szádeczky L. 1882. 202-203.; Boeheim W. 1890. 171-174.; Liebe G. 1890. 14.

²⁰⁰ Uzbroyenie 1990. 517., 519.; Az 1514-es orszá-i csatát bemutató festményen gyalogos katonák viselik ezt a szablyatípust. Müller H. 1979. 57.

²⁰¹ Dörnhöffer F. 1907. III-IX. Taf. 53.; Boccia G. L. – Coelho T. E. 1975. 134.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.349. Hossza: 83 cm, penge szélessége: 3,7 cm, lelőhelye: Titel.

²⁰² Schestag F. 1883. 161. 38. képtábla; Endrődi G. 2001. 201-202.

Buda 1541-es ostroma idején a Csepel-sziget előtt elhelyezkedő Kopaszi-zátonynál egy Habsburg Ferdinánd szolgálatában álló félnaszád süllyedt el. 1873-ban a Duna medrét kimélyítő Vulkán nevű kotrógép a teljes leletanyagot a felszínre hozta. A naszádokon szolgálók olyan katonák voltak, akiknek a gyalogszolgalaton kívül az evezéshez is kellett érteniük. Ezért nem meglepő, hogy a leletanyagban – egy példány kivételével – a fent idézett fametszeteken és rajzokon is többször ábrázolt szablyák voltak fellelhetőek.²⁰³ A 16-17. század híres svájci szablyái, legalábbis ami a markolatukat illeti szintén az ún. „Hauswehren”-ből, azaz a késekből fejlődtek ki, amelyet aztán szablyapengével egyesítettek.²⁰⁴

A 15. század első felében a török penge lemásolásával létrejött „S”-keresztvasú szablyák a török terjeszkedéssel és a telekkatonasággal mutatnak szoros kapcsolatot. A parasztkés markolatával készült szablyák szintén ennek az időszaknak a szülöttei, amelyet jobbágyok használtak, de ezek – mint láttuk – gyalogsági fegyverként fényes karriert futottak be cseh, lengyel és osztrák területeken és ottani alkalmazásuk még a 16. század első felében is igen gyakori volt. Mindkét szablyatípusnak a 15. század közepi használatát jól bizonyítja az a német nyelvű titkos jelentés, amely a Habsburg-párt vezérének, Cillei Ulrichnek a megtámadását írja le az 1456-os évből. „*Man hatte dort ausgeschlossen alle Teutsch oder Pehamer der mit im trug ein wer, swert, messer oder spiess; zu Ulrich kommen dann die knechte mit swertern, szabeln, wauffen zu ym in sein gemah, er begunt ein swert emboren; der Bedrohte, welcher tragt ein joppen, die was gemacht für schüss, und sah, wie auf in die. Ungern mit ihren grossen Sabln trungen, zog aus sein messer und schlueg. Hunadt zukt sein Messer von der Scheidt; Cili greift ritterlich zu seiner wehr und schlug aug fen Hunadt einen geschwinden schlag, Hunadt fangt ihn auf, wird aber in das Haupt gewundt und einen daumen und schlug ihm das Gehülz ab an dem messer und ain gulden Ring am daumen, drauf sprangen die Knechte aus der Klammer mit Schwertern und mit Tartschen, schluegen ihn todt.*”²⁰⁵

A fent idézett korabeli jelentés – gyanúnk szerint – a „messer” szót a parasztkés markolatával rendelkező szablyára alkalmazta, máskülönben nehéz lenne elképzelni, hogy Hunyadi László és hívei egy egyszerű késsel vették volna fel a küzdelmet a „lovagi módon” karddal harcoló Cilleivel. A német szablya kifejezés - értelmezésem szerint - kizárólag az „S”-keresztvasú szablyára vonatkozhat.

²⁰³ Kovács S. T. 1994. 260-264.

²⁰⁴ Gessler E. A. 1932-34. 272-273.

²⁰⁵ Pichler F. 1880. 61.; Kovács S. T. 1995. 214.

23. kép

Vajon milyen oldalfevyvert viseltek a huszárok a 15. század folyamán, hogyha nem alkalmazták a fentiekben leírt két szablyatípust? A kérdés megválaszolásához idézzünk fel Tubero krónikájából néhány sort, amely a „rác” huszár, Jaksity Demeter és a tatár vezér 1491-es párviadaláról szól: „... a rác emelkedett előbb ütésre török kardjával, lesújtva sebet ejtven a tatár fejét és nyakát a melléig átvágta.”²⁰⁶ A fenti mondatból kiderül, hogy a huszár török szablyát használt. Hogy milyen is volt ez a török fevyver ahhoz vessünk egy pillantást a Magyar Nemzeti Múzeum „gótikus szablya”-jára. (23. kép)

A bécsi, egykori udvari és hitbizományi gyűjteményekből a Magyar Nemzeti Múzeum 1933-ban számos – kiemelkedő kvahtású – műtárgyat kapott.²⁰⁷ A múzeumba bekerült fevyverek között szerepelt az a dísszablya is, amely „gótikus szablya” néven vált ismertté.²⁰⁸ A műtárgy első, részletes leírása Szendrei János nevéhez fűződik az 1896-os millenniumi ezredéves országos kiállítás alkalmából. Szendrei 16. században készült magyar munkának tartja a szablyát, sőt még a tömegét is közli – 2,4 kg – amely az aranyozott ezüst, igen vastag hüvely miatt van.²⁰⁹

Nagy Géza két évvel később írt tanulmányában 16. század elején készült magyar szablyának tartja.²¹⁰ „A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak” kiállítási katalógusában Tóth Zoltán teljesen átveszi Szendrei leírását és véleményét.²¹¹ 1938-ban jelent meg Kalmár János tollából „A magyar kard művészete” című fevyvertörténeti munka. Kalmár ebben a könyvében jelentős megállapításokkal gazdagítja a magyar szablya kutatástörténetét, egységes, évszázadonkénti megosztásban jól vázolja fel a fejlődéstörténetet.

Kalmár ebben a művében honosítja meg a fenti műtárgy megnevezéseként a „gótikus szablya” kifejezést. Rendkívüli jelentősége van annak a ténynek, hogy Kalmár felismeri és közli, hogy a gótikus szablya markolata és keresztvasa csaknem teljesen megegyezik II. Bajazid szultán Isztambulban őrzött pallosával. Véleménye szerint: „A fentebb bemutatott magyar emlékek közül a legkorábbi, a gótikus szablya, a XVI. század

²⁰⁶ Tubero L. 1994. 165.

²⁰⁷ A bécsi 1993. 3-19.

²⁰⁸ A bécsi 1993. 64-65. 164. szám alatt; MNM Fevyvertár Ltsz.: 55.3239. Hossza: 101,5 cm, penge hossza: 85 cm, penge szélessége: 3 cm.

²⁰⁹ Szendrei J. 1896. 537-539. 3163. szám alatt; A mostani mérések alapján a szablya teljes tömege: 2,35 kg, amelyből csak a hüvely 1,25 kg!

²¹⁰ Nagy G. 1898. 231-232.

²¹¹ A bécsi 1993. 64-65.

elejének a terméke. A keltezésre az indít bennünket, hogy a keresztvas élei és a hüvely díszítésének egyes elemei még határozott gótikus stílusvonásokat tartalmaznak, még a hüvelyen található és kétségtelenül egykorú vésett, alakos díszítése a XVI. század előtt nem keletkezhetett.”²¹²

Kalmár 1971-ben megjelent fő művében, „A régi magyar fegyverek” című könyvben a fenti megállapításait ismétli meg a gótikus szablyáról.²¹³ 1988-ban Lugosi József és Temesvári Ferenc tollából megjelent „Kardok” című munka a gótikus szablyát 16. század elején készült magyar fegyvernek tartja.²¹⁴ 1995-ben jelen sorok írója egyik dolgozatában a magyar fegyverekre gyakorolt török hatást vizsgálta és a gótikus szablyáról a következő megállapítást tette: *„A 15. század végéről, esetleg a 16. század elejéről származik a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának gótikus szablyája. A műtárgy aranyozott ezüstből készült szerelésén Ádám és Éva alakja mellett feltűnik az első hiteles huszárábrázolás. Ez a szablya hű mása II. Bajazid szultán (1481-1512) kardjának. Mindkét fegyver markolatán egykor csuklózsín volt átfűzve. A ún. gótikus szablyát a török fegyverek használatának, illetve utánzásának első konkrét példájának tekintjük*”.²¹⁵ 1999-ben és 2002-ben jelen sorok írója megismételte fenti véleményét, azzal a különbséggel, hogy a szablya készítését a 15. század végére módosította.²¹⁶

A gótikus szablya rövid kutatástörténetét felvázolva egy fontos ellentmondásra szeretnénk felhívni a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a műtárgy formája török ugyan, de a rávésett motívumok keresztény magyar szimbólumok, amelyek török szablyán nem fordulhatnak elő. Innen gondolták a gótikus szablya kutatói, hogy a műtárgy nem lehet török, csak magyar, vagy török előkép után készített magyar munka.

A téves következtetések levonásának fő oka az volt, hogy a szablyát és a rávésett motívumokat egykorúnak vélték. Isztambuli tanulmányutam lehetővé tette, hogy a Topkapi Saray és az Askeri Múzeumokban török fegyvereket tanulmányozzak. Időközben, 2001-ben megjelent Ünsal Yücelnek az iszlám kardokról írott alapmunkája, amelyet már hosszú évek óta vártunk.²¹⁷ A fenti ismeretek készítették arra, hogy a gótikus szablyát ismételten kézbevegyem és új szempontok alapján tüzetesen

---

²¹² Kalmár J. 1938. 8-13.

²¹³ Kalmár J. 1971. 72-74.

²¹⁴ Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 40.

²¹⁵ Kovács S. T. 1995. 214-216.

²¹⁶ Splendeur 1999. 79. katalógusszámon; Kovács S. T. 2002. 338-339.

²¹⁷ Yücel Ü. 2001.

tanulmányozzam, amely a szablya technikai vizsgálatát is tartalmazza. A fenti munka eredményeként született meg a korábbiaknál részletesebb műtárgyleírás.

Szablya, erőteljesen kiugró fokéllal ellátott sima pengével (Lásd 23. kép). Az aranyozott ezüsből készült markolat előrehajló, enyhén lapított hengerformát mutat, mely makk alakban végződik. Magát a markolatgombot egy erősen kiugró karima határolja el a tulajdonképpeni markolattól. A markolat felső részén, a markolatgomb karimája alatt közvetlenül egy kis kitüremkedés látható, amely a marok határát jelöli. A markolat mindkét oldalán három-három virágszirmot formázó vésett szegecsfej tűnik fel. Felettük egy hosszúkás, mára már fekete masszával kitöltött nyílást fedezhetünk fel, amely eredetileg a keleti szablyákon szokásos csuklózsínórnak adhatott helyet. Az aranyozott ezüsből készült, egyszerű véséssel ékesített rövid, zömök keresztvas a végei felé kiszélesedik, és tompa élben végződik. Mind a keresztvason, mind a markolattüskéken homorúan ívelő él fut végig. A markolat és a keresztvas nincs egybeépítve, a markolat alsó részén a felső tüskék befogadására szolgáló kettős karima látható. Az aranyozott ezüsből készült hüvelyen egészen a saruveretig csaknem folyamatos – ráforrasztott – ún. végtelen csomó-díszítés fut végig. Az alsó markolattüske befogadására egy kidomborodó szegélyt forrasztottak fel a hüvely felső részére, amelynek az alját – csak az egyik oldalon – egy öntött makkos díszítmény ékesíti. A hüvely felső részén egy-egy, míg középen egy erőteljesen domborodó és szélesedő, forrasztással és szegeccsel rögzített felkötőpánt látható. A hüvely előoldalát vésett díszítés: stilizált sárkány, angyalfőn álló huszár és angyal alakja, fáklyák, valamint Ádám és Éva ékesíti. A saruveretet szintén vésett lovas huszár díszíti. Itt igen érdekes, hogy a ló hátsó része indává, majd stilizált sárkányalakká formálódik. A hüvely hátsó oldala három párhuzamos vonalköteggel van csak díszítve, kivéve a sarupántot, ahol egy hold vésett alakja látható.

A korábbi kutatás a keresztény szimbólumok és a két helyen feltűnő liliomos gótikus pártadisz alapján feltételezte, hogy a szablya török fegyvert utánozó magyar gyártmány, amely erőteljes török hatás alatt készülhetett, valamikor a 15. század végén vagy a 16. század elején. A szablyát alaposan tanulmányozva azonban világossá vált, hogy a lovas huszárt ábrázoló teljes saruveret utólagosan van a szablyához forrasztva és nemcsak anyaga, hanem formája is elüt az eredetitől. A szablyát egy kissé átszerkesztették, megszüntetve a korábbi folyamatos végtelen csomót. Két helyütt gótikus pártadísz helyeztek a torkolat és saruveret határára, sőt a torkolatveretnél látható makkos dísz is utólag forrasztották fel. A szablya átalakítására és az előoldalon

lévő ember-és állatalakok felvésésére került sor a 16. század elején, feltehetően az 1510-es években. Eredetileg a török szablya korábban készült és egyetlen díszítőmotívuma a folyamatos végtelen csomó volt. Nem tudni, milyen okok vezettek a szablya átalakítására, nagyon fontos viszont, hogy a fent leírt műtárgy nem egy török előkép után készített magyar szablya, hanem egy török darab, amelyet részben, de főképp művészileg, átalakítottak. A bevésett alakokat egykor fehér zománccal hangsúlyozták, de ennek a nyomai mára csak az igen hitelesen ábrázolt huszárnál láthatóak.”²¹⁸

Az Isztambulban őrzött török szablyákról és kardokról először Hans Stöcklein írt dolgozatot 1934-ben.²¹⁹ Kalmár Jánost a fenti munka megjelenése segítette, hogy a török párhuzamok segítségével határozza meg a gótikus szablyát. Ünsal Yücel – a Topkapi Saray Múzeum Fegyvergyűjteményének egykori vezetője – már 1965-ben fontos tanulmányt írt a török szablyákról.²²⁰ Az 1980-as évek elején készítette el az összes 16. század közepe előtt készült kard és szablya katalógusát. Sajnos Yücel professzor – 1986-ban – a kézirat elkészítése után rövidesen elhunyt. A munka megjelenésére 15 évet kellett várni és az igen ritka kötetet csak 2004-ben sikerült megszereznünk.

Az „Islamic sword and swordsmiths” című könyv kard és szablyaanyaga tette lehetővé, hogy a gótikus szablya datálását pontosíthassuk. II. Mehmed szultán 1453-ban foglalta el Konstantinápolyt és ezt a várost Isztambul néven tette birodalma fővárosává. A sikeres török hadjáratok során számos arab és bizánci kard, mameluk szablya és más egyéb fegyver került török kézbe. A díszfegyverek és Mohamed prófétához, vagy a kalifákhoz köthető kardok a szultáni palotába kerültek, míg az egyszerűbb darabok a Fegyvertárba, a korábbi bizánci Szent Iréné bazilikába.²²¹ Az emlékanyag alapján megállapíthatjuk, hogy a 7-11. századi arab kardokra jellemző az egyenes és meglehetősen széles penge. Elméletben szablyákkal a török fegyverzetben már a 13. századtól találkozunk, de csak a 15. század közepétől bukkannak fel a tárgyi emlékanyagban.²²² A legismertebb műtárgyegyüttes az a két szablya, amelynek a pengéin II. Mehmed szultán neve és címe olvasható. Jellemző a pengékre, hogy enyhén ívelt, széles darabok, amelyeknek nagyméretű – mintegy a penge hosszának egy

---

²¹⁸ Habsburg Mária 2005. 237. VI.-30. katalógusszámon..

²¹⁹ Stöcklein H. é. n. 217.

²²⁰ Yücel Ü. 1964-1965. 59-99.

²²¹ Military é. n. 10-11.

²²² Yücel Ü. 2001. 53-62.

24. kép

25. kép

harmadát kitevő – erőteljesen hegybe futó fokélük van. A magyar tárgyi emléanyagban szép számmal fellelhető ún. „S” keresztvasú szablyák pengéi, mint azt láttuk, nagyban hasonlítanak arányaikban és méreteikben a két szultáni fegyverre, amelyeknek a keresztvasa csaknem teljesen megegyezik a gótikus szablyával. A markolat mindkét szultáni darabnál elefántcsonttal van borítva, amelyet három, illetve négy szegeccsel rögzítettek a markolattüskére. A markolatgomb viszont egyenesen levágott, nem makk formájú.²²³ Hasonló típusú markolatgombok mameluk és török kardokon is előfordulnak a 15. század harmadik negyedében.²²⁴

A berlini Állami Könyvtár tulajdonát képezik azok a perzsa miniatúrák, amelyek a 14. század első negyedére keltezhetők, és mongol előkelőket valamint harcosokat ábrázolnak.²²⁵ (24. kép) A szablyák formája, a keresztvas, a markolaton lévő szegecsfejek és a csuklózsinór használata azt bizonyítja, hogy a 15. századi török és feltehetően a mameluk szablya is iráni mongol örökség. A legkorábbi mameluk szablya, amely fennmaradt a tárgyi emléanyagban a 13. század legvégéről származik.²²⁶ Az 1250 és 1517 között fennálló Mameluk Birodalom Anatólia délkeleti csücskén határos volt a perzsiak Ilkánok birodalmával, és a szablya mongol hatásra terjed el, mert az iszlám hagyományban a kard volt az elsődleges.²²⁷ A török fegyverzetre gyakorolt, mameluk és perzsa hatás igen jelentős, különösen a 15. század második felében és ez magyarázhatja azt a tényt, hogy új típusú, makk formájú markolatgomb jelent meg a török szablyákon.²²⁸

II. Bajazid szultán tulajdonából már jóval több szablya és pallos maradt fenn. A szablyák esetében nagy hiányosság, hogy a markolat és a markolatgomb, vagy hiányzik, vagy a későbbiekben – zömében a 18. században – átalakították ún. hagymafejes formára.²²⁹ A II. Bajazid szultán tulajdonában lévő szablyapengék közül némelyik datált. Az egyik 1494-ben készült penge nagyon hasonlít a gótikus szablyánk pengéjéhez, de annál kicsit íveltebb és a fokél sem fut olyan erőteljesen hegybe.²³⁰ II. Bajazid szultán 1506-ban készült szablyapengéje pedig már más típus, ugyanis íveltebb

²²³ Yücel Ü. 2001. 63-65. Plate No. 87-88.

²²⁴ Yücel Ü. 2001. Plate No. 49-50.

²²⁵ Dschingis 2006. 252-253., 255., 258., 260-261., 263.; Vö.: Nicolle D. 2003. 6-7., 9., 12.

²²⁶ Rogers I. M. 2000. 154-156. Kat. No. 96.

²²⁷ Atil E. 1981. 12-18., 76-77., 262-263.

²²⁸ Alexander D. 2004. 142. Fig. 7.

²²⁹ Yücel Ü. 2001. 100-103. Plate No. 103.

²³⁰ Yücel Ü. 2001. Plate No. 49. (1484-ben készült penge), Plate No. 100.

és a fokél is csak mintegy negyede a penge teljes hosszának.²³¹ A fentiekből az következik, hogy a gótikus szablya pengéje közelebb áll formában II. Mehmed szultán szablyáihoz. A keresztvas és a markolatgomb esetében viszont nem kevesebb, mint három pallos maradt fenn II. Bajazid szultán nevével és címeivel.²³² Ezek a műtárgyak ún. „lángolt” pengével készültek és egyikük segítette Kalmár Jánost a „gótikus szablya” beazonosításában. Nagyon hasonlít a pallosok markolata és keresztvasa a gótikus szablyáéhoz azzal a különbséggel, hogy nincsenek rajtuk szegecsfejek és a markolat határát jelölő kitüremkedés itt tüskeszerű, míg a gótikus szablyánál inkább egy kis dudor. A fenti párhuzamok alapján a gótikus szablya készítése II. Mehmed szultán uralkodásának a végére, vagy II. Bajazid szultán uralmának első felére tehető. Gentile Bellini itáliai művész egy janicsártiszt oldalán örökítette meg a fentiekben leírt szablyát a 15. század végén isztambuli látogatása alatt.²³³ (25. kép) A 15. századi török szablyákra és pallosokra jellemző, hogy pengéik díszítetlenek, kivéve a szultáni darabokat, amelyek az uralkodó neve és címe mellett arannyal berakott koránidézeteket is tartalmaznak.²³⁴

A gótikus szablya aranyozott ezüst hüvelyének előoldalára forrasztott egybefüggő végtelen csomók igen régi jelképek és valószínűleg Indiából erednek. A jelkép ismert mind a hinduizmusban, mind a buddhizmusban is. Az előbbi esetében Visnu jelképe, míg az utóbbi esetben az újjászületések láncolatát, a végtelen életét jelképezi. Európában is megvan ez a jelkép egy kissé módosult formában „Salamon-csomó” néven.²³⁵ A végtelen csomó arab területeken is megjelent, majd a törökök is hamarosan megismerkednek ezzel a motívummal. Gyakran használták a miniatúrafestészetben, de ötvöstárgyakon, sőt fegyvereken is feltűnt.²³⁶ A bécsi Waffensammlung őrzi Szkander bég pallosát, amelynek a keresztvasa és markolata II. Mehmed szultán (1451-1481) szablyáihoz nagyon hasonlatos. A fekete nyomott bőrből készült hüvelyen a végtelen csomó motívuma látható. A pallos felkötőpántjai és azok elrendezése nagyon hasonlatosak a gótikus szablyáéhoz. A fenti kard az 1470-es években készült török fegyver.²³⁷

²³¹ Yücel Ü. 2001. Plate No. 103.

²³² Yücel Ü. 2001. Plate No. 97-99.

²³³ Nicolle D. 1995. 11.

²³⁴ Yücel Ü. 2001. 63-64.

²³⁵ Sansoni U. 1998. 125-149.

²³⁶ Fehér G. 1975. XXXVII., XLV., XLVI., XLVII/A táblák; Alexander D. 2004. Fig. 7.

²³⁷ Szendrei J. 1896. 262-264. 853. szám alatt; Kalmár J. 1971. 64.; Thomas B. – Ortwin G. 1976. 61-62.

A gótikus szablya pompás aranyozott ezüstveretei azt igazolják, hogy – minden valószínűség szerint – igen magas rangú török előkelőség megrendelésére készült az 1470-es évek végén vagy az 1480-as években. A díszítetlen penge pedig azt jelzi, hogy valószínűleg ajándéknak szánták. Szükséges megjegyezni, hogy Tiroli II. Ferdinánd főherceg tulajdonából származó 1514-es évszámmal datált török szablyának és Kállay János szőrényi bán 1543-ban készült török törének a pengéi is teljesen díszítetlenek!²³⁸

A gótikus szablya minden valószínűség szerint még Hunyadi Mátyás (1458-1490) uralkodása alatt kerül magyar tulajdonba. Mátyás király II. Pál pápának török hadizsákmányból származó drágakövekkel kirakott, aranyos kardot küldött. Így valószínű, hogy a magyar király számos egyéb török fegyverrel és szablyával is rendelkezett. Hunyadi Mátyás azonban talán legbüszkébb arra a szablyára volt, amelyet II. Mehmed szultán hagyott a magyar királyra végrendeletileg. Ezt a szablyát egyébként Mátyás király személyesen mutatta meg Cesare Valentini ferrarai követnek.²³⁹ Hunyadi Mátyás halála után a fenti szablya és más fegyverek is a Jagelló II. Ulászló király tulajdonába kerülhettek. A mohácsi csata után II. Lajos király felesége, Mária királyné a királyi kincstár jelentős részét hajókon Pozsonyba menekítette. A pompás kincsek egy jó részéből Mária királyné bátyja, a későbbi I. Ferdinánd király (1526-1564) pénzt veretett.²⁴⁰ Az 1527. szeptember 19-én leltárba vett kincsek között, az ún. B. leltárban voltak török harci jelvények, díszkardok, vadászkések, magyar kardok és különféle fegyverek is.²⁴¹ A be nem olvasztott ötvöstárgyak és fegyverek Bécsbe kerültek. I. Ferdinánd kisebbik fia Tiroli II. Ferdinánd főherceg a tiroli Ambrasban lévő kastélyában egyedülálló fegyvergyűjteményt hozott létre. Az apjától örökölt kincsek mellé össze szerette volna gyűjteni a kortárs uralkodók és hadvezérek fegyverzetét, önéletrajzát és arcképét. Gyűjteménye – amely számos magyar vonatkozású fegyvert is tartalmazott – 1606-ban vétel útján Rudolf császár (1576-1608) tulajdonába került. Az ambrasi gyűjtemény 1806-ban jutott végleges őrzési helyére, a bécsi császári palotába.²⁴² A gótikus szablya innen került 1933-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba.

²³⁸ Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 38.; Nagy Szulejmán 1994. 78. katalógusszámon.

²³⁹ 1486. augusztus 17. Jelentés a ferrarai hercegnek: „...uno giono Sua Maestra me mastro una turchescha, quale per testamento gli lasso el gran Turcho passato, patria esser migliore, ma non gia più ad un gran perro de quelle de Maistro Lucha.” Balogh J. 1966. 454.; Balogh J. 1985. 424-425.

²⁴⁰ Siklóssy L. 1919. 67-80.

²⁴¹ „zwen säbl, mit silber und vergult, doch mit gar durchaus beslagen sonder an baiten und orten und in der mitte.” Zimmerman H. 1885. LXXIII-LXXV.

²⁴² Siklóssy L. 1919. 106-110.

26. kép

27. kép

A szablya leglátványosabb része kétségkívül a saruveret, amelyre egy huszár alakja van vésve, majd fehér zománccal hangsúlyozva. (Lásd 23. kép) Közvetlenül a saruveret mellett a hüvely oldallemézén sérülés látható, amely azt feltételezi, hogy az eredeti saruveret megsérült. Helyette egy teljesen újat forrasztottak fel a hüvelyre, amelyet vésett huszár alakjával díszítettek. A pótlás egy láncreakciót indított el, amely végül a szablya részleges átalakításához vezetett el. A műtárgyra vésett motívumokról kitűnően állapította meg Szendrei János, hogy hasonlóak Hansen Hagennek és Bonfininek a 16. század elején kiadott nyomtatott krónikaiban illusztrációként tűnek fel.²⁴³ E mellett Albrecht Dürer ornamentális rajzait is megemlíti a neves fegyvertörténész. (26. kép)²⁴⁴ 1514. január 18-án állítottak ki Budán a Radák család nevére egy címereslevelet. (27. kép) Itt egy puskás magyar gyalogost láthatunk a címer jobb oldalán, aki a gótikus szablyához hasonló oldalfegyvert visel és kalapja, valamint ruházata szinte teljesen megegyezik a szablyára vésett huszáréval.²⁴⁵ 1503-ban a magyar és lengyel piacra egyaránt dolgozó krakkói kardcsiszárok évkönyvében a következőket olvashatjuk: „*A hosszú késeket – azaz a parasztkés markolatával készült szablyákat - és a szablyákat szinte mindenki viseli, míg a kardok népszerűtlenek*”.²⁴⁶ A 16. század elejétől a szablya popularitására utal II. Ulászló magyar király (1490-1516) ún. guldiner érméje, amelyen már Szent László király is szablyát visel és nem kardot.²⁴⁷ (28. kép) I. Miksa császár síremlékének 1510-es évek végén készült tervrajzán Szent István királyt szintén hasonló szablyával ábrázolták.²⁴⁸

A fentiek alapján a következőket állapíthatjuk meg a „gótikus szablyával” kapcsolatban. Az 1470-es évek végén, vagy az 1480-as évek elején készült, valószínűleg ajándéknak szánt török munka. Még természetesen az is elképzelhető, – habár konkrétan nem bizonyítható - hogy azzal a szablyával van dolgunk, amelyet Hódító II. Mehmed szultán hagyott végrendeletileg "kedves öccsére", Hunyadi Mátyás királyra.²⁴⁹

²⁴³ Szendrei J. 1896. 539.

²⁴⁴ Kunstbuch „Magyar haditrofea” 1887. XXI-XXIV. 1518-ban készült rézmetszet a könnyűlovassági hadfelszereléssel.

²⁴⁵ A Radák-címer mellett az Enyingi Török család 1507. augusztus 25-én, Budán kiállított bárói címere is hasonló szablyát ábrázol. Nyulásziné S. É. 1987. 50; A mariacelli Wunderaltar középső táblája (1512) is megőrökíti a „gótikus szablya” hasonmásait. Galavics G. 1986. 155. 1. kép.

²⁴⁶ Nadolski A. 1974. 28.

²⁴⁷ Réthy L. 1899. 267. A-B.; Huszár L. 1979. 793-798.

²⁴⁸ Endrődi G. 2001. 204. 11. kép.

²⁴⁹ Balogh J. 1966. 454. 3. jegyzet.

28. kép

29. kép

A Jagelló korban a huszárság szerepe döntő mértékben megnövekedett és az általa használt török eredetű szablya a magyar nemességnél is népszerűvé vált és a királyi udvarba is utat talált. A 16. század elején a szablyák növekvő népszerűsége miatt került a gótikus szablya minden valószínűség szerint uralkodói használatba és egy sérülés következtében alakították át az 1510-es években. Ekkor forrasztották rá két helyen a magyarországi gótikus poharakra és kelyhekre oly jellemző áttört övpántot, amelyet makkok és csipkézett levélszárak ékesítenek.²⁵⁰ A 15. század végétől a könnyűlovasság és a gyalogság jelentős része is a gótikus szablyához hasonló fegyverekkel volt felszerelve, hiszen ennek használatát a huszárság terjesztette el Magyarországon. A fenti szablyatípusnak a megjelenése az „S”-keresztvasú szablyák alkalmazásának a végét jelentette.

Az 1520-as, 1530-as évektől kezdve a török szablyáknál és Magyarországon is használt változatoknál a keresztvas fokozatosan megnyúlt és a végei ellaposodtak.²⁵¹ A tárgyi emléanyagban erre legszemléletesebb példa egy aranyozott ezüstszerelésű szablya, amely egykor Tiroli II. Ferdinánd főherceg gyűjteményében volt és feltehetően ajándékozás útján jutott Habsburg kézbe.²⁵² (29. kép) A műtárgy aranyozott ezüstlemezeinek teljes felületét a török ún. „Kütahyai Ábrahám” díszítőstílus ékesíti, amely indás ágakon ülő lóuszimbókból és virágokból, valamint hosszúkás, elhegyesedő végű levelekből áll. A hosszú keresztvas a végein ellaposodik és igen jellegzetes a markolaton lévő, a marok határát jelölő kidudorodás. A markolatkupak nem az eredeti, hanem ki van cserélve, amelyet a rávésett keresztény szimbolikájú IHS monogram is jól igazol. A műtárgy hüvelyére vésett 1514-es évszám véleményünk szerint nem lehet a készítés éve, mert a szablya a 16. század közepéről származik.

A török szablyák az 1550-es évektől kezdve a keresztvas szárák végei gömbben, vagy nyomott gömbben végződtek. A szigetvári hős, Zrínyi Miklós (1505-1566) oldalfeje jól igazolja a fentieket.²⁵³ (30. kép) A sima fokéles török pengével szerelt szablya ezüstszereléssel rendelkezik. A fegyver lapos - ugyancsak ezüsből készült – markolatkupakjába a Zrínyi címer mellett Zrínyi Miklós monogramja és az 1562-es

---

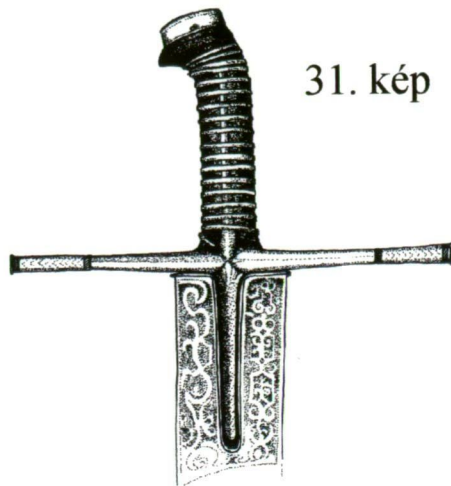
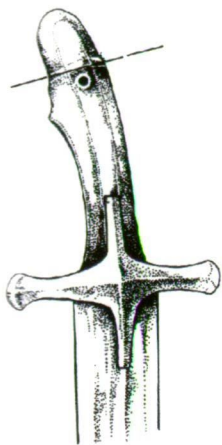
²⁵⁰ F. Vattai E. 1960. 243-248. Az ötvöstárgyakat 1526-ban rejthették el!; Kovács S. T. 1995. 216.

²⁵¹ Yücel Ü. 2001. 25-26., 40-41.; Alexander D. 2003. 250-254; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3236. Hossza: 107 cm, penge szélessége: 4 cm.

²⁵² A bécsi 1933. 38. 39. szám alatt; Kalmár J. 1971. 71-72.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 38.; Splendeur 1999. 68.

²⁵³ Sacken E. 1862. 39-40.; Boenheim W. 273. Fig. 312.; Szendrei J. 1896. 243-245. 818. szám alatt; Kalmár J. 1938. 16.; Kalmár J. 1971. 75. 132. kép; Schätze 2005. 96.

31. kép

32. kép

30. kép

évszám van vésve. Nagy jelentősége van annak, hogy mind a Tiroli Ferdinánd mind a Zrínyi féle szablyáknak lapos a markolatkupakja, azaz nem makk alakú, mint az eredeti török változat. A 16. század közepe táján ugyanis a török szablya jelentősen átalakul Magyarországon. A török szablyákon a markolatkupak alatt található egy kis kidudorodás, amely a marok határát jelzi. A tárgyi emléanyagban a 16. század közepén találunk néhány magyar főúri szablyát, amelyeknek a markolatkupakja olyan, mintha a kidudorodás felett csonkolták volna a török markolatkupakot.²⁵⁴ (31. kép) A fent elmondottakat Bebek György (†1567) szablyája jól szemlélteti.²⁵⁵ (32. kép) Itt is az aranyozott ezüst markolatkupakba van vésve a Bebek címer és a G(erogius) B(ebek) monogram. A szablya érdekessége a lapos, előreugró csúcsú, felülnézetben pedig csepp formájú markolatgomb, amely a magyar szablyák jellegzetessége. A 16. század közepe így fordulópontnak tekinthető, mert ezután a magyar szablya fejlődése elvált a töröktől, amely a 17. század végéig megtartotta a makk formájú markolatkupakot. A Bebek szablya pengéje pompás darab, amelyet az egyiptomi Mohamed készített. A hosszú, pálca alakú, egyenesen levágott végű keresztvas is különbözik a gömbben végződő török változattól. A török szablyapengék mindig simák, legtöbbször damaszkolással készültek, és mint láttuk, a magyar főurak is rendkívül kedvelték őket. Az isztambuli szeráj 1526-os fizetési jegyzéke szerint csak a damaszkolt pengéket készítő kovácsok közül 138-an dolgoztak a szultáni műhelyekben.²⁵⁶

A földből, vagy vízből előkerült tárgyi emléanyagban jónéhány olyan szablyával találkozunk, amely a Bebek, vagy a bécsi műkincsek közül származó másik, aranyozott ezüstszereléssel rendelkező magyar szablya pontos megfelelője.²⁵⁷ A fegyvereknek sajnos a markolata és a hüvelye megsemmisült, s így csak a penge és a keresztvas maradt meg. Az egyik jellegzetes példány 33. képen látható, amelynek a pengéje a pengehát ívéből erőteljesen kiugró fokélben végződik.²⁵⁸ Igen szembetűnő a penge foka alatt futó kettős, egy keskenyebb és szélesebb vájat, amelyek közül a szélesebb a fokélre is kiterjed. A 24,5 centiméter hosszú keresztvas hatszög átmetszetű, a végei felé

---

²⁵⁴ Kovács S. T. 1995. 216-217.

²⁵⁵ Szendrei J. 1896. 246-248. 824. szám alatt; A bécsi 1933. 46. 76. szám alatt; Kalmár J. 1971. 75-76. 133. kép; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3348. Hossza: 94 cm, penge szélessége: 3,3 cm, Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 49.

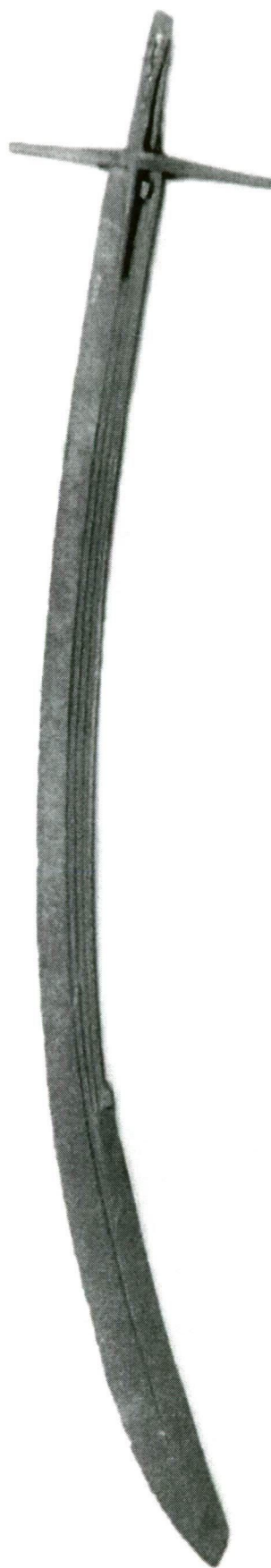
²⁵⁶ Atil E. 1986. 34-36.; Vö.: Alexander D. 2004. 147. Fig. 13.B.

²⁵⁷ A bécsi 1933. 46. 77. szám alatt; Kalmár J. 1971. 75-76. 134. kép; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 48.; Kovács S. T. 1995. 217. 2. ábra; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3240. Hossza: 109 cm, penge szélessége: 3,5 cm.

²⁵⁸ MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.366. Hossza: 88 cm, penge szélessége: 3,7 cm, fokél szélessége: 4,7 cm.

33. kép

34. kép

megszélesedik és egyenesen lezárt. A sima, tehát török típusú szablyapengék már jóval ritkábbak, helyüket – a harci példányok között – átadják a kettős vájattal rendelkező daraboknak.²⁵⁹ A graz-i tartományi hadszertár számadáskönyvei szerint 1579-ben nem kevesebb, mint – a fentiekben leírt – 327 magyar szablyát tartottak nyilván. Ugyanebből az évből származik az az adat, amely szerint egy bécsújhelyi és két passauai mester 200 magyar szablyát szállított a hadszertárba.²⁶⁰ Az 1560-1570-es évektől kezdve a magyar szablya keresztvasának csökken a hossza, amelyet Dobó István (†1572) dobóruszkai és Balassa Menyhért (†1568) pozsonyszéleskúti sírkövén látható szablyák kitűnően alátámasztanak.²⁶¹ Az utóbbi főnemes sírjából előkerült szablyát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi és összehasonlítva a síremlékeken ábrázolttal, megállapíthatjuk a tökéletes egyezést.²⁶² (34. kép) A penge érdekessége, hogy a fok alatt három keskeny vajat fut, amelyek közül az alsó a fokélre is kiterjed. A másik lényeges dolog a szablyapengén látható genovai pengekovács jegy, amely ennek itáliai-készítési eredetét igazolja. Az észak-itáliai és az osztrák, valamint délnémet ipari központok jó minőségű és kedvező árú pengékkel látták el Magyarországot.²⁶³ A Balassa Menyhért féle szablyához nagyban hasonló, szintén genovai készítésű pengével rendelkezik az az aranyozott ezüstszerelésű szablya, amely a szász választófejedelem egyik főtisztjéé volt. A markolatkupakon lévő címer azonosítja Fabian von Schönaich-ot, valamint szerepel az 1569-es évszám is.²⁶⁴ A fenti szablyán kívül a drezdai Történeti Múzeum több magyar szablyát is őriz. Közülük kettő, egy 1583-ra, valamint egy 1591-re keltezett szablya azt igazolja, hogy a magyar szablya keresztvasa rövidült és a hüvely ovális saruvere enyhén ívelté, majd a század végén egyenessé vált. A török szablya pedig mindvégig megtartotta hüvelyének ovális végződését.²⁶⁵

A 16. század végére kialakult az az egységes formájú magyar szablya, amely a huszárság fő támadófegyverének számított. Jellegzetessége a rövid, négyzet átmetszetű

²⁵⁹ Hasonló példányok: MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.351. Hossza: 91 cm, penge szélessége: 3,4 cm, keresztvas hossza: 24 cm; Ltsz.: 53.350. Hossza: 84,5 cm, penge szélessége: 3,4 cm, keresztvas hossza: 26 cm; Ltsz.: 53.367. Hossza: 88 cm, penge szélessége: 3,2 cm, keresztvas hossza: 22 cm; Ltsz.: 53.355. Hossza: 89 cm, penge szélessége: 4,1 cm, keresztvas hossza: 22,6 cm; Ltsz.: 53.369. Hossza: 86 cm, penge szélessége: 4,1 cm, keresztvas hossza: 24,5 cm.

²⁶⁰ Pichler F. 1880. 106-107.; Kalmár J. 1971. 78.

²⁶¹ Kalmár J. 1971. 277. 52. kép; Galavics G. 1986. 155. 25. kép.

²⁶² MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.359. Hossza: 86 cm, penge szélessége: 3,5 cm, fokél szélessége: 4,3 cm, keresztvas hossza: 15,6 cm.

²⁶³ Lem E. 1912-1914. 182-183.

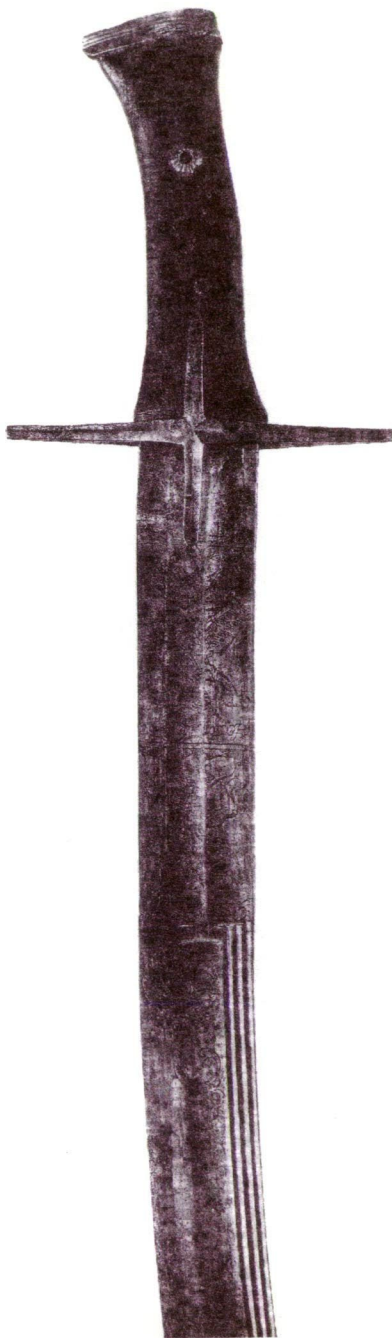
²⁶⁴ Petzseh G. 1912-1914. 218-219. Fig. 5.

²⁶⁵ Kalmár J. 1971. 76-77.; Asztvacaturjan E. G 2002. 85-95.

35. kép

36. kép

37. kép

keresztvas, amelynek közepéből egy-egy oldaltüske ágazik ki alulra és felülre. A ferdén levágott, egyenes markolaton ülő markolatkupak lapos, csúcsba futó és felülnézetben csepp formájú. A szablyák zömében nagy fokéllal ellátott, két, vagy három vájattal kovácsolt pengékkel rendelkeznek. A 16. század második felében néha felbukkanó, a Bebek szablyán is megfigyelhető keresztvasláncok a század végére kimentek a divatból. Ezeknél a lovassági szablyáknál a fokél a penge azon pontján kezdődik, ahol leghatékonyabban lehet az ellenfélén sebet ejteni. A szablya sikeres használatának a titka a ló mozgási energiája által megnövelt csapás rendkívüli hatékonyságában keresendő. E mellett a gyors és folyamatos vágások is komoly sebeket okoznak az ellenfélnek. A szablya fokéle kettős célt szolgál: 1. A fegyver súlypontja a markolat közelébe kerül, s így könnyebb csuklóból forgatni. 2. Az ívelt pengével végrehajtott szúrás hatékonysága jelentősen megnő. A szablya alapvetően vágófegyver, de szúrásra is kiválóan alkalmas, tehát nem helytálló az a megállapítás, hogy a szablya csak vágásra szolgált.²⁶⁶

A 16. század végére kialakult magyar szablya aranyozott ezüsttel szerelt főúri változatát láthatjuk a 35. képen.²⁶⁷ Az egykor Révai Ferenc gyűjteményéhez tartozó műtárgy kettős vájattal ellátott pengével készült beütött FRINIA jeggyel. Igen jellegzetesek a rövid keresztvas és az oldaltüskék. Az ezüst huzallal és sodronnyal átsavart markolat végén csúcsba futó lapos markolatkupak ül, amelynek érdekessége az igen hosszú – véséssel ékesített – gerinclemez. Fekete capa – azaz kecskebőrrel – bevont hüvelye makkal és virágokkal ékesített kettős felkötőpántokkal és torkolatverettel, valamint egyenesen levágott saruverettel szerelt. A penge a korábbi, 16. századi darabokhoz képest kevésbé ívelt és nem olyan robosztus felépítésű. Újdonság a markolatgombbal egybeépített gerinclemez megjelenése is. A korábban néha még előforduló hármass felkötőpánt helyett itt már előbukkan a 17. századra oly jellemző kettős változat.²⁶⁸ A mindennapi használatra szánt, díszítetlen és általában csak egyszerű vas veretekkel ellátott szablyákat az inventáriumok „paraszt”-nak nevezték. A főúri tulajdonban lévő egyszerű harci szablyák közül talán a legismertebb Rákóczi

²⁶⁶ Zakharov A. – Arendt V. 1935. 58-59; Zablocki W. 1989. 347-352.; Négyesi L. 1995. 220.; Szöllősy G. 2001. 275-279.

²⁶⁷ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3477. Hossza: 95,2 cm, penge szélessége: 2,8 cm.

²⁶⁸ Czuberka A. 1906. 16.

László (1633-1664) oldalfegyvere (36. kép).²⁶⁹ A Nagyvárad megrohamozásánál elesett főúr szablyája igen széles, fokéles pengével készült, amely három keskeny vájjal ellátott. A penge mindkét oldalát maratással ékesített indák, valamint mitológiai alakok díszítik. A penge egyik lapjában a Rákóczi címer látható, felette Rákóczi László nevének és címének rövidítése, míg a címer alatt a főúr jelmondata: DOMINE DIRIGE VIAS MEAS. A pengetőbe beütött püspökfejes jegy alapján a penge Solingenben készült. A fegyver négyzet átmetszetű oldaltüskés keresztvassal rendelkezik és igen jellegzetes a csak bőrrel bevont enyhén előrehajló markolat, amelynek a tetején előreugró csúcsú markolatgomb ül. A fekete capabőrrel bevont hüvely kettős vas felkötőpánttal, valamint egyszerű vas torkolatverettel és egyenesen levágott végű saruverettel szerelt. A 17. század közepén készült Rákóczi-szablya jó párhuzama a 37. képen látható.²⁷⁰ A hüvely és a keresztvas szinte teljesen megegyező az előző szablyával, a különbség a markolatnál figyelhető meg, amely az utóbbi műtárgynál szokványos 17. századi változat. A penge sima és a „ME FECIT SOLINGEN” latin nyelvű felirat alapján ugyancsak Solingen-ben készült.

A fenti két „paraszt” szablya ellentéte Kemény János erdélyi fejedelem (1661-1662) szablyája, amely jó példája a 17. századi díszfegyvereknek. (38. kép)²⁷¹ Ívelt pengéje fokélben végződik, amely nem ugrik ki a pengehát ívéből. A pengébe a Genovában használatos ún. sarlójegy van beütve, mely szerint a penge itt, vagy esetleg valamelyik, a jó minőségű itáliai pengéket utánozó műhelyben készült. A pengető egyik lapjába arabeszkeket és sakktáblát formázó motívumokat taúsírozta ezüsttel és némi arannyal. Az aranyozott ezüsből készült keresztvas a végei felé megszélesedik, és palmettás áttöréssel van ellátva, amely mellett egy-egy tokos foglalású türkiz ül. A keresztvas közepe és a tüskék ezüstsodronnyal keretezettek. A belső felületüket színes rekeszománc és öt magas foglalású, stifttel felerősített türkiz ékesíti. Az enyhén előrehajló markolat aranyozott ezüsthuzallal van áttekerve és csepp formájú, rekeszománccal és türkizekkel ékesített markolatkupakban végződik.

A szablya hüvelye fatok, amelyet mára már megfakult violaszínű bársony és zománccal

²⁶⁹ MNM Fegyvertár Ltsz.: 66.8490. Hossza: 101 cm, penge szélessége: 4,4 cm; Szendrei J. 1896. 798-799.; Kalmár J. 1938. 40.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 74.: Hasonló szablya van Zrínyi Péter kezében egy 17. század közepén készült olajfestményen; Galavics G. 1986. 155. 49. kép.

²⁷⁰ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3476. Hossza: 94 cm, penge szélessége: 3,6 cm.

²⁷¹ Kalauz 1912. 192-193.; Kalmár J. 1938. 18-19.; Kalmár J. 1971. 95-96., 103.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 102.; Kovács S. T. 2004. 33. Kat. No. 12.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3344. Hossza: 96,3 cm, penge szélessége: 3,6 cm.

39. kép

38. kép

valamint türkizekkel ékesített aranyozott ezüstveretek díszítenek. Az ezüstsodronnyal szegélyezett veretek mandulaformát mutatnak, amelyek színes rekeszzománcsal és tokos foglalású türkizekkel díszítettek. A veretek hátsó felét apró tüponcalappal kiemelt virágtővek, rozetták, és stilizált akantuszlevelek ékesítik.

Kemény János megemlíti önéletírásában, hogy mint az erdélyi fejedelem követe, Bécsújhelyen csináltatott magának szablyapengéket. Az egyikbe neve és „esztendőszáma” mellett a következő jelmondatot vésette: „HONESTUM PRO PATRIA MORI”.²⁷²

A 16-17. században a török, valamint délnémet és itáliai szablyapengék mellett számos huszárfegyver hazai készítésű pengével volt felszerelve. A kassai kardcsiszárok 1549-től tömörültek egy céhbe, és a 17. századi árszabás szerint a szablya mellett pallost és hegyestőröket is készítettek. Igen érdekes, hogy a fegyvereket csetneki és iglói vasból kovácsolták.²⁷³ A Felvidék - vashámorai révén - kiemelkedő kardgyártó központ volt már a késő középkortól kezdve. Magyarország számos pontján megtalálhatóak voltak a szablyapengéket is szép számmal készítő kardcsiszár céhek. Pest I. Zsigmond uralkodása alatt kapta a csiszár céh szabályzatát. Rimaszombat (1516), Beszterce (1545), Varasd (1480, illetve 1557), Sárvár (1569), Székesfehérvár (1577), Nagyszombat (1578), Gyulafehérvár (1607), Marosvásárhely (1610), Pozsony (1637). A fentiek mellett szablyapengéket gyártottak Rozsnyón, Léván, Komáromban, Eperjesen és Tatán is. Erdélyben a legfontosabb kardcsiszár központ, azaz Marosvásárhely mellett Kolozsváron és Torockón folyt szablyapenge készítés.²⁷⁴ A hazai kovácmunkák azonosítását nagyban megnehezíti, hogy nem ismerjük a magyar csiszárjegyeket. A legtöbb esetben jegy nélkül készültek a hazai darabok, vagy időnként „FRINGIA” felirattal ellátott pengével.²⁷⁵ A szó egyébként minőségjelző, a jó anyagból készített kardvasakat jelölik így meg és a hagyatéki leltárban a török damaszkuszi, azaz „dömöcki” pengék után említik őket. Egy 1602-ben kelt végrendeletben két aranyos ezüstös szablyát említenek, az egyiknek a vasa (pengéje) dömöcki, míg a másiké „frindgia”. Kassa város 1618-as titkos jegyzőkönyve egyenesen egy Csetneken készült

---

²⁷² Kovács S. T. 2004. 5.

²⁷³ Kemény L. 1901. 80.; Kemény L. 1903. 301.; Kalmár J. 1971. 109.

²⁷⁴ Czuberka A. 1906. 37-39.; Kalmár J. 1938. 59-60.; Kalmár J. 1971. 109-110.

²⁷⁵ Czuberka A. 1906. 15.; Alexander D. G. 1984. 131-134.

fringiáról beszél.²⁷⁶ Így valószínűsíthető, hogy a FRINGIA, FRINIA stb. felirattal ellátott pengék hazai kardcsiszárok munkái lehetnek.

A 16., de különösen a 17. század inventáriumai, árszabásai és hagyatéki leltárai sokszor említik a „portai forma szablyákat”.²⁷⁷ A török előkép után készített szablyák népszerűségét jól érzékeltetik Debrecen város számadáskönyvei. 1611-ben a város vásárolt: „*Szegedi Olasz Márton* tul egy merő arañas portai forma szabliat Principi in Varad f. 50...”. Makai Ötvös Pál 1612 és 1617 között négy aranyos portai forma szablyát készített 130 forintért Debrecen számára.²⁷⁸ A török előkép után készített egyik legszebb „portai forma szablyát” a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára őrzi. (39. kép)²⁷⁹

Az aranyozott ezüst markolat nyolcszögletű és erőteljesen előrehajlik, míg a markolatkupak tizenkét szeletre tagolt gömbszeletet formáz. Az oldalsó lemezek kivételével a markolaton poncolt alapon domborított, majd utánvésett – a török díszítőművészetből jól ismert – szal-levelek és hatayi virágok láthatók. A keresztvas a végei felé erőteljesen megszélesedik és nyolc egységre tagolt gömbszeletben végződik. A szablya hüvelye zöld bársonnyal bevont, a szerelése aranyozott ezüstből készült torkolatveretből (felkötőpánttal), egy másik felkötőpántból és saruveretből áll. Számunkra különösen a két felkötőpánt érdekes, mert formájában és díszítésében teljesen keleti eredetű, azaz egy nefritlapokkal díszített török szablya vagy pallos alapján készült. Szablyánkban a felkötőpántokon, ahol a török párhuzamoknál jádelap vagy türkiz van, poncbeütések találhatók. A török díszfegyvereknél a nefrit- vagy jádelapokban inkruszált aranyszálakat és apró türkizeket, vagy rubinokat láthatunk. A szablya felkötőpántjának közepén lévő rozettából és a körülötte lévő rumi jellegű díszítőelemekből álló motívumkincs ezeket utánozza. A felső felkötőpánt felett egy félmedaillonban a már ismert rumi-motívumok tűnnek fel, szintén apró tűponc alapon. A felkötőpánt alatt önmagukba visszakanyarodó – pikkelymintával díszített – vastagabb és vékonyabb indák láthatók, melyeknek végei madárcsőrre emlékeztetnek. A saruvereten is hasonló módon szerkesztett és díszített motívumokat láthatunk. A hüvely vereteinek hátoldalán lévő díszítőelemek megegyeznek az előoldallal, azzal a különbséggel, hogy itt csak véséssel alakították ki a motívumkincset. A torkolatveret és

²⁷⁶ Kemény L. 1903. 300-301.

²⁷⁷ Czuberka A. 1906. 7.

²⁷⁸ Zoltai L. 1937. 13.; B. Bobrovsky I. 1980. 69-71.; Kovács S. T. 1995. 227.

²⁷⁹ MNM Fegyvertár Ltsz.: 65.8456. Hossza: 95,7 cm, penge szélessége: 3,4 cm; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 91.; Kovács S. T. 1995. 229. 9. ábra; Kovács S. T. 1995. a. 152-154.

40. kép

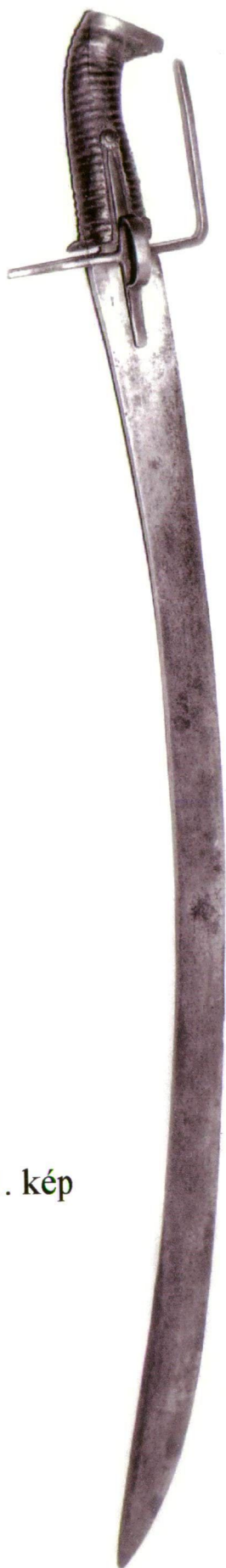
a sarupánt oldalsó lemezének alsó, illetve felső részén találhatunk egy-egy beütött, az IS betűk kombinációjából álló ötvösjegyet. A szablyán lévő jegy – sajnálatos módon – pontosan nem azonosítható. Valószínűleg a nagyszebeni Stin-család valamelyik tagja használta a 17. század első felében. Gróf Andrássy Manó gyűjteményében volt egy pohár, amelyen a szablyán lévő ötvösjegy hű mása látható. A poharat Nagyszigeti Márton részére készítették 1638-ban. Így ezt a fegyvert az 1630-40-es évekből származó erdélyi munkának tarthatjuk.²⁸⁰ A szablya pengéje egyébként három széles vájattal készült és FRINGIA felirattal van ellátva. A „portai forma” fegyverek egy másik, nem kevésbé művészi példánya a 40. képen látható.²⁸¹

Pengéje ívelt és fokéles, a pengehát alatt kettős vájat fut, amelyből a felső a fokélnél végződik, míg az alsó körülbelül a fokél közepéig tart. A pengetőnél látható a 16. század végén és a 17. század elején működő solingeni kardcsiszár, Johann Wundes „királyfejes” jegye. Mellette az alsó pengevájatba a „KAMUTHI” nevet vésték, amely azt jelzi, hogy a pengét az 1606-ban elhunyt Kamuthy Balázs részére készítették. Az aranyozott ezüstből készült keresztvas a végei felé megszélesedik és egy-egy gerezdekre osztott nyomottgömbben végződik, amelyet türkiz is ékesít. A keresztvas közepe és az oldaltüskék öt tokos foglalású türkizzel díszítettek, amelyek mellett apró tűponc alapon vésett, fogazott szélű levelek láthatók. Az erőteljesen előrehajló markolat három magas foglalású türkizzel és vésett fogazott szélű levelekkel ékesített, míg a markolatgombot egy nagyméretű tokos foglalású türkiz zárja le. A keresztvas és markolat másik oldala csak apró körponcokkal díszített. A hüvely egy fatok, amelyet mára már megfakult vörös bársonnyal borítottak és aranyozott ezüstből készült veretekkel szereltek fel. A torkolatveretet ún. „Z” díszítősor és magas, tokos foglalású türkizek ékesítik, míg alsó felét öntött, majd vésett és poncolt, a török díszítőművészetben gyakran alkalmazott kínai felhőmotívumok és félpalmették. A két külön egységből álló saruveret is a fentiekhez hasonlóan van díszítve, azzal a különbséggel, hogy a koptatónál már vésett és stilizált, fogazott szélű levelek is feltűnnek, akárcsak a hüvelyveretek hátoldalán. A Kamuthy Balázstól megörökölt szablyapengét, valószínűleg egy felvidéki, talán kassai ötvösmesterrel szereltette fel Duló Gábor korponai kapitány.

²⁸⁰ Kovács S. T. 1995. a. 148-150.; Kovács S. T. 1995. 227

²⁸¹ Kalmár J. 1938. 37.; Kalmár J. 1971. 81.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 57.; Kovács S. T. 1995. 231.; Splendeur 1999. 34.; Jankovich 2002. 211-212.; Kovács S. T. 2004. 40. Kat. No. 21.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3351. Hossza: 109 cm, penge szélessége: 3,7 cm.

41. kép

42. kép

A magyar szablya a 17. század második felében is megtartja azt a formáját, amely a 16. század végére alakult ki. Az 1680-as évektől kezdve azonban – a nyugati kardmarkolat hatására – megjelent a markolatvédő pánt és ezzel párhuzamosan felbukkant az egyik tuskére kovácshegesztett hüvelykujjgyűrű. (41. kép)²⁸² A markolatvédő pánt, vagy más néven a kézvédőpánt nem más, mint a hátsó keresztvasszárnak derékszögben történő megtörése és meghosszabbítása csaknem a markolatkupakig. A fenti újítás az osztrák dragonyoskardokon általánosnak tekinthető, s így feltehetően ezek hatására jelent meg a magyar szablyákon.²⁸³ Igen érdekes, hogy ebben az időben felbukkantak a tárgyi emléanyagban a dragonyos kard markolatával ellátott szablyák. Az egységes fegyverzetre törekvő osztrák hadvezetés a fenti szablyákkal feltehetően az osztrák szolgálatban álló huszárezredek legénységét szerelte fel.²⁸⁴

A szablyánál és a pallosoknál a 17. század utolsó harmadában ismét felbukkan a tárgyi emléanyagban és a hagyatéki leltárak leírásaiban a keresztvas egyik végét a markolatkupakkal összekötő lánc alkalmazása.²⁸⁵ A 17. század végén a kézvédőpánt már csaknem a markolatkupakig ért. A 18. század legelejére a markolatvédő pánt közvetlenül a markolatkupak alatt megszülekedett és egy kis tuskében végződött, amelyet a markolatkupak végén lévő kis nyílásba rögzítettek. (42. kép)²⁸⁶ A 18. század elejére kialakult egy olyan markolattípus, amely kizárólagosan a magyar szablya jellegzetessége. A kezét az ellenféltől jobban védő változat a Rákóczi-szabadságharc bukása után – a huszárság térhódítása miatt – szerte Európában megjelent a könnyűlovasságnál.²⁸⁷

A 16-17. században a szablya hordásának kétféle módja volt, vagy a derékra csatolt övről, vagy a jobb vállra vetett szíjról függött le. Az ún. kardhordó szíjat, vagy selyemzsinórt a hüvely felkötőpántjainak karikáihoz erősítették és ez csatlakozott a kardövhez. Ez utóbbit a mente fölött viselt széles zsinórövre vették fel. A díszszablyák

²⁸² MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.604. Hossza: 88,5 cm, penge (sima, fokéles példány) szélessége:3,5 cm, Az előző szablya jó párhuzama a széles vájattal, valamint nap, hold és csillag képével díszített pengével rendelkező oldalfegyver: MNM Fegyvertár Ltsz.: 5.606. Hossza: 94 cm, penge szélessége:3,7 cm.

²⁸³ Dolleczek A. 1896. 2-3.

²⁸⁴ Kalmár J. 1971. 83.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.791. Hossza: 93 cm, penge szélessége:43,1 cm; Ltsz.: 53.792. Hossza: 82 cm, penge szélessége:4,2 cm.

²⁸⁵ Czuberka A. 1906. 18.; Temesváry F. 1989. 58. Kat. No. 123.; Kovács S. T. 1995. 232.

²⁸⁶ A képen bemutatott szablya a Rákóczi-szabadságharc egyik alapdarabja. A műtárgy ezüst szereléssel rendelkezik, amely vésett és poncolt indákkal és virágokkal díszített. Acélból készült sima, fokéles pengéje maratással díszített. MNM Fegyvertár Ltsz.: 54.1478. Hossza: 109,5 cm, penge szélessége:3,5 cm; Kalmár J. 1938. 47.; Temesváry F. 1989. 97. Kat. No. 402.; Kovács S. T. 2008. 38.

²⁸⁷ Kalmár J. 1971. 83.

43. kép

44. kép

esetében előfordult, hogy a felkötőszíjak indulási helyén egy-egy – a 16. században nagyobb, míg a 17. században kisebb – boglárt iktattak be.²⁸⁸ Selyemzsinórból készült, övre erősített kardöv, látható Kemény János képmásán. (43. kép)²⁸⁹ A nyakba vetett hordási mód jól megfigyelhető azon az olajfestményen, amely 1691-ben készült és Esterházy Antalt ábrázolja. (44. kép)²⁹⁰ A 17. század második felében vált gyakorivá a szablyatarsoly használata, amelyet legtöbbször a kard szíjára függesztve közvetlenül a térd felett viseltek, valamint sokféle, rendszerint gondosan kivarrott anyagokból készítettek. Bónis Ferenc 1665-ben kelt leltára elárulja, hogy a nemes keskeny vasú kardja mellé kék selyemből szőtt felkötőn hordott, gazdagon kihímzett rózsaszín tarsolyt viselt.²⁹¹ A huszártisztek egyébként a tarsolyt nem pusztán dísznek tartották, hanem leveleket, sőt kisebb formátumú könyveket tároltak benne.²⁹²

A szablya a huszárság legmeghatározóbb fegyvere volt, amely ugyan már a 14. században felbukkant, de mégis török hatásra terjedt el nagyobb számban, amelyet a huszárság közvetített a magyar katonákhoz. A 16. század közepére alakult ki a jellegzetes magyar huszárszablya, amely – immár markolatpánttal is felszerelve – a 18. század elejétől a huszárság térhódítása miatt Európa számos országában elterjedt.

---

²⁸⁸ Czuberka A. 1906. 23-24.; Kalmár J. 1971. 87.

²⁸⁹ Főúri 1988. 100. C. 55.

²⁹⁰ Főúri 1988. 89. C. 27.

²⁹¹ Czuberka A. 1906. 24-26.; Kalmár J. 1971. 99.

²⁹² Thaly K. 1888. 791.

III. 2. A hegyestőr

A 14. század végén íródott beszercei szószeretet különféle törtípusokat sorol fel: fixolaris –heges theur – hegyestőr, spalta – zes theur – széles tör, bipennis – ket eleu – kétélű tör.²⁹³ A hosszú pengéjű törnek, a bicellusnak a 14 századi használatát jól illusztrálja a Képes Krónika egyik iniciáléja.²⁹⁴ A pesti csiszárok 15. század közepéről származó céhlevele a hosszú pengéjű, bőrrel, vagy szaruval bevont markolatú töröket szintén bicellusnak nevezi.²⁹⁵ I. Zsigmond 1435. évi dekrétumának 2. cikkelye a jobbágyság után kiállított lovaskatona felszerelése között szintén előírja a fent említett törféleséget.²⁹⁶ A 1434-ben elhunyt Stibor kapitány vörösmárványból készült sírkövén ábrázolt tör véleményünk szerint a bicellussal azonosítható. (lásd 10. kép)²⁹⁷ II. Ulászló 1498-ik évi dekrétuma szerint a déli megyéknek 24 jobbágytelkenként egy pajzzsal, kopjával, valamint sodronyinggel és sisakkal felszerelt huszárt kell kiállítaniuk.²⁹⁸ II. Lajos 1518. évi törvénye előírja, hogy a legalább 50 jobbággyal bíró nemesek huszár módra sodronyinggel, sisakkal és más egyéb fegyverekkel kötelesek magukat felszerelni.²⁹⁹ A 15. század folyamán a leggyakoribb török védőfegyver a sodronying és annak egyik változata, amikor négyzetes formájú fémlemezeket erősítettek a láncszemek közé.³⁰⁰

A szablyával, amely leginkább vágásra, mint szúrásra való, nehezen lehetett leküzdeni a török védőfegyverzetet. A sodronying, különösen, ha a szemek közé fémlemezeket erősítettek, igen jól védett a vágások ellen. Viszont egy vékony hegyű merev penge könnyen áthatolt a láncszemek között. Ezt a hiányosságot használta ki a huszárság, amikor a 15. század vége felé megjelent kezében a hegyestőr. Ezzel az egy méter hosszúságú, igen hegyes, keskeny és merev pengéjű fegyverrel kizárólag csak szúrni lehetett.³⁰¹ Nyugat-Európában a 15. század második felében megjelent a klasszikus gótikus vért, melynek viselőjét csak a lemezpáncél hézagain keresztül

²⁹³ Finály H. 1892. 15.

²⁹⁴ Képes. 1987. II. 141.

²⁹⁵ Kovács S. T. 1993. 178.

²⁹⁶ Corpus 1899. 246.

²⁹⁷ Kovács S. T. 1993. 178.

²⁹⁸ Corpus. 1899. 602-605.; Borosy A. 1971. 23.

²⁹⁹ Corpus. 1899. 744-746.; Borosy A. 1971. 23.

³⁰⁰ Gorelik M. 1979. 54.62.; Rogers G. M. 2000. 141. Kat. No. 84-85.

³⁰¹ Holub J. 1909. 83.; Csillag F. 1971. 50.; Az alábbiakban jelen sorok írójának a hegyestőrrel szóló, javított és bővített dolgozata olvasható. Kovács S. T. 1993. 177-203.

lehetett leküzdeni. Így nem meglepő, hogy a „Bohrschwert” (fúrókard) ekkor élte reneszánszát. Ez a fegyver merev, igen hosszú, gerincéllel ellátott pengével készült, míg markolata a másfélkezes típusba sorolható. Keresztvasa fekvő „S” alakot formáz, de van egyenes és lehajló keresztvasú példány is. Sokféle markolatgombbal készítették őket, gyakoriak a spirálisan csavart körte formájú darabok.³⁰² A Bohrschwertet a lovas a bal oldalán övre kötve viselte, de néha használták ezeket a fegyvereket gyalogharcban is.³⁰³

Figyelemre méltó a madridi Real Armeria-ban őrzött, János Frigyes szász választófejedelem „fúrókardja” a körte alakú markolatgombbal, egyenes keresztvassal és négyélű pengével.³⁰⁴ Az uralkodónak a korabeli festményen megörökített fegyverzete teljesen megegyezik a Madridban őrzöttel. A képen a Bohrschwertet a fejedelem a bal oldalán viseli.³⁰⁵

A szakirodalomban ma is tartja magát az a nézet, mely a hegyestőrt egyszerű nyugati átvételnek gondolja.³⁰⁶ Jelen sorok írója viszont úgy véli, hogy a hegyestőrt a helyi, török elleni harcok igényei, tapasztalatai hívták életre.

Ez a fegyver a sodronying átdöfésére szolgált, a nyereg jobb oldalára erősítve viselték, markolata pedig „egykezes” kivitelben készült. Mint látjuk, a hegyestőr és a Bohrschwert egyetlen közös vonása, hogy szúrásra való! A korabeli kardok markolatát használták fel – feltehetőleg takarékosági okokból – a hegyestőröknél. A két fegyver összehasonlításakor szembetűnő, hogy sok hegyestőr készült a fúrókardokhoz hasonlóan négyélű, középen gerincéllel ellátott pengével. Ennek legfontosabb oka, hogy a nagy kereslet kielégítését a helyi ipar nem tudta biztosítani, ezért főként délnémet műhelyekben készültek a hegyestőrök pengéi. Ezeket az ottani hagyományoknak megfelelő Bohrschwert formájú, de könnyebb pengéket azután tömegesen exportálták Magyarországra.

1560-ban Szele Jakab kanizsai tisztartó egyik levelében megemlítette, hogy magyar kereskedőket fogtak el, akik egyéb fegyverek mellett kilenc hegyestőrt szándékoztak eladni egy eszéki töröknek. A fegyverek délnémet műhelyekből, esetleg Észak-Itáliából kerültek a szlovéniai Pettanba (Ptuj), ahonnan magyarok vitték a

³⁰² Demmin A. 1891. 713., 759.; Müller H. – Kölling H. 1981. 109., 195. Ab. 111.

³⁰³ Albrecht 1971. 260. Abb. 502-503.

³⁰⁴ Cátálogo 1898. 365-366.

³⁰⁵ Cripps-Day F. H. 1935-1936. 1-4.

³⁰⁶ Kalmár J. 1971. 87-88.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 19.; Zarnóczy A. 1990. 45.

hódoltsági területre azokat.³⁰⁷ Stíriában számos esetben készítettek a helyi műhelyek genovai jeggyel ellátott szablya- és hegyestőr pengéket.³⁰⁸

A hegyestőrök között azonban van sima négyzet átmetszetű penge is. Ezt a változatot a korábban vázolt és igen széles körben használt török pengéjének meghosszabbításából vezetjük le. Ez a ritkán előforduló típus képviseli a hegyestőr kialakulásának másik útját.

Kassán, a felső-magyarországi főkapitányok székhelyén 1600 óta egy céhben dolgoztak a páncélgyártók és a fegyverderék-készítők. A két mesterség közti lényeges különbségre utal az 1633. évi árszabás, amely szerint a páncél lehet aprószemű (ekkor drágább), vagy öregszemű, azaz a páncél kifejezés megfelel ebben az időben a sodronyingeknek. A fegyverderék a páncéllal ellentétben pedig fémlemezekből kovácsolással készült fényesre csiszolt, vagy feketített változatban. A fent vázolt különbség igen szembetűnő Pankaly Péter fegyverderék-készítő és Demut Valten páncélgyártó 1619-ben készült pecsétjén. Az előbbi mesternél sisak, míg az utóbbinál sodronying van a tipáriumba vésve.³⁰⁹ A Bohrschwert – mint láttuk – még a 16. század első felében is előfordult, de ekkor már gyakran Panzerstecher néven említik a források. Igen érdekes, hogy a német panzer szó sodronyinget, míg a rüstung lemezpáncélt jelent a 16-17. században. A hegyestőr német neve egyébként szintén Panzerstecher, azaz „sodronyingszűrő” és nem „páncélszűrő”, mint ahogyan legtöbbször fordították. Ez a helytelen értelmezés vezette félre Kalmár Jánost is, amikor a következő sorokat írta: „A hegyestőrök a XV. század végén jönnek általánosan divatba, amikor is a sodronyinget felváltja a vaslemezekből készült vértzet.”³¹⁰

Az II. fejezetben már felidéztem azt a párviadalt, amikor is a huszár Jaksity Demeter legyőzte 1491-ben a Kassa mellett párviadalban a tatár „Cauchates”-t. A történetet így folytatja Tubero: *”Nem tudta ezt elviselni a tatárok közül egy bizonyos kiváló lovas. Részt vezérének halálától, részt pedig a gyalázattól indítva viadalra hívta tehát a rácot és megsarkantyúzott lovát ellenségére ugrasztotta, hogy szerencsétlen saját halálával is tetézzé az ellenség dicsőségét, hiszen már az első összecsapáskor, miután törzsúrás érte a nyakán, nyomban belehalt sebébe.”*³¹¹ A „rác”

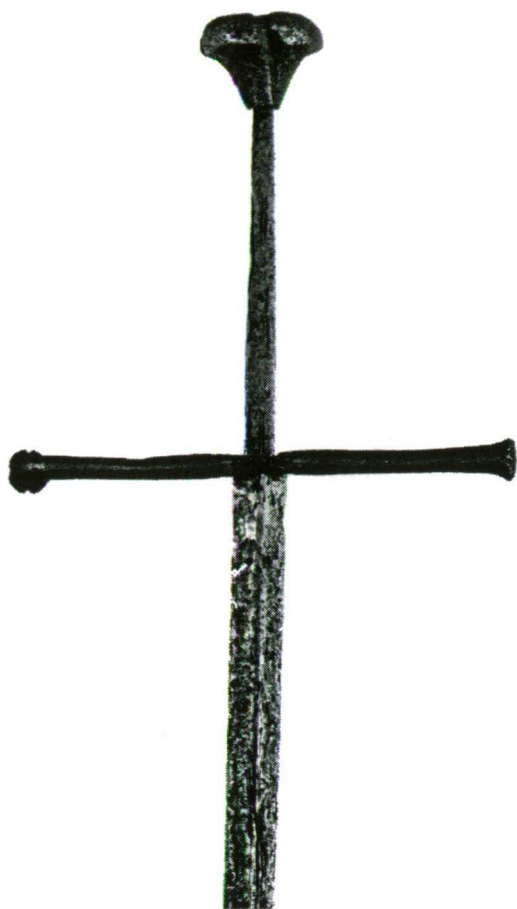
³⁰⁷ Szalay Á. 1861. 380-382.

³⁰⁸ Kamniker K. 1979. 74-76.

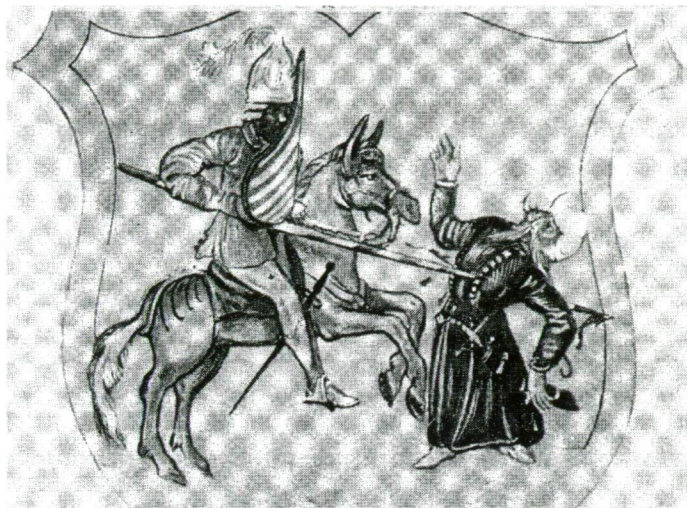
³⁰⁹ Kemény L. 1901. 78.

³¹⁰ Kalmár J. 1971. 87.

³¹¹ Tubero L. 1994. 165.

45. kép

46. kép

47. kép

tehát hegyestőrével egy pillanat alatt végzett tatár ellenfelével. A hegyestőr ugyanis olyan szúrófegyver, amely egy kis pontot támad az ellenfél testén, s így nehéz hárítani a döfést, míg a szablya vágása ellen jóval könnyebb védekezni egy gyakorlott harcosnak. A tárgyi emléanyagban fennmaradt egy olyan kard, amelyet – véleményünk szerint – hegyestőrként is használhattak. (45. kép)³¹² A keskeny, merev, és gerincéles penge fokozatosan erőteljes hegybe fut. Hosszú és egyenes keresztvasszára egyik oldalon derékszögben megtörve oldalra áll, míg markolatának végén gerezdelt körte formájú markolatgomb ül.³¹³ II. Lajos király kincseinek 1518-as összeírásakor megemlítenek egy: „*unum gladium hegyes simplex*”-et, amely valószínűleg hegyestőr lehetett.³¹⁴

16. század első felében használatban lévő hegyestőr típus legkorábbi képi ábrázolása Gávai Lukács 1540-ben adományozott címerképében tűnik fel. (46. kép)³¹⁵ E fegyver tömeges alkalmazása a 16. század első évtizedeiben kezdődött, amelynek egyik legfontosabb oka a török terjeszkedés volt. Nagy mennyiségű hegyestőr kellett az ellenfél védőfegyverzetének leküzdésére. Ezekre a harci fegyverekre jellemző a turbán, vagy körte formájú markolatgomb, keresztvasuk fekvő „S” vagy „8”-as alakú, melynek végén gyakran kis gömb ül. A penge egy méter körüli hosszúságú, négyzet átmetszetű, de gyakoribb a Bohrschwerthez hasonló gerincéles példány. (47/ A és B képek)³¹⁶

A törökök igen hamar átvették ennek a speciális huszárfegyvernek a használatát, amelyet a Bécsnél 1532-ben elesett Hasszán bég hegyestőre kitűnően igazol. (48. kép)³¹⁷ Az aranyozott ezüst szerelésű hegyestőr pengéje és szerelése az aláhajló sárkányt formázó keresztvasszárok kivételével teljesen megfelel a 16. század eleji magyar változatnak. Arifi 1558-as keltezésű Süleymanname című illusztrált történeti munkája számos esetben örökíti meg a magyar és török lovasok nyergére felkötött hegyestőröket.³¹⁸ A szúrófegyver fejlődésnek következő állomása a keresztvas alatt

---

³¹² Temesváry F. 1989. 46. Kat. No. 18.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.377. Hossza: 112 cm, penge szélessége: 2,5 cm.

³¹³ A későbbi klasszikus hegyestőrökre jellemző keresztvassal és markolatgombbal rendelkező egyik kardunknak a fenti példányhoz hasonló arányú és formájú pengéje van. Feltehetően ezt is hegyestőrként használhatták. MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.383. Hossza: 110,4cm, penge szélessége: 3,3 cm; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 21.

³¹⁴ Barabás S. 1890. 368.

³¹⁵ Kalmár J. 1971. 89. 163. kép.

³¹⁶ a.: MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.640. Hossza: 117,5 cm, penge szélessége: 1,4 cm, lelőhely: a Balaton medre; b.: Ltsz.: 53.641. Hossza: 89 cm (penge törött), penge szélessége: 2,4 cm, lelőhely: Budapest Dunameder; Kalmár J. 1971. 89. 162. kép; Kovács S. T. 1993. 180. 1. kép; Vö.: Radocsay D. 1963. 25. kép!

³¹⁷ Gamber O. – Beaufort. C. 1990. 238. C. 162.; Schätze 2005. 75.

³¹⁸ Fehér G. 1976. XI., XII/A., XVIII., XIV/A: táblák.

48. kép

49. kép

elhelyezkedő hárítólemez megjelenése a 16. század közepe táján. Ilyen hegyestőrt ábrázol a Keledy család Bécsben 1561. március 18-án kiállított címeres levele, valamint ezt az újítást írja le Varkocs Miklós 1584-ből való hagyatéki leltára is. „*Egy mereő arantias hegyesteőr talnyeros horgas módon a kerezi.*”³¹⁹ Ettől az időtől kezdve válik gyakorivá a keresztvasszáraknak a penge felé való hajlása. A 16. század közepe tájától mind gyakrabban találunk a tárgyi emléanyagban hegyestőröket díszfegyver kivitelben. A Magyar Nemzeti Múzeum kiemelkedő hegyestőre az a darab, amely egykor Tirol II. Ferdinánd főherceg ambrasi gyűjteményébe tartozott. (49. kép)³²⁰

A fegyver markolatgombja nagyméretű, nyomottgömbös testű. A kör alakú hárítólemez két részből van összeforrasztva. Keresztvása a pengevédő tokból indul ki, s aláhajló, gömböt tartó sárkányfejekben végződik. A hegyestőr aranyozott ezüst hüvelye öntött technikával készült, míg a penge négyélű, közepén gerincéles. A lehajló sárkányfejek és a hüvely kartusai reneszánsz jellegűek, de a medaillonok és a bennük lévő arabeszk formájú díszítések török hatásra utalnak.³²¹ A bemélyített felületeket fehér zománccal díszítették. Véleményem szerint a fegyver a 16. század közepe táján készült.³²²

A következő díszhegyestőrök igen nagy számban képviseltetik magukat az európai gyűjteményekben. Jellemző rájuk, hogy aranyozott ezüstből készültek öntött technikával. Markolatgombjuk gerezdekre osztott körte alakot formáz, markolatuk közepén kiszélesedik, míg hárítólemezük nyolcszögletű. A keresztvasuk széles, a penge felé visszakanyarodva háromkaréjos levélmotívumban végződik. Ez a típus valamivel a 16. század közepe előtt jelenik meg. A Magyar Nemzeti Múzeum két ilyen fegyvert őriz. (50/A és B képek)³²³

A hegyestőrökre jellemző, hogy az alapidíszítés a cápabőr utánzása öntött formában. A medaillonok török hatást mutatnak, középpontjukban kőberakást formázó

³¹⁹ Szabó K. 1877. 561.; Nyulásziné S. É. 1987. 78.

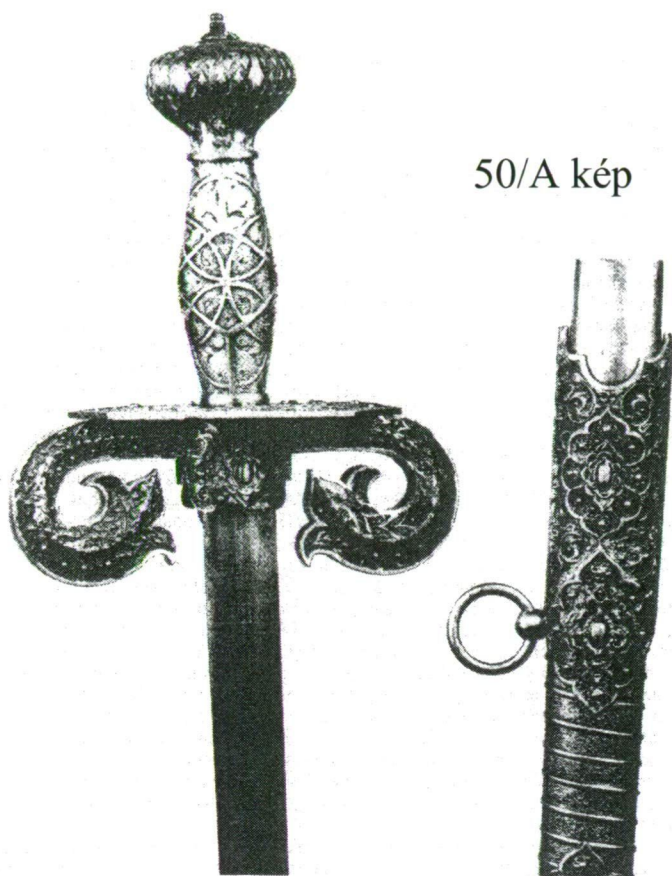
³²⁰ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3326. Hossza: 123,5 cm, penge szélessége: 2,7 cm; A bécsi 1933. 51. Kat. No. 96.; Kalmár J. 1971. 90. 164. kép; Kovács S. T. 1993. 181. 2. kép; Splendeur 1999. 69.

³²¹ Palotay G. 1940. 10., 28-29.

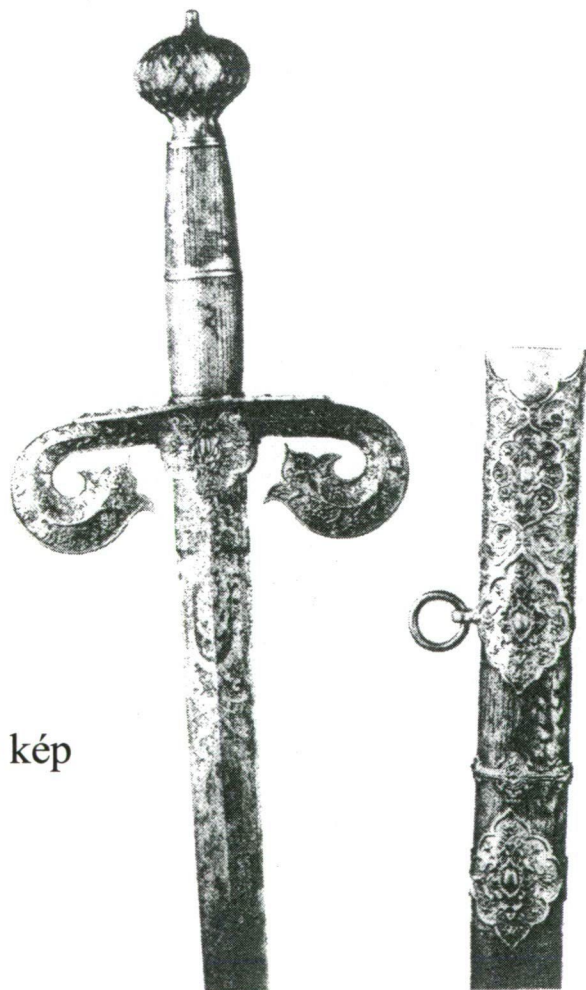
³²² A MNM Fegyvertárának 55. 3212. leltári számú kardja hasonló díszítésű, de itt még a medaillonok közepén kőberakást alkalmaztak. Az öntött díszek is kiforrottabbak és gondosan készítették. A kard és hüvelye a 16. század első felében készült.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 49.; A Bebek-szablya hasonló díszítésű hüvelyén a legkorábbi kassai ötvösjegye van. Kőszeghy E. 1936. 140., 808.jegy.; Palotay G. 1940. i.m. 10. p.; A fent tárgyalt arabeszk jellegű motívumkincset Etienne Delaune (1518-1583) francia ötvös ékszereken és fegyvereken gyakran alkalmazta: Hackenbroch Y. 1979. 82. 189-199. ábra.

³²³ A.: MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3329. Hossza: 130,5 cm, penge szélessége: 2,8 cm; B.: Ltsz: 55.3328. Hossza: 116,3 cm, penge szélessége: 2,5 cm; A bécsi 1933. 50. Kat. No. 94-95.; Kalmár J. 1971. 90. 164. kép; Kovács S. T. 1993. 183. 3. kép, 185. 4. kép.

50/A kép

50/B kép

reneszánsz előképekből táplálkozó díszítés látható. Az álkőberakást apró margaréták veszik körül, melyeknek közepén kis gömb van. A középpontból alulra és felülre egy-egy indaszál ágazik ki. A kettő csigával záródó szálból stilizált szőlőfürttel hasított tulipán nő ki. Az indavégződéses rendkívüli hasonlóságot mutatnak a török „rumi” díszítőmotívumok formakincsével. A török előképek általában a medaillonokban türkizeket és rubinokat alkalmaznak hasonló kompozícióban. Olykor némelyik darabon szintén ékkőberakás található, de még így sem tarthatók ezek a fegyverek török munkának.³²⁴ A lefelé hajló keresztvas távoli hasonmása a török pallosok, hegyestörök lehajló nyitott szájú sárkányfejeinek. A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára őriz az előbbi hegyestörökhöz hasonló formájú és díszítésű pallost.³²⁵ A hüvely hátsó részén nyomokban megőrződött a zöld és piros zománcozás. Valószínű, hogy a többi hasonló típusú fegyvert is díszíthették ezzel a technikával.

Egy Drezdában őrzött hegyestörön ötvösjegye található. A háritólemez alsó részén Nicolaus Groß bécsi ötvösmesternek és Bécs városának jegye van. Ez a műtárgy a feljegyzések alapján 1587-ben készült.³²⁶ Valószínűnek tartjuk, hogy számos ilyen hegyestört gyártottak osztrák és délnémet műhelyekben. A fent tárgyalt hegyestör típus nagy része véleményünk szerint Magyarországon és Erdélyben készült, de néhány darab esetén nem kizárt a lengyelországi készítési hely sem.

Az 50/A és B képen látható hegyestörök pengéje nem gerincéles, hanem új típust képvisel, azaz rombusz átmetszetű. A bal oldali műtárgy pengéjébe a 16. század második felére jellemző genovai sarlójegye van bevésve.³²⁷ Ennek a hegyestör típusnak az az érdekessége, hogy ismert olyan változat is, ahol a vereteket nem öntötték, hanem trébelték és ékkőberakást alkalmaztak.³²⁸ A fenti két 16. század második felében készült hegyestör típus motívumkincse a 17. század első felében is előfordult a magyar fegyvereken. A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára őriz egy olyan hegyestör hüvelyt, amelyen a fenti fegyvereken ábrázolt díszítő motívum látható, de itt valamivel durvább kivitelben.

³²⁴ V. Ember M. 1981. 29-34; Tulips 1982. 6-9., 24-25.

³²⁵ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3248. Hossza: 104 cm, penge szélessége: 4,4 cm; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 50., Splendeur 1999. 35., Kovács S. T. 2005. 123.

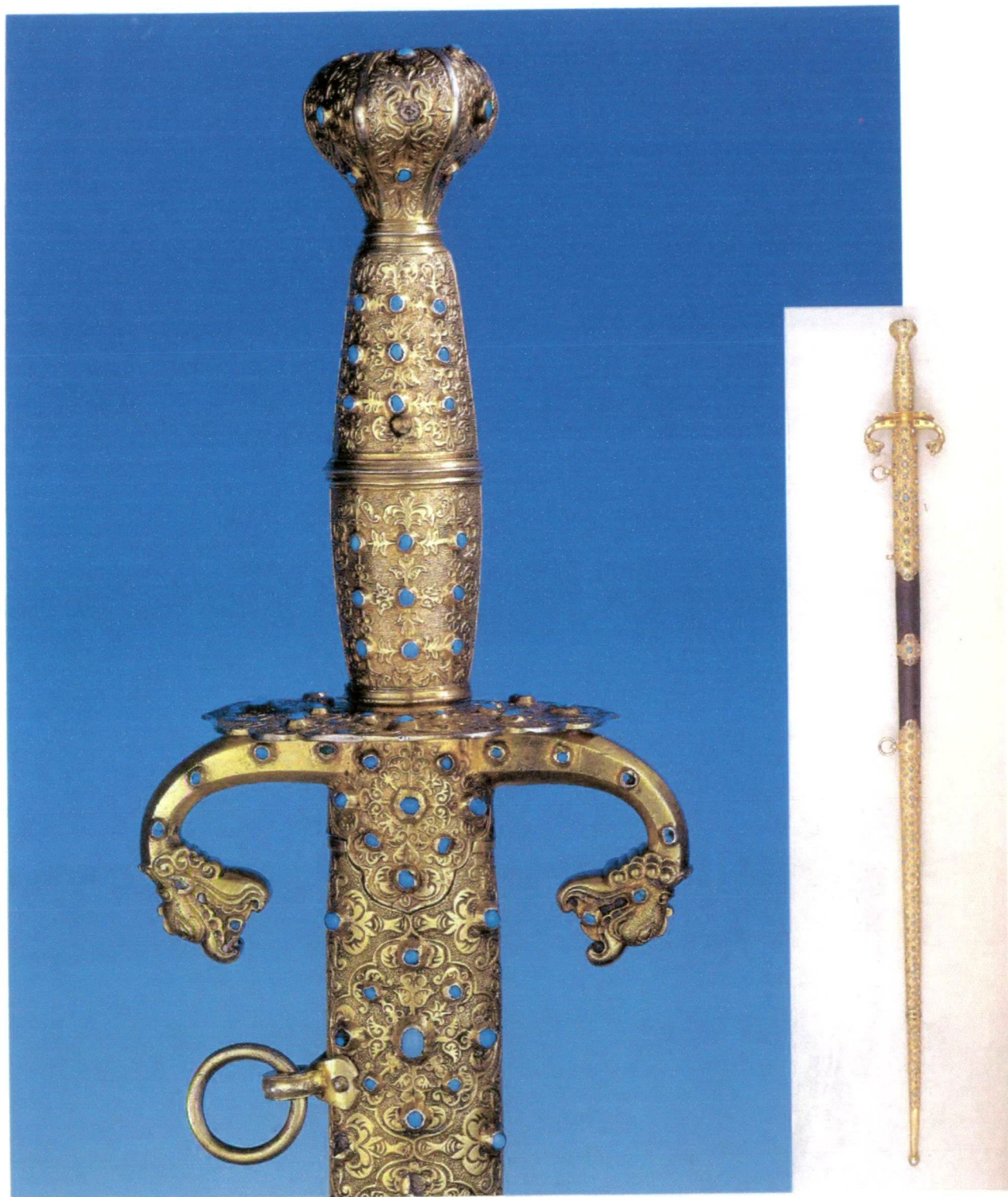
³²⁶ Rosenberg M. 1928. 438. 7926. szám alatt.

³²⁷ Ehrenthal M. 1900-1902. 25-28.

³²⁸ Nadolski A. 1976. 105. ábra; A moszkvai Kreml Állami Fegyvertára Ltsz.: 5890.; Schätze 2005. 78.

51. kép

A háromélű penge befogadására szolgáló hüvely és a markolattüske számára kihagyott hely is jól igazolja ennek a műtárgynak a 17. századi eredetét.³²⁹ Az előbb leírt hegyestőrökhöz sok tekintetben kapcsolható az 51. képen látható, a 16 század utolsó harmadában készült fegyver.³³⁰ Négyélű, fokozatosan keskenyedő és négyzet átmetszetű erőteljesen hegybe futó pengével rendelkezik. A penge felé hajló aranyozott ezüsből készült keresztvas nyitott szájú poncolt testű sárkányfejekben végződik, amelyeket két-két tokos foglalású türkiz díszít. A keresztvas középső részét apró tűponc alapon vésett és cizellált virágtövek ékesítik, olyan formában, hogy a virágtövek egy közepén elhelyezkedő nagyobb türkizből indulnak ki és a virág egy-egy tokos foglalású kisebb türkiz, amelynek a szélein karéjos levélmotívum látható. A közepén megszélesedő, gyűrűvel tagolt markolat is hasonlóan van díszítve. A türkizekkel kirakott keresztvasszárak felett elhelyezkedő karéjos háritólemez sajátosan van ékesítve. A tűponc alapon váltakozva kisebb, illetve nagyobb virágtövek indulnak ki a markolatból és maguk a virágok magas foglalású, virágszirmot formázó foglalatú türkizek, amelyeket egy-egy karéjos levélmotívum fog közre. Az osztott körte alakot formázó markolatgomb gerezdjei fogazott szélű levelekkel, lóbuszvirágokkal és türkizekkel díszítettek. A torkolatvereten apró tűponc alapon vésett és cizellált medaillon tűnik fel, amelyek közepén egy-egy nagyobb tokos foglalású türkiz ül. Ezekből indulnak ki a virágtövek, amelyek mindegyike egy-egy türkizben végződik, és stilizált gránátalmát formáz. A medaillonok között stilizált lóbuszvirágok és fogazott szélű levelek helyezkednek el. A közepén elhelyezkedő hüvelyveret és az igen hosszú saruveret is hasonlóan van díszítve, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi akantuszlevélben és egy nyomottgömb formájú gerezdes koptatóban végződik. A hüvelyveretek hátsó oldala díszítetlen aranyozott ezüstlemez.

A fenti műtárgyon látható gránátalmák az 50. képen látható hegyestőrökön is felbukkannak, persze ott öntött formában. A fegyver díszítése és kidolgozása alapján minden valószínűség szerint egy erős török hatást mutató Erdélyben készült hegyestőrrel állunk szemben.³³¹

A karéjos háritólemezek megjelenése a 16. század második felére datálható. A század vége felé a hegyestőrökön is megtalálható az egyik oldalon aláhajló és a másikon

³²⁹ MNM Fegyvertár Ltsz: 63.8356. Hossza: 74,5 cm (a hüvely törött); Kovács S. T. 1993. 186. 5. kép.

³³⁰ Kalauz 1912. 190.; Kalmár J. 1938. 33.; Kalmár J. 1971. 90. 161. kép, Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 62., Kovács S. T. 1993. 187. 6. kép; Splendeur 1999. 9.; Kovács S. T. 2004. 37-38. Kat. No. 18.

³³¹ Czuberka A. 1906. 30.

a markolattal párhuzamosan futó keresztvas.³³² A graz-i hadszertár egyik hegyestőrre több érdekességet mutat, pontosabban pallos-hegyestőr, vagy pallosforma hegyestőr, hiszen pengéje lapos és egyélű. A penge szélessége 25 mm, hossza 1,055 mm, markolata a korabeli szablya hű mása, azzal a különbséggel, hogy itt a keresztvas egyik vége lefelé, a másik fölfelé ágazik.³³³ A leglényegesebb változásnak vagyunk tanúi, ugyanis a hegyestőrök a 17. század első felétől kezdve egyre inkább a korabeli magyar szablya markolatával készültek.³³⁴ Mielőtt a hegyestőrök 17. századi történetére rátérnék, szükséges összefoglalni az eddig elmondottakat.

A 15. század végén feltűnő fegyver a 16. század első felére széles körben elterjedté vált. Ekkor még klasszikus törpengével készültek, de sokkal gyakoribbak a Bohrschwert pengéhez hasonló darabok. A század közepétől kezdve már találkozunk észak-itáliai műhelyekből származó pengékkel is.

1550-ben a szandai Hubiár aga egy foglyot akart kiváltani Kapitány Györgytől, de hitszegő módon viselkedett, s ezért párviadalra került sor a két vitéz között Buják mellett augusztus 10-én. Tinódi Sebestyén a „*Kapitány György bajviadala*” című versben örökítette meg a párviadalt. A magyar vitéz két hegyestőrt is felkötött a lovának nyergére.³³⁵ Az 1550-ben íródott vers szerint a viadalt kopjával kezdték, majd hegyestőrrel és buzogánnyal folytatták:

*„György az vízön szépen általnyomtata,
Hubiár es eleibe nyomtata,
Az kép kopja ott szépön öszvehajla,
György kopjája ló nyakába elromla.*

*Elvégezve vala, ló ne sértetnék,
De ez csak az szerencsétől történék,
Hubiár kopjája el nem törhetnék,
Kapitánnak fején végre eltörék.*

³³² Kalmár J. 1971. 89. 161. c. kép; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 52.

³³³ Pichler F. 1880. 73-74.; Czuberka A. 1906. 32.; Kalmár J. 1971. 91.

³³⁴ Sándor I. 1910. 92. Kalmár Péter címeres levele, Bécs, 1626. május 15.

³³⁵ Tinódi S. 1984. 496.

*Viadalt ők hegyös tőrrel kezdének,
Nagy erős viadalt ők ott tevének,
György köszönheti az vakszerencsének,
Egy seb esék ott jobb keze fejének.*

*Rajta vitéznek nem vala öröme,
Mert az markát elfolyá piros vére,
Ő kezéből kiesék hegyös tőre,
Meg az másik hegyös tőrt el-kivevé.*

*Gyorsan aszt es ű kezéből elejté,
Meg az buzgánt ragadá, elővevé,
Azzal sokáig veré, megszédíté,
Végre aszt es ő kezéből elejté.”³³⁶*

1553-ban írta Tinódi az „Enyingi Terek János vitézsége” című verset, amelyben fontos információk találhatók a hegyestőr használatáról.

*„Egy ő maga Terek János már vala,
Szerencsáját Isten úgy attá vala,
Hegyes tőrrel derékba úgy találá,
Sorompóhoz az tereket nyásolá.*

*Közel juta Terek János, hogy látá,
Az terekhez sieté, szömben álla,
Hegyes tőrrel őtet gyakdosá vala,
És őreá sebeket ejtött vala.*

*Ott az hegyös tőrrel igen gyakdosá,
Szablyával az terek ám felvága,
Vitéznek szép kengyelvasát találá,
Az rézkengyel félig el-bészakada.*

---

³³⁶ Tinódi S. 1984. 497.

52. kép

53. kép

*Szakada csizmája és ő kapcája,
Azért meg nem sebesüle ő lába.
Hegyös törrel úrfi hozzátaszíta,
Szablyás karját ő a földhöz nyássolá.*³³⁷

A hegyestört a fent leírtak szerint nemcsak védőfegyver – azaz sodronying –, hanem szablya ellenében is sikeresen alkalmazták. A korai hegyestörök markolatának és markolatgombjának a kialakítása olyan módon történt, hogy jól tenyérbe lehetett támasztani, ami fokozta a döfés hatékonyságát. A legendás bajvívó, Thury György 1571. április 23-án kelt hagyatéki leltárában egy aranyos, egy ezüstös és öt „paraszt” hegyestört, valamint egy hegyestör pengét írtak össze.³³⁸ Mint említettük, a törökök igen korán átvették a hegyestört és a 16. századtól kezdve, legalábbis a hódoltsági lovasok felszereléshez elengedhetetlenül hozzátartozott. A 15. századi török fegyverzetben is van nyoma törserű pengével ellátott szúrófegyvernek. II. Mehmed szultán fegyverei között találjuk meg a „meç” nevű kardféleséget, amely csonttal borított markolattal és hosszú, hegybe futó pengével készült.³³⁹ Ez egyébként az egyetlen ismert korai darab. A későbbiekben a törökök a magyar hegyestört vették át, de természetesen a díszfegyvereknél saját motívumaikat alkalmazták, amelyre jó példa az 52. képen látható fegyver.³⁴⁰ Erőteljesen hegybe futó négyélű pengével szerelt. Az aranyozott ezüsből készült „8”-ast formázó keresztvas stilizált sárkányfejekben végződik. A keresztvas felett elhelyezkedő háritólemez virágfoglatatú türkizekkel ékesített, csakúgy, mint a harántcsíkozású, türkizekkel kirakott keresztvas és a nyomottgömb formájú markolatgomb. A keresztvas és a markolat alapfelületét vésett és trébelt lóuszok és sáslevelek díszítik. A hüvely magas foglалású kör, téglalap és levél formájú nefritlapokkal és türkizekkel kirakott. Az aranyozott ezüst alapfelületet vésett és trébelt sáslevelek és lóuszvirágok díszítik. A nefritlapok leveles virágot formázó aranylemezekkel és türkizekkel inkrusztáltak. A hüvely hátoldalát vésett, lóuszokkal és sáslevelekkel ékesített egész- és félmedaillonok díszítik, míg a fennmaradó felületet pontozott sakktáblamotívumok ékesítik.

³³⁷ Tinódi S. 1984. 319, 323-324.

³³⁸ Eőr-Darmay Zs. 1870. 723-726.

³³⁹ Yücel Ü. 2001. 131. Plate No. 90.

³⁴⁰ Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 61.; Kovács S. T. 1993. 189. 8. kép; Kovács S. T. 2004. 48. Kat. No. 35.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3327. Hossza: 115 cm, penge szélessége: 2,3 cm.

Ha visszalapozunk a 47. képhez, könnyen szembetűnik, hogy ez a 17. század elején készült darab a korai magyar hegyestőr pontos mása. Ez a típus már a 16. század második felében megvan a török fegyverzetben, de az igazi korszaka a 17. század. Ekkorra a magyar hegyestőr fejlődése már más úton haladt, de a török megőrizte archaikus formáját. A Magyar Nemzeti Múzeumban lévő fegyverhez nagyon hasonlít az Iparművészeti Múzeumban őrzött Esterházy-hegyestőr, amibe IV. Murád szultán (1623–1640) öt tugarja van beütve.³⁴¹ A különbség annyi, hogy az Esterházy-hegyestőr markolatgombja nagyobb méretű és nyomottgömbös testű, tehát ez is azt jelzi, hogy a 17. században készült. A 17. század közepe táján a török hegyestőrök markolatgombja elég nagyméretű. Később a markolatgomb szintén hasonló nagyságú, a fekvő „8”-as alakú keresztvas eltűnik, a háritólemez megmarad, de kör alakúvá, vagy sokszegűvé válik. A fenti típusú fegyverekből viszonylag sokat őriznek az európai múzeumok.³⁴² A 16. század végén festett Bécsi Kódex (Codex Vindobonensis) igen gazdag tárháza a török fegyverzetnek. A török-magyar határvidéken szolgálatot teljesítő török lovas katonának a nyergére egy a fentiekben tárgyalt hegyestőr van felkötve.³⁴³

Iktári Bethlen Ferenc hegyestőre erőteljesen hegybe futó háromélű sima pengével szerelt (53. kép)³⁴⁴ Az aranyozott ezüsből készült keresztvas a penge felé hajlik, amely kettős gerezdelt kúpban végződik. A keresztvasat öt tokos foglalású nagyméretű türkiz díszíti. A markolat egyik oldalán lévő, hatszög átmetszetű markolatpánt kifelé hajlik és ugyancsak kettős gerezdelt kúpban végződik. Egyenesen álló markolata aranyozott ezüstsodronnyal díszített. A csepp formájú markolatkupak közepét egy nagy türkiz díszíti, körülötte a FRANCISCUS BETHLEN felirat olvasható. A hüvely középső része violaszínű bársonnyal borított, míg a torkolat- és saruveret aranyozott ezüsből készült és három, függőlegesen lefutó igen nagyméretű türkizsorral ékesített. A torkolatveret alsó, míg a saruveret felső részén egy-egy felkötőpántot láthatunk, amelyek a Bethlen család címerállatát, egy-egy sárkánykígyót formáznak. A

³⁴¹ Ltsz: E. 60.28. Hossza: 116,5 cm, penge szélessége: 2,8 cm. A fraknói kincstár 1725-ös leltára így írja le a szóban forgó műtárgyat: „Egy igen szépen turkisekkel, s más kövekkel, merő tiszta ezüst, aranyos hövelű Török hegyes tör, melynek a végén a hővele törvő találatott” Katona I. 1980. 144. Nro. 9.

³⁴² Lenz E. 1897. 76.; Armoury, 2002. 168-169.

³⁴³ Codex Vindobonensis. Österreichischen Nationalbibliothek, 8626. A „Granitzer” feliratú miniatúra.

³⁴⁴ Kalmár J. 1938. 33.; Kalmár J. 1971. 91.; Temesváry F. 1982. 50. XVII. kép.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 63.; Kovács S. T. 1993. 188. 7. kép; Splendeur 1999. 11.; Kovács S. T. 2004. 38. Kat. No. 19.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3349. Hossza: 123,2 cm, penge szélessége: 1,7 cm.

54. kép

55. kép

54/A kép

hüvely hátoldalán vésett akantuszlevél-motívum fut függőlegesen végig. A hegyestőr az 1649-ben elhunyt Bethlen Ferenc fehér megyei főispán tulajdonában volt.

Az 54. képen látható hegyestőr egyenes, rombusz átmetszetű spanyol tőr kardpengével van felszerelve.³⁴⁵ A pengető közepén, a penge mindkét oldalán keskeny és mély vájat fut, amelyben a FRANCISCO RUIZ EN TOLEDO felirat olvasható. A penge felé hajló aranyozott ezüstműből készült keresztvas stilizált sárkányfejekben végződik. A keresztvas középső részét vésett, fogazott szélű levelek, lóuszvirágok és pünkösdirózsa díszíti. Az aranyozott ezüstműből készült markolat erőteljesen előrehajlik és egy gerezdelt félgömbben végződik, amelynek a közepén kis rozetta ül. A nyolcszögletű markolat hat sávját lóuszvirágok és fogazott szélű levelek ékesítik, míg a felső és alsó sávokat három-három rozetta és sáslevelek díszítik. A hüvely két részből álló fatok, amelyet aranyozott ezüstveretek és vörös bársony borít. A torkolatveret felső részén az ún. „végtelen csomó” buddhista motívum látható, amely az újjászületések láncolatára utal és már a 15. századi török szabályák díszítőelemeként is felbukkan. Alatta fogazott szélű leveleket láthatunk, amelyeket apró tűponcalap emel ki. Az igen hosszú saruveret a fentiekhez hasonlóan díszített, azzal a különbséggel, hogy a motívumok fokozatosan kisebbek lesznek. A koptató gerezdelt nagyméretű nyomottgömb formát mutat, míg a hüvelyveretek elő- és hátoldala megegyezik, azaz tükörszimmetrikus. A fenti műtárgy, amely a Teleki családtól származik a „portai forma” hegyestőrök szép példája, amikor is az ötvös a török motívumkincset és a fegyver formáját is utánazta.

A fenti típusú hegyestőröknek magyarországi népszerűségét jól igazolja a kassai fegyvergyártó céh 1690-ben megújított céhlevele: *”Minek előtte pedig az böcsületes céhben annectáltatnak, tartozik az ő mesterségit nyilván megmutatni és három remeket csinálni, első egy tisztességes hegyestőrt portai formára...”*

A graz-i hadszertárban őrzött hegyestőrök, valamint Bethlen Ferenc huszárfegyvere is azt bizonyítja, hogy a 17. század elejétől megindult az a változás, amely során a hegyestőr a korabeli magyar szablya markolatával és keresztvasával készült. A 17. század közepe táján már ritkán találunk olyan hegyestőrt, amely ne a fent elmondottakat követné. Az új markolattípussal rendelkező fegyvernél a penge

---

³⁴⁵ Kalmár J. 1971. 90.; Kovács S. T. 1993. 190.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3330. Hossza: 120 cm, penge szélessége: 2,5 cm.

háromélűvé vált, amelyet a korabeli források sásélűnek, vagy háromvölgyűnek neveztek.³⁴⁶

A 17. század második felének jellegzetes hegyestőre az 54/A képen vehető szemügyre.³⁴⁷ Az aranyozott ezüsből készült keresztvas a végei felé fokozatosan keskenyedik, az oldaltüskék meglehetősen hosszúak. A markolat bőrrel bevont, a kupak felé fokozatosan keskenyedő, míg a markolatkupak egybeépült a csipkés szélű gerinclemezzel. A műtárgy fekete capabőrrel bevont hüvelye kettős aranyozott ezüst felkötőpántokkal és élpántokkal szerelt. A háromélű, maratott nappal, holddal, oroszlánnal és virágos ágakkal ékesített penge latin nyelvű felirattal és évszámmal van ellátva: „OMNES SI PONDAS FAMAM, SERVIRE MEMENTO SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS, CONSTANTI IUVAT. ANNO 1689.”, azaz „Mindeneket ha mérlegelsz, ami a jó híredet szolgálja, ha Isten velünk, ki ellenünk, állandó szerencsével segít”.

A fenti jelmondat egy része van vésve annak a gyermek hegyestőrnek a pengéjébe, amely az 55. képen látható.³⁴⁸

Fokozatosan hegybe futó pengéjének felső lapjában maratott akantuszlevelekkel szegélyezett SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS (ha Isten velünk ki ellenünk) felirat olvasható. A penge szélein két vájat fut, a felirattól haránt bordázott sávval. A penge másik lapját maratott akantuszlevelek díszítik, majd négyesváját látható. Vékony, aranyozott ezüsből készült keresztvasán és az oldaltüskéken rovátkolt gerincélek futnak, amelyek közepét rozetta ékesíti. A szintén aranyozott ezüsből készült markolat és vízszintes vájatokkal ékesített markolatkupakja kicsi, díszítetlen. Zöld bársonnyal borított hüvelyt aranyozott ezüstveretek ékesítik, amelyeket zománcos nefelejcskék és levelek díszítenek. A minden bizonnyal erdélyi főúr gyermeke számára készített hegyestőr is azt jelzi, hogy a „gyermek kardok” fejedelmi, főúri gyermekek számára készültek. Az volt a cél, akárcsak a gyermekpáncélokénál, hogy már kicsi korban megszokják használatát, illetve viselését.

A 17. században háromélűvé váló hegyestőr penge könnyebbé vált, s így hossza fokozatosan növekedett. A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára őriz egy évszámmal

---

³⁴⁶ Toppeltino L. 1667. 128-129.; 1684. 07. 04.: „Ezüsttel merőn borított hivelyű, három völgyű hegyestőr.” Thaly K. 1873. 198.; Czuberka A. 1906. 32.; Kalmár J. 1971. 92.

³⁴⁷ Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 92.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3471. Hossza: 133,5 cm, penge szélessége: 2 cm.

³⁴⁸ Kovács S. T. 2004. 42. Kat. No. 23.; MNM Fegyvertár Ltsz: 53.444. Hossza: 88,2 cm, penge szélessége: 1,7 cm.

is ellátott hegyestőrt, amely az 54/A képen bemutatott műtárgy jó párhuzamának számít. A hegyestőr markolatgombjába az 1695-ös évszámot és G. B. D. L. (Georgius Bánffy de Losonc) monogramot vésték. A műtárgy pengéje háromélű, a lapokban a nap, hold és egy csillag maratott, majd aranyozott képe látható. A hüvely felkötőpántjai kettős tagozódásúak, rajtuk öt- és hatszirmú kis virágok vannak, míg a saruveret három taggal lezárt.³⁴⁹

A hegyestőrök hossza a 17. század végére elérte az 1, 3 métert, de ez a folyamat a 18. század elejére csúcsosodott ki, amikor már nem ritkák az 1,6-1,7 méter hosszú példányok sem.³⁵⁰

A 17. század második felének írott forrásaiban ismét nagy számban találkozunk a fentiekben tárgyalt hegyestőrökkel. 1686-ban Ottlik György a következőképpen számol be egy összecsapásról, amely Buda ostroma közben történt.

„Én is akkor ebéden lévén Gróf Erdődi György uramnál, kivel sok jó lévai katona gyűtt volt, kimentünk együtt Gróf Czobor urammal egynéhányan jó paripások; mindjárt nekiesvén a töröknek, az egész ellenkező törököt megindítottuk, mellettem levő Ungvári nevű katonával és kettővel Botthiány uram hadábúl, közepire bementünk; elaszakasztván balszárnyárúl egynéhány törököt, azokban kettővel magam egyedül jól megpuskáztam, és egyet meghegyesztöröztem: mellyébe szegezvén finum fringia-hegyestörömet, – lapocka-csontjába akadott, kinek keziben volt egy török lobogó, öszvetűrte, azt lenem verhetvén, övem megé tevém hegyestört, pisztolyt fogtam, és azon lobogó-koplával rajtam fordúlván a török, mellybe lőttem, úgy, hogy kiesett mindjárt keziből a lobogó. Elütöttem volna fejét: de rajtamgyűtt négy török, elkapták a sebest; úgy én is felvétetvén a földről lobogót, kezembe vettem és elterjesztém, sok vitéz embernek álmélkodására.”³⁵¹

A 17. század második felében előfordult olyan hegyestőr is, amelyen megtalálható a főleg lengyel területen gyakori hüvelykujjgyűrű, és megvan a keresztvas egyik végét a markolatkupakkal összekötő lánc is. Míg a 16. századi inventáriumok és hagyatéki leltárak csak a hegyestőrök számát, díszítését emelik ki, addig a 17. századi források ennek a fegyvernek már több változatát említik. Sokszor találkozunk magyar és török hegyestőrrel, amely mellett olykor előfordul a német változat is. Gyakran

³⁴⁹ Kovács S. T. 1993. 191. 10. kép; MNM Fegyvertár Ltsz: 53.1154. Hossza: 132 cm, penge szélessége: 2 cm.

³⁵⁰ Kropf L. 1910. 436.; Kalmár J. 1971. 92-93.; Hegyestőr, 18. század eleje, MNM Fegyvertár Ltsz: 53.630. Hossza: 169 cm, penge szélessége: 2,1 cm.

³⁵¹ Ottlik Gy. 1875. 47.

említik a dokumentumok a koszperd, stillét, valamint a spádé formájú hegyestőrt.³⁵² Petróczy Nagymihali Ádám 1671-ben kelt záloglevelében és a munkácsi vár 1684-es inventáriumában fordul elő a német változat.³⁵³ Ilyen fegyver lehet a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában őrzött egyik darab is. A műtárgy háromélű pengével készült, markolatgombja madárfej alakú, markolata agancsból készült, míg a bonyolult markolatvédő kosár és keresztvas a nyugati törkardokra emlékeztet. A fegyver eredetét egyébként megerősíti a markolat alatt elhelyezkedő kis pajzs német felirata is.³⁵⁴

Nyugat-Európában a 16. század óta készítettek egyre bonyolultabbá váló markolatkosárral törkardokat, amelyek pengéje keskeny, de igen hajlékony is egyben. A fenti fegyver célja az, hogy a lemezvért hézagjaiba lehessen ezzel a rugalmas pengével szűrni. A 17. század elején már felbukkantak, de igazán csak a törkardok visszaszorulása után jelentek meg nagy számban a spádék, amelyek rövid, merev, szúrásra alkalmas pengével készültek és hatékony, de kevésbé bonyolult markolatvédő kosárral voltak ellátva. Nyugat-Európában tehát léteztek olyan fegyverek a 16-17. században, amelyek szintén szúrásra voltak kifejlesztve, csakúgy, mint a hegyestőr.³⁵⁵ II. Rákóczi Ferenc ingóságainak 1708-ban íródott leltárában számos érdekes szúrófegyvert találunk.

„Hegyes török.

1. *Egészen aranyos, ezüst hüvelyű, törkissel rakott; kocperd forma markolatú; 8 törkis híja; testszín selyem, arany fonál zsinór rajta.*
2. *Veres bársonyos, aranyos, ezüst, 7 bogláros, törkis és rubinttal rakott; markolatja is egészen ezüst, kővel rakott az is. 14 kő híja, és benne el is töredezte van; veres selyem zsinór rajta.*
3. *Veres bársonyos, ezüst aranyos, markolatja is veres bársony; veres selyem zsinór rajta.*
4. *Zöld bársonyos, aranyas-ezüstös, markolatja is bársonyos; zöld selyem majc, két ezüst csatt és szíj véggel, 3 pikelylyel.*
5. *Capával borított, ezüstös aranyas, az capáján is keskeny ezüst drót-tekerés; markolatja tekert, kocperd-forma; veres-selyem zsinór rajta.*

³⁵² Czuberka A. 1906. 33.

³⁵³ Kovács S. T. 1993. 193.

³⁵⁴ MNM Fegyvertár Ltsz: 53.624. Hossza: 156 cm, penge szélessége: 2,7 cm.

³⁵⁵ Norman A. V. B. 1980. 19.28., 169-173.

56. kép

6. *Capával, aranyas ezüsttel borított, markolatja is egészen ezüsttel borított, aranyos; 4 granát, a törkis benne, veres-bagaria szíj rajta.*

7. *Capával borított, rezes, aranyas, vasmarkolatú, az oldalán két kis puskacsű, kocperd-forma.*

8. *Egy kis, capával borított, fejr csontmarkolatú stillét.*³⁵⁶

A „kocperd” formájú hegyestőrök között figyelemre méltó a 7. számú, hiszen kombinált fegyvernek számít, mert duplacsövű pisztolyt építettek be a markolatába. Egy 1604-ben íródott levélben a következő sorokat olvashatjuk: *„Az minémű kosperdet, avagy spádát a Rain gróf énnekem adott ajándékba.”*³⁵⁷ A fentiek értelmében a kocperd teljes biztonsággal azonosítható a spádéval. A karlsruhe-i Badisches Landesmuseum egyik fegyvere nem más, mint a kocperd, vagy spádé formájú hegyestőr. (56. kép) A nap, hold és csillag alakjával díszített háromélű pengével szerelt fegyvert így írja le a korabeli, 17. század végi leltár: *„Panzer-Stecher 3-ecket das ganze Gefes von Eisen, Zwinge und Ohrband von Messing”*.³⁵⁸ A Rákóczi-féle inventáriumban előforduló „stillét” formára egy Bécsben őrzött párhuzam ad pontos eligazítást. Az utóbbi fegyver nyomott gömb formájú markolattal rendelkezik, és markolata hengeres alakú. A keresztvas ennél a műtárgynál enyhén lefelé hajlik és a méternél valamivel rövidebb penge pedig négyélű.³⁵⁹

A hegyestőr a lószerszám kiegészítő része volt és általában nem a fegyver – hanem a nyeregkamrában tárolták a lószerszámokkal együtt. A hegyestőrnek a díszítése mindig ahhoz a lószerszámhoz igazodott, amelyhez tartozott. Thököly Imre 1694-ben Mehmed pasának nemcsak egy aranyozott ezüst lószerszámot, hanem egy aranyozott ezüst hegyestőrt is adományozott.³⁶⁰

Áttekintve a hegyestőr több mint két évszázados fejlődését, szólnunk kell arról is, hogyan viselték és használták ezt a fegyvert.

A hegyestőrt, néhány kivételtől eltekintve, mindig a nyereghez rögzítették. A jobbra 17. századi nyergeken a jobb- és baloldali nyeregdeszka mindkét szélén találunk egy-egy, körülbelül 15-20 mm átmérőjű fémkarikát. Ezek arra is szolgáltak,

---

³⁵⁶ Thaly K. 1879. 177-178.

³⁵⁷ Magyar 1970. 589.

³⁵⁸ Karlsruher 1991. 418-419. Kat. No. 350.

³⁵⁹ Boenheim W. 1894. 20. 5. szám alatt.

³⁶⁰ Czuberka A. 1906. 33-34.; Kalmár J. 1971. 94.

hogy a hegyestört, vagy a lóra való pallost bagariaszíjjal, selyemzsinórral, selyemmajccal a nyereg jobb vagy bal oldalára erősítsék.³⁶¹ A Rácz-testvérek 1658-as keltezésű címeres levelének lovasán jól látható, hogy a hegyestört a fenti módon rögzítették.³⁶² A fegyver így a ló oldala és a lovas combja között a ló oldalával párhuzamosan helyezkedett el. A 16. században még könnyebb volt a lovas helyzete, mert a nem túl hosszú hegyestört viszonylag egyszerű volt kivonni; a harcos combjával a ló oldalához szorította a fegyver hüvelyét, hogy a műveletet biztonságosan végrehajthassa. Egy 1721-es címerkép arról tájékoztat, hogy a fegyver markolatát a mutató és a középső ujj közé fogták, s a markolatkupakot a tenyérbe támasztották.³⁶³ Ezt a fogást a 17. század elejétől alkalmazhatták, míg a hosszú hegyestörök kihúzása már gondot okozott. Ilyenkor úgy kellett „kiasraszolni” a penge mentén a fegyvert, és bonyolult volt a markolat kézbe vétele is. A lovas sokszor a gyeplőszárat tartó bal kezével vette át a már kivont fegyvert, azért, hogy biztosabban ragadhatta meg a hegyestört jobbjaival. A huszárok döféskor gyakran rádőltek a ló nyakára és térdükhöz szorították a hegyestört.³⁶⁴ Harc közben, mikor más fegyverhez kellett nyúlni, nem volt idő arra, hogy a fegyvert a hüvelybe visszahelyezzék. 1686-ben például Ottlik György kényszerhelyzetben az övé mögé dugta hegyestörét, hogy pisztolyához nyúlhasson!³⁶⁵ A hegyestörök történetének utolsó nagy korszaka a Rákóczi-szabadságharc idejére esik, ezen időszakban a harcok során tömegesen alkalmazták őket. Berthóti Ferenc kassai vicegenerális 1710-ben leltárba vett hagyatékában három egyszerű és egy aranyos-ezüstös hegyestör szerepelt.³⁶⁶ Ezek a fegyverek, a korábbi véleményekkel ellentétben nem haltak ki a 18. század elején. Jóllehet, fontos katonai szerepüket elvesztették, de még a század második felében is felbukkantak. A 18. században a kézvédőpánt nélküli, egyenes keresztvasú típus is tovább élt. Egy ilyen fegyver hüvelyén Győr városának ötvösjegye mellett Letovics István mesterjegye is látható, aki 1715 és 1745 között működött.³⁶⁷ A 18. század eleji pengék még gyakran háromélűek, de ismertek a négyzet és lapos rombusz átmetszetű példányok is.³⁶⁸

---

³⁶¹ Czuberka A. 1906. 34-36.

³⁶² Szendrei J. 1892. 138.

³⁶³ Kalmár J. 1971. 93. 170. kép.

³⁶⁴ Kalmár J. 1971. 93.

³⁶⁵ Ottlik Gy. 1875. 47-48.

³⁶⁶ Thaly K. 1876. 158.

³⁶⁷ Cimeliotheca 1825. 80. 6. tárgy; Jankó L. 1934. 22.; Kalmár J. 1971. 93. 170. kép; MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.1155. Hossza: 136 cm, penge szélessége: 2 cm.

³⁶⁸ MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.625. Hossza: 149,2 cm, penge szélessége: 1,4 cm; Kalmár J. 1971. 93.

A hegyestőrök továbbélésének fontos bizonyítéka az az ünnepség, amely 1734-ben a Károlyi-huszárezred zászlószentelésekor volt. Itt az ezredtulajdonos a tisztjeit, több más tárgy mellett, egy-egy hegyestőrrel ajándékozta meg.³⁶⁹ Egy 1741-es forrás arról értesít, hogy az Eszterházy-huszárok sodronyinget viseltek. Mint láttuk, a hegyestőr többek között a sodronying átdöfésére szolgált, tehát nem meglepő, hogy ekkor még létezett ez a fegyver. Ugyanebből az évből való az a dokumentum, amely megemlíti, hogy Bécsben felvonult öt lovas század rác tisztjei hegyestőrt viseltek.³⁷⁰ Ezek az alakulatok a határőrvidéken teljesítettek szolgálatot. A 18. század folyamán még igen erős volt a török veszélytől való félelem. Így nem véletlen, hogy a határőrvidéken szolgálatot teljesítő egységeket a török lovasságnak sok veszteséget okozó fegyverrel szerelték fel.

A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában van olyan példány is, amelyiknél a háromélű pengét az 1765/80 mintájú „ordinári” gyalogsági szablya markolatával szerelték fel úgy, hogy az alsó oldaltüskét lefűrészelték. Ennek a tárgynak egyszerűsége is hangsúlyozza, hogy használati fegyver volt.³⁷¹

A 15. század végén megjelent a sodronying leküzdését szolgáló, de szablya ellenében is jól használható kiegészítő szúrófegyver, a hegyestőr. Ezt a 16. század első felétől általánosan használt fegyvert hamarosan átvette a török lovasság is. Nem sokkal később lengyel és orosz területen is megjelent.³⁷² A 16. század során eredeti formáját kisebb változásokkal megtartotta. A 17. században nagy számban megjelenő hegyestőrök a század első felétől az éppen divatos szablya markolatával és keresztvasával készültek. A fegyver ekkorra már több változatban létezett, hiszen ismerünk magyar, török és német hegyestőröket is. E fegyvertípus utolsó nagy korszaka a török kiűzetésének idején következett el. A 17. század végén eltűnt hazánk területéről a hasonló felszerelésű és harcmodorú ellenfél. A Rákóczi-szabadságharcban nagy mennyiségben használtak még hegyestőröket, de ekkorra már elavultnak számítottak a korszerűen felszerelt osztrák lovassággal szemben. A 18. század első felében még feltűntek, de szerepük jelentéktelen volt. Véleményünk szerint ebben az időben a hegyestőröket már csak a huszártisztek egy szűk rétege viselte. Ennek a fegyverfajtának a jelentőségét nemcsak az adja, hogy zseniálisan kihasználta a sodronying és a szablya

---

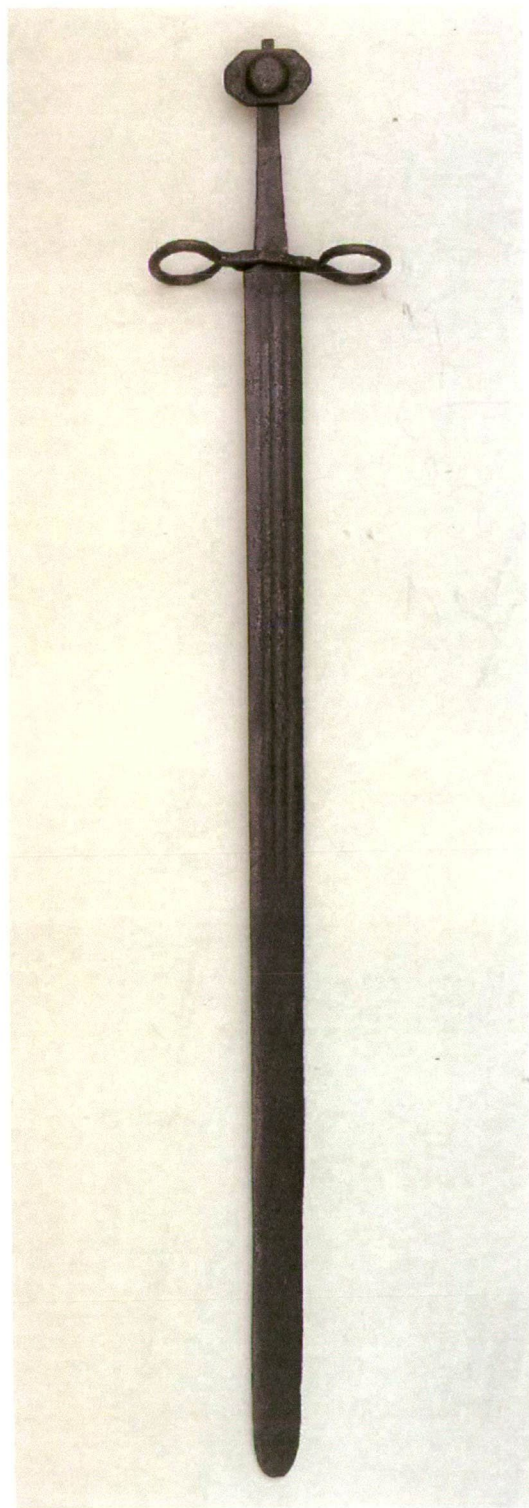
³⁶⁹ Barczy Z. 1991. 23.

³⁷⁰ Fachliche 1897-1899. 134.

³⁷¹ MNM Fegyvertár Ltsz: 53.631. Hossza: 158 cm, penge szélessége: 2,2 cm; Csillag F. 1971. 127. kép.

³⁷² Európában a hegyestőr ott terjedt el, ahol a szablyát használó könnyűlovasság a test védelmére sodronyinget használt.

hiányosságait, hanem az is, hogy pályafutása a 18. század elejéig elválaszthatatlanul összefonódott a méltán híres huszárság történetével.

57. kép

III. 3. A pallos

58. kép

A nyugat-európai fegyverzetben már a 13. század folyamán megjelent egy új kardtípus, amelyet pallosnak nevezünk. Jellegzetessége a megvastagodott, igen széles és egyélű penge. Magyarországon az Anjou-korban bukkantak fel a széles, nehéz pengével rendelkező ún. másfélkezes típusba tartozó kardok, amelyek a pallosok előfutárainak tekinthetők.³⁷³ A magyarországi tárgyi emléanyagban a 15. század második felében jelentek meg nagyobb számban a pallosok, amelyek ebben az időben tompa hegyű, széles, egy, vagy kétélű pengével rendelkező kardok voltak.³⁷⁴ A 15. század végének jellegzetes pallosát az 57. képen vehetjük szemügyre.³⁷⁵ A rövid markolat tetején, sarkain csonkolt téglatest formájú markolatgomb ül, amelynek mindkét oldalán egy-egy lencse formájú dudor látható. A markolatgomb „8”-as formájú és kör átmetszetű vashuzalból készült. A penge kétélű, tompa hegyű és jellegzetessége a felső részén futó keskeny, függőleges pengevájatok. A fenti pallos 16. századból származó, aranyozott ezüsttel díszített változata az 58. képen tekinthető meg.³⁷⁶ A széles, jellegtelen hegyben végződő penge felső részén keskeny pengevajat húzódik. Nyolcszögletű markolatgombjának mindegyik oldalán egy-egy lencse alakú dudor ül, amely egyik oldalán S.R. monogram látható. A markolat ezüstdróttal áttekert, míg a széles, aranyozott ezüstlemezről készült keresztvas „S”-alakot formáz. A hüvely torkolatveretén az „Alázatosság” öntött, allegorikus reliefje található, míg felette egy kis táblán a M. H. Z. G. (Meiner Hoffnung zu Gott) betűk követik egymást. A saruvereten hasonló kidolgozású, kardot és országalmát tartó, trónon ülő „sisakos király” alakja figyelhető meg. A torkolatveret hátsó részén bevésett, 1423-as évszám látható, amelyet a későbbiek folyamán 1523-ra javítottak. Az évszámok nem felelnek meg a valóságnak, mert a műtárgy – manierista stílusú – motívumkincse alapján a 16. század közepe előtt nem készülhetett. A fenti fegyver némileg módosított változata ugyancsak a bécsi műkincsekből került 1933-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba.³⁷⁷ Az aranyozott ezüst

³⁷³ Ruttkay A. 1976. 294.; Pandula A. 1988. 218.; Temesváry F. 1989. 45. Kat. No. 7.

³⁷⁴ A MNM egyik korai darabja jellegzetes – bordázott vasszalagból hajlított – „S”-keresztvasú példány. Ltsz: 55.3133. Hossza: 119,3 cm, penge szélessége: 5 cm, lelőhely: Solymár.

³⁷⁵ MNM Fegyvertár Ltsz: 53.323. Hossza: 101 cm, penge szélessége: 4,2 cm; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 15; Splendeur 1999. 30.

³⁷⁶ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3246. Hossza: 113,2 cm, penge szélessége: 4,9 cm; A bécsi 1933. 43-44. Kat. No. 69.; Kalmár J. 1971. 67. 115. a. kép; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 51.; Splendeur 1999. 31.

³⁷⁷ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3212. Hossza: 115 cm, penge szélessége: 5 cm; A bécsi 1933. 4. Kat. No. 70.; Kalmár J. 1938. 28.; Kalmár J. 1971. 67. 115. b. kép.

59. kép

60. kép

szerelésű kard markolatgombja sarkain csonkolt téglatest formájú, amelynek mindkét oldalán egy-egy lencse formájú dudor ül, melyekre egy-egy római ezüstdénárt forrasztottak. A markolat ezüst dróttal van áttekerve, a kör átmetszetű „S”-formájú keresztvas végei makkot formáznak. A bőrrel bevont hüvely veretei arabeszekkel díszítettek és nagyban hasonlítanak a Bebek György-féle szablyán lévőkhöz. A fegyver pengéje megegyezik az 56. képen látható palloséval. Véleményem szerint – a műtárgy motívumkincsét figyelembe véve – jelen kard az 1540-es években készülhetett.

A 16. században a szablya népszerűsége mellett még használatban voltak a magyar kardok is és őrizték a 15. század végén kialakult formájukat. Az 1550-es, 1560-as évek után viszont már nem találkozunk a tárgyi emléanyagban többé velük, mert helyüket átadták a magyar szablya markolatával szerelt pallosoknak. A fent leírtakat legjobban a legendás bajvívó, Thury György oldalfegyvere szemlélteti. (59. kép)³⁷⁸ 1571. április 2-án Thury György a „magyar Cid”, kanizsai kapitány és korának leghíresebb bajvívója portyára indult azzal a szándékkal, hogy a környező falvakba érkező törököket megakadályozza az adószedésben, de az ellenfél a kanizsai kapitányt és embereit kelepcébe csalta. Thury hosszú ideig sikeresen védte magát, több ellenfelét levágta, de miután lova összerogyott a törökök szablyával összevagdalták. Kifosztott, fej nélküli testét Zrínyi György és Miklós fia temették el Kanizsán. Carolus Rym konstantinápolyi császári követ 1571. június 19-i jelentésében a következőket írta: „Jelen hónap 10-én a boldog emlékezetű kanizsai kapitánynak, Thury György úrnak a fejét igen sok csapástól megcsonkítva és szétdarabolva, majd összevarrva a közös díván elé hozták 9 másik fejjel együtt, valamint 14 fogollyal, 3 zászlóval és 2 kézidobbal. A pasa Thury fejét kézbe vette, gondosan megtekintette, szakállát megsimogatta, majd meghagyta, hogy tisztességgel temessék el.”³⁷⁹

Thury György 1571. április 23-án kelt hagyatéki leltárában megemlíti, hogy Thury Benedeknél van: „Egy ezwtös pallos, kith chazarnak koldenek.”³⁸⁰ A Tiroli II. Ferdinánd főherceg ambrasi gyűjteményét feldolgozó Eduard Sacken részletesen leírja a

³⁷⁸ Sacken E. 1855. 152. X.; Szendrei J. 1896. 258-261. 842. szám alatt.; A bécsi 1933. 65. Kat. No. 166. szám alatt; Kalmár J. 1938. 32.; Kalmár J. 1971. 68. 117. a. kép; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 47.; Kovács S. T. 1995. 224.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3249. Hossza: 107 cm, penge szélessége: 6 cm.

³⁷⁹ Eöör-Darmay Zs. 1870. 722.; Szendrei J. 1896. 251.; Müller V. 1973. 79-82.; V. Molnár L. 1987. 53-56., 61-64.

³⁸⁰ Eöör-Darmay Zs. 1870. 726.

Thury féle pallost, amely jól azonosítható az 59. képen látható műtárggyal.³⁸¹ A széles, kétélű penge felső részén ezüsttel tausírozott, majd aranyozott leveles indák láthatók, amelyeken az ismétlődő szabályos spirálok koncentrikus köröket alkotnak. I. Szulejmán szultán (1520–1566) uralkodásának első feléből származó kinevezési okmányok tigráit a kardon lévő motívumokkal megegyezően díszítették.³⁸² A motívumsor végén egy kis négyzetes keretben a pengét készítő fegyverkovács neve olvasható: „Ameli Mohammed el Anszari”, vagyis a medinai Mohammed készítette. A négyzetes keret alatt a Korán 48. „győzelmi” szúrójának bekezdése olvasható ezüsttel tausírozott, majd aranyozott formában:

*„Valóban mi nyilvános győzelemre segítettünk
téged, hogy lásd, miként az Isten meg-
bocsájtja bűneidet és kegyelmet gya-
korol veled és az igazak útján vezet.”*³⁸³

Az aranyozott ezüstből készült hosszú keresztvas két kis gombban végződik, míg a fából készült markolat piros selyemmel van borítva. A ferdén levágott, előreugró csúcsú markolatgomb teljesen megegyezik a korai magyar szabályakon lévőekkel. Az 1940-es években a pallos hüvelyének barnáspiros bársonyborítását eltávolították, ami alatt fekete capabőr található. A hüvely ezüstből készült kettős felkötőpántokkal szerelt, míg a saruveret vésett arabeszkekkel díszített. Az 1560-as években készült az a metszet, amely Schwendi Lázár császári fővezért, I. Miksa királyt (1564-1576) és Thury Györgyöt ábrázolja. A legendás bajvívó ezen a metszeten azt a pallost viseli, amit a fentiekben írtunk le. (60. kép)³⁸⁴

A Thury-féle pallos egyenes, széles és kétélű pengéje a korai arab kardok formáját követi. Az iszlám hagyományok a széles pengéjű kardot, vagyis a pallost tekintették elsődleges fegyvernek. Az oszmán-törökökre nagy hatással voltak a mamelukok, s valószínű, hogy a törököknél a 15. század közepétől igen nagy számban

---

³⁸¹ Sacken E. 1855. X. „Georg Thuri: Breites Schwert, in rothsammetner Scheide; die Beschläge sind aus vergoldetem silber. Auf der Zweischneidigen Klinge Laubranken in aufgeschlagener Tauschierarbeit und die Aufschrift und gemacht von Muhammed Al Anssari. “

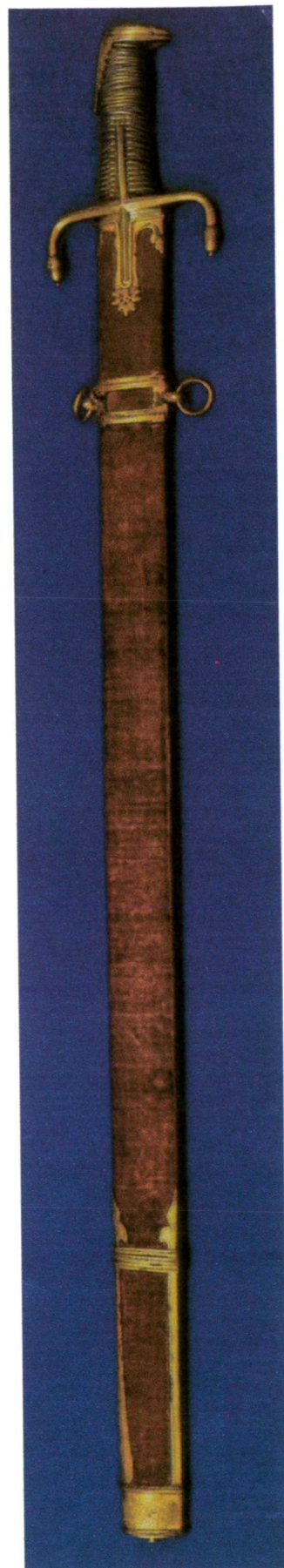
³⁸² Gerelyes I. é. n. 8.

³⁸³ Szendrei J. 1896. 260.

³⁸⁴ Magyarország 1984. 137. kép.

61. kép

62. kép

feltűnő pallosok egy része is arab kovácsok munkája lehet.³⁸⁵ Mind II. Mehmed, mind I. Bajazid szultánok tulajdonából ismerünk pompás pallosokat. A szablya mellett a törökök is megkedvelték a pallos használatát, amelyre bizonyára nagy hatással volt az 1514-es egyiptomi hadjárat óriási hadizsákmánya is.³⁸⁶ A török és magyar fegyverzet a 16. században hasonló kihívással találta magát szemben. A szablya viselése mindkét helyen általános volt ekkoriban, s ezért a pallosokat már nem lehetett az övre felkötni. E miatt kezdték ezt a fegyvert a nyereghez rögzíteni, de időnként azért előfordult, hogy a pallost a szablya helyett kötötték fel. A magyar források az ilyen kardot nyakbavető vagy nyakbavaló pallosnak hívták, mert ez a fegyver a jobb vállon átvett kardhordóra volt erősítve.³⁸⁷

A 16. század második felétől kezdve előfordultak a magyar fegyverzetben mind a lóra való, mind a nyakba vető pallosok. A 16. század utolsó évtizedeiből származik az a különleges pallos, amelyik a 61. képen látható.³⁸⁸

Kétélű, széles, fokozatosan hegybe futó pengével szerelt, amelynek a tövénél mindkét lapjában három-három kereszt alakú csiszárjegy látható. Az öntött technikával készült keresztvas a penge felé hajlik, és háromkaréjos levélmotívumban végződik. A keresztvas és a háritőlemez közepét szintén öntött technikájú medaillonok díszítik, amelyek közepén álkőberakás látható és apró margaréták veszik körül őket. A medaillonok mellett egy-egy nagyobb méretű margaréta található, amelyekből kettős csigával záródó indák nőnek ki és ezek nagy hasonlóságot mutatnak a török arabeszkes díszítőmotívummal. A markolat majc formára készített ezüstsodrony, amelynek a közepén aranyozott álkőberakás ül. A markolatgomb gerezdere osztott körte alakot formáz. A hüvely egy fatok, amelyet kecskebőrrel borítottak és öntött technikájú aranyozott, majd mára már csak nyomokban látható zöld és piros zománccal díszített veretekkel szereltek fel. A torkolatveret előoldalát öntött medaillonok díszítik, amelyet apró margaréták vesznek körül cápázást utánozó alapon. Az álkőberakásból indák ágaznak ki alulra és felülre, és ezekből stilizált szőlőfürttel hasított tulipán nő ki. A csúcsovális, gyöngykörrel és lambrequinnel díszített hüvelyveretek száma öt és ezeket álkőberakás, valamint apró margaréták és belőlük kinövő arabeszkek ékesítik. A

---

³⁸⁵ Yücel Ü. 2001. 54-60.

³⁸⁶ Yücel Ü. 2001. 130., 139-141.

³⁸⁷ Czuberka A. 1906. 27.

³⁸⁸ A bécsi 1933. 50.; Kalmár J. 1938. 29.; Kalmár J. 1971. 67.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 50.; Splendeur 1999. 10.; Kovács S. T. 2004. 40-41. Kat. No. 22.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3248.1-2. Hossza: 104 cm, penge szélessége: 4,5 cm.

63. kép

64. kép

saruveret díszítése a torkolatveretével csaknem azonos. A torkolat- és saruveret másik oldala igen igényesen vésett gránátalmavirágokkal ékesített. A torkolatveretbe - sajnos egyelőre azonosítatlan - egyesített BK ötvösjegyet ütöttek.

A fent leírt pallos tulajdonképpen egy korabeli díszhegyestőr formáját követi. A 16. század végéről származik az a „nyakbavető” pallos, amelyik a 62. képen vehető szemügyre.³⁸⁹ Kétélű, három vájattal rendelkező pengéje enyhe hegyben végződik. Csúcsba futó, ferdén levágott markolatgombjához kisméretű, akantuszlevelekkel díszített gerinclemezt csatlakozik. Ezüstdróttal és sodronnyal áttekert markolata igen széles. Az aranyozott ezüsből készült keresztvasa aláhajlik, és egy-egy makkban végződik. Aranyozott ezüstveretes, vörös bársonnyal bevont hüvelyén kettős felkötőpánt látható, aminek mindkét végén egy-egy hordkarika látható, amely jól igazolja, hogy ezt a kisméretű pallost a jobb vállon átvett kardkötőn viselték. Az akantuszlevelekkel ékesített saruveretének az oldalsó lemezén van beütve Kassa város 16. század végén használt liliumot formázó próbajegye és Válaszúti Veres Mihály ötvös mester – működött 1596–1622 között – jegye.³⁹⁰

A 17. század első felének jellegzetes lóra való pallosa a főtí Károlyi család elhagyott javaiból került a Magyar Nemzeti Múzeumba. (63. kép)³⁹¹ A műtárgy egyélű, két széles vájattal rendelkező pengével szerelt, amelyet a penge zömökén maratott leveles virágokkal ékesítettek. A rövid, aranyozott ezüst keresztvasat két tokos foglalású türkiz ékesíti. A piros bársonnyal bevont, enyhén előrehajló markolat tetején ferdén levágott, csúcsba futó markolatkupak ül, amelyhez a markolatra hosszan lenyúló gerinclemezt csatlakozik. Az aranyozott ezüstveretekkel szerelt hüvely vörös bársonnyal van borítva. Mind a hüvely-, mind a felkötőpántok kettős tagozódásúak. Jellegzetességük az akantuszlevél és a makk ornamentika, valamint az, hogy tokos foglalású türkizek ékesítik a felületüket. A sarupánt, valamint annak igen hosszú merevítőlemezei vésett, rácsozott motívummal vannak ékesítve. A pallos torkolatveretének oldallemmezébe Nagyszombat városának próbajegye és Benedek ötvös mester – működött 1641 és 1656 között – jegye van beütve.³⁹²

³⁸⁹ A bécsi 1933. 65.; Kalmár J. 1938. 33.; Kalmár J. 1971. 68. 117. b. kép.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 55.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3347. Hossza: 92,6 cm, penge szélessége: 3,5 cm.

³⁹⁰ Kőszeghy E. 1936. 811. illetve 865. jég.

³⁹¹ Temesváry F. 1980. 55-57.; Splendeur 1999. 37.; MNM Fegyvertár Ltsz: 71.9513.1-2. Hossza: 108,5 cm, penge szélessége: 3,7 cm.

³⁹² Kőszeghy E. 1936. 1491. illetve 1509. jég.; Vö.: Kalmár J. 1971. 98 177. kép; Pontos párhuzama az előző ötvösjeggyel: MNM Fegyvertár Ltsz.: 53.619. Hossza: 101 cm, penge szélessége: 3,5 cm. Ennek a pallosnak a hüvely zöld bársonnyal borított.

1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeum két lóra való pallost is vásárolt az egykori Teleki Sámuel-féle gyűjteményből. A vörös bársonnyal bevont hüvelyű példány aranyozott ezüsttel szerelt akantuszleveleket formázó, kettős hüvely- és felkötőpántokkal szerelt.³⁹³ A másik, zöld bársonnyal borított pallos szintén kettős, apró virágokkal ékesített és aranyozott ezüstből készült felkötőpántokkal rendelkezik.³⁹⁴ Mindkét, a Teleki-gyűjteményből származó lóra való pallos formájában és arányaiban is a Károlyi-pallos kitűnő párhuzama, amely a 17. század közepén készült. A Teleki-pallosokat mind Kalmár János, mind Temesváry Ferenc a 16. század végére datálta. A fentiekben vázolt megállapítások miatt mindkét Teleki-féle pallos készítési ideje a 17. század közepére valószínűsíthető.

A pallosok bársony borításának színe mindig megegyezett azzal a lovasfelszereléssel, amelyre felkötötték. Thököly Imre lószerszámainak jegyzékét 1684. április 10-én készítették el, amelynek 1. számú példányát a következőképpen írták le:

„Fővezér, török szürke lóra való szerszám:

Veres-bársony, arany- és ezüstkófiummal varrott

nyerge; cafrang és veres-bársony, skófiummal varrott,

fékje és szügyelője portai, ezüst-aranyos,

orrozója hasonlóképpen. Pallosa veres-bársonnyal

*borított, aranyos, bozgánja aranyos; portai rézkengyel. ”*³⁹⁵

A 17. században bukkantak fel azok a kardok, amelyeket palloshegyestőrnek neveznek a korabeli források. Jellegzetességük a pallosforma penge, de hegyük elkeskenyedik és szúrásra is kiválóan alkalmas. A Jankovich Miklós-féle gyűjteményből származik Kemény János erdélyi fejedelem azon fegyvere, amely a fent leírtaknak felel meg. (64. kép)³⁹⁶

Egyélű, erőteljesen hegybe futó pengével, amely a pengehát alatt futó kettős vágattal rendelkezik. A penge sajátos kialakítása miatt nemcsak vágásra, hanem szúrásra

---

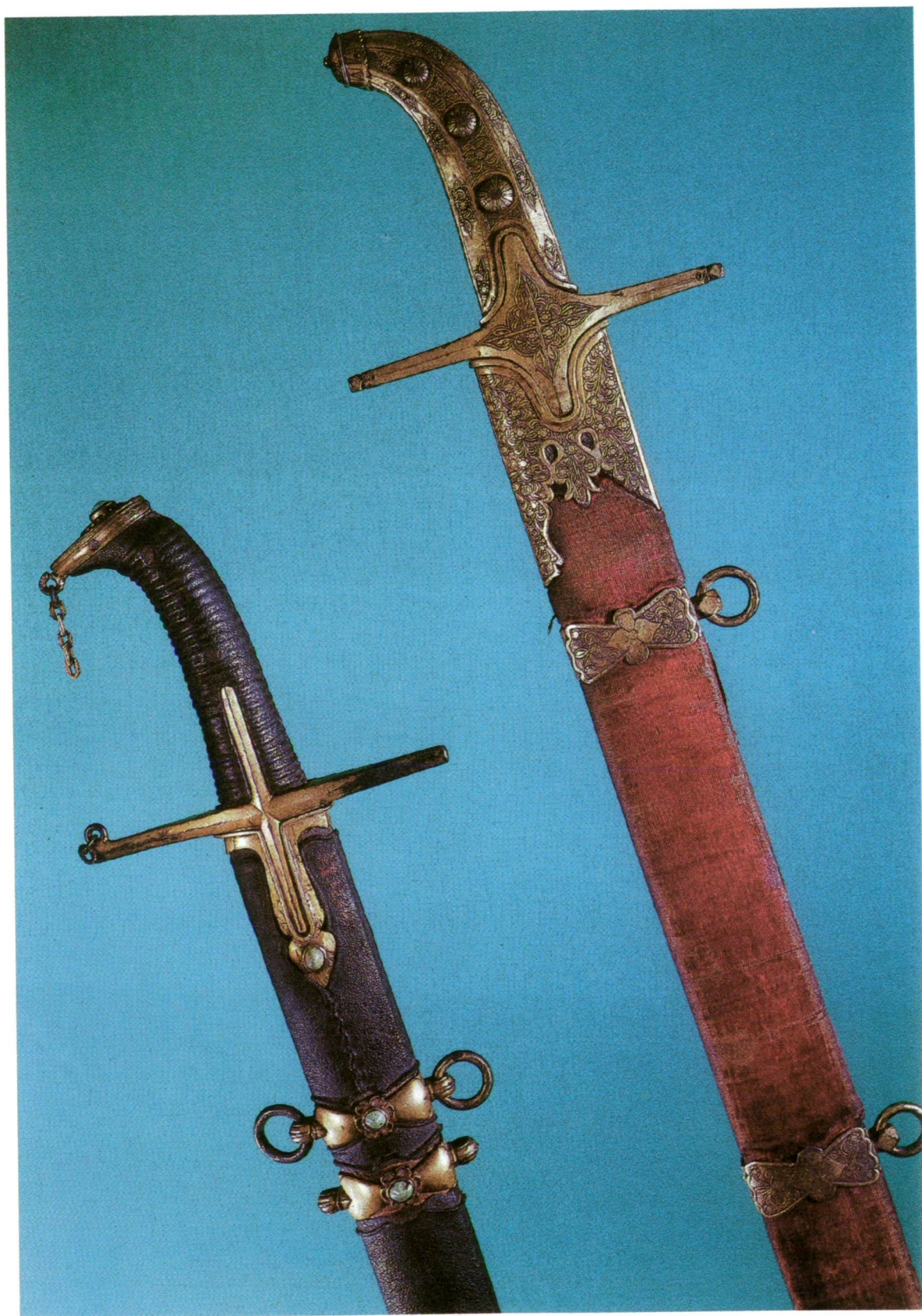
³⁹³ Kalmár J. 1971. 95. 172. a. kép; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 54.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3352. Hossza: 112 cm, penge szélessége: 4,3 cm.

³⁹⁴ Kalmár J. 1971. 95. 172. b. kép; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 53.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3353. Hossza: 115 cm, penge szélessége: 3,5 cm.

³⁹⁵ Thaly K. 1886. 184. III.; Czuberka A. 1906. 28.; Kalmár J. 1971. 96.

³⁹⁶ P. Szatmáry K. 1881. 771.; Kalauz 1912. 192.; Kalmár J. 1938. 28.; Kalmár J. 1971. 96., 103.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 101.; Kovács S. T. 2004. 32-33. Kat. No. 11.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3345. Hossza: 108,5 cm, penge szélessége: 2,8 cm.

65. kép

is alkalmas. Egyesíti a hegyestőr és a lóra való pallos tulajdonságait s ezért nevezik ezt a típust a 17. században íródott hagyatéki leltárok palloshegyestőrnek. A pengető és a pengehát ezüsttel tausírozott indákkal van díszítve. Itt egyébként GENOVA felirat, valamint koronás „pi” (II) beütött csiszárjegy látható, amely azt valószínűsíti, hogy a penge nem észak-itáliai munka, hanem korabeli ausztriai (stíriai) utánzat. 1626-ban Kemény János, Bethlen Gábor bécsi követségének a tagja volt. Emlékirataiban olvashatjuk a következőket. *„Az fennemlített (Bécs) Újhelyben szoktak csinálni igen jó szablya és hegyestőrvasakat. Én is csináltattam néhányat, többi között egy kardvasat foka felől darabig arannyal megverettem vala, nevemet, esztendőszámomat és ez szentenciát (jelmondatot) verettem vala reá: HONESTUM PRO PATRIA MORI (Hűségből a hazáért halni)”*.³⁹⁷ Aranyozott ezüsből készült keresztvasa a penge felé hajlik és egy-egy tokos foglalású türkizzel ékesített. Az ezüstsodronnyal keretezett keresztvas közepe és a két oldaltüske rekeszzománccal van díszítve, amelynek a szélein egy-egy tokos foglalású türkiz ül, amelyekből mára már csak egy maradt fenn. Az egyik keresztvasszárból kézvédő pánt ágazik felfelé, amely erőteljesen kifelé hajlik. Az aranyozott ezüsthuzallal áttekert markolat előrehajlik és egy csepp alakú, rekeszzománccal és tokos foglalású türkizekkel ékesített markolatkupakban végződik. A hüvely magja egy fatok, amelyet lila bársonnyal borítottak és aranyozott ezüst veretekkel szereltek fel. Az ezüstsodronnyal keretezett veretek jellegzetes díszei csúcsovális formát mutatnak, amelyek színes rekeszzománccal és tokos foglalású türkizekkel díszítettek, melyek stifttel vannak az alaplemezhez rögzítve. A torkolatveret, saruveret és a felkötőpánt hátsó része trébelt és cizellált virágtövekkel és rozettákkal ékesített, melyeket apró tüponcalap emel ki a sima aranyozott ezüstlemez felületéből. A 65. képen látható pallosok a 17. század második felének jellegzetes darabjai: A baloldalon látható ún. „nyakbavető” pallos három pengevájattal ellátott, egyélű genovai pengével szerelt. Az aranyozott ezüsből készült lapos, előreugró csúcsú markolatgomb tetején egy tokos foglalású türkiz ül. Igen jellegzetes a markolatkupak végét az egyik keresztvasszárral összekötő lánc töredéke. A fekete capabőrrel bevont hüvely türkizekkel díszített aranyozott ezüstlemezekkel van szerelve. A kettős felkötőpánt, mindkét végén látható egy-egy hordkarika, ami azt bizonyítja, hogy ezt a pallost egykor a jobb vállon átvett bagariabőrből,

---

³⁹⁷ Kemény J. 1986. 49.

66. kép

selyemzsinórból stb. készült kardfelnőn hordták.³⁹⁸ A 65. kép jobb oldalán lévő lóra való pallos egyenes, két keskeny és egy széles vájattal kovácsolt, egyélű pengével szerelt. Érdekessége markolatának és hüvelyének aranyozott ezüst szerelése. Jelen darab egy 17. század második felében készült török pallos magyar ötvös által készített utánzata.³⁹⁹ A török, vagy portai pallosok kizárólag csak a legelőkelőbb magyar főurak inventáriumában fordultak elő. Thököly Imre 1684. április 22-én, Munkácson összeírt lószerszámai között a következő fegyverre bukkanhatunk:

„Portai pallos nro 1.

*Hüvelye alól veres-bársonyos, feljül virágos,
aranyos ezüstmagláros: markolatja is virágos,
aranyos ezüsttel burított; markolatja vége
sárkányfejes, veres bagaria szíjjal.*”⁴⁰⁰

A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában őrzött egyik török lóra való pallos nagyban hasonlít az előbb leírtakhoz. (66. kép)⁴⁰¹ Széles, kétélű és fokozatosan hegybe futó pengével szerelt, amelynek a közepén alig észrevehető gerincél húzódik. A penge érdekessége, hogy közvetlenül a keresztvas alatt, kizárólag csak az egyik lapban arannyal berakott indák között – ezüsttel és arannyal taúsírozott - lángot fújó sárkány és egy szimurg küzdelme látható. Az aranyozott ezüstmagláros készült, sáslevelekkel és lóbuszvirágokkal ékesített keresztvas a penge felé hajlik, és stilizált sárkányfejekben végződik. A keresztvasat virágszirom formájú, magas foglaltban ülő türkizek díszítik. Az erőteljesen előrehajló markolat függőlegesen levágott és a keresztvassal teljesen megegyező módon ékesített. A piros bársonnyal bevont hüvely magas foglalású türkizekkel és vésett sáslevelekkel illetve lóbuszvirágokkal díszített torkolat- és saruverettel szerelt. A hüvelyveretek félholdakból felépülő rozettákkal és pillangókkal

³⁹⁸ Czuberka A. 1906. 30.; Kalmár J. 1938. 32.; Temesváry F. 1989. 58. Kat. No. 123.; MNM Fegyvertár Ltsz: 53.1234. Hossza: 899 cm, penge szélessége: 3,3 cm.

³⁹⁹ Temesváry F. 1989. 58. Kat. No. 122.; MNM Fegyvertár Ltsz: 53.620. Hossza: 101 cm, penge szélessége: 3,6 cm; Vö.: Asztvacaturjan E. G. 2002. 94.; Armoury 2002. 164-165. és Kovács S. T. 1995. 234. 100. jegyzet.

⁴⁰⁰ Thaly K. 1873. 174.; Czuberka A. 1906. 28.

⁴⁰¹ Cimeliotheca 1825. 83.: „*Alius Sinensis, tres digitos latus, ferro proisus damasceno, in quo Draco, aurotinctus, natales fabricae Chinensis indicat. Vagina bysso rubra pelliculata est, et dace laminis argenteis latis, auro illinitis, splendet, quibus qurator annuli ex eodem metallo agglutinati sunt. Capulo perinde argenteo, eoque inaurato ornatur. Non modo manubrium, sed etiam lamelle argenteae in vagina centum sexaginta elegantibus eranis gaudent. Pretiosus iste gladius pertinet ad xenia, quibus PONCRATIUM SENNYEI a Bassa Décsiensi.*”; Kalmár J. 1938. 30.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 44.; Kovács S. T. 2004. 49. Kat. No. 36.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3334. Hossza: 101,5 cm, penge szélessége: 4,4 cm.

67. kép

ékesítettek, amelyeket türkizek és lótoszvirágok díszítenek. A hüvelyveretek hátsó oldalát medaillonban – a széleken negyedelt medaillonokban – elhelyezkedő domborított és vésett majd poncolt sáslevelek és lótoszvirágok ékítik. A fennmaradó részt sakktáblamotívum díszíti, amelyben egy-egy függőleges, vagy vízszintes vonal látható. A hagyomány szerint a fenti pallost 1601-ben Sennyei Pongrácz erdélyi tanácsos kapta ajándékba egy török főúrtól, mert eltévedt leányát apjához kísérte.⁴⁰²

A penge érdekessége a sárkány és szimurg harca, amelyet legszemléletesebben I. Szulejmán szultán díszjatangjának a pengéje fest le. Az Ahmed Tekelü ötvös által készített pompás fegyver I. Szulejmán szultánt dicsőítő kifejezések mellett a készítés évét, azaz a 933-as évszámot is tartalmazza. Ez az évszám a keresztény időszámítás szerint megfelel annak az évnek, amelyik 1526. október 8-án kezdődött és 1527. szeptember 26-án ért éget.⁴⁰³ A legújabb feltételezések szerint a fenti, a mohácsi csatára utaló jatangon, ezen az allegorikusan megrajzolt beszélő képen I. Szulejmán szultán szimurg képében ábrázolva győzi le a keresztényeket (II. Lajost) szimbolizáló sárkányt. A fenti motívumokkal díszített pengék a 16. század közepétől a szeráj műhelyeiből kerültek ki.⁴⁰⁴

A portai pallosok közül olyan is ismert, amelyeknek az egész hüvelye ékkövekkel kirakott nemesfémme van borítva. (67. kép)⁴⁰⁵

Széles, kétélű, hegybe futó pengével szerelt, amelyen ezüsteel tausirozott „*Ne légy társa a nálad hatalmasabbnak*” török nyelvű felirat olvasható. Az aranyozott ezüsteel készült keresztvas a penge felé hajlik és sárkányfejeket formáz. A markolat erőteljesen előrehajlik és egyenesen levágott, rajta három függőleges sorban virág formájú foglatban lévő türkizek ülnek. A keresztvas és a markolat felületét vésett és domborított lótoszvirágok és sáslevelek ékesítik. A hüvely teljes hossza aranyozott ezüsteelmezzel borított, amelyet magas foglалású zöldesszürke nefritlapok és virágfoglatú türkizek díszítenek. A nefritlemezekben arannyal berakott leveles virágok és apró türkizek láthatók, míg a hüvely alapfelülete sáslevelekkel és lótoszvirágokkal ékesített. A hátoldal vésett medaillonokból és félmedaillonokból áll, amelyet lótoszok és sáslevelek díszítenek, míg a fennmaradó részt pontozott sakktábla motívum ékesíti. A

⁴⁰² Nagy Szulejmán 1994. 79.

⁴⁰³ Reychman J. – Zajaczkowski A. 1968. 208.

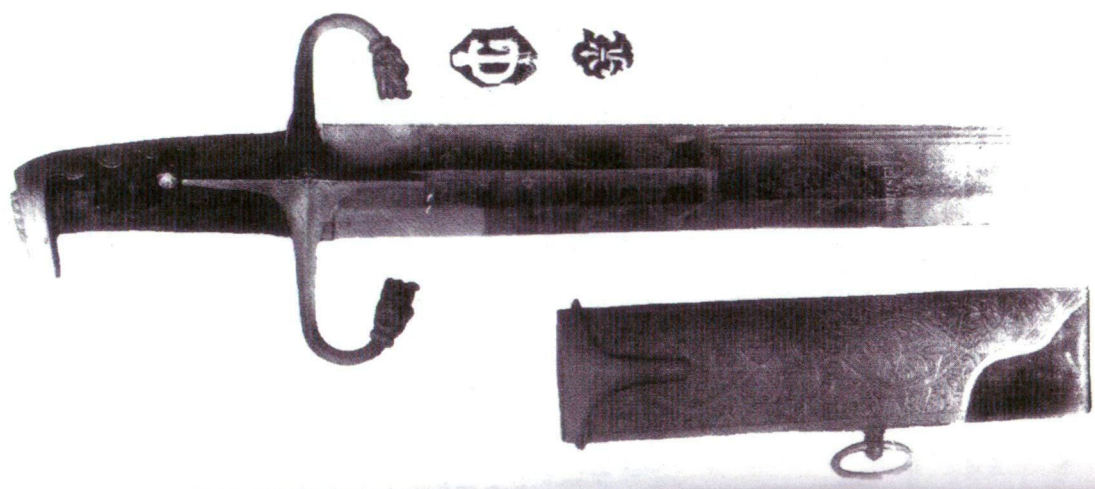
⁴⁰⁴ Vigh I. 2004. 736-737.

⁴⁰⁵ Kalmár J. 1938. 30-31.; Temesváry F. 1982. 47. III.; Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 45.; Kovács S. T. 2004. 35.

68. kép

69. kép

hagyomány szerint a költő és hadvezér Zrínyi Miklós csáktornyai fegyvertárából származik a pallos.

Mindkét török pallos egykor pompás lovasfelszereléshez tartozott, amelyek csak portai vásárlás, ajándékozás, esetleg hadizsákmány révén kerültek magyar főúri családok tulajdonába. Ezt a különleges pallostípust szívesen utánozták a magyar ötvösök. 1902-ben Delhaes István ajándékaként került a Magyar Nemzeti Múzeumba a 68. képem látható lóra való pallos.⁴⁰⁶ Aranyozott ezüsből készült markolata és két aláhajló keresztvasa stilizált sárkányfejekben végződik. A hüvely ugyancsak aranyozott ezüsből készült, a szereléket vésett szaz levelek és hatayi virágok ékesítik. A medaillon formájú két felkötőpánt, valamint a két hüvelyveret préselt és igénytelenül utánavéssett, mindegyiken öt magas foglalású türkiz található. Az itt látható díszítőelemek a török művészetből jól ismert rumi motívumokat utánozzák. A pallos hüvelyvereteinek hátoldalán az előoldal tükörképe látható, de itt a medaillonokban önmagukba visszakanyarodó, vékony, kettős indák találhatók. A középpontban és a széleken a fenti indák szív alakot formáznak. A fegyver formája és díszítőmotívumainak jó része török ugyan, de a fent vázolt néhány – török fegyvereken soha elő nem forduló – díszítőelem azt sugallja, hogy a pallost egy magyar ötvös készítette el.

1934-ben a fenti műtárggyal csaknem megegyező lóra való pallos került a Teleki Sámuel-féle gyűjteményből a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁴⁰⁷ A fegyver vörös bársonnyal bevont hüvelyének aranyozott ezüsből készült szerelését szaz levelek és hatayi virágok ékesítik, amelyek viszonylag kisméretű medaillonokban helyezkednek el. A hüvely hátoldalán lévő motívumkincs a fentiekben leírt, a Delhaes-gyűjteményből származó pallossal egyezik meg, de itt kisebbek a medaillonok. A Teleki-féle pallos két felkötőpántja és két hüvelyverete igen durva öntéssel készült és erősen stilizált rumi motívumokat utánoz. A két lóra való pallos annyira hasonlít egymáshoz, hogy az is könnyen elképzelhető, hogy egy műhelyben készülhettek vagy Erdélyben, vagy a Felvidéken.

A török és magyar formakincs ötvöződését jól mutatja Rákóczi László pallosa, amelyet jelenleg az Iparművészeti Múzeum őriz. (69. kép)⁴⁰⁸ A fegyver klasszikus magyar markolattal és markolatgombbal van szerelve, de az aláhajló és sárkányfejet

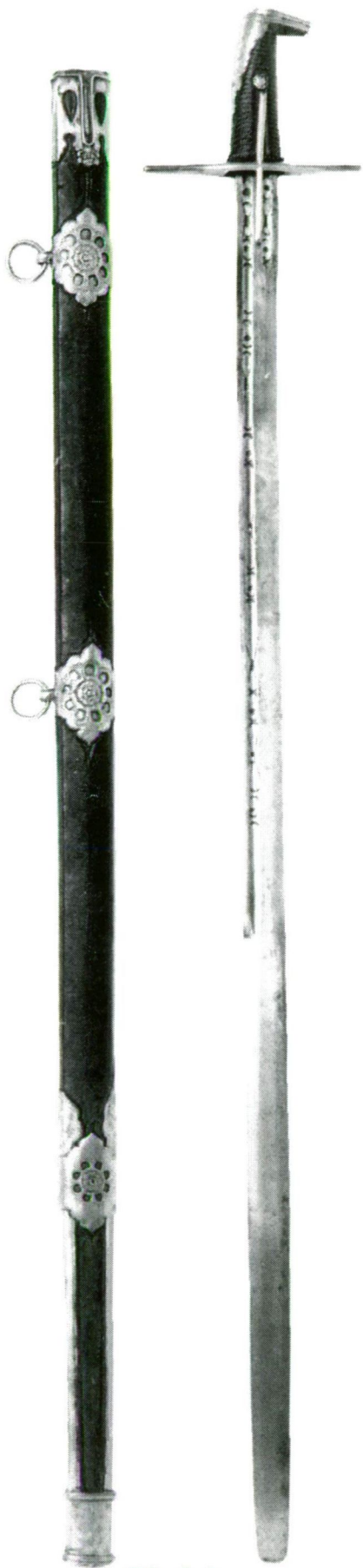
⁴⁰⁶ Kalmár J. 1938. 29-30.; Kalmár J. 1971. 67. 116. kép., Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 42.

⁴⁰⁷ Kalmár J. 1938. 29-30.; Kalmár J. 1971. 67. 116. kép., Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 43. Kovács S. T. 1995. 235. 12. ábra.

⁴⁰⁸ Iparművészeti Múzeum Ltsz: E.60. 17.1-3.; Kovács S. T. 1995. 233. 11. ábra 1.

70. kép

71. kép

formázó keresztvasszárak egyértelmű török hatást mutatnak. A vörös bársonnyal bevont hüvelyt aranyozott ezüstveretekkel szerelték fel, amelyek előoldala igen durván öntött – a török művészetből ismert – rumi és hatayi motívumokkal és erősen stilizált sáslevelekkel van díszítve. A hüvelyveretek hátoldala viszont igényesen vésett, barokk jellegű levelekkel és virágokkal ékesített. A saruvereten Kassa város próbajegye mellett Gönczy István (működött 1642–1692 között) mesterjegye látható.⁴⁰⁹ Rákóczi László 1664-es halálát figyelembe véve, a pallos a 17. század közepe táján készülhetett.

A török, vagy a portai forma pallosok mellett a magyar szablya markolatával és keresztvasával szerelt fegyverek is szép számmal készültek Magyarországon. A 70. képen a 17. század végének jellegzetes magyar pallosa vehető szemügyre.⁴¹⁰ A mütárgy különlegessége az egyélű, egyvájatos penge, amelybe „C”, fordított „C” és „X” bélyegsorok vannak beütve, az utóbbiaknak a közepénél a penge át van törve. Az írott és a tárgyi emléanyagban csak igen ritkán bukkantak fel az „általtördelt” pengék.⁴¹¹ Az aranyozott ezüsből készült, vékony és rövid keresztvasnak igen hosszú oldaltüskéi vannak. A bőrrel bevont markolat tetején csúcsba futó markolatgomb ül, amelynek igen hosszú gerinclemeze vésett virágtővel van ékesítve. A fekete capabőrrel bevont hüvely ugyancsak aranyozott ezüsből készült hüvely- és felkötőpántokkal szerelt. Az utóbbinak érdekessége, hogy medaillont formáznak, amelyek középpontjában egy-egy rozetta látható.

A 18. század elején készült az az altiszti lovassági pallos, amely a 71. képen látható.⁴¹² Széles, egyélű, két keskeny és egy szélesvájatú pengével szerelt, amely nap, hold, csillag, íj, nyilak és török harcos alakja, valamint görög betűsor maratott képeivel díszített. Markolata enyhén előrehajlik és bőrrel van bevonva, a ferdén levágott markolatgomb széles és bordázott gerinclemeze egészen a keresztvasig fut le. A végei felé megszélesedő markolatpánt fecskefarok formában végződik. A markolat felső részén, közvetlenül a markolatgomb alatt egy kör alakú áttörés látható, amely azt jelzi, hogy itt egykor markolatszíjat fűztek át. A 17. század végétől igen gyakran megtalálhatjuk ezt a kiegészítő zsinórzatot a pallosokon és szablyákon. A csuklóra rögzítve, így ha használója kezéből kiesett a fegyvere harc, vagy lovaglás közben, az

⁴⁰⁹ Kőszeghy E. 1936. 815. illetve 876. jegy.

⁴¹⁰ Kalmár J. 1971. 98. 179. kép; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3469. Hossza: 110 cm, penge szélessége: 3 cm.

⁴¹¹ Thaly K. 1879. 177. II. Rákóczi Ferenc fegyvereinek lajstroma 1708-ból: „*Kardok. 16. Capával borított, ezüstös, aranyos, markolatja is capás, vasa végéig lyukasos.*”

⁴¹² MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3423. Hossza: 109 cm, penge szélessége: 4 cm.

nem esett le a földre, mert a markolatszík ezt megakadályozta. A 18. század folyamán ez utóbbiból alakult ki a tisztí és altisztí méltóság jelvénye, a kardbojt.⁴¹³

A bőrrel bevont hüvely sima vas élpántokkal és rozettás díszű felkötőpántokkal szerelt. Igen jellegzetes az altisztí rangot mutató, a sarupánttól a torkolatpántig futó, vasból kovácsolt kígyó.

Az írott forrásokban említett magyar, török, vagy portai és a „portai forma” pallosok jól azonosíthatóak a tárgyi emlékanyaggal. Egy kései, 1671-es adat említi a nagy ritkán előforduló „német forma” pallost.⁴¹⁴

Az emléanyagban lévő egyik pallossal sem azonosítható a fenti típus, feltehetően dragonyoskard markolatával szerelt fegyvert jelenthetett.

A 17. században írt inventáriumokban néha előfordulnak 16. századi fegyverek is, valószínűleg erre utal a Szirmay Péter 1656-os végrendeletében olvasható feljegyzés: „*Egy fekete cápás régi formájú aranyos kard.*”⁴¹⁵ A pallosok a 16-17. században a korábban használt kardok egyeneságú leszármazottai, eleinte hegyestőr, majd szablya formájú markolattal és keresztvassal szerelve. A tárgyi emléanyagban és az írott forrásokban lévő pallosok száma valamivel alatta marad a hegyestőrökéhez képest.⁴¹⁶ A lóra való pallosok, amelyek a hegyestőrökhöz hasonlóan ugyancsak kiegészítő fegyverek, de a „nyakbavető” pallosok már nem azok, hiszen ezt a szablya helyett a jobb vállon átvett kardfelkötőn viselték. Mind a 16., mind a 17. században felbukkantak a nyakbavető pallosok, de viselésük a 17. század második felében volt a legnépszerűbb Magyarországon. A kizárólagosan csak az erdélyi és a magyarországi elitnél fellelhető török, vagy portai pallosok fontos szerepét mutatja, hogy gyakran fejedelmi ajándéknak számítottak. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) végrendeletében a következőképpen leírt lóra való török pallost hagyományozta III. Ferdinánd megkoronázott magyar királynak (1625-1657): „*Egy rubinttal, smaragddal rakott, jaspisos, szederjes bársonyos tiszta aranyhüvelyű pallost.*”⁴¹⁷ A pallosok a Rákóczi-szabadságharc bukása után teljesen kiszorultak a magyar fegyverzetből és hasonló típusú fegyverek az osztrák nehézlovasságnál bukkantak fel. Ezek a

⁴¹³ Lugosi J. – Temesváry F. 1988. 45-47.

⁴¹⁴ Szerémi 1897. 259. „*Merő ezüstben foglalt német forma pallos*”

⁴¹⁵ Kemény L. 1902. 150.

⁴¹⁶ Thököly Imre 1684-ben Munkácson összeírt 15 pompás lószerszáma közül háromhoz tartozott pallos, míg a többihez hegyestőr! Thaly K. 1873. 202-205.

⁴¹⁷ Deák F. 1878. 470-471.; A „jaspisos” kifejezést ebben az időben a nefritlapokra alkalmazták.

nehézlovassági pallosok viszont nem a nyeregbe, hanem tulajdonosa oldalára voltak felkötve.⁴¹⁸

Török pallos, 17. század vége
(Rüstkammer, Dresden)

---

⁴¹⁸ Csillag F. 1971. 60-61.

III. 4. Buzogány

Az emberiség egyik legelső fegyvere egy egyszerű legallyazott fadorong volt, amelyet támadásra és védelemre kiválóan lehetett használni. Már a rézkor folyamán megjelentek a kőből csiszolt, gömb formájú buzogányfejek, amelyek megnövelték az ütés hatékonyságát és így nagyobb zúzóerőt is képviseltek. A történelem során különféle alakú bronz, majd vas fejjel készült buzogányok jelentek meg. Miután a buzogányok kiszorultak a harci használatból, hazánkban és keleten, mint méltóságjelvények még igen hosszú pályát futottak be.⁴¹⁹

A buzogány legelső európai ábrázolásával az 1070-es években készült bayeux-i kárpiton találkozhatunk, ahol szemügyre vehetjük az egyszerű fabuzogányokat és a fémből készült fejjel ellátott példányokat is. Valószínű, hogy ezek a rozettafejű buzogányok tulajdonképpen csillag alakú bronzöntvények.⁴²⁰ A buzogány eredete Belső-Ázsiában keresendő, ahonnan nomád közvetítéssel jutottak el Európába a 11. század folyamán.⁴²¹ Kovács László a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának 11-14. századi buzogányait oroszországi párhuzamok segítségével határozta meg és sorolta öt csoportba:

- I. Négytüskés buzogányok
- II. Levágott sarkú kocka alakú buzogányok
- III. Négytüskés dudoros buzogányok
- IV. Tizenkéttüskés buzogányok és változataik
- V. Gömb, vagy hordó alakú buzogányok.⁴²²

A magyarországi igen bőséges leletanyag etnikumhoz kötését megnehezíti, hogy mindegyik szórványlelet, sajnos egyetlen példány sem származik temetkezésből. A buzogány használata hazánkban besenyő közvetítéssel terjedhetett el, de tömeges alkalmazása csak a kunok 13. századi beköltözése után következett be. Az egykor besenyők által lakott területek földrajzi neveiben előbukkanó „csomak” szó a besenyőkhöz köthető, mégpedig bot, harci bot jelentésben. A magyarok is

---

⁴¹⁹ Kalmár J. 1971. 19.

⁴²⁰ Fowke F. R. 1875. LVII., LXXIX.

⁴²¹ Kovács L. 1971. 168.

⁴²² Kovács L. 1971. 168-180.; Kovács L. 1986. 277-279.

72. kép

73. kép

74. kép

jellegzetesnek tartották a besenyők buzogányhasználatát, s ezt legjobban a korabeli „*bottal ütő besenyő*” kifejezés tanúsítja. A buzogány szavunk kun jövevényszó, míg a buzdogány az oszmán-törökből származik. A „csomak” szó magyarországi megléte azt valószínűsíti, hogy a honfoglalás után, de a kunok bejövetele előtt Magyarországon biztosan megjelent a buzogány méghozzá besenyő közvetítéssel.⁴²³ A buzogány először a Gutkeled nembeli Opoj szlavóniai bán 1239. évi lovas pecsétjén bukkan fel, ami jól igazolja ennek az ütőfegyvernek a használatát a lovagoknál.⁴²⁴ A buzogány hatékonysága abban rejlik, hogy könnyen kezelhető, másrészt a védőfegyveren keresztül is kifejti a hatását, hiszen például a sisakra ütve könnyen okozhat akár halált is. A kunok a gúla alakú tuskével ellátott buzogányokat kedvelték leginkább. A 14. század első felére jellemzőek az előző típus méretben és súlyban megnövekedett változatai, az ún. csillag formájú buzogányok.⁴²⁵ (72. kép) Az 1333-1342 között készült, és minden valószínűség szerint a királyfik oktatásra szánt Magyar Anjou Legendárium Szent László és a kun harcát bemutató miniatúráján a nomád harcos csillag alakú buzogánnyal készül lesújtani a lovagkirályra.⁴²⁶ (73. kép)

A karaszközi evangélikus templom hajójának északi falán lévő freskó a 14. század közepére keltezhető és a Szent László legendát tárja elénk. (Lásd 6. kép!) A falképen egy lovag és egy ifjú kezében is találunk csillagfejű buzogányt, amely csaknem megegyező a 74. képen látható műtárggyal. A buzogány érdekessége, hogy feje bronzból öntött ugyan, de felül négyszögletes, míg alul hengeres vas nyélre van erősítve. A bronzból öntött csillag alakú buzogánytípus legfejlettebb és egyben utolsó példányával van dolgunk. A 14. század második felében megjelentek az ún. „tollas” buzogányok. A Magyar Nemzeti Múzeum egyetlen biztosan Anjou-kori, hat négyszögletes tollal rendelkező vasbuzogánya – mint korábban említettük – 1922-ben – ajándékként – a New York-i Metropolitan Múzeumba került.⁴²⁷ Hazánkban Grád András magángyűjteménye tartalmaz egy nyílvesszőt formázó, nyolc hosszényszeg alakú tollal

---

⁴²³ Tatár M. M. 2004. 170-172. Vö.: Kalmár J. 1971. 20-21.; Kovács L. 1986. 277.

⁴²⁴ Hewitt J. 1967. 153-154.; Kovács L. 1986. 279.

⁴²⁵ Kalmár J. 1971. 21. 5. kép; Pandula A. 1988. 228.; MNM Fegyvertár Ltsz: 57.6298. öntött bronz, magassága: 9,6 cm, átmérője: 7,7 cm.

⁴²⁶ László Gy. 1993. 47.

⁴²⁷ Pandula A. 1988. 229.; László Gy. 1993. 145-150.; MNM Fegyvertár Ltsz: 57.6273. Hossza: 49,6 cm, átmérője: 5,5 cm; Kalmár J. 1961-1962. 35-36.; Kalmár J. 1971. 22.; Pandula A. 1988. 229. 8. kép.

75. kép

76. kép

rendelkező vasbuzogányt.⁴²⁸ (Lásd 8. kép!) A Képes Krónika nyitó iniciáléjában, a király bal oldalán álló kaftános keleti főurak egyikének a kezében a fenti, nyílvevessző formájú buzogány van. A régi magyar nyelvben a buzogányt „tollas bot”-nak mondták, ami azt is jelentheti, hogy a 14. század második felének új típusú buzogánya talán szintén lehet kun-kipcsak eredetű.⁴²⁹

A 75. képen egy 14. század első feléből származó itáliai sírkő, miniatúra és egy érdekes típusú sújtófegyver látható.⁴³⁰ Az 1341-ben elhunyt Bettino da Bologna sírköve egy nehézfegyverzetű lovagot ábrázol, aki a kezében egy olyan buzogányt tart, amely négyszögletes, keskeny tollakkal készült fejjel van felszerelve. Hasonló korú és formájú műtárgyat a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertára is őriz.⁴³¹ Az egyik lovag kezében és a tárgyi emléanyagban ábrázolt sújtófegyver különleges típust képvisel, hiszen ez a fegyver tulajdonképpen egy vasbot, amelynek négy igen hosszú tolla van.⁴³² Ez a Mediterráneumban használatos buzogánytípus ismert olyan változatban is, amikor hosszú, hengeres vasnyél végén találhatók a tollak.⁴³³ A vasból készült tollas buzogányok megjelenése a védőfegyverek fokozatos fejlődésével van kapcsolatban. A 14. századtól Európában a védőfegyverek kifejlesztésében egyértelműen Itáliáé a vezető szerep. I. (Nagy) Lajos itáliai hadjáratainak a fontossága leginkább abban rejlik, hogy a magyarok a legmodernebb támadó- és védőfegyverzettel, valamint lovagi taktikával ismerkedtek meg. A magyarországi tollas buzogányok – könnyen lehet – hogy itáliai hatásra alakultak ki a 14. század harmadik negyedében. Az Anjou-kor végéről, esetleg a Zsigmond-kor elejéről származhat a Magyar Nemzeti Múzeum – mindezidáig publikálatlan – vasból öntött, hosszú köpűvel rendelkező, hét tollú buzogánya (76. kép).⁴³⁴ A védőfegyverek további fejlődése, vagyis a teljes lemezpáncélok megjelenése újabb buzogánytípust eredményezett a 15. század első felében. A ferrarai Pinacoteca megőrizte egy teljes páncélt viselő lovag alakját 1412-ből, aki a kezében háromszög formájú tollakkal rendelkező buzogányt tart.⁴³⁵ A Magyar Nemzeti Múzeum egyik műtárgya nagyban hasonlít a fent leírt fegyverre. A hosszú köpűvel rendelkező

⁴²⁸ Lásd: 78. jegyzet és 8. kép.

⁴²⁹ Kalmár J. 1971. 22-23.; Vö.: Pálóczi-H. A. 1989. 73.

⁴³⁰ Boccia G. L. – Coelho T. E. 1975. 35-37.

⁴³¹ Ltsz: 55.3210. Magassága: 10 cm, átmérője: 4,4 cm. A műtárgy öt nagyobb és öt kisebb öntött bronz tollal rendelkezik.

⁴³² Boccia G. L. – Coelho T. E. 1975. 39-40. Hossza: 75 cm, átmérője: 5,5 cm, anyaga: kovácsolt vas.

⁴³³ Đurđica P. 1976. 219., 262-263.

⁴³⁴ Ltsz: 57.6308. Magassága: 14,7 cm, átmérője: 4,7 cm.

⁴³⁵ Boccia G. L. – Coelho T. E. 1975. 93.

77. kép

78. kép

79. kép

buzogány hat túske formájú tollal rendelkezik, amelyeket egyenként, vörösrézrel forrasztottak fel a vas köpüre.⁴³⁶

A buzogányok fejlődésének következő állomása az ún. „gótikus” buzogányok megjelenése a 15. század első felében. A teljesen vasból készült buzogányok 4-6 kovácsolással készített, négyszögletes, előreugró csúcsú tuskével rendelkeznek, amelyek alatt és felett egy-egy kis fémnyúlvány látható.⁴³⁷ (77. kép) A szintén vasból készült nyél ezeknél a fegyvereknél kör, vagy négyzet átmetszetű, de akár lehet csavart is. A hazai tárgyi emléanyagban ezek a buzogányok szép számmal képviseltetik magukat.⁴³⁸ A buzogányok fontosságát a magyar fegyverzetben jól érzékelteti, hogy Filippo Scolari (Ozorai Pipo) 1426-ban Ozorán ezüstös buzogányt ajándékozott a firenzei követnek. Hunyadi Mátyás pedig az 1487-es bécsújhelyi hadiszemlén személyesen adott át válogatott vitézeinek buzogányokat.⁴³⁹ A 15. század vége felé a gótikus buzogányok orrszerűen előreugró tuskéje egyre inkább háromszög formájúvá vált és a nyél irányában jelentősen meghosszabbodott. A 15. század végére kialakult jellegzetes buzogánytípust a Weisskunig egy metszete kiválóan szemlélteti. (78. kép)⁴⁴⁰ Itt az I. Miksa császár által vezetett álarcos urak oldalukon szablyával, míg kezükben, vagy vállukra vetve buzogánnyal jelennek meg. A tollas buzogánynak 16. század eleji népszerűségét a Márkusfalvi Máriássi család 1504. február 29-én, Budán kiállított címeres levele is jól igazolja.⁴⁴¹ Feltehetően egyfajta tollas buzogány lehetett az a fegyvertípus, amelyet 1522-ben ír le Estei Hippolit hagyatéki leltára: „*Una mazza de ferro alhungarescha*”, azaz magyar buzogány vasból.⁴⁴² A tárgyi emléanyagban is előfordulnak a fent említett buzogányok.⁴⁴³ A tollas buzogányok a török fegyverzetben sem ismeretlenek, de azért jellemzőbbek a gömb, vagy körte formájú fejjel készült példányok.⁴⁴⁴ I. Miksa császár 1516-1518 között készült „*Diadalmenetének*” egyik metszete gyalogsági állópajzzsal (pavese) és buzogányokkal felszerelt magyar urakat

⁴³⁶ Ltsz: 66.8460. Magassága: 14 cm, szélessége: 7 cm.

⁴³⁷ Kalmár J. 1971. 21-22. 8. kép; MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1898. Hossza: 55 cm.

⁴³⁸ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3094. Hossza: 58,5 cm; Ltsz: 55.3125. Hossza: 56,8 cm; Ltsz: 55.3128. Hossza: 59,2 cm, lelőhelye: Nagykanizsa.

⁴³⁹ Balogh J. 1966./I. 462-464.; Balogh J. 1985. 426-427.

⁴⁴⁰ Weisskunig 1888. 147. b.; Kalmár J. 1971. 23. 12. kép.

⁴⁴¹ Nyulásziné S. É. 1987. 49., 125. XXXIII. A heraldikailag hiányos címer igen pontosan örökíti meg a gótikus páncélt és a buzogányt.

⁴⁴² Balogh J. 1966./I. 464.; Balogh J. 1985. 427.

⁴⁴³ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1899. Hattollú buzogány, hossza: 52 cm, lelőhelye: Tótvázsony-Bögei puszta; MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1903. Hattollú buzogány, hossza: 51,5 cm.

⁴⁴⁴ Kalmár J. 1971. 21.; Nicolle D. 1983. 16.; Asztvacaturjan E. G. 2002. 185-187.

ábrázol. (79. kép)⁴⁴⁵ Balról a második főúr jellegzetes tollas buzogányt tart a kezében, míg a többiek gerezdes buzogányokat viselnek. Ez az új típusú sújtófegyver a keleti gömbfejű buzogány és a tollas buzogány „kereszteződéséből” alakult ki és vált jellegzetesen magyar fegyverré a 16. század első felében. A lengyel szolgálatban álló, az 1514-es orszai-i csatában derekasan helyt álló huszárokat egy 1520-as években keletkezett festmény – mint említettük – igen hitelesen ábrázolja. Rendkívül érdekes, hogy a főparancsnok Konstanty Ostrogski gömbfejű buzogányt tart a kezében, míg a huszároknál egyaránt előfordul a gerezdes és a tollas változat is.⁴⁴⁶ 1520-ban Hans Weiditz elkészítette azt a fametszetet, amely a magyarok és a németek csatáját örökíti meg a Lech-mezőn. Jelen metszeten a magyarokat huszárok képében ábrázolja a mester, akik szablyát, tárcsapajzsot és gerezdes buzogányt viselnek.⁴⁴⁷

A tárgyi emléanyagban is szép számmal maradtak fenn gerezdes és a háromszög alakú tollakkal ellátott buzogányok. Jellegzetességük, hogy kivétel nélkül vasból készültek és igen nagyméretű harci fegyverek, amelyek kialakítása nagyban megnövelte a buzogány zúzódhatását és kitűnően lehetett alkalmazni a sodronyinget viselő ellenféllel szemben is.⁴⁴⁸ A buzogányok magyarországi szerepét jól érzékelteti, hogy a neves itáliai művész Tiziano tollas buzogánnyal a kezében festette le Estei Hippolitot, akinek – mint láttuk – a hagyatéki leltárában is megtalálhatóak voltak a magyar buzogányok.⁴⁴⁹ Az 1546-47-ben zajló schmalkaldi háborúban 1900 huszár kiválóan harcolt a császár oldalán. A korabeli történetírók megörökítették a számukra rendkívül egzotikus fegyvereiket. Avila megemlíti, hogy sokuknál van „háromélű buzogány”, amely minden valószínűség szerint a háromszög alakú tollakkal rendelkező sújtófegyvert takarja.⁴⁵⁰ A huszárok a buzogányokat a párviadatokban is használták s ezt örökítette meg Tinódi Sebestyén 1550-ben:

„Gyorsan aszt es ű kezéből elejté,	<i>Azzal sokáig veré, megszédíté,</i>
<i>Meg az buzgánt ragadá, elővévé,</i>	<i>Végre aszt es ő kezéből elejté.”</i> ⁴⁵¹

⁴⁴⁵ Schestag F. 1883. 161. Holz 39.: *Funfperrsonnen mit pavessen, die follen haben unngarisch koller.* "A főurak kezében lévő buzogány pontos párhuzama MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1997. hét gerezdes fejjel, hossza: 43 cm.

⁴⁴⁶ Zygulski Z. 1964. 248-249.

⁴⁴⁷ Történelem-kép 2000. 284-286. IV-5. szám alatt.

⁴⁴⁸ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1989. Buzogányfej 19 gerezddel, hossza: 13,6 cm; Ltsz: 54.1990.

Buzogány hosszú köpűvel és 12 gerezddel, hossza: 44 cm; Ltsz: 55.3222. Buzogány hosszú vasköpűvel és 10 tollal, hossza: 70 cm; Ltsz: 55.3223. Buzogány hosszú vasköpűvel és 9 tollal, hossza: 67 cm.

⁴⁴⁹ MNM Magyar Történelmi Képcsarnok, MTKCS 6. leltári szám alatt (másolat).

⁴⁵⁰ Károlyi Á. 1877. 841.

⁴⁵¹ Tinódi S. 1984. 497.

A már említett Weisskunig egyik metszetén, az álarcos urak által viselt buzogánytípus – Kalmár Jánossal ellentétben – nem tartható magyar típusnak. Ez a buzogány ugyanis számos esetben bukkan fel osztrák és német sírköveken, klasszikus gótikus páncélt viselő lovagok kezében, sőt egy tollrajzon I. Miksa császár ilyen fegyverrel vív gyalogtornát.⁴⁵² A fenti buzogányok és különféle altípusaik nyugaton a 16. század második felében szorultak csak ki a használatból. A 16. századra kialakult az a három buzogánytípus, amely a következő században is jellemző lesz Magyarországon:

- I. Tollas buzogány, amely minden esetben szögletes, három, négy, vagy ötszög formájú, szárnszerű tollakkal van felszerelve.
- II. Gerezdes buzogány, amelynél a buzogány szárnyai szorosan egymás mellett helyezkednek el és együttesen gömb, vagy körte alakot formáznak.
- III. Buzogányok, amelyek gömb, nyomott gömb, vagy körte formájú fejfel készültek.

Az I. buzogánytípus a gótikus buzogányból fejlődött ki, míg a II. a tollas buzogány és a keleti (török) buzogány kereszteződéséből kialakult változat, a III. a keleti (török) típust képviseli.

A 16. század második felében a tollas buzogányok egyre inkább veszítettek népszerűségükből és átadták teljesen a helyüket a gerezdes változatnak. A század utolsó évtizedeire pedig a buzogány nem harci fegyver többé, hanem méltóságjelvény. 1613-ban a koronaőr Révay Péternek a jogarról a magyaros gombos (gömbös) buzogány jutott eszébe, amelyet csak a magyarok vezérei szoktak viselni.⁴⁵³ A nyugat-magyarországi sírkövek és falfülkés, álló szoboralakos síremlékek a 16. század végén, 17. század elején kitűnően ábrázolják a magyar hadi viseletet. Tapolcsányi János (†1598) és Illésházy István (†1608) sírkövei olyan harcosokat mutatnak, akik teljes huszárvértet viselnek, szablyával az oldalukon és kezükben gömb fejű buzogányt tartanak. A nemességnél a korábbi, 16. század eleji későgótikus páncélt viselő lovag szerepét a huszár vette át és ez tükröződik a fenti síremlékeken.⁴⁵⁴ A buzogány méltóságjelvénné válását az a tény is segítette, hogy kis mérete miatt akár állandóan kézben lehetett tartani és ezzel a fegyverrel a huszártisztek adhattak jeleket és

---

⁴⁵² Rose W. 1900-1902. 359-364.; Lásd: 78. kép; Vö.: Kalmár J. 1971. 23. 12. kép.

⁴⁵³ Korona 1979. 347.

⁴⁵⁴ Galavics G. 1986. 31. és 38. kép; B. Szabó J. 1995. 37-38.; A síremlékeken látható buzogányok pontos, részben aranyozott ezüstből készült változata MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1957. Hossza: 74,5 cm.

parancsokat beosztottjaiknak. Az erdélyi fejedelmek kinevezési gyakorlata volt a másik fontos ok, ami a buzogány méltóságjelvénné válásához vezetett. A török birodalom vazallusává lett országban a fejedelmeket a rendek választották ugyan, de csak akkor váltak legitimé, ha ezt török részről a szerződéslevél (adhnáme) és különféle jelvények, buzogány (bot), felszerszámozott ló, zászló, kard, tollas főveg, stb. küldésével megerősítették.⁴⁵⁵

I. Ahmed szultán (1603-1617) 1604-ben írt szerződéslevelének szövege Bocskai Istvánhoz szól:

*„Téged erdélyország fejedelmévé s a magyar nemzet királyává teszünk, hogy őseink s elődeinknek az erdélyi fejedelmek iránt tanúsított kegyelmes szokásához képest mi is elküldtük számodra a zászlót, két derék lovat, botot (buzogányt), egy hódító kardot s díszköntöst. Fogadd tehát e zászlót és kegyelmünknek egyéb megnevezett s ezzel együtt érkező jelvényeit a legnagyobb tisztelettel és hódolattal. A zászlót hordozván, a süveget föltevén, a kardot felövezvén, győzelmes császári udvarom iránt tartozó hűséggedben erős és állhatatos légy.”*⁴⁵⁶

Pontosan 80 évvel később Hídvégi Nemes János, mint szemtanú a következőképpen emlékezik meg II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1690-1696) beiktatásáról:

*„Annakutána szekérre ültetvén ifjú urunkat, magunk lovakra ülven, nagy pompával vittük ki a mezőre, holott sátort készítvén, idein ő ngát bevittük a sátorba. Ott várta ő nga a török követet. A török követ elérkezvén, ifjú urunk kiment a sátorból és követ leszállván a szekérről, oda jöve, a császártól küldött kardot derekára köté ifjú urunknak, a botot kezébe adá, a süveget fejében tevé és a zászlót is megmutatá, praesentálá. Azután szekérben ülven a követtel együtt, mely szekérben ült Haller Pál uram s Naláczi István uram is, ugy mentünk vissza Fejérvárra. A hintó előtt vivén a császár küldte kardot Kálnoki Farkas uram, a botot jobb felől a zászló mellett, Kemény János uram, balfelől a süveget Mikes Mihály öcsém. Bemenvén Fejérvárra, mindjárt mentünk fel mind ifjú urunkkal ő ngával, mind a követtel urunkhoz ő ngához, holott megkaftánozván, elsőbben a követ urunkat ő ngát, azután ifjú urunkat, azután renddel az urakat s megadván urunk ő ngának a császár levelét.”*⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ B. Szabó J. 1995. 59-63.; Papp S. 1999. 78-79. (Vö.: Schätze 2005. 110-111.); Papp S. 2003. 11-25.; Papp S. 2008. a. 823-824.

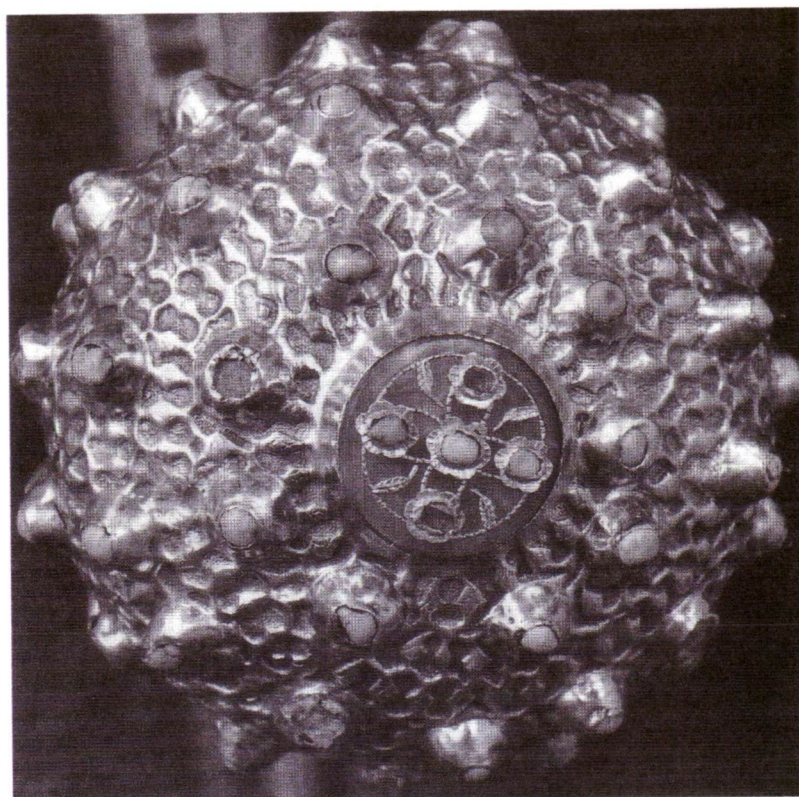
⁴⁵⁶ Szilády Á. – Szilágyi S. 1865. 46-47.; Vö.: Papp S. 2003. 261-263.

⁴⁵⁷ Hídvégi N. J. 1903. 90-91.

80. kép

81. kép

A fejedelmi beiktatáskor használt jelvények közül a legfontosabb a zászló és a buzogány volt. Ezekről a következőképpen emlékezik meg Cserei Mihály történétíró: „Az erdélyi fejedelemség confirmatiojának eleitől fogva jelei s címerei.”⁴⁵⁸ Az a buzogány, amelyet II. Apafi Mihály IV. Mehmed szultántól (1648-1687) kapott, jelenleg a bécsi Kunsthistorisches Museumban található. A fenti fegyvert a fejedelem 1701-ben I. Lipót császár lába elé helyezte, amikor lemondott az erdélyi fejedelmi méltóságáról.⁴⁵⁹ A fejedelmi buzogány jelentősége és szerepe világossá vált a fenti adatok tükrében. A szultánok – természetesen – török műhelyekben készült jelvényeket adományoztak vazallusaiknak. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem (1588-1598, 1600-1602) buzogánya a Jankovich Miklós-féle gyűjteményből került a Magyar Nemzeti Múzeumba. (80. kép)⁴⁶⁰

A körte formájú buzogányfejet trébelt, majd vésett és stilizált lótuszvirágok ékesítik, amelyre virágszirmot formázó foglalatban ülő türkizeket helyeztek. A fej tetején egy magas foglaltasú, kör alakú nefritlap látható, amelyen arannyal inkrusztált leveles virágok ülnek, úgy, hogy maga a virág feje türkizzel, vagy rubinnal van berakva. A vésett gyűrű alatt helyezkedik el a fából készült nyél, amelyet stilizált lótuszokkal és levelekkel vésett aranyozott ezüstlemez borít. A 16. század végén készült pompás török buzogány elvileg lehetett az a példány, amelyet kinevezésekor kapott a fejedelem, de sajnos ez konkrétan nem bizonyítható.

III. Mehmed szultán (1595-1603) diadalmas isztambuli bevonulását örökíti meg a „*Sehnáme*”, amely „egri győzelmi irat”-ként is neveztetik. A török előkelőségek kezében a leggyakrabban gömb, vagy körte formájú fejjel készült buzogányok láthatók. 1664-ben a szentgotthárdi csatában a francia segédc csapatok egyik kadétja a nagyvezér testvérét ejtette foglyul, aki azonnal felajánlotta aranyozott buzogányát az Espagny-

---

⁴⁵⁸ B. Szabó J. 1995. 66.; 1643-ból a budai pasa „confirmatio”-jára küldött buzogányról, szablyáról és kaftánról emlékezik meg az erdélyi portai követ. Rákóczy 1888. 654.

⁴⁵⁹ Schätze 2005. 140. A buzogány nyelén egy ezüstlemez található, amelyre a következő szöveget vésték: „*Dieser Pusican ist von dem Türkch Kayser dem Jungen Michael Apaffym signum Principalis Transylvania gegeben: von Ihme Apaffy aber zu Fuessen Ihro Röm. Kay. Max eum piena resignatione aller auffgedachten Fürstentums Siebenbürgen etwa habenden Praetensionen A: 1701 gegeben worden.*”

⁴⁶⁰ Kalmár J. 1971. 25-26.; Kovács S. T. 2004. 34. Kat. No. 15.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3372. Hossza: 70 cm.

ezredben szolgáló katonának és kegyelmet kért tőle.⁴⁶¹ A 16. század utolsó évtizedeiben jelent meg Magyarországon az a buzogánytípus, amelyik formája török ugyan, de motívumai jellegzetesen magyarok. Ezt a buzogánytípust legkitűnőbbben szintén a Jankovics Miklós-féle gyűjteményből származó Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem fegyvere képviseli.⁴⁶² Az öntéssel készített buzogányfejen, szalagokkal határolt és kartusokká alakított mezők középpontjában egy-egy tokos foglalású nagyméretű türkiz ül, amelyeket apró margaréták vesznek körül. A buzogány fejének tetejébe egy makk formájú díszítményt erősítettek, amelyet apró türkizek kereszteznek. A buzogányfej alsó részén szintén kisebb türkizeket láthatunk, alattuk helyezkedik el az a széles gyűrű, amely a nyelet határolja. A nyél fa borítását öntött technikájú köpük díszítik, amelyek arabeszkekkel és türkizekkel ékesítettek. A nyél középső részét „*majc forma*” ezüstsodrony ékesíti, amelyet öntött arabeszkes hüvelypánt és áttört művű pillangó formájú gyűrűk díszítenek.

Ez a buzogánytípus vált követendő példává Erdélyben, de a királyi Magyarországon is. A 17. században is nagyon kedvelt volt, amelynek egyik jellegzetes darabja a 81. képen látható.⁴⁶³

Az öntött technikájú cápázott alapfelületet utánzó buzogányfejen szalagokkal határolt és kartusokká alakított mezők közepén egy-egy tokos foglalású nagyméretű türkiz ül, amelyet margaréták fognak közre. A buzogány fejének tetején egy nagyméretű türkiz található, amelyet hat kisebb kő vesz körül. A fejet egy széles, tagolt gyűrű választja el a nyéltől, amelyet alul és felül egy-egy ezüsből öntött köpű határol. A felületet cápázást utánzó alapon arabeszkek és álkőberakások ékesítik. A nyél középső borítása cápázott ezüstlemez, amelynek a közepét egy álkőberakással díszített medaillon formájú, áttört gyűrű ékesíti.

Az Iparművészeti Múzeum Esterházy-gyűjteménye is őriz a fenti műtárgyhoz hasonló buzogányt, de ennél a példánynál a nyél felső részén már török szaz levelek és hatayi virágok utánzatai is láthatók.⁴⁶⁴ A bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött, a Báthori István-féle buzogánnyal csaknem megegyező műtárgyra az 1560-1580 között működő

⁴⁶¹ Kropf L. 1915. 343.; Fehér G. 1978. 21-22. L. tábla; A tárgyi emléanyagban is jól reprezentáltak ezek a buzogányok: Nagy Szulejmán 1994. 80.; War 1999. 174-175.; Armoury 2002. 57.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3372., hossza: 62 cm.

⁴⁶² Kalmár J. 1971. 25.; Kovács S. T. 1995. 222-223.; Kovács S. T. 2004. 34. Kat. No. 14.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3373., hossza: 72,4 cm.

⁴⁶³ Temesváry F. 1989. 47.; Splendeur 1999. 54.; Kovács S. T. 2004. 37. Kat. No. 17.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 54.1470., hossza: 76 cm.

⁴⁶⁴ Ltsz: E.60.4.1.

82. kép

83. kép

kolozsvári ötvös mester Hunyadi András mesterjegye van ütve.⁴⁶⁵ Ez az Erdélyben kialakult méltóságjelvény Báthori István királysága idején Lengyelországban is elterjedt, hiszen a hetmani buzogányok között sok hasonlót találunk, de Bécs felmentőjének, III. Sobieski János lengyel királynak (1674-1696) a fegyverei között is van egy ilyen darab.⁴⁶⁶ Bizonyára nem a véletlen műve, hogy I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet (1630-1648) igen hitelesen ábrázoló olajfestményen az uralkodó a fentiekben leírt buzogányt tartja kezében.⁴⁶⁷ A 17. század utolsó harmadában készült az a kép, amely báró Kornis Gáspárt ábrázolja. A főúr jobb kezében a Báthori István-féle buzogány egyik altípusát tartja, ami jól igazolja, hogy az erdélyi arisztokrácia is kedvelte ennek a változatnak a használatát.⁴⁶⁸

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629) gyulafehérvári palotájában 1629-ben 19 buzogányt írtak össze a leltározók. A gömb fejű buzogányok mellett számos hét- és kilenc tollú típust is leltárba vettek, amelyek körülbelül a buzogányok felét képviselték.⁴⁶⁹ A későbbi fejedelem, Kemény János írja Bethlen Gábor 1626-1627-es hadjárata alkalmából: „Az fejedelemnek fegyver hordozója Rosályi Kun István lévén, annak kezéből vevé az fejedelem tollas botját, s azzal méne el seregeket rendezni.”⁴⁷⁰ Az erdélyi fejedelmek és a magyar főurak számos buzogánnyal rendelkeztek, hiszen Thurzó Györgynek a kincstárában 1612-ben pontosan 13 sújtófegyvert írtak össze.⁴⁷¹ A számos buzogány között lehettek kedvenc darabok is, amelyet a későbbi fejedelem, Bethlen István 1616-os végrendelete jól bizonyít, amelyben a következőket olvashatjuk: „Egy aranyos bot, ki asztalomon állott gyakrabban.”⁴⁷²

A 16. század végén, 17. század elején a gerezdes buzogányok népszerűsége is töretlen, hiszen ilyen fegyverrel ábrázolják Thurzó Imrét 1611-ben készült festményén (82. kép)⁴⁷³ Az asztalon a főúr mellett egy aranyozott ezüstből készült kilencgerezdes buzogány és egy magyar szablya látható. A 17. század első felében igen népszerűek voltak a kilencgerezdes főúri buzogányok, amelyek egyik jellegzetes példánya a 83.

⁴⁶⁵ Gamber O. – Beaufort C. 1990. 221. Abb. 144.; Vö.: Wasilkowska A. 1998. 78. 59. kép.

⁴⁶⁶ Zygulski Z. 1964. 255., 258-263.

⁴⁶⁷ MNM Történelmi Képcsarnok Ltsz.: 565.

⁴⁶⁸ Főúri 1988. 101. C. 57., 84. kép.

⁴⁶⁹ Baranyai B. 1959-1960. 247-248.

⁴⁷⁰ Kemény J. 1985. 64.

⁴⁷¹ B. Szabó J. 1995. 35.

⁴⁷² Radvánszky B. 1879. 290.

⁴⁷³ Főúri 1988. 117. C. 101. Címnap; Splendeur 1999. 44.

84. kép

85. kép

képen tekinthető meg.⁴⁷⁴ Kilenc aranyozott bronz gerezzel készült, amelyeknek alul és felül található egy-egy, a gerezdek felé visszakanyarodó kis tuskéje. A műtárgy igen hosszan lenyúló köpűje pikkelyezetten vésett és poncolt díszű. A nyél fekete bőrrel bevont középső részére egy aranyozott pikkelyes gyűrű, valamint két leveles indával áttört ezüstgyűrű van húzva. A nyél végére erősített ugyancsak pikkelyekkel ékesített hüvely végén, egy nagyméretű karikán, egy piros-ezüst zsinóron kettős bojt található. 1667-ben Szigethi Vas Márton végrendeletében a következőket olvashatjuk: „*Karacél tollas buzogány*”⁴⁷⁵ A karacél ebben az időben a lengyel eredetű pikkelypáncélt jelentette s így feltételezhető, hogy egyben ez a kifejezés a fentiekben leírt buzogányt jelöli.

Itt szeretném felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a 17. századi inventáriumok nem tesznek különbséget a tollas és gerezdes buzogányok között és ez utóbbi változatot is tollasként írják le! A fent említett buzogánynak két jó párhuzama is van a Magyar Nemzeti Múzeumban, mindkettő kilencgerezdes, amelyek stilizált virágsgirommal és csillagokkal áttörtek és a 17. század közepe táján készültek.⁴⁷⁶

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendeletében négy külföldi uralkodóra, nevezetesen II. Ferdinánd császárra (1619-1637) és magyar királyra (1618-1637), III. Ferdinánd megkoronázott magyar királyra, a brandenburgi választófejedelemre és a svéd királyra hagy pompás lószerszámokat és fegyvereket.⁴⁷⁷ A skandináv uralkodóra hagyott műtárgy együttesről a következőket írta Bethlen Mihály, amikor 1693-ban Stockholmban tartózkodott. „*Egy kamrában vannak sok szép cafrangok, varrottak és szép nyergek, kik között Bethlen Gáboré szép kővel rakott, hozzá tartozó sügyelőjével együtt, farmatringjával kengyelivel, kard és buzogánnyal, melyek igen szépek*”⁴⁷⁸

Szerencsére a fenti műtárgy együttes mind a mai napig megtalálható a Svéd Királyi Fegyvertárban, Stockholmban.

A 84. képen az a török buzogány látható, amelyet a következőképpen ír le Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának leltára 1629-ből: „*Egy hat tollú jáspisos fejű rubinos bot.*”⁴⁷⁹ Hattollú buzogány, amelynek a tetején rubinokkal kirakott rekeszzománcos

---

⁴⁷⁴ Splendeur 1999. 56.; MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3371., hossza: 77 cm.

⁴⁷⁵ Károlyi Á. 1901. 460.

⁴⁷⁶ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3375., hossza: 73,5 cm, egykor Kapi Sándor nagykállói kapitány tulajdonában volt.; Ltsz: 55.3409., hossza: 65 cm.

⁴⁷⁷ Deák F. 1878. 470-471.

⁴⁷⁸ Bethlen 1981. 67-68.

⁴⁷⁹ Ossbahr C. 1897. 11. PL. XXII.; Gavor 2001. 136. Kat. No. 26.; Baranyai B. 1959-1960. 247.

gomb helyezkedik el. Az ötszögalakú, nefritlemezből készült tollak közül kettő hiányzik. A tollakat arannyal berakott leveles virágok és rubinok díszítik, míg az éleket inkrusztált aranylevélkékké ékesítik. A tollak közeit leveles vésésű aranylemez fedi. A buzogányfejet egy aranyleveles rubinokkal díszített nefritgyűrű választja el a nyéltől. A kör alakú fából készült nyelet trébelt és vésett aranylemez borítja, amelyet spirálisan futó sáslevelek és stilizált lóuszvirágok díszítik. A buzogányt Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1629-ben végrendeletileg hagyta sógorára, II. Gusztáv Adolf svéd királyra (1611-1632).

Az erdélyi fejedelmi követ, a kapithia dolgai között fontos szerepet töltött be az isztambuli bevásárlás a gyulafehérvári udvar számára. Különösen Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt kerültek be pompás török fegyverek és egyéb luxustárgyak Erdélybe.⁴⁸⁰ 1618-ban egy díszes buzogányról tudósítja Bethlen Gábort Borsos Tamás portai követ:

„A buzogány ilyen-azkit Tóth Mihály uram is tud Nagyságodnak referálni –: az tollai rubinokkal rakott, az nyele arannyal borított, zománcos; vagyon kő benne 440, kinek öte smaragd, azmint magam is valami rosszul ismertem hozzája. Okulár által is valóban meglátogatám a követet, de úgy ismerém, hogy az köveknek fele is közel hivatd; azmely törökök látták, 50 ezer oszporára böcsülték, fejlebb nem. Az ára után látám az embernek obstinációját, ingyen sem említém az kénesőt, hanem azzal kezdém kínálni, hogy adja oda az botot és én jó kezeset adok, hogy Nagyságod megküldi az árát éppen. Mihelt ezt hallá, csak felszökék, és monda, hogy „én tiszta sárga aranyat adtam érte, bizony nem adom sem kezességen, sem papiroson. Az Bezeszten tihája valóban nagy emberséggel volt mellettem, és eléggé hívatá vissza a törököt, de soha csak vissza sem hívathatúk.”⁴⁸¹

A fenti vásárlás meghiúsult ugyan, de jól igazolja azt, hogy a fejedelem kénesőt, azaz higanyt vitetett ki Isztambulba, adatta el, majd luxustárgyakat vetetett rajta.

Az erdélyi buzogányhasználat fontosságát jól szemlélteti az erdélyi fejedelmek pénzverési gyakorlata. Báthori Zsigmond tallérjain tollas buzogány látható, míg Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1602-1608) gerezdes buzogányt tart a kezében. Báthori Gábor erdélyi fejedelem (1608-1613) veretein a tollas és gömbfejű buzogány

⁴⁸⁰ Bíró V. 1921. 88-90.

⁴⁸¹ Borsos T. 1972. 168.

tűnik fel, míg Bethlen Gábornál a gerezdes változat mellett megjelenik a jogar és a későbbi fejedelmek pénzein kizárólag ez látható.⁴⁸²

1816-ban a Magyar Nemzeti Múzeum felügyelője, József nádor Bécsben harminc dukátért megvásárolta II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648-1660) buzogányát az intézmény részére. (85. kép)⁴⁸³

A műtárgy körte formájú feje tíz függőleges gerezdre osztott, amelynek a közepén öntött technikájú lóuszvirágokkal és fogazott szélű levelekkel díszített medaillon látható. A gerezdek még félmedaillon is ékesíti és igen jellegzetes a fej alsó részének lezárására szolgáló „Z” motívumsor is, míg a buzogány fejének tetején egy kis gömb ül. A gyűrű alatt egy rövid, míg alul hosszú aranyozott ezüst köpű borítja a fából készült nyelet. Az öntött köpűk és a hüvelyveretek arabeszkekkel és álkőberakásokkal díszítettek. A nyél középső részén zöld selyemborítás mellett áttört művű pillangós gyűrűket is megfigyelhetünk. A nyél végén vésett, valószínűleg nem korabeli ezüst kupak ül, amelybe a Rákóczi címet és az 1658-as évszámot vésték. A buzogány fejébe egy korabeli – szintén vésett technikájú – egyesített MZ monogramot figyelhetünk meg.⁴⁸⁴ A fent leírt buzogánytípus első magyarországi képviselője Báthori István lengyel király tulajdonából származik. Ennél a műtárgynál a körte formájú fejet széles szalagok rombusz alakú mezőkre osztják, amelyek középpontjában tokos foglalású türkizek ülnek.

A II. Rákóczi Györgynek tulajdonított buzogány feje körte formájú és jellegzetesen nem rombuszok, hanem függőlegesen futó mezők tagolják, mint Pawel Tetra hetman (1663-1665) buzogányát. A Rákóczi-buzogány legjobb párhuzama az Andrassy-gyűjteményben volt, ahol szintén tíz részre osztott a műtárgy feje.⁴⁸⁵ A párhuzamok alapján a II. Rákóczi Györgynek tulajdonított buzogány készítésének ideje a 17. század közepe tájára tehető. E buzogánytípus a Báthori István-féle buzogányok egyik variációjának tekinthető, ahol a török motívumkincs már a buzogány fején is – bár utánzatként és öntött formában – megjelenik. A Magyar Nemzeti Múzeum

---

⁴⁸² B. Szabó J. – Tóth Cs. 1999. 215.; Vö.: Huszár L. 1995. 78-79.

⁴⁸³ Cimeliotheca 1825. 88.1.; Kalmár J. 0971. 25-26.; Kovács S. T. 1995. 226-228; Kovács S. T. 2004. 36-37. Kat. No. 16.

⁴⁸⁴ Cimeliotheca 1825. 88.1.: „*Claua Principis Transsilvaniae GEORGII II. RÁKÓCZY, quam nodus ornat argenteus, tinctus auro, vti manubrium, quod viridi serico vestitum, deaurata lamina ex argento contegit, inciso in extremitate Scuto gentilito, et anno 1685. Hanc Viennae repertam Sereniss. Archidux Iosephus Palatinus pro Museo triginta auresis an. 1816. redemit.*”

⁴⁸⁵ Szendrei J. 1896. 708. 3634. tételszám alatt, míg képe a 452. oldalon látható, illetve 482. 3033. tétel alatt leírva.

Fegyvertárában őrzött, 17. század első felében készült török pallos hüvelyének aranyozott ezüst veretein lévő díszítőelemek utánzatai tűnnek fel a Rákóczi-buzogányon.⁴⁸⁶

Az előbbieket alapján megállapíthatjuk, hogy a királyi, fejedelmi, hadvezéri buzogányok alaptípusába sorolható a Rákóczi-buzogány, amely azt jelezheti, hogy nem fejedelmi jelvényről van szó. Valószínű, hogy ezt a buzogányt a fejedelem még apja, I. Rákóczi György életében kaphatta. A II. Rákóczi Györgynek tulajdonított buzogány készítése idejét és a műtárgy hierarchiában betöltött szerepét mérlegelve tartozhatott a fejedelem egykori fegyverei közé.

Most pedig vegyük szemügyre a buzogány fejének alsó részébe vésett, egyesített MZ monogramot. Ez a két betű minden valószínűség szerint Szegedi Márton debreceni ötvös mester jele. Némi zavart okoz, hogy a 17. század első felében két Szegedi Márton nevű ötvös mester is élt a parasztvárosban.⁴⁸⁷ Az egyiket – megkülönböztetésül – Szegedi Olasz Mártonnak hívták, aki 1598 és 1627 között működött, Kőszeghy Elemér 1600-1645 között tartja számon. A másik mester 1611-től szerepel az írott forrásokban, utolsó ismert munkáján az 1651-es évszám szerepel, B. Bobrovsky Ida szerint 1668 körül hunyt el.⁴⁸⁸ A II. Rákóczi György-féle buzogányon lévő jegy szinte azonosnak tekinthető a tiszalúci egyház verejtékes poharán lévő vésett ötvösjeggyel.⁴⁸⁹ Így a fentiek alapján a buzogányt szegedi Olasz Márton készítette 1598 és 1627 között. Szegedi Márton mester három fennmaradt munkája közül kettőn beütött ötvösjegy látható, az egyik egyesített, a másik nem. Így viszont az sem elképzelhetetlen, hogy a fejedelmi buzogányon lévő vésett jegy – mivel az M betűn „talpak” vannak – mégsem Szegedi Olasz Márton, hanem Szegedi Mártont idézi az 1631-ben készült, „Zólyomi kanna” ötvösjegye alapján.⁴⁹⁰ Az utóbbi ötvös – mint céhmester is – korának egyik sokat foglalkoztatott és elismert mestere volt. Az 1611-es számadáskönyv szerint mindkét Szegedi Márton készített fegyvereket a város megrendelésére: „Szegedi Mártontul egy mereő aranais portai forma szablia Principi in Várad F 50.” „Eötvös Mártontul egj aranais cápázott pallost meghattuk pinzben az árát F 27.”⁴⁹¹ A

---

⁴⁸⁶ MNM Fegyvertár Ltsz: 56.4381., a műtárgy saruveretébe egy – elmosódott – szultáni tugra van ütve. Hossza: 94 cm, 17. század első fele.

⁴⁸⁷ B. Bobrovsky I. 1980. 69-71., 135. 64. kép.

⁴⁸⁸ Zoltai L. 1937. 53-54.; B. Bobrovsky I. 1980. 135., 158. 22-23. jegy; Takács B. 1988. 16-18.

⁴⁸⁹ B. Bobrovsky I. 1980. 70. 64. kép, 24. jegy.

⁴⁹⁰ B. Bobrovsky I. 1980. 135. 22. jegy.

⁴⁹¹ Rómer F. 1877. 804-807.; Zoltai L. 1937. 13.; B. Bobrovsky I. 1980. 69-71.

86. kép

87. kép

jegyzőkönyv fontos bizonyítéka annak, hogy a debreceni ötvösök számos fegyvert készítettek a főbíró megrendelése alapján. Ennek legfontosabb oka a város ajándékozási kötelezettségeinek tudható be. Az erdélyi fejedelmeken kívül a váradi kapitány, hajdúkapitány és a királyi Magyarország tisztviselői, mint például a nádor melletti török és tatár főtisztok is kaptak ajándékokat.⁴⁹² 1611.: „*Ad Várad. Egi ezüstös arantias botot attak Bethlen Gábornak*”. 1618. „*A fejedelemnek vittek arantias bot. Egy arantias 2 ½ giras kupatt*.”⁴⁹³ Az Erdélybe küldött két buzogány jól bizonyítja, hogy Debrecen a politikai és vallási szálak mellett milyen szoros kapcsolatokat ápolt a fejedelemséggel, különösen Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralkodása alatt. A török hódítók és tatár katonákkal a városi polgárok és ötvösök gyakran találkoztak és így módjuk nyílt viseletükkel és fegyverzetükkel is megismerkedni. Érthető, hogy a megrendelt fegyverek közül sokat készítettek „portai formára” az ötvösök, amely azt jelenti, hogy a török fegyverek formáját, sőt a motívumkincsét is utánozták.

II. Rákóczi György a tanulmány során megismert buzogányt – a típus alapján – valószínűleg még apja, I. Rákóczi György életében kaphatta. Könnyen elképzelhető, hogy akkor adományozták a fejedelemjelöltnek, amikor egy magas méltóságba beiktatták. Erre legmegfelelőbbnek az 1640-es év tűnik, amikor az ifjú fejedelmet, 19 éves korában, váradi kapitánnyá nevezték ki. A buzogányt a következő szavak kíséretében adták át: „*A fejedelem azért adja e buzogányt, hogy barátainak barátja, ellenségeinek ellensége legyen, ezeket hűsége alá hajtsa, s ha nem akarnának, vagy útját állának ezzel fenyítse őket*”!⁴⁹⁴ A fenti sorok alapján válik egyértelművé, hogy a katonai méltóságba való kinevezés legfontosabb tárgya a buzogány a 17. századi Erdélyben, de a királyi Magyarországon is.⁴⁹⁵

1620. május 15-én Egerburgban kelt az a szerződéslevél, amelyben Horváth István ötszáz kopjásan felfegyverzett huszárjával a cseh-morva református rendek szolgálatába lépett. A Keresztély anhalti herceg által aláírt dokumentum 7. pontja arról rendelkezik, hogy a huszárok parancsnoka egy ezüst buzogányt is kap a zsoldon felül!⁴⁹⁶

---

⁴⁹² Zoltai L. 1937. 49-58.

⁴⁹³ B. Bobrovsky I. 1980. 114-115.

⁴⁹⁴ Szilágyi S. 1891. 12-15.

⁴⁹⁵ Kemény J. 1986. 70.

⁴⁹⁶ Szendrei J. 1896. 158-159.

A Jankovich-gyűjteményből került a Magyar Nemzeti Múzeumba Kemény János erdélyi fejedelem (1661-1662) tatár buzogánya (86. kép)⁴⁹⁷

A buzogány nyomott gömb formájú fejét fából készítették, amelyet szarvasmarhatülökkel vontak be. A buzogány fejének tetején csipkés szélű aranyozott ezüstlemez található, amelyen tizenhárom – virágszirmot formázó – magas foglalatban csiszolatlan rubinokat láthatunk. A felső lemez alapidíszítését a vésett, egymáshoz indaszálakkal kapcsolódó stilizált virágok adják. A buzogány szaruból készült nyele fokozatosan keskenyedik, amelynek az alsó részét aranyozott ezüstlemez borítja. A lemez közepén medaillonok, míg a széleken félmedaillonok találhatók, amelyek közepén – vésséssel kialakított – virágtöveket figyelhetünk meg. A virágtövek háttérét erőteljesen vésett függőleges vonalak adják. A buzogányt formája és az a sajátossága, hogy részben szaruból készült, sorolja a tatár készítésű fegyverek közé. A díszbuzogány nemesfém szerelését – minden valószínűség szerint – egy tatár szolgálatban álló török ötvös készíthette. A műtárgy fején található virágszirmot formázó foglalatok, valamint az alapidíszítés stilizált lótuszvirágai a fogazott szélű levelekkel a török díszítőművészet ún. saz-hatayi stílusát követik. A buzogány nyelének aranyozott ezüstlemezeit díszítő motívumok, a felső rész „z” keretezése a 17. századi török fegyverek nemesfémvereteivel hozható kapcsolatba.⁴⁹⁸

Kemény János, mint a lengyelországi erdélyi hadsereg főparancsnoka esett krími tatár fogságba 1657. július végén Trimbolnánál (ma Terebowlja, Ukrajna).⁴⁹⁹ A török felhatalmazás nélkül indított lengyelországi hadjárat miatt a Porta megfosztotta trónjától II. Rákóczi Györgyöt. IV. Mehmed Giráj tatár kán (1654-1666) minden befolyását latba vetette, hogy a törökök Kemény János fejedelemmé választását támogassák. A fentiekben leírt tatár díszbuzogányt 1658 első felében készíthették el a kán utasítására. Ebben az időben vált ugyanis Kemény János első számú fejedelemjelöltté. A kán az erdélyi fejedelmekhez hasonlóan török vazallus volt, aki a portától kinevezésekor – több más tárggyal egyetemben – díszbuzogányt is kapott, amely hatalmának legfőbb forrása lett. A tatárok így pontosan ismerték a buzogány jelentőségét az erdélyi társadalomban.

⁴⁹⁷ A Jankovich-gyűjtemény leltárkönyve. MNM Régészeti Adattára: „*Cambuca vetustissima in nodum corneum pellucidum, lapidibus argento inaurato insitis exornatum desinens, manubrio partim corneo partim argento inaurato. Opus singularis et miri laboris. Videtur esse partium Asiae superioris. Ex antiquissima collectione Cimitum Kemény ex Transsylvania Obtentum, et a Principe Joanne Kemény, in captivitate quondam Tartarica existente, adlatum.*”; MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1952. Hossza: 49,5 cm.

⁴⁹⁸ Kalmár J. 1971. 25.; Kovács S. T. 1997. 179-181.; Gutowski J. 1997. 60.; Kovács S. T. 2004. 34-35. Kat. No. 13.

⁴⁹⁹ Gebei S. 1992. 50-55.

Ezért kapott tehát Kemény János tatár buzogányt, amelyet minden bizonnyal magával vitt Tirgovistyébe. A fejedelem végül is Barcsai lett, de Kemény János jelentőségét mutatja, hogy csak erőteljes török fenyegetés győzi meg Barcsai Ákost, hogy ne mondjon le a fejedelemségről Kemény javára. Kemény János rokonsága 1659 augusztusában kifizette a 116 000 tallér váltságdíjat, amelyből 100 000 a tatár kánt illette, a maradék összeg pedig az egyéb költségeket fedezte.⁵⁰⁰

Kemény János korábbi tisztségeit és kapcsolatait kihasználva – II. Rákóczi György halála után – félreállította Barcsai Ákost és erdélyi fejedelemmé választották 1661.

január 1-én. A fejedelmválasztó szászrégeni országgyűlésen elmondott beszédében Erdély pusztulásának okozójaként a pogányokat, tehát a törököket és a tatárokat jelölte meg. Rövid uralkodása idején a Habsburgokra támaszkodva próbálta Erdélyt kivonni a portai függőségből. A török csapatok ellen küzdve a nagyszőlősi csatában lelte halálát 1662. január 23-án.⁵⁰¹ A hagyatéki leltár felvételére Aranyosmedgyesen került sor 1662. december 2-án Kemény János fiának, Simonnak a jelenlétében. A lószerszámok között a következő bejegyzésre bukkanhatunk: „*Egy hebenum fa (ébenfa) pálca, ezüstös aranyas, tetejében termés rubint*”.⁵⁰² Első látásra szakszerűtlennek és furcsának tűnhet a tatár buzogány leírása és ez - valószínűleg – nemcsak a leltározók hozzá nem értéséből fakadt. A tatárok egykori foglya, a segítségükkel fejedelemségre törő, majd fejedelemként a törökökkel és a tatárokkal szembeforduló Kemény János igyekezett meg nem történné tenni azt, hogy egykor a tatárok jelöltjeként szerepelt. A fia, Kemény Simon, aki szintén részt vett apja szervezkedésében, pontosan ismerte a tatár buzogány szerepét és jelentőségét, így valószínűleg ezért szerepel a lószerszámok között „elrejtve”, pálcaként leírva. A tatár díszbuzogány szaruborítása könnyen összetéveszthető az ébenfával, de az aranyozott ezüstlemezek, különösen a „pálca” fejen lévő termés, azaz csiszolatlan rubinok teszik egyértelművé, hogy a leltár a tatár buzogányt írja le.

A fenti műtárgyat – a fejedelem több más fegyverével egyetemben - Jankovich Miklós vásárolta meg a 19. század elején a Kemény családtól. Az 1832-36-os országgyűlés határozata alapján a Jankovich-gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A

⁵⁰⁰ Szilágyi S. 1874. 588.; Szalárdi 1980. 638.

⁵⁰¹ Szalárdi 1980. 659-671; Dominique 1984. 88-92., 99-104.

⁵⁰² P. Szathmáry 1881. 772., 776.

fegyverek között szerepelt az előzőekben tárgyalt buzogány is, ami a nagyon ritka krími tatár fegyverek világviszonylatban is párját ritkító darabja.⁵⁰³

A 17. század második felében a Magyarországon használatos gerezdes buzogányok fejei egyre kisebbek lesznek, viszont megnő a gerezdek száma is a korábbi 7-9-ről tizenkettőre. Ennek az időszaknak a jellegzetes buzogányát a 87. képen láthatjuk.⁵⁰⁴ Tizenkét gerezdes vas fejjel rendelkező buzogány, amelynél a gerezdek nyaka profilált díszítésű. A műtárgy fején egy rozetta található, amelyen kis gömb ül. Gyűrűkkel tagolt, kör és sokszög átmetszetű vas nyelének a végére pikkelyes díszítésű aranyozott ezüst hüvelyt húztak, amelynek a fenéklemezébe a következő évszám és felirat van vésve: DIONISIUS BANFI A.D. 1674. A műtárgy így minden valószínűség szerint a tragikus sorsú erdélyi főúr, Bánfi György tulajdonában volt. A fenti buzogány kiváló példája a 17. század második felében megjelenő ún. hadnagyi buzogánynak. Ezek a darabok a csapatok tisztjeinek a méltóságjelvényei voltak, és harci célokra egyáltalán nem használták őket.⁵⁰⁵

A 17. század végére a gerezdek száma nő és elérheti a 14-16-ot. Jellemzőek a vasból készült buzogányok, de néha előfordulnak a nemesfémmel, vagy faragott csonttal díszített példányok is.⁵⁰⁶ A 17. század végi Erdélyben a nemesség öltözkékének a kiegészítő darabja volt a buzogány. A tehetősek nemesfémmel borított buzogányt viseltek, míg a szegényebb nemesek egyszerű vasbuzogányt hordtak.⁵⁰⁷ A buzogányokat ritkán a széles zsinórövbé tűzték ugyan, de leginkább a nyeregkapára rögzített buzogánytartó zsinórba akasztották, vagy ugyancsak a nyeregbe erősített bőrtokba dugták. A buzogány így, ha nem tulajdonosa kezében volt, tulajdonképpen a nyereghez tartozott. A fent leírtak miatt válik világossá Ottlik György huszártiszt alábbiakban idézett megállapítása: *„Az ellenség ezalatt nem késvén, kitanulván számosan való létemet, az én két paripámat, kardomat és egy szép ezüstbotomat elnyerték. Ezen actusért Tököli fejedelem engem Munkács várában egy úri aranyos-ezüstes karddal, ezüstes fokos bottal megajándékozott.”*⁵⁰⁸

⁵⁰³ Gutowski J. 1997. 45-59.

⁵⁰⁴ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1924. Hossza: 53,5 cm; Splendeur 1999. 56.; Hasonló műtárgy látható II. Rákóczi Ferenc gyermekkori portréján. Főúri 1988. 112. C. 88.

⁵⁰⁵ Kalmár J. 1971. 25.

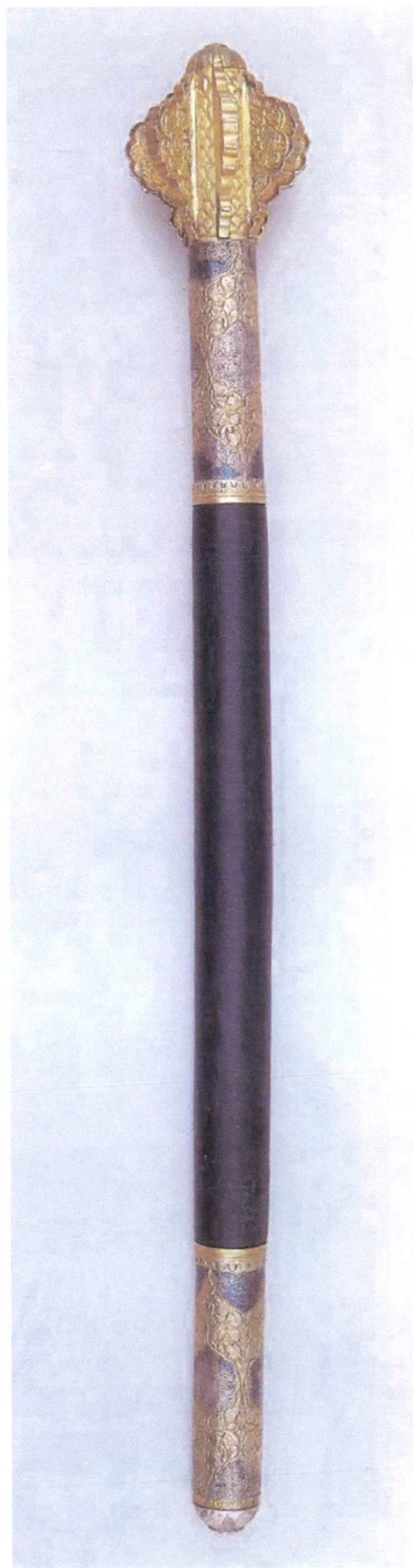
⁵⁰⁶ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1471. Hossza: 62,5 cm. 14 gerezdes hadnagyi buzogány aranyozott ezüst hüvellyel; Ltsz: 54.1928. Hossza: 55 cm. 11 gerezdes hadnagyi buzogány faragott csontborítású nyéllel.

⁵⁰⁷ Apor P. 1982. 46.

⁵⁰⁸ Ottlik Gy. 1875. 31.; Szendrei J. 1896. 492. 3055. szám alatt; Kalmár J. 1971. 24. 15. kép.; MNM Fegyvertár Ltsz: 57.6396. Hossza: 53 cm.

88. kép

89. kép

A 17. század utolsó évtizedeiben a gerezdes buzogányokat ugyanúgy „*tollas bot*”-nak írták le a források, mint korábban, de egy lényeges változásra utal Thököly Imre Regéc várában található ingóságainak a leltára. Ebben az inventáriumban olvashatjuk a következő sort: „*Egy aranyos, gerézdes tollas bot*”, vagyis egyértelműen megjelölt a gerezdes kifejezés a buzogányok esetében.⁵⁰⁹ Ugyancsak az 1684-es leltárban találkozhatunk a rendkívül ritkán felbukkanó zománcos buzogánnyal.⁵¹⁰ A Magyar Nemzeti Múzeum is őriz egy pompás körte alakú fejjel készült erdélyi zománcos buzogányt a Teleki-gyűjteményből.⁵¹¹ A debreceni ötvös céh 1600-ból származó szabályzata szerint az ötvösök munkabére kardokért és más huszárféle fegyverekért, valamint ezüstös lószerszámokért 3 forint egy márka ezüst után, míg zománcos tárgyak esetében ez 10 és 16 forint között változott.⁵¹²

A 88. képen látható az – általunk már említett – buzogány, amelyet II. Apafi Mihály 1684-ben kapott a portai követőtől erdélyi fejedelemmé történt beiktatásakor.⁵¹³ A nyolc aranyozott ezüst gerezddel rendelkező buzogány diófából készült nyelének két vége aranyozott ezüst lemezzel van borítva. A nyél nemesfém lemezei ferdén vésett négyszögekkel díszítettek, amelyekben poncolt alapon kis virágok láthatók. A nemesfém veretekbe IV. Mehmed szultán egy-egy tugrája van ütve, amely jól igazolja a műtárgy török eredetét. Igen hasonló buzogánya van Kara Musztafa nagyvezérnek, amelyet 1683-ban Bécs ostromakor zsákmányoltak a felmentő csapatok. A hét aranyozott ezüst gerezddel rendelkező buzogány jávorfából készült nyelének elejét és végét aranyozott ezüstlemez borítja, amelyet még niellóval ékesített virágok is díszítenek.⁵¹⁴ II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata 1725-ös hagyatéki leltára számos, a fentiekhez hasonló török buzogányt ír le: „*5 török, 5 magyar sceptrum. Az első török sceptrum a fejéből hét ezüst levéllel emelkedik ki, alább nyele aranyozott ezüst, egy másik hasonlóknak nyelét tiszta ezüst virágok díszítik.*”⁵¹⁵ A Magyar Nemzeti Múzeum is

---

⁵⁰⁹ Thaly K. 1873. 166., 217. „*Egy tollas, gerézdes bot, a nyele ezüstös.*”

⁵¹⁰ Thaly K. 1873. 208. „*Három buzogány, melynek ketteje türkisses, az harmadika pedig zománcos, türkisses és smaragdkövekkel rakott.*”

⁵¹¹ MNM Fegyvertár Ltsz: 77.9843. Hossza: 69 cm, súlya: 0,8 kg.; Szendrei J. 1896. 762-763. 6385. szám alatt.

⁵¹² Rómer F. 1877. 806-807.

⁵¹³ Szendrei J. 1893. 380.; Szendrei J. 1896. 770-772. 6523. tételszám alatt; Kovács S. T. 1994-1995. 188. 2. kép 1.; Schätze 2005. 140.

⁵¹⁴ Sacken E. 1862. 42.; Kovács S. T. 1994-1995. 188. 2. kép 2.

⁵¹⁵ Jakab E. 1883. 790.

89/A kép

89. kép

őriz kettő, a fent leírt műtárgyakhoz hasonló buzogányt, amelyek közül az egyik a 89. képen látható.⁵¹⁶ Az aranyozott ezüsttel borított buzogány hét hullámos peremű gerezzel rendelkezik, amelyeket egyenként forrasztottak fel. Az öntött technikával készült gerezdeket egy központi rozettából kiinduló virágok ékesítik, amelyek között poncbeütésekkel határolt pikkelyminta húzódik. A nyél első és utolsó ötöde részben aranyozott ezüstlemezzel, míg a fennmaradó rész bőrrel bevont. A lemezek közepén – niellódíszes indamotívummal díszített – medaillonok, a széleken félmedaillonok láthatók. Az ezüstszerelésen még poncolt alapon trébelt, majd utánvésett stilizált tulipánokat, nefelejceket és árvácskákat figyelhetünk meg egy-egy virágtőből kiindulva.⁵¹⁷

1971-ben az egykori Károlyi-gyűjteményből egy nyolcgerezzes török buzogány került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Az aranyozott ezüsből készült, leveles virágokkal áttört, hullámos peremű gerezdeket egyenként forrasztották fel a nyél – szintén aranyozott ezüst – felső tagjára. A gerezdek öntött technikával készültek, a buzogány nyelének alsó és felső része díszítetlen, míg a középső egység vörös bársonnyal bevont. A műtárgy alsó és felső köpűjébe III. Ahmed török szultán (1703-1730) egy-egy tugarja van beütve (89/A kép)⁵¹⁸ I. Szelim szultán (1512-1520) rendelete alapján az ötvöstárgyak ezüstjének megfelelő minőségét szigorúan ellenőrizték.⁵¹⁹ A kellő finomságú tárgyba hitelesítő jegyként az akkor uralkodó szultán tugarját, azaz kalligrafikus névjegyét ütötték be, amely gyakorlat minden valószínűség szerint csak Isztambulra korlátozódott.⁵²⁰ Ezek a hét-vagy nyolcgerezzes török buzogányok magyar főúri használatban is felbukkantak a 17. század második felében és a 18. század elején.

⁵¹⁶ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3440. Hossza: 60 cm. A Jankovich-gyűjtemény szerint jelen darab Vörös Balázs cseszneki kapitányé volt.; Ltsz: 54.1946. Hossza: 65 cm; Kovács S. T. 1994-1995. 189. 3. ábra 1-2 kép.

⁵¹⁷ Cimeliotheca 1825. 90. 12.; Splendeur 1999. 56.

⁵¹⁸ Temesváry F. 1980. 55.; Kovács S. T. 1994-1995. 187. 1. kép.

⁵¹⁹ Levey M. 1975. 112-114.; Tulips 1982. 32-33.; Türkoglu S. 1992. 23.

⁵²⁰ 1638-ban készült el a „Konstantinápoly összeírása” című átfogó munka, amelyben a következő sorokat olvashatjuk: „A bélyegzőmesterek. A bélyegzőhivatal egy nagy épület az ötvösök műhelyéhez közel, kertje és fürdője is van, hetven alkalmazott dolgozik ott. Ők ütik rá a tugarát minden Konstantinápolyban készült ezüstmunkára, amely azonban különbözik a pénzekre ütött tugarától annyiban, hogy ezeken az örökké győzedelmes szavak is szerepelnek. A bélyegzőhivatal vezetője egyúttal minden ötvös felügyelője is, mert az ezüst hitelesítése után ő pecsételi le a munkáikat. Minden I. Szelim szultán kánunjának megfelelően történik, aki maga is ötvös, bélyegzőkészítő és pecsétvésnök is volt.” Lewis B. 1981. 140-141.

A 17. század végén az ékkövel kirakott, nemesfémme borított buzogányok mit sem veszítettek népszerűségükből. 1694-ben Haller Mária férjének, Pető Gáspárnak egy aranyozott ezüsttel „merőn borított” türkizes buzogányt ajándékozott.⁵²¹

A buzogánynak, mint méltóságjelvénynek igen nagy szerepe volt a Rákóczi-szabadságharcban is.

A gömböt, vagy nyomott gömböt formázó fejű buzogányok a 15. században tűntek fel, amelyeket függőlegesen futó bordák ékesítenek. A 16. század első évtizedeire kialakult a nagyméretű gömbformájú, de gerezdékkal rendelkező tipikus magyar buzogány, amelyekhez hasonlóak – igaz kisebb fejjel – a Rákóczi-szabadságharc alatt is felbukkantak. A kuruc hadseregben a buzogányt a századok parancsnokainak, vagy ennél magasabb csapatparancsnokoknak volt szabad viselniük. Ezek az úgynevezett hadnagyi buzogányok rendszerint gömb alakúak és 12-16 gerezdből állnak, amelyek peremét poncolt, vagy vésett rézlemez borítja. A buzogány nyele fából készült, amelyet sokszor díszít faragott csontborítás. A hadnagyi buzogány nemcsak tiszti méltóságjelvény volt, hanem parancsközlő és fenytőeszköz is egyben.⁵²² 1706. október 17-én a Morva melléki Zisterdorf városát egy jelentős, mintegy 10 ezer főnyi kuruc sereg támadta meg Forgách Simon tábornok vezetésével. A város feldúlása után a kolostor apátja a fogoly városiak életéért könyörgött Forgáchnál, mire a tábornok intett buzogányával és foglyok életét megkímélték. A fenti adat jól igazolja, hogy a buzogánnyal adott jel parancsnak számított, s ez a módszer a harcmezőn tett igen jó szolgálatot a kurucoknak.⁵²³

A hadnagyi buzogányokkal ellentétben a főtisztok, tábornokok és más udvari méltóságok buzogányait nemcsak rézzel, hanem nemesfémme és sokszor ékkövekkel is díszítették. Erre a típusra legszemléletesebb példa Vay Ádámnak (1656-1719), II. Rákóczi Ferenc udvari marsalljának, Munkács várkapitányának a buzogánya. A fenti méltóságjelvényt 1810-ben a vajai várkastély ura ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak (89. kép) A buzogány kilenc aranyozott ezüst gerezddel készült, amelyet vésett és cizellált virágmotívumok ékesítenek. A műtárgy fején lévő tokos foglalatból mára már hiányzik a nagyméretű ékkő. A buzogány nyele fából készült, amelynek a két végét aranyozott ezüsből készült köpű borítja, míg középen feketére cserzett kecskebőr látható. A köpűket niellóval ékesített vésett és cizellált aranyozott ezüst

⁵²¹ Thaly K. 1895. 19.

⁵²² Kalmár J. 1971. 25.

⁵²³ Gömörö G. 1890. 113. „*Forgách erre intett a buzogánnyal s a kérelem teljesítve lőn.*”

virágmotívumok díszítik. A felhasznált nemesfém jól jelzi, hogy itt magas rangú katonai vezető méltóságjelvényéről van szó.⁵²⁴ Ennek a jellegzetes méltóságjelvénynek a fontos szerepére utal II. Rákóczi Ferenc udvartartási szabályzatának 5. pontja is:

„*Quinto. A pompák alkalmatosságával azt observálják, hogy távulkán irántunk két felől a fő-fegyverhordozónk buzogányunkot, a vice pedig lovon mentünkben kardunkot hordozzák, és azt hintóban való ülésünkör is az hátúlsó kocsis-lovak irányában hasonló móddal elkövessék; a holott pedig az útnak keskenysége miatt szorulás történik, immediate hintónk, lovunk vagy személyünk után jőjjenek. A vadászatokban pedig az eddig szokott rendhez alkalmaztassák magokat*”⁵²⁵ A méltóságjelvény és parancsközlő szerep mellett elsősorban a hadnagyi változat esetében találkozhatunk a buzogánnyal, mint fenyítőeszközzel is: „*A rohamok alkalmával (a tisztek) ne menjenek legelől, hanem inkább a rendtartásra vigyáfván a visszafutamodóknak kíméletlenül verjék a hátukhoz a rézbuzogányt*” Esterházy Antal kuruc tábornok hadiutasítása jól igazolja, hogy a buzogányt a légénység megfegyelmezése is felhasználták.⁵²⁶

A Rákóczi-szabadságharc bukása után a buzogány végleg kiment a katonai használatból, de a 18. század első felében még időnként bírói és polgári előljárói jelvényként szerepelt.⁵²⁷

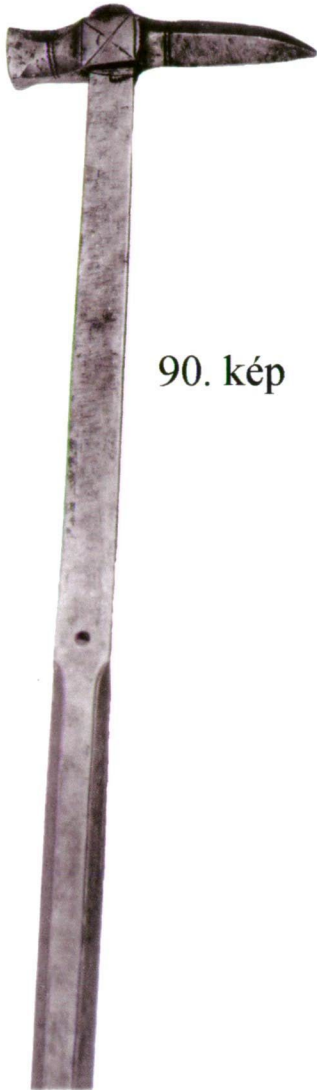
⁵²⁴ Cimeliotheca 1825. 88. 2.; Kalmár J. 1971. 26.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3408. Hossza: 58 cm.

⁵²⁵ Thaly K. 1881. 543.

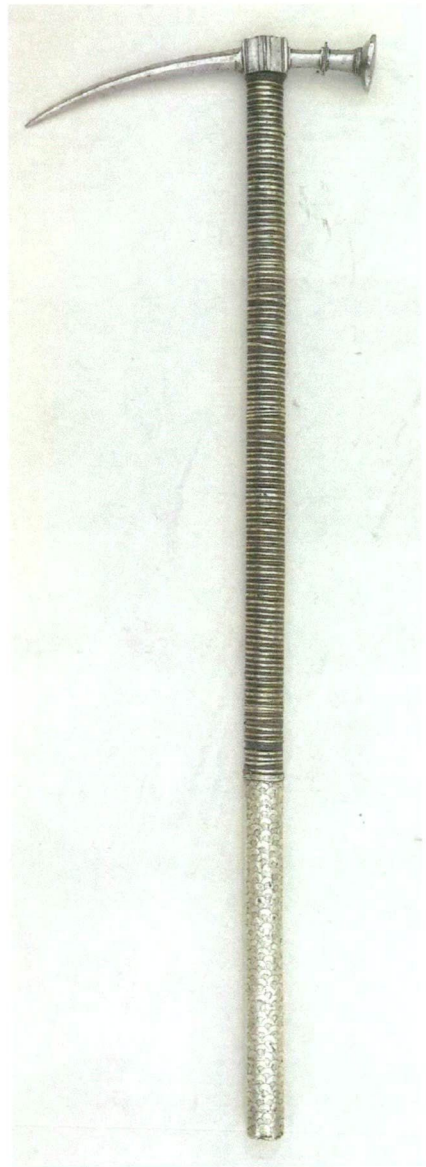
⁵²⁶ Kalmár J. 1971. 26-27.

⁵²⁷ Kalmár J. 1971. 27.

III. 5. Fokos, balta, bárd

90. kép

92. kép

91. kép

A harci csákányok a 14. század közepétől jelentek meg a lovagok kezében, céljuk az egyre fejlettebb sisakok és páncélok leküzdése volt. A csákány jellegzetessége a rövid, négyélű csőr volt, amelyből e fegyver francia neve is származott (Bec de corbin – varjúcsőr). E fegyvertípus szögletes, kiszélesedő és rendszerint négyzetes foka lehetővé tette az ütésen kívül a zúzást is, valamint a nagyméretű fok egyúttal a csapás erejét is megnövelte.⁵²⁸ A fokos csak fából készült nyelét a 15. század folyamán sokszor teljes egészében vaslemezzel vonták be. A 15. században a fokosoknak az a változata terjedt el Magyarországon, amely Itáliában volt használatban.⁵²⁹ A 15. század végén készült az a csákány, amely a 90. képen látható.⁵³⁰ A műtárgy rövid négyzetes fokkal és négyélű, rövid és tömör csőrrel készült. Fanyele felül teljesen vaslemezzel borított, míg alsó fele csak részlegesen. A 16. század elejére a csákányok foka kissé megnő és jellegzetes lesz a vaspálcából készült nyél, valamint az akasztóhorgos, vassodronnyal áttekert védőtárcsás fogantyú.⁵³¹ Herberstein Zsigmond utazásairól szóló illusztrált könyv 1557-ben Bécsben jelent meg. A történeti munka egyik fametszete a 16. század közepének huszárját tárja elénk.(91. kép)⁵³² Elöl két kopjás, sisakos és tárcsapajzsos huszár halad, míg hátul két huszártiszt, kezükben egy-egy csákányfokossal. A viszonylag rövid csőrű csákányfokosok nyele – minden valószínűség szerint – ezüstsodronnyal van átcsavarva. A 16. század második felében jelentősen megnyúlt a csőr és ezzel párhuzamosan a nyak is, amely sokszor gyűrűkkel tagolt.⁵³³ A „merőn” aranyozott ezüsttel borított főúri csákányokon a díszhegyestörökön megszokott motívumok tűntek fel. A 16. század második felének jellegzetes csákánya a 92. képen látható.⁵³⁴ A fegyver karcsú nyakon ülő, kiszélesedő talpú, nyolcoldalú fokkal rendelkezik és hosszú, ívben lefelé hajló, hatoldalú, csőr alakú tuskével. Fából készült, majd bőrrel bevont nyelének alsó harmadát ezüst köpű díszíti, amelyet vésett és poncolt pikkelyek, valamint medaillonokban lévő arabeszkok ékesítenek. A nyél felső, mintegy kétharmadnyi része ezüstdróttal sűrűn átcsavart díszű. Az 1546-47-es

⁵²⁸ Boenheim W. 1890. 363-367.

⁵²⁹ Boccia L. G. – Coelho T. E. 1975. 97.

⁵³⁰ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.2135. (Arm. Jank. 65.) Hossza: 61 cm, fej hossza: 14 cm.

⁵³¹ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.2135. Hossza: 52,5 cm, fej hossza: 18,5 cm; Ltsz: 54.2139. Hossza: 52 cm, fej hossza: 20,3 cm.

⁵³² Kalmár J. 1971. 35. 47. kép, illetve 37. jegyzet.

⁵³³ Schätze 2005. 79.

⁵³⁴ A bécsi 1933. 45. 73. tárgy; Splendeur 1999. 38.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3224. Hossza: 85,5 cm, fej hossza: 17 cm.

schmalkaldi vallásháborúban a huszárok kezében a buzogány mellett a csákány is feltűnt.⁵³⁵

A 16. század második felére a csákányok egy része már inkább csak dísz a főurak kezében, különösen igaz ez a hosszú csőrű példányokra, amelyek nem rendelkeztek oldalnyúlványokkal. Ezeknél a fegyvereknél ugyanis erőteljes ütés esetében a kör alakú köpű egyszerűen lefordulhatott a nyélről. Ennek a meggátolására vált szükségessé, hogy oldalnyúlványok ágazzanak ki a köpüből, amelyek a 17. századra igen hosszúvá váltak. Ezzel párhuzamosan a 16. század végétől, 17. század elejétől a csőr ismét kezdett zömökké válni.⁵³⁶ A hosszú nyelű és hosszú csőrű csákányok egyik jellegzetes képviselője egykor Kemény János erdélyi fejedelem tulajdonában volt, és vélhetően örökség útján jutott hozzá, hiszen a 17. század elején készült. Kidolgozása, formája és mérete alapján nem harci fegyver volt, hanem egy olyan darab, amelyet akár kézi botként is lehetett használni, gyalogosan akár rá is lehetett támaszkodni.⁵³⁷ Igen érdekes, hogy Apor Péter leírása szerint a 17. század végi erdélyi társadalomban a díszes csákány a baltával együtt a buzogány után állt, mint rangjelző tárgy.⁵³⁸

A 17. századi csákányok csőre – mint említettük – ismét rövidebbé és erőteljesebbé vált, ennek legfontosabb oka, hogy alkalmasabb legyen a sisakok és lemezvérték átütésére. Ebben az időben a magyar huszárok ellenfele legtöbbször nemcsak a török, hanem sok esetben az osztrák és a német lovas volt, akik sokszor még páncélt viseltek. A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának egyik 17. században készült hátvasát egy csákánnyal ütötték át, amely jól mutatja ennek a fegyvernek a hatékonyságát.⁵³⁹ Thököly Imre 1683–1685 között felvett ingóságai között szerepelt kettő ezüstös-aranyos csákány is.⁵⁴⁰ Thököly Imre egyetlen ismert olajképén a fejedelem a kezében egy csákányt tart.⁵⁴¹ A 17. század végére, a 18. század elejére vált jellegzetessé a csőr erős

---

⁵³⁵ Károlyi Á. 1877. 841-842.

⁵³⁶ Kalmár J. 1971. 35.; MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1879. Hossza: 21,5 cm; Ltsz: 54.1880. Hossza: 21 cm; Ltsz: 54.1881. Hossza: 19 cm; Ltsz: 54.1882. Hossza: 22 cm, lelőhelye: Sarkad; Zygulski Z. 2000. 19-23.

⁵³⁷ Kalmár J. 1971. 36. 51. kép; Dike C. 1982. 222-225.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3225. (Arm. Jank. 60.) Hossza: 109,5 cm, fej hossza: 32,5 cm.

⁵³⁸ Czuberka A. 1906. 111.

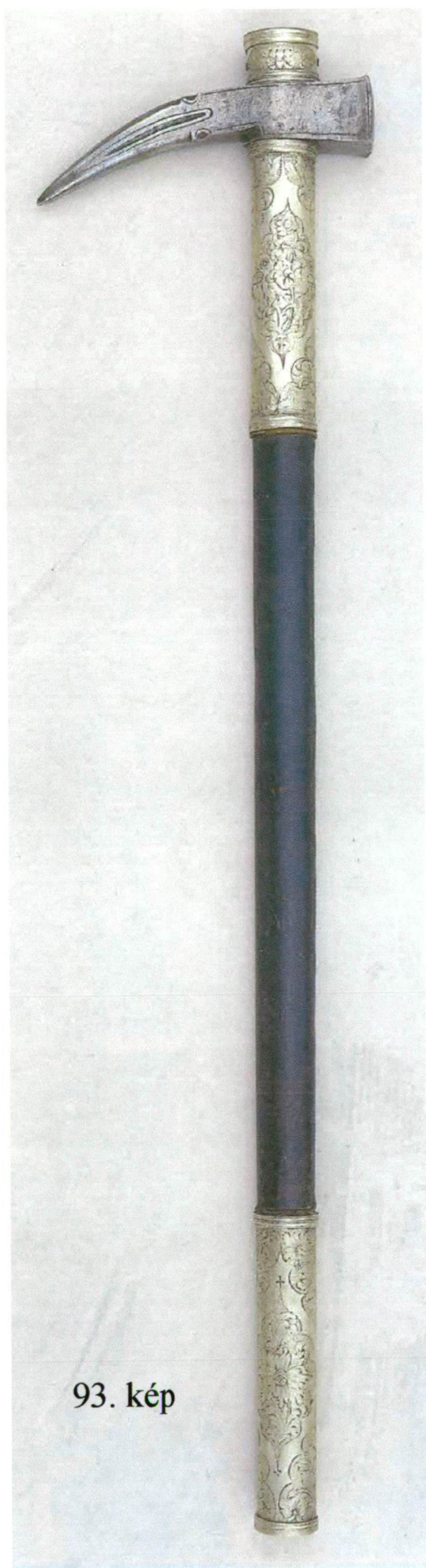
⁵³⁹ MNM Fegyvertár Ltsz: 57.7231. Magassága: 35,5 cm.

⁵⁴⁰ Thaly K. 1873. 138., 213.

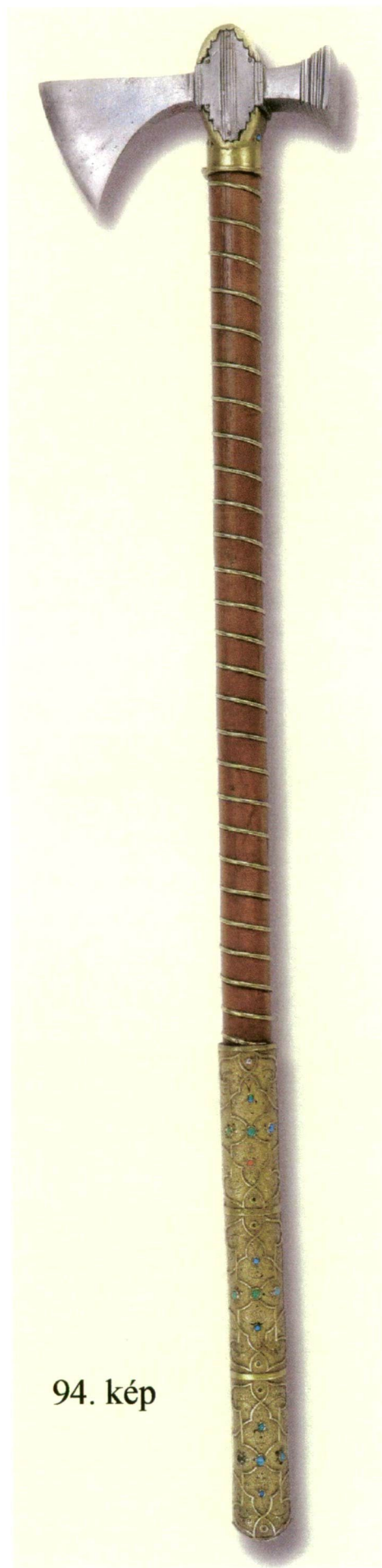
⁵⁴¹ 19. századi másolat, MNM Történelmi Képcsarnok Ltsz: 2211.

93. kép

94. kép

ívben történő aláhajlása, majd enyhe visszakunkorodása. Ebben a formában lett a csákány jellegzetes paraszti-polgári fegyverre a 18-19. század folyamán.⁵⁴²

A csákányokat legtöbbször az első nyeregkapára szíjazott bagariabőr, illetve selyemmajc hurokba helyezték, vagy ritkán az övön lévő rézkarikába dugták. A 17. század végén készült Bezerédi Imrének, a későbbi kuruc dandártábornoknak a csákánya (93. kép)⁵⁴³ A fegyver négyzet alakú kiszélesedő fokkal és csatornázott, aláhajló csőr alakú tuskével készült. A fából készült nyél közepét kecskebőr borítja, míg a fennmaradó részt ezüstből készült, vésett díszítésű köpük fedik, amelyeken egy-egy medaillon van, míg a széleken félmedaillonok láthatók. A medaillonokban – poncolt alapon – tulipánokat és nefelejceket láthatunk. A csákányfokos csőre felett lévő rövid köpű zárókupakján horgonyon álló zászlót láthatunk, míg a nyél másik végének kupakján EB monogram található. Ez a fegyvertípus a császári lovasság sisakjának bezúzására, valamint a hátvért átütésére igen alkalmas volt. 1707-ben Bezerédi Imre dandártábornok párbajt vívott Orssich Kristóf károlyvárosi horvát határőr ezredessel. Amikor Bezerédi szablyája eltörött – a hagyomány szerint – a nyeregkapájára akasztott csákányát vette elő, s ezzel győzte le ellenfelét.⁵⁴⁴

A Rákóczi-szabadságharc bukása után mind a buzogány, mind a csákány elveszítette katonai jelentőségét. Mindkét fegyver a lovagi fegyverzetből került át a huszárok kezébe, ahol jelentős átalakuláson estek át, majd váltak méltóságjelvényekké.

A különböző baltatípusok csak ritkán bukkantak fel a huszárok kezében. Ezeket a paraszti jellegű fegyvereket sok esetben szerszámként használták, de nem kizárt a harci alkalmazásuk sem. A huszárok kezében felbukkanó baltafélék mindenképpen a szerszámok kicsinyített és némiképp átalakított változatai voltak. A balta egyébként a hajdúk általánosan elterjedt fegyvere volt, akik az övükön lévő rézkarikába dugták kedvencüket.⁵⁴⁵ A lapos fokú, előreugró és ívelt élű balta vágásra rendkívül alkalmas volt. A 16. század második felének jellegzetes magyar baltáját láthatjuk a 94. képen.⁵⁴⁶ A Kunsthistorisches Museum-ban őrzött műtárgy háromszög alakú pengével készült, és

---

⁵⁴² Szendrei J. 1896. 808-809.; Kalmár J. 1971. 36-37.; MNM Fegyvertár Ltsz: 54.2122. Hossza: 63,2 cm, fej hossza: 14,6 cm, lelőhelye: Szarvas; Ltsz: 54.2123. Hossza: 69,7 cm, fej hossza: 18,5 cm; Ltsz: 68.8939. Hossza: 105,6 cm, fej hossza: 18 cm.

⁵⁴³ Szendrei J. 1896. 789-790. 6681. tételszám alatt; Czuberka A. 1906. 11-112.; Kalmár J. 1971. 37. 52. a. kép; Splendeur 1999. 39.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3445. Hossza: 74 cm, fej hossza: 17 cm; Hasonló csákány: Szendrei J. 1896. 351. 2694. szám alatt.

⁵⁴⁴ Thaly K. 1889. 155-156.

⁵⁴⁵ Boenheim W. 1890. 367., 379.; Czuberka A. 1906. 110-111.; Kalmár J. 1971. 27-31.

⁵⁴⁶ Kalmár J. 1971. 30. 34. d. kép; Schätze 2005. 35.

foka profilált, négyzet alakú, míg oldalnyúlványait kis ívecskékkel tagolt díszítésű ezüstkeret veszi körül. A fából készült nyél alsó részére arabeszkekkel ékesített és türkizekkel díszített aranyozott ezüstközpűt húztak, míg a fennmaradó részt ezüstsodronnyal tekerték át. 1593-ban Geszty Ferenc a végrendeletében az erdélyi fejedelemre egy lovat hagy díszes lószerszámmal együtt, valamint egy ezüstös buzogányt, vagy baltát. A „balta” szó egyébként török eredetű és maga a fegyver is igen kedvelt a törököknél.⁵⁴⁷ A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára mind a 16., mind a 17. századból őriz török baltákat, még hozzá díszfegyver kivitelben.⁵⁴⁸ A 17. század lengyel baltája hazánkban is népszerű lett, s egy ilyen példányt írtak le 1684-ben a leltározók Thököly Imre ingóságai között Munkácson.⁵⁴⁹

A buzogány mellett a rohamok vezetésére és vezénylésre a tábornokok is használták időnként ezt a fegyvert, amire legjobb példa „Bottyán baltája”. A Rákóczi-szabadságharc egyik legismertebb – az ellenfél által is magasztalt – hadvezére Bottyán János volt, aki aranyozott ezüst díszítésű baltával vezette az ütközeteit. 1708-ban Bercsényi Miklós Bottyánt a Dunántúlról a Vág-vidékére vezényelte át azért, hogy a laza fegyelmű tiszteket megrendszabályozza. Egyik levelében erről tudósítja a fejedelmet, megjegyezve, hogy Bottyán bárcsak: „*megbaltázna egy párt a magahitt brigadérosokban*”. A kuruc tábornok 1713-as hagyatéki leltára szerint híres ezüstös-aranyos baltája Károlyi Sándor tulajdonba került.⁵⁵⁰ Ez a paraszti eredetű, eredetileg munkára, majd önvédelemre kifejlesztett szerszám, illetve fegyver a magyar huszárok és hajdúk kezében félelmetes hírnévre tett szert.

A kései középkor folyamán tűnt fel a gyalogosok oldalán egy rövid nyelű, hegyes tuskéből álló fegyver, a hajítóbárd, amelyet az ellenfélre dobtak.⁵⁵¹ Igen érdekes, hogy a Weisskunig I. Miksa császár huszárfegyverei között megemlíti a hajítóbárdot és annak egyszerűsített változatát a hajítótuskét is.⁵⁵² I. Miksa gyalogtornái alkalmával használt ugyan hajítótuskét, de véleményem szerint az előbbi fegyver nem

---

⁵⁴⁷ Radvánszky B. 1879. 145.; 1629-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem fegyverei között bukkan fel: „*Mátyás király baltája*” Baranyai B. 1959-1960. 248.

⁵⁴⁸ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3760. Hossza: 18 cm; Ltsz: 54.2140. Aranyozott ezüst szereléssel, türkizekkel kirakva. Hossza: 72 cm, fej hossza: 17 cm; Schätze 2005. 150.

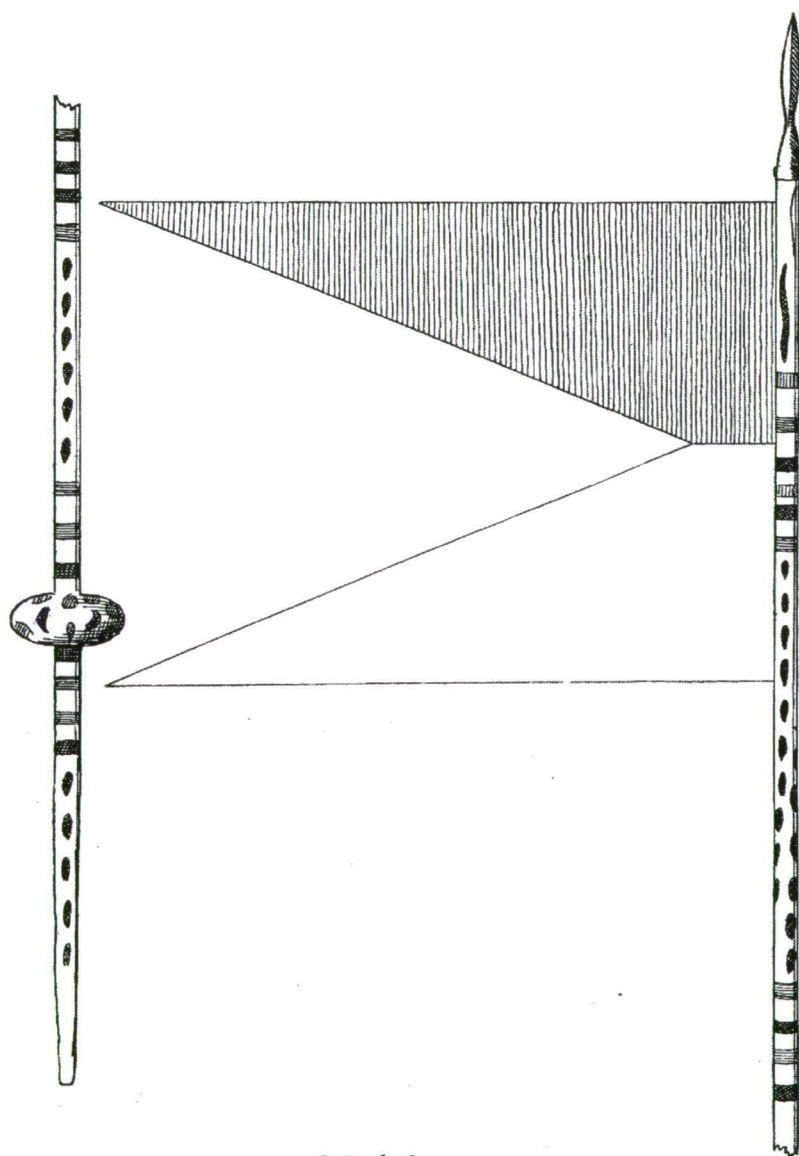
⁵⁴⁹ Thaly K. 1873. 145. „*Egy lengyel balta, az nyele merő ezüst, aranyos*” A MNM Fegyvertár őriz egy rézborítású baltát a 17. század végéről. Ltsz: 54.2142. Hossza: 73,8 cm, fej hossza: 15,2 cm, lelőhelye: Kisvárdá.

⁵⁵⁰ Thaly K. 1889. 155-156.

⁵⁵¹ Kalmár J. 1971. 31-32.

⁵⁵² Schultz A. 1888. 100.; Kalmár J. 1971. 32.; Zarnóczy A. 1990. 50.

volt a huszároknál rendszeresítve, az csak a császár egyéni fegyverei miatt került be oda.⁵⁵³ Más esetben sem a képi ábrázolásokon, sem az írott forrásokban nem találkozunk hajítóbárdal vagy hajítótüskével a huszároknál.

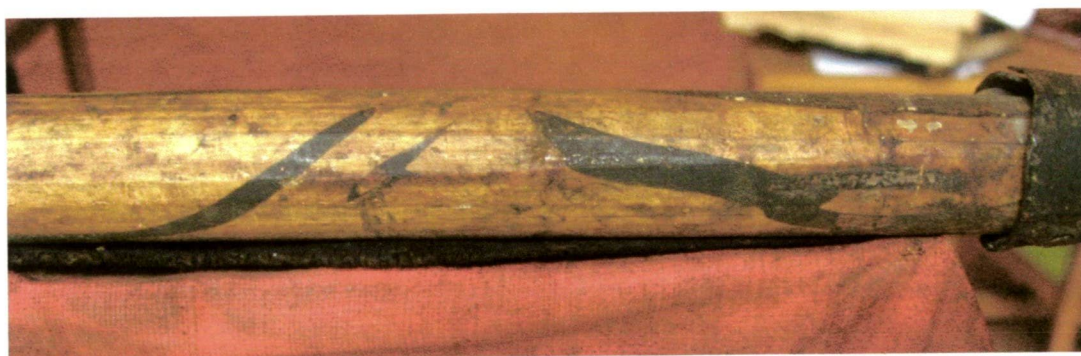
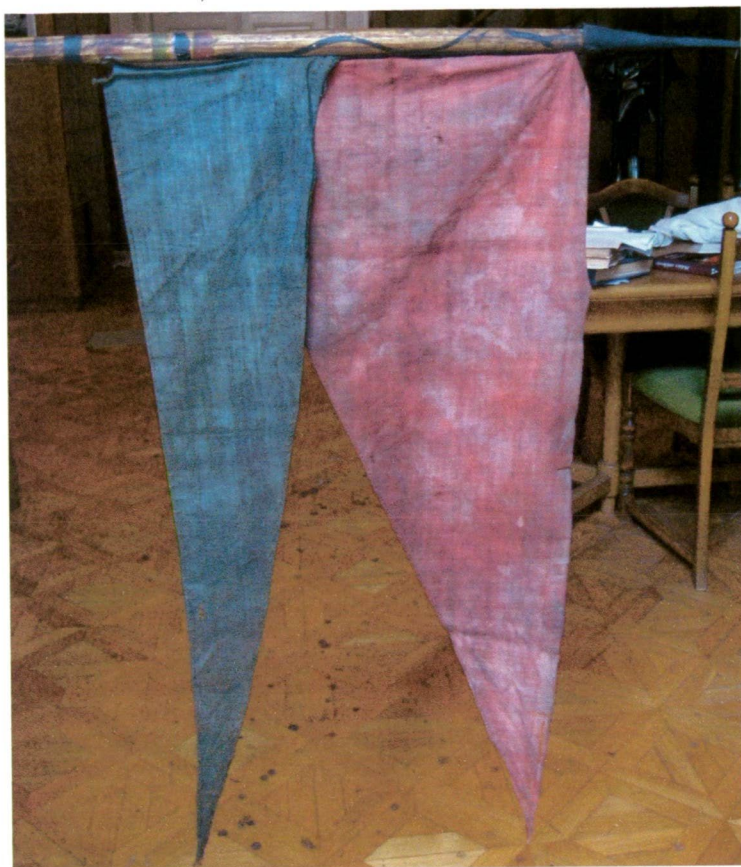

95. kép

⁵⁵³ Kalmár J. 1971. 33. 42. kép.

III. 6. Kopja

96. kép

A huszárság legjellegzetesebb szálfegyvere a kopja volt, maga a szó a szláv nyelvből származik és feltehetően a délszláv eredetű „rác” könnyűlovasság révén került át magyar használatba. A 15. század végére datálható egyik forrásban a következőképpen szerepel: „*unam lanceam wlgo copia*”.⁵⁵⁴ A Weisskunig fametszetein, illetve a gótikus szablyára vésett, majd fehér zománcsal hangsúlyozott huszár kezében a 16. század legelejének kopjait vehetjük szemügyre. (Lásd 11. és 23. kép!) A mintegy négy méter hosszú nyél a csúcsa felé fokozatosan keskenyedik és az elején megnyúlt köpűjű kopjacsúcs ül, amelynek a pengéje keskeny, romboidszerű és közepén egy keskeny gerincél húzódik. A 16. század végén készülhetett az a kopja, amelyet 1896-ban Nagyszeben városa állított ki az ezredéves országos kiállításon. (95. kép) A 3,45 méter hosszú fenyőfából faragott rúd fehérre van festve, amelyet azután barna, zöld és fekete gyűrűkkel és könnyecsepp formájú fekete foltokkal díszítettek. A rúd alsó részére nyomott gömb van húzva, amelyet szintén a fenti módon festettek. A rúd csúcsán 16 cm hosszú, gerincéllel rendelkező kopjacsúcs van, amelyet a kúpos köpű oldalán lévő két szeggel rögzítettek. A durva vászonból készült két háromszög alakú, piros és zöld színű lobogó közvetlenül a kopjacsúcs alatt kezdődően van a rúdhoz szegecselve.⁵⁵⁵ A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára büszkélkedhet hazánk egyetlen épségben fennmaradt 17. század első feléből származó kopjájával. (96. kép)⁵⁵⁶ A fenyőfából készült szálfegyver legnagyobb átmérője 3,5 cm, míg teljes hossza 405 cm. A nyél végétől 90 centiméterre található a nyomottgömb formájú fagolyó, amely a kéz megtartását szolgálta és nem a rúd anyagából van kifaragva, hanem arra van felhúzva. A kopjarúd teljes felülete gyűrűsen piros és zöld színnel, valamint apró lángnyelvekkel festett. A rúd végén 16,5 cm hosszú kecses, négyzet átmetszetű döfőpengével rendelkező kopjacsúcs ül, amelynél a köpű hossza 8,5 cm. A köpű előtt közvetlenül kezdődik a két háromszög alakú, összevarrt vászonszárnyból álló piros-zöld színű lobogó, amely a rúdra van szegecselve. A fegyver rendkívül könnyű, különösen felfelé tartva, de vízszintes helyzetben már nem olyan egyszerű bánni vele.

A 16. század közepétől kezdve a kopjacsúcsok pengéi jelentősen átalakultak, hiszen a korábbi romboidszerű lapok hosszú, fokozatosan keskenyedő négyzetes tuskévé váltak. Ezzel párhuzamosan a köpű megrövidült és erőteljesen megkúposodott.

⁵⁵⁴ Kovács L. 1971. 82.

⁵⁵⁵ Lásd 11. illetve 23. kép!; Szendrei J. 1896. 142-143.; Ellehaug M. 1948. 91. 147. ábra.

⁵⁵⁶ Ltsz: 55.3546. A műtárgy erdélyi eredetű.; Kalmár J. 1971. 43. 63. kép.; Zygulski Z. 2000. 105-108.

97. kép

98. kép

A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára számos ilyen típusú kopjacsúcsot őriz. (97. kép)⁵⁵⁷

A 16. század közepén használatos kopját Tinódi Sebestyén is megörökíti 1553-ban íródott, „Enyingi Terek János vitézsége” című versében.

*„Míg jó lovát úrfi megtörölgeté,
Addég Kardos Józsa fáját felveté,
A terekben ő kopját eltöré,
Vasát vállából az terek kivevé.*

*Juta meg egy huszár, öklelni akará,
Félön szöküllék, kopja héban jára,
Egyet terek szablyával hozzácsapa,
Az ló farán fél singit vágott vala.”⁵⁵⁸*

A kisméretű, a rúdra egy vagy két apró szöggel felerősített kopjacsúcs gyakran az ellenfél testében maradt, amit a fenti verssor is jól igazol. Más esetben a kopja is eltört, hiszen a könnyű fenyőfából készült rúd legnagyobb átmérője legfeljebb 4 cm volt! Felépítésénél és felszerelésénél fogva a kopja egyszer használatos fegyver volt, amelyet a huszárok a harc kezdetén alkalmaztak, méghozzá fergeteges rohamban. A 16. század végének kiváló hadvezére és katonai szakírója, Giorgio Basta tábornok így vélekedett a kopját használó huszárokról Szamosközy István szerint: *„Az magyar kopjás felől ilyen ítélete volt Bastának. Az kopjás hadat igen dicsérte, de azt mondta, hogy nem tud az magyar véle élni és hogyha módját tudnája, nagy dolgokon mehetne által. Elmegyen, úgymond, az magyar, három vagy négy seregben is rendeli kopjását. Neki válogatja az előljáróját, az arcul az ellenségre rontja kopját, azután mindjárt nagyobb kopjás had érkezik, az is azt cselekszi; harmadszor ezeknek inokban vagyon az dandár, az is hasonlóképen oda rontja kopját. Lehetetlen dolog, hogy meg ne veretessenek, csak erős ellenségek legyen. Olyan dolog ez, mint a zápor eső, ki az míg tart, sebesen es, de*

---

⁵⁵⁷ MNM Fegyvertár Ltsz: 56.5877. Hossza: 18,6 cm, lelőhelye: Csákerény. Párhuzamok: Ltsz: 56.5872. Hossza: 16,3 cm, lelőhelye: Regöly; Ltsz: 56.5874. Hossza: 13,1 cm, lelőhelye: Föveny; Ltsz: 56.5876. Hossza: 132,7 cm, lelőhelye: Csákerény; Ltsz: 56.5878. Hossza: 19,1 cm, lelőhelye: Ászár; Ltsz: 56.5880. Hossza: 16,5 cm, lelőhelye: Baja.

⁵⁵⁸ Tinódi S. 1984. 323.

hamar elmúlik. Kopját tized része sem töri el. Mert egyik az szorosságban az másiktul hozzá sem fér.

Az ki pedig okosan és hasznosan kívánja az kopjás haddal élni, annak csak ez volna az módja: Meg kellene az ilyen hadat szakgatni és sok csoportot kellene belőle csinálni, minden csoportban elég volna száz lovas. Ezekkel az ellenségre nem egyfelől az mint az magyarok szoktak, kellene menni, hanem egynéhány felől kellene reájok bocsájtani, körülvenni az ellenséget az mennyire lehetne és egyszersmind az egész hadnak egy roppanással közikbe öklelni mindenik csoportnak. Így lehetetlen, hogy az ellenség az ti kopjátokat megállhassa.”⁵⁵⁹

A fentiek szerint a huszárok esetében a kopjás roham elkülönített, széles, de mélységben nem tagolt csoportokban volt csak kivitelezhető. Támadásnál kizárólag az első sorok tudták megfelelően használni szálfejszereket, míg a mögöttük lévők már nem és közelharc során ezeknek el kellett dobniuk kopójukat, hiszen ez a speciális fegyver csak roham esetén volt hatásos.

A törékeny, egyszer használatos kopja pótlásában kiemelkedő szerepe volt a királyi hadszertáraknak. A felső-magyarországi főkapitányság székhelyén, Kassán az 1560-as évekre szervezte meg az udvari Haditanács azt a hadszertárat, amely rendszernek az alapjait I. Miksa császár rakta le a 16. század elején. Kassa a 16. század második felétől ellátta a környező végvárakat fegyverrel és hadianyaggal, valamint gondoskodott a megrongált fegyverek javításáról is.⁵⁶⁰ A kopját, mint fogyóeszközt egyrészt tömegesen raktározták a végvárakban, másrészt hadjáratok esetén szekérszára szállították a hadsereg után.

Kassán a 16. század elején feltűnő pajzsgyártók készítették a kopját a huszárok számára. Schwendi Lázár felső-magyarországi főkapitány (1565–1568) 1565-ben Szatmár, míg 1566-ban Ungvár vára számára rendelt a kassai mesterektől kopját és pajzsokat. A kopja és a huszár tárcsapajzs anyaga egyaránt a fenyőfa volt, valószínűleg ez is oka lehetett annak, hogy a kopját a pajzsgyártó céh készítette el.⁵⁶¹ 1575-ben Kassa városa 100 kopját küldött Tokajba, 1589-ben ugyanebbe a végvárba Bornemissza Imre kapitány ugyancsak 100 kopját rendelt a várostól 28 forint 88 dénárért. 1613-ban Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány 168 kopját vásárolt a kassai

⁵⁵⁹ Válogatás 1986. 170-171.

⁵⁶⁰ Domokos Gy. 1997. 667-672.; Pálffy G. 2002. 67-73.

⁵⁶¹ Kemény L. 1904. 275.; Sugár I. 1975. 108-109.

Pajzsgyártó Jánostól 55 forint 40 dénárért, míg Lakatgyártó Oláh Tamástól 44 kopját 7 forint 92 dénárért.⁵⁶²

A kopjákat nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is szép számmal készítették. 1551. október 8-án a bécsi császári udvar számadáskönyve az itáliai Milánóban készült kopjákról emlékezett meg: „*A di den 8. dito hab ich maister Franciscen und maister Babtista, so die Hungerischen gopi gemacht haben, bezallt nemblich 100 mitsamht dem mallen, eisen und aller notturf, von jedem 1 ½ cronen, thuet 150 cronen; mer von der andern 18 gopi one eisen, von jeder 1 cronen.*”⁵⁶³

A kopja használata és népszerűsége a 17. században is töretlen, hiszen Bethlen Gábor 1620-ban a Portához írt levelében megemlíti, hogy áprilisra 8000 kopjása és hatezer gyalogos katonája lesz. A 17. század elején a kopjás kifejezés a magyar lovaskatona szinonimája volt. 1621 augusztusában Batthyány Ferenc megegyezett a berzencei törökökkel, hogy tőlük 300 kopját vásárol 60 denáros darabárért, azaz 180 forintért. A magyar főúr erre azért kényszerült, mert Batthyány Boldizsárné Muraszombaton készíttetett 200 kopjáját Zrínyi György lefoglalta és elvitte. A szóban forgó 300 kopját a törökök Pozsegáról hozatták és elszállításukhoz szekereket kértek a magyaroktól.⁵⁶⁴

A 17. század első felének várinventáriumaiiban szép számmal találkozunk a különböző típusú kopjákkal. A rendkívül jól felszerelt Sárospataki várban 1642-ben 42 „aranyos” kopját és 862 „rimaszombati” kopját őriztek. Az előbbieket feltehetően a díszes felvonulások alkalmával voltak használatosak, míg az utóbbiak eredete homályos, nevük talán a készítési helyükre utal. Ugyanebben a várban még raktároztak 518 kopjavasat, azaz kopjacsúcsot, amelyek közül 326 ónozott volt az időjárás viszontagságai ellen.⁵⁶⁵ Kassa város fegyvertárának 1650-es összeírásában is találkozunk számos kopjával, köztük 1100 kopjavassal.⁵⁶⁶ Mór István 1648-ban kelt végrendeletében számos kopját hagy a szendrői végvár katonáira. „*Valami kopiam vagyom, azokat lobogóstól hagyom az itt való praesidiarius katonáknak.*”⁵⁶⁷

⁵⁶² Kemény L. 1901. 79.; Kemény L. 1904. 275.

⁵⁶³ Voltelini H. 1890. LIX.

⁵⁶⁴ Válogatás 1986. 231-232.; MOL P 1314 Batthyány család levéltára Missiles. No. 51282-51283. Az információt Szvitek Róbertnek köszönöm.

⁵⁶⁵ Thallóczy L. 1879. 165., 170.; 1666-ban I. Lipót császár mátkáját Bécsbe olyan magyar huszárok kísérték, akik igen díszes lobogós kopjákkal voltak felszerelve. Némelyik szálfégyver rúdja, sőt még a lobogója is meg volt aranyozva. Czuberka A. 1906. 113.

⁵⁶⁶ Kárfy Ö. 1902. 458.

⁵⁶⁷ Radvánszky B. 1879. 313.

A 17. század közepe táján a kopják harci alkalmazásában erőteljes visszafejlődést figyelhetünk meg. A költő és hadvezér Zrínyi Miklós szerint: „*kopja az lovas kezében semmirekellő.*”⁵⁶⁸ A 17. század második felében a hosszú pengéjű hegyestőr a kopja szerepét vette át, nem is beszélve a lőfegyverek számának megnövekedéséről. A Rákóczi-szabadságharc alatt a kopja ismét feltűnt a lovasság kezében, hiszen 1703-ban Rozsnyón készítettek a kurucok számára kopjavasat. A kopja használta a Rákóczi-szabadságharc folyamán végig kitartott. 1710-ben Bercsényi Miklós azt írta a fejedelemnek, hogy már ezernél több kopját csináltatott.⁵⁶⁹

A huszár a jobb kengyelvasra csatolt, kisméretű, vasból, esetleg rézből készült kopjatartóba helyezte a kopjarúd végét, vagy a nyeregkapára és a sügyelőre csatolt kopjatartó tokba. (98. kép)⁵⁷⁰ Ilyenkor természetesen jobb kézzel állandóan tartani kellett a szálfeget, s így nem csoda, hogy a huszárhozalkalmával először a kopját kellett felhasználni.

A Rákóczi-szabadságharc után a kopja teljesen kiment a használatból és a huszárok a későbbi évszázadokban sem alkalmazták. Ez a fegyver a nehézlovassági lándzsa könnyített változata volt, amely a jól, kis csoportokban végrehajtott huszárhozalkalmával volt igazán hatásos és halálos fegyver. Ennek az egyszer használatos szálfegetnek a kialakítása olyan volt, hogy az ellenfélbe, vagy annak pajzsába fúródva a puhafából készült nyél eltört és a kopjacsúcs az emberi testben, vagy a védőfegyverben maradt.

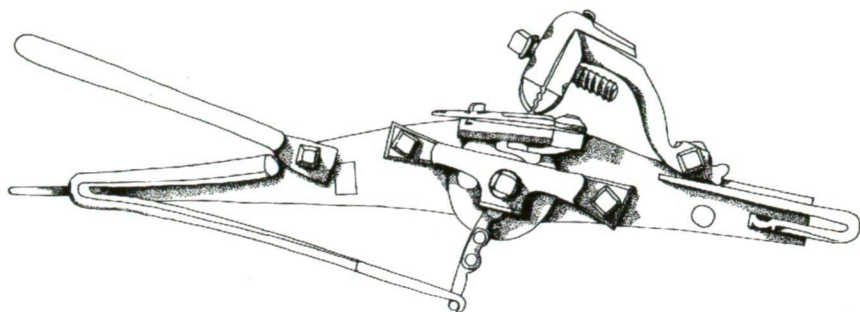
⁵⁶⁸ Czuberka A. 1906. 112.

⁵⁶⁹ Czuberka A. 1906. 113.

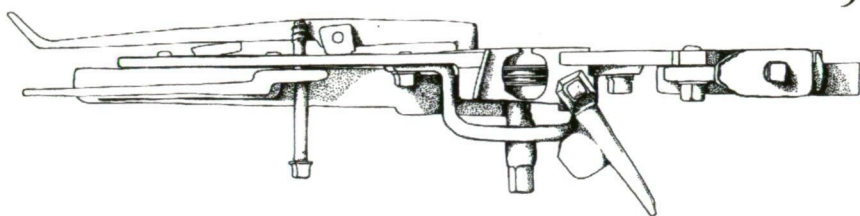
⁵⁷⁰ Kalmár J. 1971. 91. 165. kép; Zygulski Z. 2000. 9., 13-14.; A 96. képen látható kopja rúdjának a végéről a festék teljesen le van kopva, amely azt valószínűsíti, hogy egykor fémből készült kopjatartóban volt elhelyezve.

III. 7. Pisztoly és karabély

99. kép

100. kép

A 15. század közepe táján megjelenő kanócos lakat volt a kézi lőfegyverek első elsütőszerkezete, amely a pontosabb célzást és a fegyver megbízhatóbb kezelését tette lehetővé. A kanócos lakat nagy hátránya, hogy a kakas pofái között a kanócot állandóan izzó állapotban kellett tartani, mert csak így volt tűzkész a fegyver. Időnként a kanócot ki kellett venni az elsütőszerkezetből és a levegőben meg kellett pörgetni, mert csak így volt biztosítva a folyamatos izzás. Az esős idő és a sötétedés igen csak csökkentette ennek az elsütőszerkezetnek a biztos, illetve a meglepetésszerű alkalmazását. A fegyver töltése közben a lövésznek ügyelnie kellett arra, hogy a kézben tartott kanóc fel ne robbantsa a lőport. Egy óra alatt mintegy félméternyi kanóc is elégett, s ezért ez a lakatszerkezet nem igazán volt gazdaságosnak mondható.⁵⁷¹ A 15. század végén jelent meg az előzőnél bonyolultabb elsütőszerkezet, a keréklakat. Számos adat igazolja, hogy a keréklakatos elsütőszerkezet a 16. század elején Dél-Németországban, Észak-Itáliában és ezzel párhuzamosan Magyarországon is ismert volt. (99. kép)⁵⁷² Az új típusú elsütőszerkezet legfontosabb része egy kis tengelyre felékelt, finoman barázdált acélkerék. Az általában három szemből álló lánc egyik vége a laprugóhoz, míg a másik a kerék négyzet átmetszetű tengelyéhez volt rögzítve. A kereket a tengelynél lehet puskakulccsal felhúzni, azaz elforgatni, amikor is az előbb említett lánc feltekeredett a tengelyre és ezzel párhuzamosan megfeszítette a rugót. Az elsütőbillentyű hátrahúzásakor kiakadt az a kis vaspöcök, ami a kereket rögzítette s így a laprugó a láncnál fogva megforgatta a kereket. Mivel a kakas, pofái között a pirittel a kerékre volt hajtva, így szikra keletkezett, ami meggyújtotta a serpenyőben lévő lőport, és ez begyújtotta a csőben lévő töltetet, eldördült a lövés.⁵⁷³ Igen érdekes, hogy a korai keréklakatos elsütőszerkezetet már Estei Hippolit egri érsek számadáskönyve is említi 1503-ból.⁵⁷⁴ 1873-ban a Csepel-sziget északi része előtt a Vulkán nevű kotrógép számos fegyvert hozott fel a felszínre. A Buda 1541-es ostroma során a császári hadsereghez tartozó félnaszád szinte teljes katonai felszerelése a napvilágra került. A leletanyagban számos olyan könnyű kézpuska volt, amelyek a 16. század elején kezdtek elterjedni a gyalogságnál. A lőfegyverek csöve átlagosan kb. 70 centiméter hosszú volt, míg űrmértékük 1 cm és a cső falvastagsága megdöbbentően nagy volt, mert elérte a 6,5

⁵⁷¹ Kalmár J. 1971. 194-195.; Kelenik J. 1991. a. 88-89.

⁵⁷² Kovács S. T. 1994. 271. 12. ábra.

⁵⁷³ Kalmár J. 1971. 198.; Kelenik J. 1991. a. 90.; Kovács S. T. 1994. 272.

⁵⁷⁴ Estei 1992. 192. „1503. 23. julii: Item fecit facere rotas decem pro pissidibus castris, dedit fl. duos.”

millimétert.⁵⁷⁵ A fenti puskacsövek a legkorszerűbb keréklakatos elsütőszerkezettel voltak felszerelve. Hasonló, korai keréklakatos elsütőszerkezethez tartozó kisméretű acélkerekek a füleki vár feltárásakor is előkerültek.⁵⁷⁶ Az előbbi adatok is jól igazolják, hogy az új típusú elsütőszerkezettel felszerelt kézi lőfegyverek már a 16. század első felében jelen voltak Magyarországon.

A keréklakatos elsütőszerkezet tette lehetővé a lovasság tűzfegyverekkel történő felszerelését, hiszen ez a szerkezet a kanóccsal szemben szinte korlátlan ideig tűzkész állapotban tartható és a nedvességre sem volt olyan érzékeny. A 16. század közepén a keréklakatos pisztoly a császári lovasságnál igen gyorsan elterjedt. Ezek a „pufferek” általában Nürnbergben, vagy Augsburgban készültek, űrméretük 1,4 cm volt, míg súlyuk 1,6-2 kg között váltakozott.⁵⁷⁷ Magyarországon a pisztolyok használatáról az első írott adattal Székesfehérvár 1548-ban történt elfoglalásakor találkozunk, amikor is a törökök a német lovasoktól csak a keréklakatos pisztolyaikat vették el.⁵⁷⁸ Az 1570-es, vagy 1580-as években készülhetett a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának duplacsövű, két keréklakatos elsütőszerkezettel felszerelt, valamint csonttal és gyöngyházzal berakott „Puffer” pisztolya. (100. kép)⁵⁷⁹ A pisztoly rövid csövű fegyver volt, ezért lőtávolsága és találati pontossága messze elmaradt a nagy űrméretű, támasztóvilla használatát igénylő muskéta mellett. A 16. század végére fejlődtek ki a karabélyok, amelyek hossza 1-1,2 méter volt. Űrméretük és lőtávolságuk, valamint találati pontosságuk meghaladta a pisztolyokét, de mégis a lovas – méreténél fogva – kitűnően tudta használni. A huszárok mindvégig pisztolyt, vagy karabélyt viseltek, más típusú lőfegyver nem bukkant fel fegyvereik között.⁵⁸⁰ A 16. század közepétől a lőfegyverek száma döntő mértékben megnövekedett, ami a tizenöt éves háború alatt érte el a csúcspontját. A lőfegyverek a 16. század második felében néha már huszártisztek kezében is felbukkantak. 1578-ban a horvát végeken a huszártisztek részre kiadott előírás a konvencionális fegyverek mellett, mint a kopja, szablya és hegyestőr, a puskát is megkövetelte, mint a felszerelés részét.⁵⁸¹ A császári hadvezetés 1577-től igen tudatosan törekedett a lovas puskások számának növelésére és ebbe, mint láttuk

⁵⁷⁵ Kalmár J. 1971. 198.; Kovács S. T. 1994. 251-252., 265-267.; Kruczek J. 2001. 17.

⁵⁷⁶ Kalmár J. 1971. 198.

⁵⁷⁷ Kelenik J. 1991. a. 90., 119.

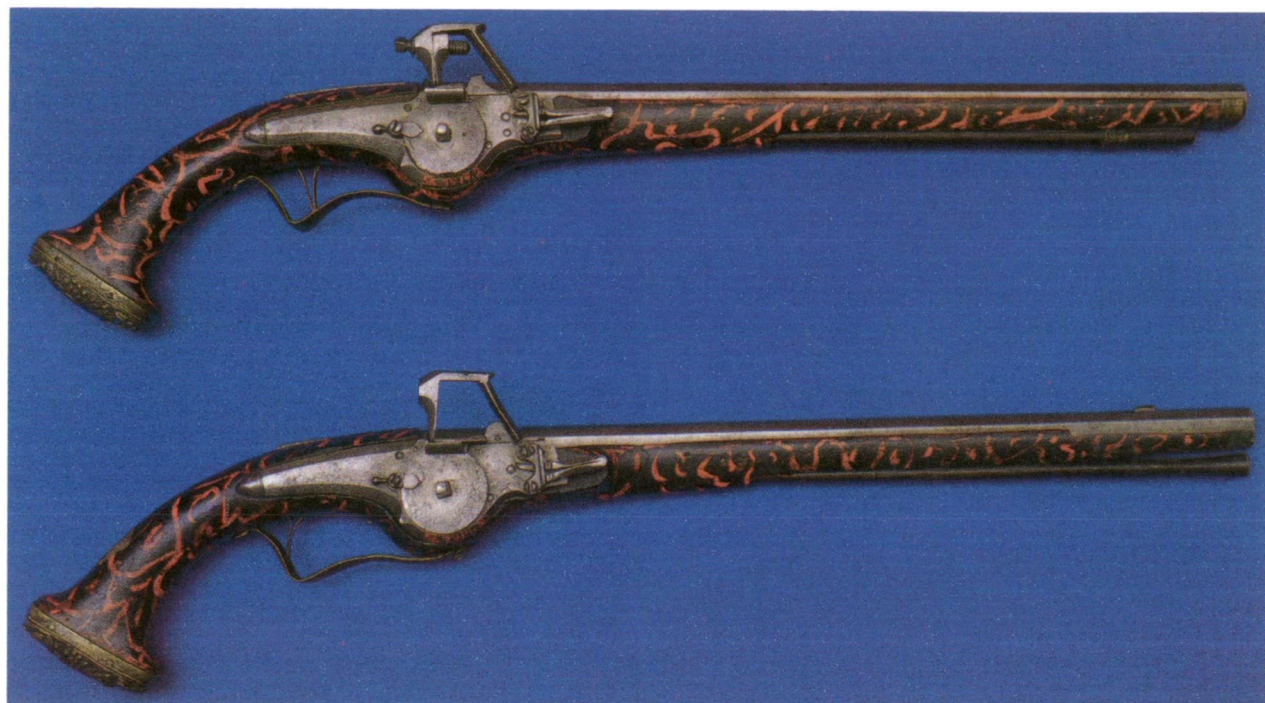
⁵⁷⁸ Kalmár J. 1971. 219-220.

⁵⁷⁹ Kalmár J. 1971. 221. 169. kép; Splendeur 1999. 60.; MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3244. Hossza: 54 cm, űrmérete: 1,4 cm.

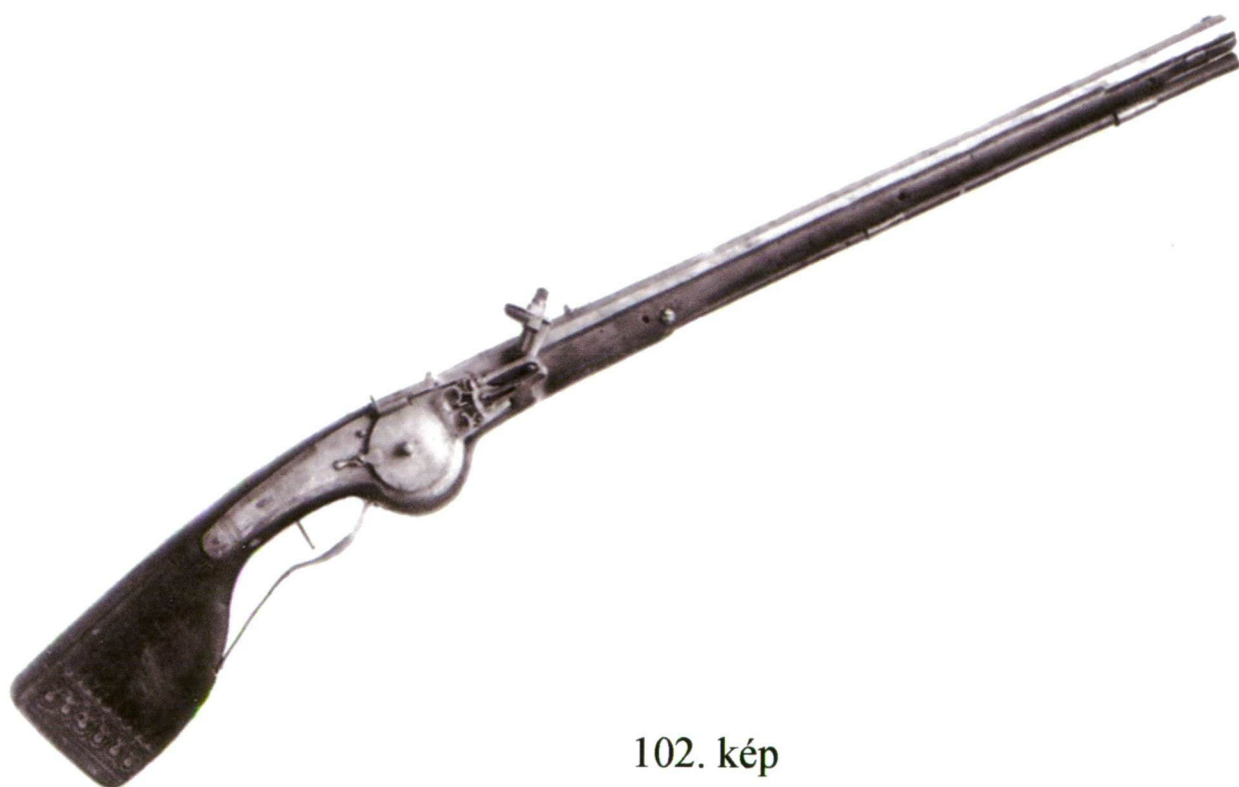
⁵⁸⁰ Kalmár J. 1971. 221-223.; Kelenik J. 1991. a. 118-120.

⁵⁸¹ B. Szabó J. 1995. 36.

101. kép

102. kép

megpróbálták a huszárokat is bevonni. Amennyiben a huszár kopja helyett lőfegyvert használt, akkor felszerelése teljes mértékben megfelelt a 16. század közepén feltűnő német lovasság fegyverzeti előírásainak.⁵⁸² Wilhelm Dillich 1600-ban megjelent Magyar Krónikája a következőképpen írja le a huszárok fegyverzetét: „*A huszárok nyitott sisakot és derékig érő páncélt viselnek. Bal oldalukon szablyát, míg a jobb combjuk alatt hegyestőrt hordanak. Kezükből kopja van, míg hátul a nyergük mögött egy tokban pisztolyt tartanak.*”⁵⁸³ 1603-ban a császári hadvezetés számára 1000 huszárt kellett kiállítani, akik kopja helyett két kézi lőfegyverrel is fel voltak szerelve. A tizenöt éves háború idején a lőfegyverek a kedvező harci tapasztalatok hatására a huszárság soraiban is megjelentek.⁵⁸⁴ A 17. század elejéig a karabélyokat még nem vállszíjon hordták, hanem a nyeregkapára akasztották, vagy a pisztolyokhoz igen hasonló bőrtokban tartották.⁵⁸⁵ A 17. század első évtizedeitől kezdték a karabélyokat széles vállszíjon, azaz pantalléron hordani. 1633-ban Wallhausen tollából jelent meg a korszerű lovasságot bemutató katonai szakkönyv, amelyben a pantalléron hordott karabély is feltűnt.⁵⁸⁶ Ez az újítás nagyban megkönnyítette ennek a speciális lovassági fegyvernek a használatát. A bal vállon átvett pantallér eleinte keskeny, a későbbiek folyamán akár tenyérynyi széles, csattal összefogott bőrszík volt. A csatnak azért volt lényeges szerepe, mert ezzel a pantallér hosszát lehetett szabályozni, hiszen a vállszík végén lévő pantallérvasnak – mai elnevezéssel karabinernek – a jobb csípő magasságába kellett esnie. Az előbb említett horoghoz kapcsolódott az a derékszögben kissé meghajlított vaspálca, amely a karabély külső oldalára volt erősítve. Ez a rendszer a fegyver kiváló alkalmazását, könnyű tölthetőségét segítette elő.⁵⁸⁷

A 101. képen a 17. század első felének jellegzetes lovassági pisztolypárja látható.⁵⁸⁸ A keréklakatos elsütőszerkezettel rendelkező fegyver sima furatú, nyolcszögletes csővel készült. A torkolat alatt kezdődő, diófából faragott, majd feketére pácolt ágyazatát piros, szabálytalan vonalak ékesítik. Az ellaposodó markolatának a gombját haditróféával ékesített rézlemez zárja le. A fegyver vésett díszítésű rézből készült sátorvasát tulipánok és stilizált akantuszlevelek borítják, míg az ágyazat alatt

⁵⁸² Kelenik J. 1991. b. 37.

⁵⁸³ Dillich W. 1600. 26.; Kalmár J. 1971. 91. 165. kép.

⁵⁸⁴ Kelenik J. 1991. b. 39.

⁵⁸⁵ Kelenik J. 1991. a. 119.

⁵⁸⁶ Wallhausen J. J. 1633. 2-3. oldal közötti ábrák.

⁵⁸⁷ Czuberka A. 1906. 91.; Ságvári Gy. 2002. 203.

⁵⁸⁸ MNM Fegyvertár Ltsz: 56.3914.1-2. Hossza: 62,5 cm, ürmérete: 1,4 cm; Lugosi J. – Temesváry F. 1989. 31.

fából készült töltővessző helyezkedik el. A fenti, hosszú csövű pisztolypárt, amelyet akár egy huszártiszt is viselhetett mindig a nyereg első kápájára, illetve a szügyelőre erősített egy-egy pisztolytokban hordták.⁵⁸⁹ A 17. század közepének egy jellegzetes lovassági karabélyát a 102. képen vehetjük szemügyre.⁵⁹⁰ A keréklakatos elsütőszerkezettel szerelt lőfegyver sima furatú, nyolcszögletes csővel rendelkezik. A barnára pácolt, hársfából készült ágyazata egyszerű vas veretekkel szerelt, míg tusája ellaposodó és faragással díszített. Közvetlenül a cső alatt, az ágyazatban kialakított nyílásban egy fa töltővessző helyezkedik el. A lakatszerkezet túlsó oldalán található a derékszögben meghajlított vaspálca, amelyhez egykor a pantallérvas csatlakozott.

1616-ban, a későbbi erdélyi fejedelem Bethlen István két új és egy régi karabélyról, valamint egy pár pisztolyról végrendelkezett. 1648-ban Móré István egy pár karabélyt hagyott közeli rokonára.⁵⁹¹

Az 1620-as, 1630-as években jelent meg a legmegbízhatóbbnak tartott franciakovás elsütőszerkezet, amelyet hosszú pályafutása is jól bizonyít, hiszen a 19. század közepéig használták.⁵⁹²

A gyalogsági lőfegyvereken a 17. században leginkább a kanócos, míg a lovassági fegyvereknél a keréklakatos elsütőszerkezet volt a leggyakoribb. A 17. század második felében elsősorban a huszártiszteknél, valamint a főúri fegyvertárakban jelentek meg a franciakovás elsütőszerkezettel szerelt pisztolyok és karabélyok. 1684-ben Munkácson, Thököly Imre díszes lószerszámai között négy pár kerek és hat pár vágós pisztolyt, valamint a hozzájuk való pisztolytokokat is összeírtak.⁵⁹³ Ebben az időben a kerek, a keréklakatos, míg a vágós a franciakovás elsütőszerkezettel szerelt lőfegyvert jelentette. A főúri pisztolyok és karabélyok ágyazatát csonttal, gyöngyházzal, sőt ezüsttel és arannyal is gyakran ékesítették. Természetesen a katonai lőfegyverek sokkal egyszerűbbek és olcsóbbak voltak, hiszen a Szepes vármegyei lakatosok 1706-os árszabása szerint egy karabélyágyazat 90 dénárba, míg egy pár pisztoly 1 forint 20 krajcárba került.⁵⁹⁴

---

⁵⁸⁹ Wallhausen J. J. 1633. 16-17. oldal közötti ábrák.

⁵⁹⁰ MNM Fegyvertár Ltsz: 56.5320. Hossza: 93 cm, űrmérete: 1,5 cm. Hasonló karabély: Ltsz: 56.5322. Hossza: 94,6cm, űrmérete: 1,6 cm, származási helye: Érsekújvár.

⁵⁹¹ Radvánszky B. 1879. 290., 293., 313.

⁵⁹² Csillag F. 1965. 25-26.; Balázs J. – Pongó J. 1977. 21-23.

⁵⁹³ Thaly K. 1873. 206.

⁵⁹⁴ Czuberka A. 1906. 94.

103. kép

A magyar főurak között igen nagy népszerűségnek örvendtek az itáliai Bresciában készült, franciakovás elsütőszerkezettel szerelt löfegyverek. A Zrínyiek, Nádasdyak és a Rákócziak fegyvertáraiban is megtalálhatók voltak a fent említett darabok.⁵⁹⁵ A 103. kép egy 17. század második felében Bresciában készült franciakovás pisztolypárt tár elénk.⁵⁹⁶ A sima furatú, hengeres és bordázott gyűrűkkel tagolt csövön a LAZARINO COMINAZZO mesternév olvasható. A vésett sárkánnyal díszített lakatlemezen a PONSINO BORGOGNE BRESCIA mester- és helynév látható. A pisztoly vasból készült vereteit igen gazdag vésés ékesíti, amely leveleket, valamint állatokat és meztelen embert ábrázol. Külön érdekes, hogy a töltővessző végét virágszirmot tartó majom alakja zárja le. A fegyver lakatszerkezetét és vereteit Borgogne mester készítette, míg a pisztolypár csöveit az 1650-1696 között működő, rendkívül híres Lazarino Cominazzo. A Rákóczi-család 1683-ban Regécen felvett leltárában egy pár pisztoly csövén szintén a LAZARINO név olvasható.⁵⁹⁷

A 17. században a lovasság löfegyvereit legtöbbször a nyeregkamrában, a lószerszámok között tárolták. Kecser Sándor 1697-ben készült végrendelete szerint: *„Lóra való két ezüst szerszám, ketteje veresen festett, egyik kéken, három fölépített nyergekkel, pisztolyaival és réz kengyel vasaival, a lovász nyergeken kerek pisztolyok, a többin csak pajzán nyergek.”*⁵⁹⁸

A 17. század végén a lovassági karabélyoknál megjelent az ún. trombon, vagy tromblon változat, amelynél a cső vége tölcseírszerűen megszélesedett. A későbbi történetírónak, Cserei Mihálynak az 1690-es zernyesti csatában olyan tölcseírs karabélyja volt, amelybe akár három golyó és egy marék sörét is belement.⁵⁹⁹ A 16. században és a 17. század első felében minden löfegyverhez egy löportartót és egy ún. felporzót kellett használni. Az előbbiben a csőbe kerülő löport tartották, míg az utóbbi a tüzfegyver serpenyőjébe kerülő finom löport tartalmazta. A 17. század második felétől jelentek meg a töltéstartók. A bőrből készült, enyhén ívelt fabetéttel ellátott töltéstartóba általában 12-14 furatot fűrtak, amelybe a papírosba burkolt, a pontosan kimért löport és golyót tartalmazó töltést tették. Ennek a szíjára még mindig fel kellett erősíteni a felporzót, de így a fegyver töltése gyorsabbá és megbízhatóbbá vált. A töltés német neve a „Ladung”

⁵⁹⁵ Czuberka A. 1906. 95-96.

⁵⁹⁶ MNM Fegyvertár Ltsz: 58.7686.1-2. Hossza: 48,5 cm, űrmérete: 1,2 cm; Lugosi J. – Temesváry F. 1989. 28.; Carpegna N. 1997. 211.

⁵⁹⁷ Czuberka A. 1906. 96.

⁵⁹⁸ Radvánszky B. 1879. 360.

⁵⁹⁹ Czuberka A. 1906. 89.; Kemény L. 1910. 256.

és ebből származik a lóding szavunk, amely nemcsak a töltést, hanem a töltéstartót is jelölte.⁶⁰⁰

Számos esetben nagy mennyiségben hozattak be a magyar, vagy erdélyi rendek löfegyvereket külföldről. Ez utóbbiak 1640-ben nem kevesebb, mint 3000 muskétát vásároltak Danzigból a hozzájuk való eszközökkel, 6 forint 76 dénáros darabáron.⁶⁰¹ 1704 tavaszán II. Rákóczi Ferenc a következőképpen számolt be a kuruc hadsereg katonáiról: „*A legjobban felszerelt lovasnak két láb hosszúságú karabélyja volt, nyílása olyan széles, mint egy ágyúcsőé, kardja elég rossz acélból, zablája szétrágott, nyerge rosszul felszerelt, de egy ezrednek legalább a fele nem volt ilyen jól ellátva.*”⁶⁰² A hadsereg felszerelésének megjavítása miatt 1704. április 26-án utasította Rákóczi Lónyai Ferenc főcommissariust, hogy Mecenzéfre elmenjen és két ezer pár pisztolyt és – nem tölcseres – karabélyt csináltasson.⁶⁰³ A 17. században a löfegyvereket Mecenzéken, Rozsnyón, Csetneken, Korompán, Késmárkon, Besztercén, Selmec- és Gölnicbányán, valamint Kassán, Miskolcon és Debrecenben készítették.⁶⁰⁴ A reformintézkedések hatására a kuruc hadseregben – ha nem túl nagy számban is – megjelentek az olyan karabélyos lovasok, akik még párpisztollyal is rendelkeztek. Eperjesen a 18. század elején egy kerek pisztolyért 5 forintot, míg a korszerűbb „vágósért” 5 forint 40 dénárt kértek.⁶⁰⁵ Berthóti Ferenc kassai vicegenerális 1710-ben keltezett hagyatéki leltárában két pár keréklakatos és megdöbbszentően nagyszámú, azaz huszonkét pár franciakovács elsütőszerkezetű pisztolyt írtak össze a leltározók.⁶⁰⁶

A 16. század végétől a huszárok is elkezdtek löfegyvereket – először pisztolyokat, majd később karabélyt – használni. A 17. század első feléig a keréklakatos elsütőszerkezettel ellátott löfegyver volt használatban. A 17. század második felében már feltűntek a korszerű, franciakovács tűzfegyverek. A 18. század elején – mint láttuk – nagyjából fele-fele arányban volt képviselve a két típusú elsütőszerkezet a lovasság tűzfegyvereinél. Ennek ellenére a huszárság legjellemzőbb harci tulajdonsága, a fergeteges roham mindvégig megmaradt, amikor is a kopja, majd ennek elhagyása után a szablya használata volt a kizárólagos. Ezt kitűnően bizonyítja Nagy Frigyes porosz

⁶⁰⁰ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.1687. Hossza: 26,6 cm, szélessége: 9,6 cm; Czuberka A. 1906. 99-100.; Kalmár J. 1971. 235-236.

⁶⁰¹ Erdélyi 1884. 263-264.

⁶⁰² Rákóczi F. 1979. 264.

⁶⁰³ Thaly K. 1896. 150.; Heckenast G. 1959. 63.

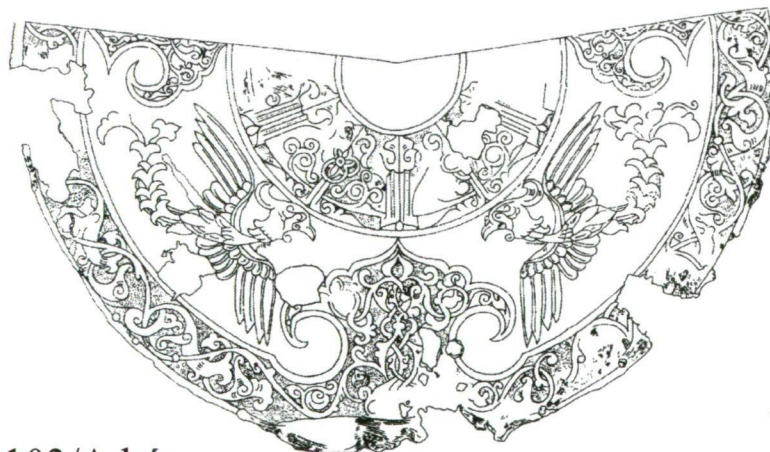
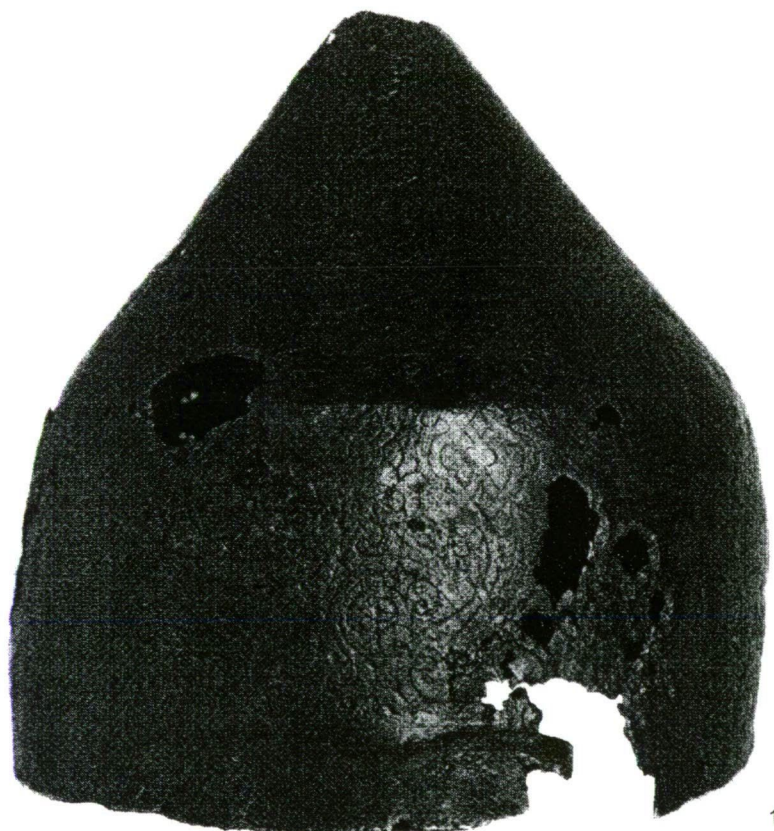
⁶⁰⁴ Czuberka A. 1906. 94-95.; Heckenast G. 1959. 64-68.; Kalmár J. 1971. 225-227.

⁶⁰⁵ Ságvári Gy. 2002. 203.

⁶⁰⁶ Thaly K. 1896. 150.

király (1740–1786) utasítása, aki a tűzfegyver használatát egyenesen megtiltotta huszárjainak, mert egyetlen cél az alakzatban végrehajtott fergeteges roham volt: „*mit dem Säbel in der Faust.*”⁶⁰⁷

103/A kép

⁶⁰⁷ Tóth Z. 1934. 192.

IV. Védőfegyverek

IV. 1. Sisak

A kúpos harangú, szegecselt vagy kovácshégesztéssel, esetleg forrasztással külön felerősített sisakcsúccsal ellátott védőfegyverek a 8. századtól tűntek fel elsősorban Perzsiában és Turkesztánban. A 9-10. században nemcsak a fenti, hanem a nomádok által uralt területeken is népszerűvé vált ez a sisaktípus. A 10-11. század folyamán a Kijevi Rusz területén fegyverzetváltásnak lehetünk tanúi. A szomszédos nomádok hatására kard helyett egyre inkább szablyát és a korábbi viking típusú sisakok mellett keleti kúpos sisakot kezdtek használni.

A fenti típusba tartozik a 10-11. századra keltezett Pécs-Domb utcai, valamint a csernyigovi és makrajevi sisak. A 11-13. században használt északi sisakfajta mind az orosz, mind a nomád környezetből ismert. Jellemzője az alacsony, a koponya formáját követő harang, amely lehet sima vagy függőleges gerincékkel gerezderekre osztott. A sisakra igen gyakran úgynevezett fél arcvértet, azaz szem- és orrvértet erősítettek szegeccseléssel, amelybe néha sodronyszövetet fűztek. Így a fenti típusból csak a szemnyílás volt szabadon hagyva.

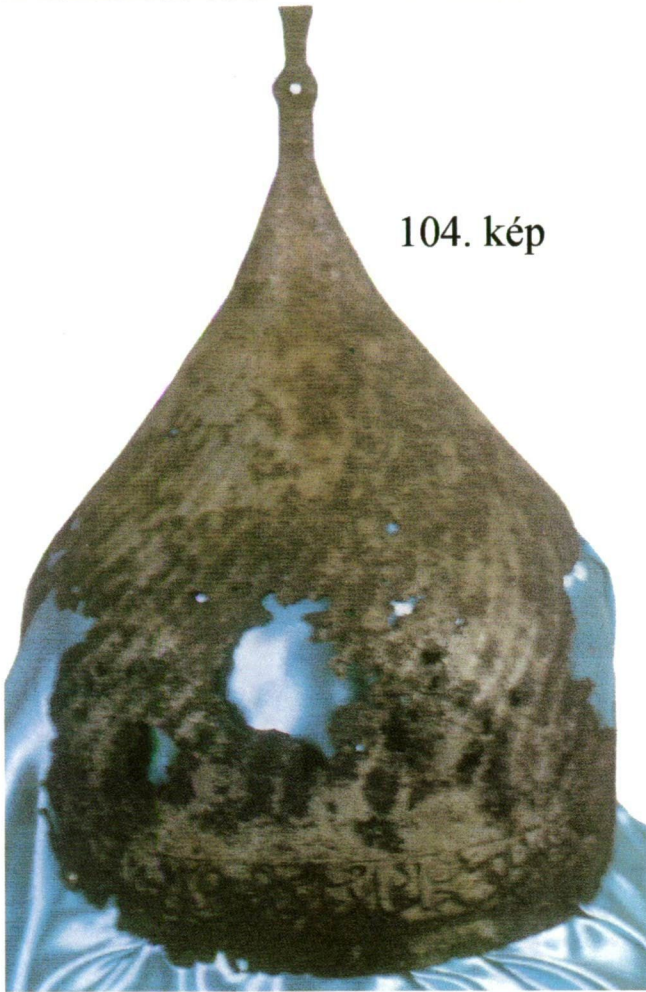
Ez a változat a 13. században is népszerű volt, erre legjobb példa a likowo-i sisak rászegecselt sisakcsúccsal és a szemöldököt és orrot kihangsúlyozó – ugyancsak szegcselt – úgynevezett fél arcvérttel. Az ezüsttel és Mihály arkangyal alakjával díszített sisakot 1216-ra keltezi és Jaroszláv nagyherceghez köti Kirpicsnikov, a neves orosz fegyvertörténész.⁶⁰⁸

A 12. század folyamán, orosz területen alakult ki, de nomád földön is népszerű lett egy újabb sisaktípus, amelynek jellemzője, hogy a korábbi 10-11. századi kúpos sisak harangja megnyúlt és ráerősített, sokszor 15-20 cm hosszú karcsú sisakcsúcsban végződött. Két esetben találtak olyan darabot, amelyre a szemöldököt és orrot kihangsúlyozó félmaszket szegecseltek. Más esetekben – valószínűleg a nomádoknál – a fenti sisakhoz teljes arcvérteket erősítettek, amelyek részleges vagy elnagyoltabban ábrázolják az emberi arcot.

---

⁶⁰⁸ Kirpichnikov A. N. 1986. 102-103.

104. kép

105. kép

Délnyugat-Moldáviában – Vatra Moldoviței (Hurgisca) – találták azt a depóleletet, amelyben két sisak is volt a 13. század első feléből.⁶⁰⁹

Az egyikük igen jó párhuzama annak a sisaknak, amely a 103/A képen látható.⁶¹⁰ A kúpos harangú védőfegyver érdekessége a sisak testéből kialakított szemellenző. Az egykor aranyozással és ezüstözéssel, valamint gazdag véséssel ékesített sisak a 13. század első felében készült. 1877-ben mederkotrás alkalmával találták a déli vasúti összekötő híd pesti oldalán. Minden valószínűség szerint ez a Perzsiában, vagy Nyugat-Turkesztánban kovácsolt védőfegyver egy magas rangú kun előkelő tulajdonában lehetett és 1241-ben kerülhetett a Dunába.⁶¹¹

Hazánk területéről Csólyoson és legutóbb Csengelén került elő 13. századra keltezhető kun sisak. Ezek a védőfegyverek csaknem félgömb alakúak, harangjuk enyhén csúcsosodó, alsó részükre széles lemezpántot erősítetek, amely keskeny szemellenzővel és stilizált emberi arcot mutató domborítással készült.⁶¹² A kun előkelők még a 14. század folyamán is használták a fenti sisakot, amelyet a gelencei Szent László falfreskó jól bizonyít.⁶¹³

Ezek a keleti, kúpos sisakok nemcsak a kunoknál, hanem az oszmán-törököknél is elterjedtek a 14. században, amelyet Orhan szultán (1324–1360) ezüstözött sisakja is jól igazol. (104. kép)⁶¹⁴ Ennek a védőfegyvernek a jellegzetessége a harántbordákkal ékesített kúpos harang, amely erőteljesen felnyúló sisakcsúcsban végződik. A fenti típusú, haránt-, vagy függőleges bordákkal ellátott sisakok mind Anatóliában, mind Nyugat-Turkesztánban szép számmal készültek a 15. század folyamán is, amelyeket az isztambuli Askeri Múzeumban őrzött Timurida uralkodók sisakjai is kiválóan szemléltetnek.⁶¹⁵ Az oszmán-török szultánok mindig is csodálattal adóztak a mameluk fegyvereknek és a győztes egyiptomi hadjárat után számos mameluk hadfelszerelés került Konstantinápolyba. 1839-ben Abdülmedzsid szultán (1839–1861) trónra lépése idején számos sisakot „kiselejteztetett” az egykori Szent Iréne bazilikában elhelyezett fegyvertárból. A védőfegyverek jó része élelmes török kereskedők révén európai gyűjteményekbe, köztük a párizsi Musée du Louvre-ba került. Ez utóbbi múzeum egyik

⁶⁰⁹ Kovács S. T. 2003. 361-362.

⁶¹⁰ MNM Fegyvertár Ltsz: 52.36. magassága: 18,2 cm, átmérője: 23 cm; Boncz Ö. 1885. 373-378.; Kalmár J. 1971. 264.; Kovács S. T. 2003. 361-367.

⁶¹¹ Kovács S. T. 2003. 361., 364.

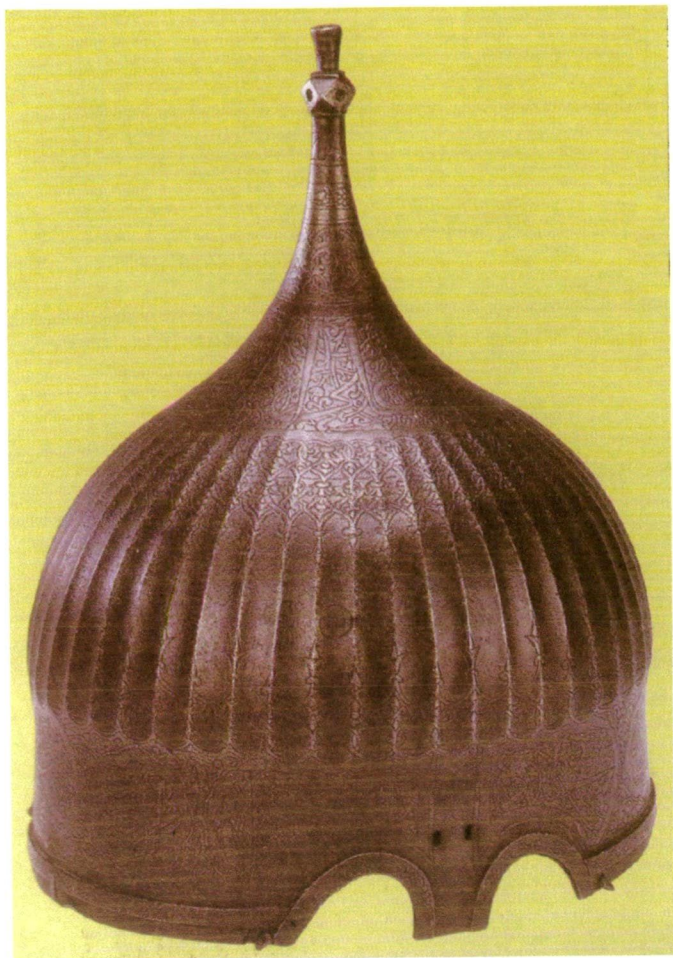
⁶¹² Pálóczi H. A. 1969. 108.; Horváth F. 2001. 153-160.

⁶¹³ László Gy. 1993. 68.

⁶¹⁴ Alexander D. G. 1984. 98. 1. kép; Military é. n. 89.

⁶¹⁵ Military é. n. 88.

106. kép

107. kép

kiemelkedő műtárgya a 105. képen látható pompás mameluk sisak.⁶¹⁶ Az erőteljesen kúposodó haranggal készült védőfegyver érdekessége, hogy felszegecselt széles szemellenzővel, leereszthető orvassal és ugyancsak felszegecselt tarkóvérttel rendelkezik. Az arannyal taúsírozott feliratok szerint ez a sisak Barsbay mameluk szultán (1422–1438) tulajdonában volt egykoron.

A 15. század második felének jellegzetes keleti védőfegyvere volt az ún. turbán sisak. A Magyar Nemzeti Múzeum is őriz egy ilyen különleges védőfegyvert, amely 1902-ben Delhaes István hagyatékából került az intézménybe. (106. kép)⁶¹⁷ Sűrűn bordázott haranggal és magas, karcsú csúccsal készült sisak, amelynek a tetején csonkolt, kisméretű téglatest ül. A műtárgy alsó kerületébe a sodronyszövet egykori befűzésére szolgáló áttört, kis négyzet alakú füleket erősítettek. Ugyancsak itt, két szemöldök formájú kivágást figyelhetünk meg, amelyek közepéről hiányzik az egykor itt elhelyezkedő orrvas. A középső rész kivételével a sisak teljes felületét arabeszek és vésett, arab írásos feliratok díszítik, amelyhez hasonló a kaukázusi Dagesztán vidékén használtak a 15. század folyamán. A műtárgy középső részén látható a konstantinápolyi szultáni fegyvertár vésett pecsétje, a Kayi Silah Damgasi. A turbán sisakok a 15. század második felében és annak végén a Kaukázusban készültek az oszmán-török és a perzsa piacra.⁶¹⁸ II. Bajazid szultán 15. század végén, vagy a 16. század elején készült feliratos sisakját a párizsi Musée de L'Armée őrizi. (107. kép)⁶¹⁹ A műtárgy érdekessége, hogy harangja egy harántbordázott turbán sisakot mutat, amelyen nincs szemkivágás, de van helyette széles szemellenző, leereszthető orrvas és pántokkal felerősített tarkóvért. A 15. század végéről már ismerünk olyan mameluk sisakot, amely már fülvérttekkel is rendelkezik.⁶²⁰ Véleményem szerint a kúpos oszmán-török sisakokon a 15. század végétől jelent meg a szemellenző, orrvas és tarkóvért, amelyhez a 16. század elejétől a fülvért is csatlakozott. A 15. század folyamán, Magyarországon számos sisaktípus ismert, de egyik sem olyan formájú, amelyből a későbbi huszársisak származtatható.⁶²¹ A 16. század közepén teljes pompájában feltűnő magyar huszársisak egyértelműen

⁶¹⁶ Atil E. 1981. 112-113.

⁶¹⁷ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3487. magassága: 30 cm, átmérője: 23,5 cm.

⁶¹⁸ Alexander D. G. 1984. 99-102.; War 1999. 104-105; Rogers J. M. 2000. 144-147.; Military é. n. 91.; Asztvacaturjan E. G. 2002. 64.

⁶¹⁹ Nicolle D. 1983. 16; Alexander D. G. 1984. 103. 10. kép.

⁶²⁰ Robinson H. A. 1967. 82.; Vö.: Thomas B. – Gamber O. 1976. 246-247.; Asztvacaturjan E. G. 2002. 61-62.

⁶²¹ Nagy G. 1910. 409-411.; Vö.: Kalmár J. 1971. 267-271.

107/A kép

108.

oszmán-török eredetű, amely a turbán sisakból fejlődött ki erőteljesen mameluk hatásra a 16. század első évtizedeiben.

Magyarországon II. Ulászló király 1498. évi dekrétuma szerint a 24 jobbágytelek után kiállított huszárnak pajzs és kopja mellett, sodronyinggel és sisakkal kell rendelkeznie.⁶²² II. Lajos király 1518. évi dekrétuma szerint a legalább 50 jobbágytelekkel bíró nemesek sodronyinggel és sisakkal is kötelesek magukat ellátni.⁶²³ A tárgyi emlékanyag egyik igen érdekes darabja az a sisak, amelyik a 16. század első évtizedeiben készült. (107/A kép)⁶²⁴

A műtárgy kúpos, nyolc gerezdre osztott haranggal készült, amelynek alsó felében kidomborodó háromszögek és félkörívek láthatók. Az egykor rászegecselt szemellenzője letört és orrvasa is hiányzik, csakúgy, mint a fülvértje. A sisak hátulján lévő – ugyancsak rászegecselt – nyakvértje szintén letört. Ez utóbbinak az érdekessége, hogy egy címer van beleütve, amelyben két keresztbetett kard és „W” betű látható. Az előző címerszerű jegy feltehetően a sisakot készítő kovács bélyege, ami kitűnően bizonyítja, hogy nem török munkáról van szó. Jelen védőfegyver egyértelműen egy török sisak után készített magyar darab, amelyet egykor biztosan huszár, vagy huszár módra felszerelt nemes viselt.⁶²⁵

Ugyancsak a 16. század első évtizedeiből származik az a kelet-európai típusú díszsisak, amelyik 1933-ban a bécsi műkincsek egyik műtárgyaként került a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁶²⁶ Erőteljesen kúposra kovácsolt harangját nyolc gerincél gerezdekre osztja, míg egykor felszegecselt szemellenzője mára már hiányzik. A műtárgy felületét maratott, majd aranyozott indák, valamint szarvas, sas és unikornis alakja díszíti. Ez a sisak feltehetően valamelyik jelentős dél-németországi kovácsműhelyben készült.

A 16. század közepének legjellegzetesebb huszársisakja a szigetvári hős, Zrínyi Miklós tulajdonában volt egykor. (108. kép)⁶²⁷ Magasan felnyúló, kúpos, tizenkét

---

⁶²² Corpus 1899. 432.; Borosy A. 1971. 23.

⁶²³ Corpus 1899. 744-746.; Borosy A. 1971. 23.

⁶²⁴ MNM Fegyvertár Ltsz: 56.5127. magassága: 21,5 cm, átmérője: 21,7 cm; Kalmár J. 1971. 276. 50. kép.

⁶²⁵ A sisak török készítésű párhuzamai: Szendrei J. 1896. 249-250. 827. szám alatt, illetve Rogers J. M. 2000. 144-145.

⁶²⁶ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3346. Hossza: 31,5 cm, átmérője: 24 cm; A bécsi 1933. 43. 67. tárgy; Kalmár J. 1971. 275-276. 49 kép; Splendeur 1999. 76.

⁶²⁷ Sacken E. 1862. 39.; Szendrei J. 1896. 242-243. 817. szám alatt; Gamber O. – Beaufort C. 1990. 210-211.; Kalmár J. 1971. 271. 41. kép; Schätze 2005. 97.

109. kép

110. kép

szeletre osztott harangjának a csúcsát a turbán sisakokra emlékeztető gomb díszíti. Igen jellegzetes, hogy a szeletek – különösen a mütárgy alsó részén – erőteljesen kidomborodnak. A sisak hátsó részén a tarkótól erőteljesen elhajló, egy vaslemezből kovácsot nyakvért található, amely három csuklón járó kapcsos láncsal csatlakozik a mütárgy alsó részéhez. Az igen széles, az arcot is jól védő fülvérték közepén szív formájú kidudorodás látható. A sisak harangjának a homlok felé eső alsó részére van szegecselve az erőteljesen előreugró csúcsú szemellenző, amelynek a középső felére vágott négyzet alakú nyílásán halad át a 25 centiméter hosszú orrvas, más néven arcélvédő pánt. Az ellenző bal oldalán egy kékített, 13 centiméter hosszúságú tollbokréta-tartó helyezkedik el, amelyik valószínűleg az egykori korabelit pótolja, mert nem 16. századi munka. A mütárgy részben aranyozott, részben hideg arannyal festett felületét pontozott háttérű arabeszek díszítik. A fenti sisaknak mind a formája, mind a díszítőmotívumai törökök ugyan, de egyszerűségük miatt ez a védőfegyver mégis egy erőteljesen török hatás alatt készült magyar munka lehet. A klasszikus, a Zrínyi sisakkal egykorú török védőfegyver legkiválóbb képviselője az a díszsisak, amely egykor Szokollovics Mehmed (†1579) nagyvezér tulajdonából származik, és az előző mütárggyal együtt a bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi.⁶²⁸

Ugyancsak a fenti múzeumban található Tirolai II. Ferdinánd főherceg két huszársisakja is.⁶²⁹ Mindkét mütárgyra jellemző, hogy magas, hosszan csúcsba futó haranggal készültek, amelyek felületét haránt futó gerezdek tagolják. Ezeknél a sisakoknál a szemellenző már lekerekített és a fülvérték három összeszegecselt lemezből állnak, amelyekről egy lemeznyelv függ le, amelyhez egykor az álladzó szalagot erősítették. Az egyik sisak nyakvértje már rákozott kialakítású. Ez a két sisak az 1560-as 1570-es években délnémet, vagy osztrák műhelyekben készülhetett.

1548 és 1560 között Tirolai II. Ferdinánd főherceg innsbrucki, prágai és pilseni udvaraiban rendszeresen rendeztek huszártornákat, amelyeket kopjával, szablyával és buzogánnyal vívták. Igen érdekes, hogy a fennmaradt korabeli dokumentumok szerint a felhasznált fegyverek és lószerszámok egyértelműen a magyar huszárság hadfelszerelését utánozták ugyan, de a tornát vívók nem magyarok voltak.⁶³⁰ Ezeknek a huszártornáknak a legjellegzetesebb fegyverei a huszár tornasisakok voltak, melyek

⁶²⁸ Sacken E. 1862. 42.; Gamber O. – Beaufort C. 1990. 209-210; Schätze 2005. 32.; Asztvacaturjan E. G. 2002. 63.

⁶²⁹ Kalmár J. 1971. 272-273. 42-43. kép; Gamber O. – Beaufort C. 1990. 153-155.; Dracula 2008. 102.

⁶³⁰ Kalmár J. 1971. 53., 272-273.

közül az egyik díszes példány a 109. képen látható.⁶³¹ Magas, nyolc gerezdre osztott, csúcsba futó haranggal készült, amelyet piros, fehér és zöld festésű virágokkal, valamint fonatos dísszel ékesített. Felszegecselt, ovális ívű szemellenzője, valamint egy darabból kovácsolt, lemeznyelvvel ellátott fülvértjei vannak, ez utóbbiak egykor az álladzó szalaghoz csatlakoztak. Két tagból álló nyakvértje a harang alsó részéhez szegecselt, míg a harang jobb oldalára tollbokréta tartó tok van szegecselve. A fenti sisakok érdekessége, hogy hozzájuk török, vagy mór arcot utánzó vasálarcot használtak.⁶³²

Az 1560-as években készült Tirolai II. Ferdinánd főherceg aranyozott ezüstlemezekkel borított huszársisakja, amely 1933-ban, mint a bécsi műkincsek egyik műtárgya került a Magyar Nemzeti Múzeumba (110. kép)⁶³³ Alacsony, enyhén csúcsba futó haranggal készült, amelyet függőlegesen futó bordák ékesítenek. A műtárgy csúcsa alatt és alsó peremén, valamint az orrvason vésett arabeszeket láthatunk. A sisak nyakvértje egyetlen lemezből készült, amelyet lánctagok kapcsolnak a sisakharanghoz. Igen szimmetrikus, szív alakú kidudorodással ellátott fülvértjének alsó részén az eredeti, zöld és sárga színű álladzó szalag látható. Lapos, enyhén csúcsosodó formájú szemellenzője felett, a sisakharang bal oldalán egy tollbokrétatartó tok van felerősítve.

Az 1560-as évektől kezdve a korábbi magas, csúcsos harangú huszársisakok egyre inkább alacsonyabbá váltak. Ebben az időben elsősorban Augsburgban és Nürnbergben készítettek ilyen sisakokat, amelyekre a fentieken kívül a harang függőleges bordázottsága és arabeszk jellegű maratott díszek alkalmazása a legjellemzőbb.⁶³⁴ Ebben az időben a török műhelyekben is hasonló formájú sisakok készültek s erre igen személetes példa Báthori István aranyozott arabeszekkel és lóuszokkal ékesített keleti sisakja, amelyet először az ambrasi gyűjtemény 1593-as inventáriuma említ.⁶³⁵

Az 1580-as évekre a huszársisakok harangjának kiugró csúcsa eltűnt, s így leginkább magas félgömb alakot öltött, amelyet hossz- vagy harántirányban sűrű bordák tagoltak. A korábbi, lánctagon függő nyakvérték helyébe a felszegecselt 4-5 vízszintes

⁶³¹ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3540. magassága: 31 cm, átmérője: 24,5 cm, hasonló példányok: Kalmár J. 1971. 274-275. 47. kép; Schätze 2005. 94-95.

⁶³² Kalmár J. 1971. 274. 45. kép; Gamber O. – Beaufort C. 1990. 162-163; Schätze 2005. 92-93.

⁶³³ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3316. Magassága: 33,5 cm, átmérője: 21,5 cm; A bécsi 1933. 49-50. 92. tárgy; Sacken E. 1862. 43.; Kalmár J. 1958. 193.; Kalmár J. 1971. 272-273. 44. kép; Temesváry F. 1982. 49. X.; Kovács S. T. 1995. 219.; Splendeur 1999. 70.

⁶³⁴ MNM Fegyvertár Ltsz: 56.5129. Magassága: 21,5 cm, átmérője: 19,5 cm; Mann J. 1962. 109-110.; Bochenski Z. 1965. 105-110.

⁶³⁵ Szendrei J. 1896. 142.; Gamber O. – Beaufort C. 1990. 215-216.; Zygulski Z. 2000. 93; Dracula 2008. 118-119.

111. kép

112. kép

vaslemezsávból összeállított változat lépett. A fülvérték ennél a védőfegyvernél egy lemezből vannak kovácsolva, igen szélesek, valamint jellegzetes rajtuk a szemnél lévő kivágás, valamint a nagy, szív formájú kidudorodás.⁶³⁶ A fent leírt sisaktípust nevezzük rákfarkasnak, amely a hasonlóan kialakított mell- és hátvértealkotta a 16. század végének jellegzetes huszár félvértjét. (111. kép)⁶³⁷ A tizenötéves háború időszakában a magyar huszárság ilyen félvértkekkel volt felszerelve, amelyeket zömében Ausztriában és Dél-Németországban készítettek. A graz-i tartományi hadszertár inventáriumában 1582-től bukkantak fel magyar huszársisakok, „*hungarische haube*” néven. A helyi páncélkészítők termékei voltak a fenti védőfegyverek, hiszen 1601-ben Mathes Metitsch graz-i páncélkovács 20 darab huszársisakot – „*hungarische Stürbenhauben*” – készített 35 forintért a hadszertár számára.⁶³⁸ A magas, félgömb alakú haranggal készült huszársisakok még a 17. század elején is használatban voltak.⁶³⁹ A 17. század első évtizedeiben fontos változás, hogy a magas félgömb alakú harangok egyre alacsonyabbá válnak és megszűnt a harántborda alkalmazása. A másik fontos változás, hogy a fülvérték alakja – fokozatosan – ívelt oldalú háromszög alakot vett fel és elmaradt róluk a szív formájú kidudorodás.⁶⁴⁰ A már előbb említett graz-i hadszertárban a magyar huszársisakok utolsó említése 1631-ből való. Ennek az az oka, hogy ebben az időben a huszárok felhagytak a védőfegyverek, így a sisakok használatával is. A magyar huszársisak az 1580-as évektől kezdve igen népszerűvé vált lengyel és orosz területen is. A magyar sisak szó a németen kívül a szláv nyelvekben is gyökeret vert, ami magának a huszársisaknak a külföldiek által történő használatát igazolja.⁶⁴¹ Az 1640-es 1650-es évektől kezdve a magyar sisak az osztrák „*kürraszír*” lovasság védőfegyverévé váltak s ennek révén Európa számos országában elterjedtek.⁶⁴²

A 16. század végén a török lovasság a sisak helyett egy új típusú védőfegyvert, az ún. sodronyos vassapkát kezdte viselni, amely gömbszelet formájú, a fejtető alakját követő domború vaslemezből készült és ennek a kerületébe sodronyszövetet fűztek. Ez

---

⁶³⁶ Kalmár J. 1971. 276-277.; Schätze 2005. 9-11.

⁶³⁷ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3569. Magassága: 32 cm, átmérője: 46 cm; Kalmár J. 1971. 176.; Temesváry F. 1982. 23.; Splendeur 1999. 84.

⁶³⁸ Pichler F. 1880. 100-101.

⁶³⁹ Kalmár J. 1958. 194.; Galavics G. 1986. 34., 38-39. kép; MNM Fegyvertár Ltsz: 56.5136. Harang átmérője: 19,5 cm.

⁶⁴⁰ MNM Fegyvertár Ltsz: 56.5131. Harang átmérője: 20,5 cm; Ltsz: 56.5133. Harang átmérője: 20,5 cm; Ltsz: 59.8079. Harang átmérője: 22 cm; Zygulski Z. 2000. 22-23., 27.

⁶⁴¹ Nagy G. 1910. 411-413.; Kalmár J. 1971. 278.; Armoury 2002. 46-49.

⁶⁴² Kalmár J. 1971. 278.

a védőfegyver típus minden valószínűség szerint mameluk eredetű, amelyet a törökök is átvettek, de a krími tatárok is szívesen használtak.⁶⁴³ A 17. században a legkiválóbb sodronyos vassapkákat a Kaukázusban készítették elsősorban a tatárok és a törökök megrendelésére.⁶⁴⁴ A 17. század jellegzetes sodronyos fejtakaróját a 112. képen vehetjük szemügyre, amelyet minden valószínűség szerint török műhelyben készítettek.⁶⁴⁵ A vasból készült koponyalemez tetejét véséssel ékesített aranyozott ezüstlemez borítja, amelynek a közepében tollbokréta tartó tok helyezkedik el. A tetőlemez kerületébe aranyozással ékesített sodronyszövet van erősítve, amelynek a vége csipkézetten van kialakítva. 1667-ben a Zólyom vármegyébe betörő tatárokat a korponai Bory kapitány vezetésével a megyei önvédelmi csapatok elűzték és tőlük több más fegyverrel egyetemben egy sodronyos vassapkát is zsákmányoltak, amely a 19. század elején a Magyar Nemzeti Múzeumba került.⁶⁴⁶ 1634-ben I. Rákóczi György utasította portai követét, Réthy Istvánt, hogy részére tatár sisakokat vásároljon.⁶⁴⁷ Véleményem szerint a tatár sisak kifejezés egyértelműen sodronyos vassapkát takar. A huszársisak elhagyása után a magyar könnyűlovasságnál időnként feltűntek a sodronyos fejtakarók.⁶⁴⁸ A Magyar Nemzeti Múzeum számos sodronyos vassapkája közül az egyik vésett lángnyelvekkel ékesített darabon az 1641-es évszám is olvasható.⁶⁴⁹ A 17. század folyamán az erdélyi, de a királyi magyarországi arisztokráciánál is népszerű volt az ún. „merő” páncél viselése. Szalárdi János leírása alapján 1660-ban II. Rákóczi György sodronyos fejtakarót – „*páncélból sok részből tödzött sapkát*” – viselt a gyalui csatában. A „merő páncél” sodronyingből, sodronyos kesztyűből és fejtakaróból állt. A 17. század második felében a hagyatéki leltárakban jegyzékbe vett sisakok minden esetben sodronyos fejtakarók voltak.⁶⁵⁰ 1704-ben Eszterházy János győri vicekapitány fegyverei között hat sodronyos vassapkát is találunk, melyek közül a legjellegzetesebb leírását az alábbiakban idézem: „*Egy dupla páncérú hosszú vassisak, az alja csipkésen sárga*

⁶⁴³ Kalmár J. 1971. 256-257.; Asztvacaturjan E. G. 2002. 65-67.

⁶⁴⁴ Gutowski J. 1997. 51-54.

⁶⁴⁵ MNM Fegyvertár Ltsz: 57.6440. Magassága: 54 cm, koponyalemez átmérője: 15 cm; Splendeur 1999. 105.

⁶⁴⁶ MNM Fegyvertár Ltsz: 57.6442. Magassága: 48,5 cm, koponyalemez átmérője: 15 cm; Kovács S. T. 1997. 185-187.

⁶⁴⁷ Rákóczy 1888. 99.

⁶⁴⁸ Kalmár J. 1971. 14. 7. kép.

⁶⁴⁹ MNM Fegyvertár Ltsz: 57.6446. Magassága: 55 cm, koponyalemez átmérője: 16,2 cm.

⁶⁵⁰ Thaly K. 1873. 685. „*Egy páncél-sisak, kin ezüstből vert csillag, s hold vagyon rajta.*”; Szalárdi 1980. 553.

*páncérból kicsinált, körbe-körbe csipkésen, úgy az ember fejénél is, ábrázata felett, az tetein az vas hat darabban hosszasan megaranyozva szépen, mintha új volna.*⁶⁵¹

A huszársisak a törököktől került magyar használatba, majd a 16. század második felétől „sisak” néven Kelet-Európában is felbukkant. Az 1630-as évektől, miután a huszárságnál kiment a fenti védőfegyvert a divatból, az osztrák kürasszírok révén látványos karriert csinált Európában. A sodronyos vassapka viselése a 17. század közepéig szórványosan ugyan előfordul a huszároknál, de igazából a magyar arisztokrácia kedvelt védőfegyverévé vált, amelyet a pompák és ünnepségek idején viseltek előszeretettel.

Főúri huszár félvért, Augsburg 16. század vége
(Kunsthistorisches Museum, Bécs)

---

⁶⁵¹ Eszterházy J. 1869. 420.

IV. 2. Huszár félvért és sodronying

113. kép

A Szentgyörgyvölgyi Bakács család 1532-ben, Lippán kiállított címereslevele egész „rákos”, azaz teljes egészében lemezsávokból összeszegecseelt mell- és hátvértet viselő huszárokat tár elénk. (Lásd 15/A kép) A Magyar Nemzeti Múzeum 1934-ben egy müncheni régiségkereskedőtől egy 16. század végén készült huszár félvértet vásárolt. (Lásd 111. kép!)⁶⁵²

A magas, félgömb formájú, harántbordákkal díszített harangú sisak széles, az arcot is takaró fülvértékkel készült. A mell- és hátvért egyaránt 9-9 – a szélein kettő-kettő, míg középen egy szegeccsel rögzített – vaslemezsávokból van összeállítva. A lemezsávok pereme felcsiszolt, míg a többi rész feketített, azaz lenolajfirnisszel kezelt, amelyet tűz fölött hevítettek. Ez a meglehetősen egyszerű és nem is túl drága technológia az időjárás viszontagságai ellen védte a félvértet.

Az 1520-as évektől divatba jött huszár félvért használójának a derekáig ért és készítési technikája miatt – mivel a lemezsávok mozgathatóan voltak összeszegecseelve – viselőjét kevésbé gátolta a lovaglásban és a harcban. A félvért alá még legtöbbször sodronyínget is öltöttek, de az igen széles hónalj kivágás miatt a szablya használatkor is lehetőség nyílt a széles vágómozdulatok biztos és könnyed végrehajtására.

Időnként előfordult, hogy a mell- és hátvértnak a felső része egész lemezből volt kovácsolva, és csak az alsó fele állt három mozgathatóan összeszegecseelt vaslemezsávból. Ebben az esetben nem egész „rákos”, hanem csak „félrákos” vértetről beszélünk.⁶⁵³ Már a gótikus vérték mellvértjeinél megfigyelhetjük, hogy alsó részük három ívelt vaslemezsávból áll. A könnyű, nagy mozgékonyt biztosító szegecseelt vaslemezsávokból álló huszárvérték a magyar könnyűlovasság részére jöttek létre és készítési technikájuk révén „sorozatgyártásuk” is lehetséges volt. A fenti védőfegyver célszerűsége miatt külföldön is gyorsan elterjedt, különösen Észak-Itáliában kedvelték.⁶⁵⁴

Az 1560-as évek végén, vagy az 1570-es évek elején készíthették Báthori István erdélyi fejedelemnek, majd későbbi lengyel királynak a félrákos huszár félvértjét. (113. kép)⁶⁵⁵ A mellvért alsó része három lemezsávból van összeállítva, míg a karkivágásokat mozgathatóan összeillesztett betétlemez keretezi. A mell- és hátvért teljes felülete

⁶⁵² MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3569. Magassága: 92 cm, szélessége: 46 cm; Kalmár J. 1971. 276. 51. kép, 299. 82-83. kép; Temesváry F. 1982. 23.; Splendeur 1999. 84.

⁶⁵³ Kalmár J. 1971. 297.

⁶⁵⁴ Matthias 1982. 681-685.; Kalmár J. 1971. 297.; Gamber O. – Beaufort C. 1990. 35-36., 11-113.

⁶⁵⁵ Szendrei J. 1896. 770-771.; Kalmár J. 1971. 297-298., 300. 85. kép; Gamber O. – Beaufort C. 1990. 213-214.; Dracula 2008. 118-119.

kékített technikájú. A mellvért közepén a keresztre feszített Jézus alakja tűnik fel, míg a háttérben egy vár látható. A műtárgy felületét maratott, majd aranyozott szalagos indák díszítik, amelyhez hasonlókat szívesen alkalmaztak az augsburgi, nürnbergi, sőt müncheni páncélverők a 16. század második felében. Egyes feltételezések szerint ez a félvért Erdélyben, mások szerint Prágában készült. Véleményünk szerint a Báthori István-féle huszár félvért valamelyik nagy délnémetországi páncélkészítő műhely terméke.⁶⁵⁶ A Báthori-féle félpáncél már kiegészült hat lemezsávból álló combvérttel is, amelyhez hasonló a Thury Györgyöt ábrázoló metszeten is feltűnik. (Lásd 60. kép) Itt a híres bajvívó és végvári kapitány egész rákos huszárvértet, valamint kúpos, sűrűn bordázott sisakot visel.⁶⁵⁷ A fejedelmek, főurak és huszártisztek is szívesen használták a huszár félvértet, amely náluk a közhuszárokkal ellentétben combvérttel is kiegészült, és számos esetben a páncél felületét maratás, kékítés és aranyozás díszítette.

A felső-magyarországi főkapitányság székhelyén, Kassán – mint említettük – hadszertár is működött. Az előbb említett intézmény és magánszemélyek részére is készítettek a város vashámoraiban gyártott acéllemezekből különféle páncélokat. 1586-ban a fegyverderék-készítők szabályzata a mesterremekről a következőképpen rendelkezik:

*„Zum sechsten begeren wir meister des Handvergs der Platner, welcher sich neben uns will niederlassen, das er Meisterstück mache, nemlich ein sauber hungrisch Harnisch mit schmalen Folien in der Brust Fünfzehnen, im Rückhen auch fünfzehnen und ein hungrisch Hauben harnisch und Hauben von Stahel alles woll gehertnet, zu solchem wirt ihm ein viertel Jahr zeit vorgünt werdwn zu machen.“*⁶⁵⁸

A fentiek alapján egy huszár félvértet kell a hozzá tartozó sisakkal a mesterjelöltnek elkészítenie. Ebben az időben a magyar vért, vagy a magyar mell egyértelműen a huszár félvért szinonimája volt. Kassa mellett még Besztercén, Lőcsén és Eperjesen készítettek vértet a 16 század folyamán.⁶⁵⁹

A graz-i tartományi hadszertár inventáriumában is számos esetben találkozunk huszár félvértekkel. A magyar, azaz huszár páncélok először 1573-ban bukkantak fel a hadszertár számadáskönyveiben. A graz-i, vagy néha bécsújhelyi páncélverők által készített huszár félvértet váltakozva hol „*hungarische*”, hol „*hussarische*” néven

⁶⁵⁶ Kalmár J. 1971. 298.; Thomas B. 1977. 839-841., 862-863.

⁶⁵⁷ Kalmár J. 1971. 300-301. 87. kép.

⁶⁵⁸ Kemény L. 1905. 273.; Thomas B. 1984. 54.

⁶⁵⁹ Kalmár J. 1971. 1971. 301.

114. kép

115. kép

szerepelnek az inventáriumokban. Az 1590. évi leltár szerint a graz-i hadszertárban 303 huszár félvért volt, és a 17. század elején készült huszárpáncélok tömege átlagosan 7-10 kilogramm.⁶⁶⁰

A huszár félvért alatt a legtöbb esetben – mint említettük – sodronyinget is viseltek, amelyet Tapolcsányi János 1598-ban készült sírköve is kitűnően szemléltet. (114. kép)⁶⁶¹ Itt az egyszerű nemes combközepéig érő inge fölé hosszú ujjú sodronyinget húzott, amelyre felvette egészrákos, combvérték nélküli huszár félvértjét. Tapolcsányi János fején tollbokkrétával díszített huszársisak van, míg páncélkesztyűs jobb kezével buzogányt tart és bal oldalára szablya van felkötve. A fenti sírkövön ábrázolt nemes a 16. század végének teljes védőfegyverzettel ellátott huszártisztjét tárja elénk.

1547 és 1606 között az osztrák császári udvar számos esetben rendelt meg Augsburgból különféle ajándéktárgyakat, amelyeket utána Isztambulba a szultánnak, nagyvezérnek és másoknak küldetett el. Az ajándékok között több esetben voltak fegyverek, nevezetesen kékített, aranyozással és boglárokkal ékesített huszár félvérték. 1590-ben II. Rudolf császár (1576-1612) megrendelésére egy a fentiekben leírt „félrákos” félvért terveinek rajzai maradtak fenn, amelyet a nagyvezérnek, Szinán pasának szántak. A színezett, igen gazdagon díszített tusrajzokhoz mellékelt levél szerint a félvért 200 tallérba fog kerülni a kékítés és elsősorban a gazdag aranyozás miatt.⁶⁶² (115. kép) Hasonló, a 16. század végén Augsburgban készült, aranyozással és boglárokkal ékesített „félrákos” félvértet őriz a bécsi Kunsthistorisches Museum, valamint sisakot a müncheni Bayerisches Landesmuseum.⁶⁶³

Kassán az 1635. évi árszabás szerint még készültek feketített félvérték, sőt karvasak is. Az előbbinek az ára 6 forint, míg az utóbbié 2 forint volt. Kassán a 16. század második felében számos Nürnbergből érkezett páncélverő mester telepedett le, talán elég csak utalni Matthias Bayer-re, aki 1594-ben nyert polgárjogot.⁶⁶⁴ A harmincéves háború után a huszárok már nem alkalmaztak semmilyen védőfegyvert, csak a főnemeseknél, valamint magas rangú csapatparancsnokoknál mutatható ki szórványosan a mellvért, vagy sodronying viselése. A fent elmondottakat jól szemlélteti, hogy 1652-ben

---

⁶⁶⁰ Pichler F. 1880. 98-103.; Kalmár J. 1971. 299-300.

⁶⁶¹ Galavics G. 1986. 31. kép.

⁶⁶² Schätze 2005. 10-11.; Vö.: Kemény L. 1905. 273. 12. 9. kép.

⁶⁶³ Tulpomanie 2004. 132-133.; Schätze 2005. 8-9.

⁶⁶⁴ Kemény L. 1905. 274.

116. kép

117. kép

Páncélgyártó János már csak egymaga van a kassai fegyverderék-készítő céhben!⁶⁶⁵ Bottyán János kuruc tábornok még 1705-ben is viselte híres mellvértjét, ami Pápa ostrománál az életét mentette meg, mert felfogta a rácsapódó kartácsot.⁶⁶⁶

Hazánkban először II. Ulászló 1498. évi dekrétuma rendelkezik először arról, hogy a huszároknak sisak mellett sodronyinggel is rendelkezniük kell.⁶⁶⁷ A 16-17. században készült sodronyingek átlagosan 0,7-1 cm átmérőjű gyűrűkből szegecseleléssel, majd forrasztással vannak összeállítva. Az 1,5-2 mm vastagságú gyűrűknél előfordul, hogy az egyik sor lapos, míg a másik gömbölyű huzalból készült. A sodronyingek gallérja rendszerint kisebb és sűrűbb „szövésszerű” gyűrűkből áll, de néha az is előfordul, hogy bőrszalagokkal van megerősítve, hogy a vágások ellen megfelelő védelmet nyújtson. A 16. század jellegzetes sodronyingét a 116. képen vehetjük szemügyre.⁶⁶⁸ A 0,7 cm átmérőjű, szegecselt gyűrűkből összeállított sodronying igen apró szemű gyűrűkből „szőtt” gallérral készült. A közepes hosszúságú ujjakkal készült védőfegyver érdekessége, hogy a galléron, mellen, ujjakon és az alsó részen körbefutóan réz rozettákkal van díszítve. A sodronyinget – mint láttuk – legtöbbször nem önállóan viselték, hanem a huszár félvért alá öltötték fel. A kassai páncélgyártók 1586. évi szabályzata a következőképpen rendelkezik a mesterremekről:

*„Zum fünften. Was aber das pantzermacher meisterstück betreffen thut, soll es nach Nürnberger oder Augspurger gewonheit gemacht und gehalten werdwn. Erstleichen soll er zwo Boszenn ein Negell und Oberbosz feylen und soll als dann ein Mantel oder Koller mit einem gewentem Kragen achen, soll er einen Rentpantzer machen, darzu soll er ein halbes Jahr frist haben und alles soll gestampft sein.”*⁶⁶⁹

A 17. században még szintén nagy népszerűségnek örvendtek a sodronyingek, amelyeket a kassai 1636. évi árszabás jól bizonyít. E szerint a város páncélkészítő céhe az öregszemű páncéling mellett aprószemű rézgyűrűvel szegélyezett sodronyingeket, valamint sodronykesztyűket és sodronyos fejtakarókat állított elő.⁶⁷⁰

Hasonló védőfegyverek a költő és hadvezér Zrínyi Miklós (†1664) csáktornyai várában is voltak egykoron.⁶⁷¹

⁶⁶⁵ Kemény L. 1901. 78.

⁶⁶⁶ Czuberka A. 1906. 122.

⁶⁶⁷ Corpus 1899. 492.; Borosy A. 1971. 23.

⁶⁶⁸ MNM Fegyvertár Ltsz: 59.7854. Magassága: 68 cm, gyűrű átmérője: 0,7 cm; Splendeur 1999. 77.

⁶⁶⁹ Kemény L. 1905. 274.

⁶⁷⁰ Kemény L. 1901. 78.

⁶⁷¹ Majláth B. 1891. 131-132.; Kalmár J. 1971. 256-257. 4. kép, 260. 11. kép.

Már a 17. század első felében kezdtek felbukkanni a sárgarézből készült sodronyíngek, amelyek már nem harci védőfegyverek voltak. A 17. század közepén elsősorban Erdélyben készítettek pompás, ezüstözött rézkarikákból összeállított dízsodronyíngeket, amelyek közül legjellegzetesebb az a példány, amely egykor II. Rákóczi György erdélyi fejedelemé volt. (117. kép)⁶⁷²

A mintegy 0,4 cm széles karikák szegecseléssel és forrasztással zárulnak, míg alul farkasfogas lezárással és váltakozva beszótt sárgarézkarikákkal. A sodronyíng alsó részén a sárgarézkarikák egybekapcsolódó szíveket formáznak. A nyakánál két üvegpasztával ékesített kapocspár, míg a mellrészén aranyozott és üveggel díszített nyaklánc látható. A vállrészről egy kettős „V”-alakú csillagsor fut le a sodronyíng aljáig. A sodronyíngen öntött és aranyozott, majd rubinokkal berakott napok és hold is látható. Az ujjak szegélyén láncsal összekötött boglársor fut, amelyet mindkét oldalról csillagsor keretez. A sodronyíngen még elszórtan csillagok és üveggel berakott boglárók láthatóak. A műtárgy hátrésze „V” alakú kettős csillaggal díszített. Ez a sodronyíng – mint már említettük – a hozzá hasonló módon ékesített vassapkával és kesztyűvel együtt alkotta a „merő páncélt”. Az előbbi műtárgyhoz igen hasonló dízsodronyíng került 1976-ban az egykori Károlyi-gyűjteményből a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁶⁷³

A török sodronyíngek a 17. században általában csak gyűrűkből vannak összeállítva, a korábban alkalmazott fémlemezek már nem erősítik őket. A 17. század második felében a török főtiszték sodronyíngseit 3-5 nagyobb méretű aranyozott ezüst, niellóval díszített korong és nemesfémkapcsok ékesítik. Ennek az időszaknak a legjellegzetesebb sodronyíng 1682-ben készült Musztafa janicsárága részére.⁶⁷⁴ A török sodronyíngek jellegzetessége, hogy általában rövid ujjal készültek, mert általános volt az alkarvért viselése. Rendkívül érdekes, hogy a török típusú alkarvértet a magyar huszárok is alkalmazták. Az 1664-es szentgotthárdi csatában részt vevő francia segédcsoportok egyik vezetőjének, de Brissac hercegnek a házi káplánja szerint a magyarok a bal kézen viselt karvérttel a nyakra mért szablyavágásokat fogták fel.⁶⁷⁵ A késő reneszánsz kőfaragóművészet remeke – a Magyar Nemzeti Múzeumban kiállított – Apafi György Küküllő megyei főispán síremléke. Az 1635-ben készült műalkotáson a főúr

⁶⁷² MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3539. Magassága: 77 cm, gyűrűk átmérője: 0,4-0,5 cm; Kalmár J. 1971. 259-260. 10. kép; Temesváry F. 1982. 50.; Kovács S. T. 2004. 51-58.

⁶⁷³ MNM Fegyvertár Ltsz: 76.9790. Magassága: 90 cm, gyűrű átmérője: 0,5 cm; Temesváry F. 1982. 27.; Splendeur 1999. 89.

⁶⁷⁴ Karlsruhe 1991. 85-87.

⁶⁷⁵ Kropf L. 1915. 347.

118. kép

egészalakos, páncélos szobra látható, amelyen Apafi török alkarvértet visel.⁶⁷⁶ A karlsruhe-i Badisches Landesmuseum számos olyan török fegyvert őriz, amelyet a 17. század végén Magyarországon zsákmányoltak. Az egyik török alkarvért-párról a következőket írja az 1691-ben felvett leltár: „*1 Ungarische Arm Harnisch*”.⁶⁷⁷ 1704-ben gróf Esterházy Ferenc fegyverei között hét pompás sodronyinget, sodronyos vassapkát és ugyanennyi alkarvértet írtak össze a leltározók.⁶⁷⁸ A bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1690–1696) sodronyingét és sodronyos vassapkáját. (118. kép)⁶⁷⁹ A sodronying laposra kalapált és szegecselt sárgarézgyűrűkből van összeállítva, míg gallérja igen apró gyűrűkből készült. A mellen és a háton elszórtan aranyozott rézből gyártott csillagok láthatók, valamint négy niellós díszű, aranyozott ezüstkorong, amelyen a készítő török mester neve, a Mohamed név olvasható. A sodronyinghez tartozó sodronyos fejtakaró koponyalemeze aranyozott ezüsttel és niellóval van díszítve, amelynek a kerületébe vállig érő sodronyszövet van fűzve.

A lengyel lovasok a 17. században igen gyakran viselték a néha igen gazdagon ékesített pikkelypáncélt, az ún. karacélt (karazzin). Ez a védőfegyvertípus halpikkelyhez hasonló igen vastag, kisméretű vaslemezekből álló mell- és hátvértből, valamint sisakból állt. A Magyar Nemzeti Múzeum is őriz egy ilyen lengyel típusú páncélt.⁶⁸⁰ Bethlen Miklós önéletírásában megemlíti, hogy 1664-ben Kassán vásárolt egy „karacélt” sisakkal és karvasakkal együtt, amelyet címere és egyéb díszek is ékesítettek. Az igen nehéz páncélt nem vitte át a golyó s ezért Bethlen nem sajnálta érte – az igen komoly összegnek számító – 135 magyar forintot.⁶⁸¹

A 16-17. században a magyar huszárok számos védőfegyvertípust viseltek. Leggyakrabban a sodronyinggel kombinált rákos, vagy félrákos félvérteteket. A harmincéves háború után a védőfegyverek használata megszűnt a huszároknál, kivéve az alkarvértékét. A főnemesek, uralkodók és magasabb rangú katonai parancsnokok még a 17. század második felében is gyakran viseltek „merő páncélt”, néha még

---

⁶⁷⁶ H. Kolba J. 1996. 69.

⁶⁷⁷ Karlsruher 1991. 91-92.

⁶⁷⁸ Eszterházy J. 1869. 416-420.

⁶⁷⁹ Szendrei J. 1896. 765-766.; Czuberka A. 1906. 127.; Kalmár J. 1971. 261. 14. kép; Schätze 2005. 140-141.

⁶⁸⁰ MNM Fegyvertár Ltsz: 54.2264. Magassága: 60 cm, szélessége: 58,5 cm; Zygulski Z. 2000. 39-49.

⁶⁸¹ Czuberka A. 1906. 127.

félvérteket is. A Rákóczi-szabadságharc bukása után már semmiféle védőfegyver nem bukkan fel, sem a huszároknál, sem a főnemeseknél.

119. kép

IV. 3. Tárcsapajzs

A huszár védőfegyverzet egyik legkarakterisztikusabb eleme a tárcsapajzs volt. Az ellenfél kardvágásaitól is jól védett és a bal felső sarkában lévő kivágásba a kopja rúdját lehetett betámasztani, ami ennek a szálfegyvernek a használatát könnyítette meg. A 15. század végén használatos huszár védőfegyver a gótikus szablya saruveretén és a Weisskunig fametszetein számos esetben látható.⁶⁸² 1934-en a bécsi műkincsek egyik műtárgyaként került a Magyar Nemzeti Múzeumba a 119. képen látható tárcsapajzs.⁶⁸³ Nyírfából készült, erőteljesen domborodó, négyzet formájú pajzs, amelynek a felső része enyhén ívelt és a tetején a kopjarúd betámasztására szolgáló kivágás látható. A műtárgy külső felületét aranyozott gipszréteg borítja, amelyen makkos tölgyfaágak és gránátalmák, valamint akantuszlevél sor látható. Az 1,2 cm vastag tárcsapajzs külső felületén hat nagyobb méretű szegecsfej található, amely egykoron a belső, vastag pergamennel bevont részen lévő bőrszíjakat tartotta. Ez utóbbiaknak a szerepe a pajzs kézben való megtartása volt, de a kettős szíjázat lehetővé tette a védőfegyver nyakba akasztását, vagy akár a hátra való vételét is. A fenti védőfegyverrel, valamint a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött, a karján a kis Jézust tartó Madonnával és egy vadászjelenettel ékesített pajzzsal egykor I. Miksa császár huszár módra felszerelt magyar (testőr) gárdáját szerelték fel.⁶⁸⁴ A fenti típusú tárcsapajzs az, amely az ifjú I. Miksa huszárfegyverei között szerepel a Weisskunig-ban „*hussarischn tärtschlein*” néven.⁶⁸⁵ 1491-ben a Kassa mellett lezajlott – már többször említett – párviadalban a II. Ulászló szolgálatában álló „rác” huszár, Jaksity Demeter „*lovas pajzsával*”, azaz tárcsapajzsával védekezett a tatár vezér kopjaszúrásai ellen.⁶⁸⁶

A 14. századból a Képes Krónika miniatúráin és a hasonló korú karaszközi Szent László falfreskón láthatunk a nehézlovasságnál négyzetes formájú tárcsapajzsokat, amelyeknél a jobb felső részben kivágás található a lándzsarúd számára.⁶⁸⁷ A szentpétervári Ermitázs egy olyan tárcsapajzsot őriz, amely pontos párhuzama a

⁶⁸² Lásd 11. kép!; Kalmár J. 1971. 311. 101-102. kép.

⁶⁸³ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3227. Magassága: 65 cm, szélessége: 44 cm; Boeheim W. 1894. 7. X. tábla; Kalmár J. 1971. 309. 99. kép; Temesváry F. 1982. 12.; Splendeur 1999. 78.

⁶⁸⁴ Boeheim W. 1890. 182-183.; Szendrei J. 1896. 178-180.; Thomas B. - Gamber O. 1976. 88-89.; Thomas B. 1984. 58.

⁶⁸⁵ Schultz A. 1888. 100.

⁶⁸⁶ Tubero L. 1994. 164-165.

⁶⁸⁷ Kalmár J. 1971. 309. 98. kép; László Gy. 1993. 148-150.

karaszkói freskón Szent László kezében látható.⁶⁸⁸ A 15. század elején a nehézlovasság felszerelése között már egyre ritkábban bukkant fel a tárcsapajzs. A 15. század első harmadára kialakultak a teljes lemezpáncélok, amelyek mellvértjén, a jobb hónaljnál mindig megtalálható volt a lándzsatartó horog. Ez a szellemes újítás a lándzsarúd megtámasztását szolgálta a nehézlovasságnál. A teljesen páncélozott lovag számára a pajzs használta teljesen feleslegessé vált ekkortól a harcban, kizárólag csak a lovagi tornákon találkozunk a későbbiekben ezzel a védőfegyverrel.⁶⁸⁹ A 15. században a nagyméretű gyalogsági álló pajzsok, a pavézék mellett Magyarországon számos esetben bukkantak fel az ún. „litván” típusú, kisméretű pajzsok. Ez utóbbiak, mint lovassági pajzsok északi-szláv környezetben, Lengyelországban és Litvániában voltak használatban a 14. század második felében.⁶⁹⁰ Jellegzetességük kis méretük mellett sarkain lekerekített téglatest formájuk és az, hogy közepükön kiugró, enyhén ívelt gerincél húzódik. Magyarországi képi ábrázoláson elsőként Kolozsvári Tamás 1427-ben festett oltárképén látható először ez a változat, de felbukkan Berekszői Péter 1448-ban, valamint a Bodfalvi Bod család 1460-ban adományozott címeres levelén is.⁶⁹¹ A tárgyi emlékekben a fenti pajzstípust legkiválóbban Hunyadi Mátyás temetési pajzsa szemlélteti.⁶⁹²

A 15. században – mint említettük – a nehézlovassági tárcsapajzs veszített népszerűségéből és a század második harmadától a lovagok nem alkalmaztak már pajzsokat. A magyarországi képi ábrázolásokon felbukkanó „litván típusú” pajzsok kivétel nélkül gyalogosoknál fordulnak elő. Véleményem szerint e pajzstípust a nehézlovasság nem használta, hanem a gyalogság személyi védelmet szolgáló védőfegyvere volt, de akár a (könnyű) lovasság kezében is felbukkanhatott a 15. század folyamán. A fentiekben vázolt megállapítások azt támasztják alá, hogy a huszár tárcsapajzs nem származtatható a Magyarországon használatos pajzsféleségekből. A 15. század elején a klasszikus nehézlovassági tárcsa a jobb felső részén a lándzsarúd betámasztására szolgáló kivágással Magyarországon is kiment a használatból és elfelejtődött. A huszárság délszláv eredete nem vitatható, ezért vizsgáljuk meg, hogy kialakulhatott-e a huszár tárcsapajzs a Balkán-félszigeten!

⁶⁸⁸ Lenz E. 1900-1902. 226-227. Fig. 4.

⁶⁸⁹ Kalmár J. 1971. 296. 77. kép.

⁶⁹⁰ Denkstein V. 1964. 189-193.

⁶⁹¹ Denkstein V. 1964. 27. kép; Kalmár J. 1971. 324. 124. kép; Nyulásziné S. É. 1987. 39.; Zarnóczki A. 1990. 46.

⁶⁹² Kalmár J. 1971. 324. 123. kép.

120. kép

A Délnyugat-Balkánon, Zagora vidékén számos 15. századi síremlék található, amelyeken különböző típusú pajzsokat ábrázolnak. Vannak köztük olyan négyzet alakú tárcsapajzsok, amelyek felső részén kivágás van a lándzsa, vagy kopjarúd betámasztása végett.⁶⁹³ Az egyik, 1460-ra datált síremlék egy négyszögletes, lekerekített szélű, ló alakjával díszített tárcsapajzsot ábrázol, amelynek a felső szélén megtalálható a lándzsarúd feltámasztására szolgáló bevágás.⁶⁹⁴ Ez a sírkő azt bizonyítja, hogy a nehézlovassági tárcsapajzs könnyített formában, feltehetően a kopját használó helyi lovasságnál még a 15. század közepén is használatban volt. A másik, nem kevésbé fontos képi ábrázolás egy 15. századi bizánci ikon, amely Szent Demeter mártíromságát ábrázolja. A műalkotáson kardokkal és sisakokkal, valamint már egyéb védőfegyverekkel felszerelt bizánci katonák láthatók, egyikük olyan pajzsot visel, amely a huszár tárcsapajzsra hasonlít, csak a felső részén nincs bevágás.⁶⁹⁵ A fenti igen lényeges képi ábrázolások azt valószínűsítik, hogy a huszár tárcsapajzs a Nyugat-Balkán térségében jött létre a 15. század folyamán, majd a délszláv eredetű huszársággal került Magyarországra.

Iván Pereszvetov a cárnak írott folyamodványában megemlítette, hogy Szapolyai János király (1526-1540) udvarában járva megismerkedett a huszár tárcsapajzsral. Pereszvetov ez utóbbit igen jó védőfegyvernek tartotta és javasolta rendszeresítését a cár hadseregében. Az orosz utazó felajánlotta, hogy el tudja készíteni a huszár tárcsát, valamint megemlítette, hogy ez a védőfegyver azonos a makedón pajzsral.⁶⁹⁶ A bécsi császári gyűjtemény 1621-es inventáriuma szerint az ott lévő huszár tárcsapajzsnek: „....so der Wallach hat hergeschickth”⁶⁹⁷ A fenti két fontos adat is a huszár pajzsra a balkáni eredetét erősíti meg.

A tárgyi emlékekben a huszár tárcsa a 15. század végén már felbukkan, de képi ábrázolásokon csak a 16. század elejétől jelenik meg. Ugyancsak a bécsi műkincsek közül származik a Magyar Nemzeti Múzeum vasból kovácsolt, aranyozással ékesített pajzsa. (120. kép)⁶⁹⁸ A műtárgy jobb felső csúcsa az előző században használt típushoz képest jelentősen megnyúlt, de még mindig megtaláljuk rajta a kopjarúd

---

⁶⁹³ Kuzič K. 2007. 26-28. Vö.: Nicolle D. 2000. 27.

⁶⁹⁴ Kuzič K. 2007. 38-39. Abb. 11.

⁶⁹⁵ Nicolle D. - Turnbull S. – Halda J. 2007. 61.

⁶⁹⁶ Honfi J. 1968. 97-98.

⁶⁹⁷ Schätze 2005. 82-83.

⁶⁹⁸ MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3226. Magassága: 72 cm, szélessége: 39,2 cm; Boeheim W. 1894. 6. VIII. tábla; Kalmár J. 1971. 312. 103. kép; Temesváry F. 1982. 14.; Splendeur 1999. 82.

121. kép

feltámasztását szolgáló bevágást. Középen négy virágsziromszerűen összeállított csúcsos levelet figyelhetünk meg, amelyekben Szent György és Szent Kristóf vésett, majd gazdagon aranyozott alakja látható. A pajzsot széles, vésett, majd ugyancsak aranyozott akantuszlevelekből, sárkányból és egyéb mitológiai alakokból álló sáv keretezi. A védőfegyver külső felületén elszórtan hat, aranyozott szegecsfejet láthatunk, amelyek egykor a pajzs belső felén lévő kettős szíjzatat tartották. A bécsi Kunsthistorisches Museum egy hasonló vasból készült tárcsapajzsot őriz, amelyen egy sugárzó napkorong alatt egy lovon az íjazó halál látható, mint a pestis allegóriája. Thomas Bruno neves osztrák fegyvertörténész kutatásai szerint mindkét pajzsot – Dürer 1498-as rajzai alapján – Hans Laubermann innsbrucki mester készítette 1515-ben I. Miksa császár megrendelésére. Ezeknek a huszár tárcsapajzsoknak komoly magyar vonatkozása is van, mert Lajos királyfi és Mária osztrák főhercegnő eljegyzésére készültek.⁶⁹⁹

Az 1510-es évek végétől, 1520-as évek elejétől a huszár tárcsákról már elmaradt a kopjarúd feltámasztására szolgáló bevágás. A Magyar Nemzeti Múzeum 1852-ben Győr városától kapott ajándékba kettő, az előbbi típusba tartozó pajzsot. A védőfegyverek külső felületét vörös alapon festett rózsák és leveles indák díszítik.⁷⁰⁰ A fenti két pajzsok mind a magassága, de legfőképpen a szélessége növekedett meg, feltehetően az 1520-as években készítették őket. Az előző műtárgyakhoz hasonló korú lehet a debreceni Déri-gyűjtemény tárcsapajzsa.⁷⁰¹ Az erőteljesen hajlított, jobb csúcsán felugró pajzsot két sasszárnnyból és egy darutollból álló címerszerű kompozíció díszíti. Ennek a műtárgynak a restaurálásakor kiderült, hogy anyaga erdei fenyő és ívesen hajlított és ragasztott lécekből van összeállítva. A fenyődeszkákra keresztben, vagyis a fa szálirányára merőlegesen enyvvvel kenderrostokat ragasztottak, majd ezt – kívül és belül is – pergamennel vonták be, amelyet krétáztak, majd festettek.⁷⁰²

Az 1530-as években készült a nagyszebeni Bruckenthal Múzeum azon huszártárcsája, amelynek a jobb csúcsa erőteljesen fölfelé ágazik és külső felét aranyozott szárnyú sárkány alakja díszíti. Ennek a műtárgynak az az érdekessége, hogy jobb oldali csúcsa alatt két vasgyűrű látható, amely egykor az ide tűzött tollbokkrétát

⁶⁹⁹ Kalmár J. 1971. 311-312.; Thomas B. - Gamber O. 1976. 209-210.; Vö.: Szendrei J. 1896. 204.

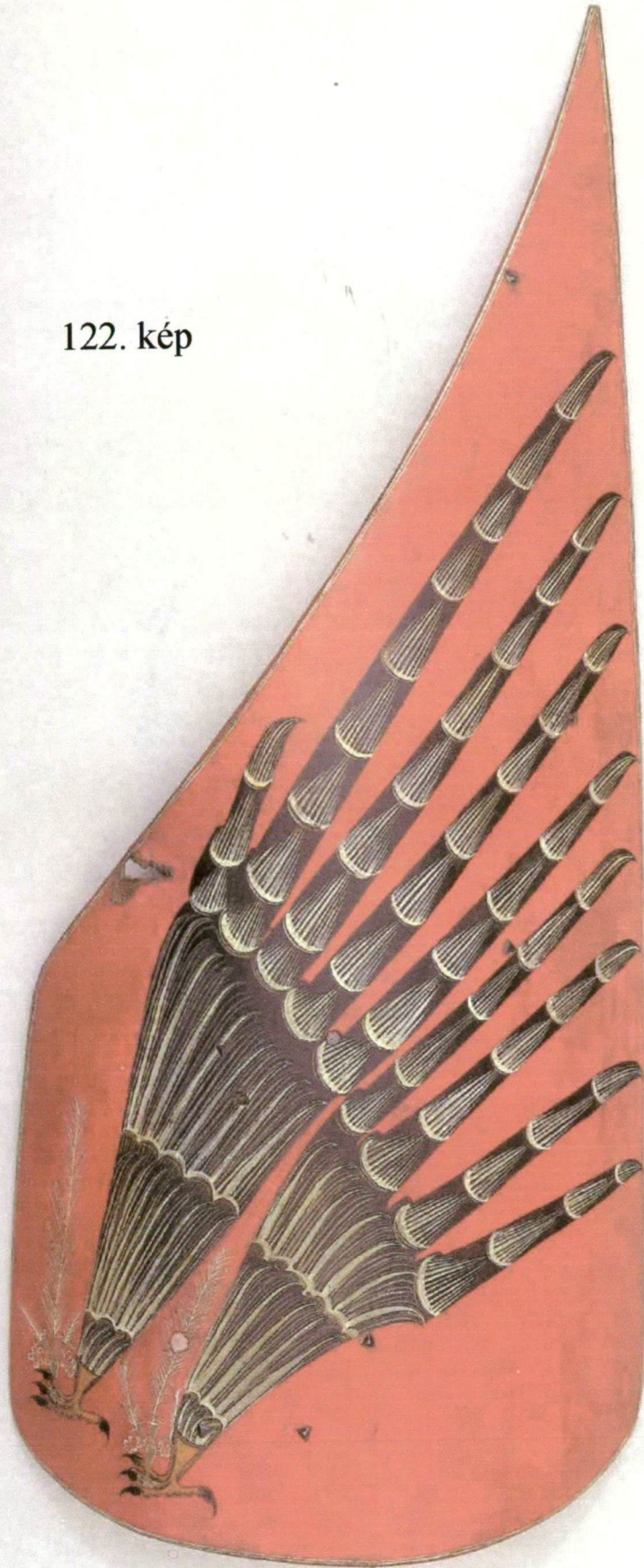
⁷⁰⁰ MNM Fegyvertár Ltsz.: 55.3553. Magassága: 88 cm, szélessége: 62 cm; Ltsz.: 55.3554. Magassága: 87 cm, szélessége: 59 cm; Kalmár J. 1971. 312-313. 105. kép; Vö.: Szendrei J. 1896. 185.

⁷⁰¹ Debreczeni Déri Múzeum Ltsz.: D.F.C. 2/116. Magassága: 90 cm, szélessége: 46 cm; Kalmár J. 1971. 314. 107. kép.

⁷⁰² Boldog Z. 2005. 244-247.

122. kép

tartotta.⁷⁰³ Az 1540-es években a tárcsapajzsok mérete megnő és a jobb oldali csúcs változatlanul felugrik. (121. kép)⁷⁰⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum kilenc igen hasonló tárcsapajzsot őriz, amelyek Erdélyből származnak. Jellegzetességük a vékony keretezés, valamint az hogy váltakozóan piros-fehér sávozásúak.⁷⁰⁵ A fenti pajzsokhoz hasonló látható Gávai Lukács 1540-ben festett címerképén, és ilyen védőfegyvereket viseltek a schmalkaldi háborúban harcoló huszárok 1546-47-ben. (Lásd 46. kép!) A spanyol Avila a következőképpen emlékezik meg a fent említett huszárok védőfegyveréről: „...*pajzsaik alól szélesek, fölül keskenyek, s csúcsuk fejük fölé nyúlik s hosszúságuk szerint a testhez hajolnak. E pajzsok, kinek-kinek a maga színével vannak befestve, ami igen szép a szemnek.*”⁷⁰⁶

Az 1540-es évektől a huszártárcsák tartószíjainak korábban alkalmazott kör formájú szegecsfejei háromszög idomúvá váltak. A 15. század végi pajzsok magassága Magyarországon átlagosan 60 cm volt, amely a 16. század közepére csaknem elérte a 120 centimétert. A huszárpajzsok 1550-es, 1560-as években kialakult legfejlettebb – s egyben utolsó – típusa a 122. képen tekinthető meg.⁷⁰⁷ A fenyőlécekből összeállított műtárgyat kívül és belül pergamen borítja. Külső felületére vörös alapon karmaikban tollbokrétát tartó kettős sasszárnyakat festettek. Belül a pajzs barnára festett, amelyet egy szív formából kinövő kettős alapzatra állított szegekkel kivert fehér kereszt, valamint „S” alakú díszek sora ékesít. A pajzs csúcsánál lévő sérülés kopjaszúrás következménye, míg a másik, középtájon lévő nagyobb lyuk feltehetően csákány- vagy baltacsapásból ered. A fent leírt pajzs jellegzetessége, hogy alsó része erőteljesen lekerekített és a jobb fele igen nagy ívben felfelé nyúlik, amely így viselőjének a fejét is takarta. Ugyan Zrínyi György már az 1570-es években javaslatot tett a tárcsapajzs elhagyására, de ennek ellenére még a 17. század elejéig használatban maradt.⁷⁰⁸

Ezt a balkáni gyökerű védőfegyvert a törökök is átvették, amelyet a Weisskunig már idézett metszete is jól igazol.⁷⁰⁹ (Lásd 11. kép!)

⁷⁰³ Kalmár J. 1971. 313. 106. kép.

⁷⁰⁴ Schätze 2005. 82-83.

⁷⁰⁵ Jellegzetes darabok MNM Fegyvertár Ltsz: 55.3543. Magassága: 109 cm, szélessége: 58 cm; Ltsz: 55.3545. Magassága: 113 cm, szélessége: 58 cm, származási helye: Brassó; Ltsz: 55.3551. Magassága: 108 cm, szélessége: 60,5 cm;

⁷⁰⁶ Károlyi Á. 1877. 841.; Kalmár J. 1971. 314-315. 108. kép.

⁷⁰⁷ MNM Fegyvertár Ltsz: 76.9790. Magassága: 142 cm, szélessége: 59 cm; Temesváry F. 1982. 27.; Splendeur 1999. 86.; A Fegyvertár hasonló, csak egyszerű vörös festésű példánya: Ltsz: 55.3548. Magassága: 143 cm, szélessége: 71 cm.

⁷⁰⁸ Kalmár J. 1971. 317.; Boldog Z. 2005. 247.

⁷⁰⁹ Lásd a 11. képet!

Az 1551-52-es magyarországi török hadjáratot leíró török krónika a „*Fütühat-i Dzsámila*” miniatúrái 1558-ban készültek el. Ezeken számos esetben láthatunk török „deli” lovasokat, akiknek a kezében sasszárnyal díszített tárcsapajzs látható.⁷¹⁰ Az 1596-ban keletkezett „Egri győzelmi irat” a mezőkereszteseai csatát (1595) ábrázolja, ahol a bal szárnyon, a ruméliai csapatoknál tárcsapajzsot láthatunk.⁷¹¹

Ezek után talán nem meglepő, hogy a 16. század végi török fegyverzetet bemutató Codex Vindobonensis egyik miniatúráján a török határ menti portyázóknál piros-fehér sávozású tárcsapajzsok láthatók.⁷¹² Nagy biztonsággal állítható, hogy török használatban voltak azok a tárcsapajzsok, amelyekre a kettős pengéjű kard, a „Dzulfikar” van festve.⁷¹³ A tárcsapajzsot a török lovasok a magyar huszárokkal nagyjából egy időben, azaz a 17. század elejétől hagyták csak el.

A huszár tárcsapajzsokat Kassán a pajzsgyártó céh készítette, amelynek az 1532-es szabályzata szerint a mesterjelölt: „*Labore debet suis propriis manibus unam hastam cavatam more huzarorum.*”⁷¹⁴

A pajzsgyártó céh sok esetben kopjákat is készített, ennek az oka – mint korábban utaltunk rá – az lehetett, hogy mindkét fegyverfajta fenyőfából készült.⁷¹⁵ A pajzsok felső csúcsának tollal történő díszítéséről szintén egy kassai forrás szól, amely az 1599-es évből megemlíti, hogy Gombkötő Zakariásnál egy pajzsba való gém bokortoll van zálogban.⁷¹⁶

A korábban már említett, Tirolai II. Ferdinánd által szervezett huszártornákon a résztvevők változatos díszítésű tárcsapajzsokkal voltak felszerelve és jellemző volt, hogy felugró csúcsukat tollbokkrétával, de néha virágcsokorral, sőt kis zászlóval is díszítették.⁷¹⁷

Ez a balkáni gyökerű, a korábbi nehézlovassági tárcsából kialakult pajzstípus a 16. századi Magyarországon jelentősen továbbfejlődött. Elsősorban mérete nőtt meg, így a harcos testét, sőt fejét is jól védte, valamint elmaradt róla a kopjarúd feltámasztását szolgáló bevágás. A 16. század végére ez a lovassági védőfegyver

⁷¹⁰ Fehér G. 1975. XXXIII-XXV. táblák; Asztvacaturjan E. G. 2002. 27.

⁷¹¹ Fehér G. 1975. II. tábla; Boldog Z. 2005.246.

⁷¹² Inalcik H. 1973. 26. kép.

⁷¹³ Thomas B. - Gamber O. 1976. 216.; Nickel H. 1991. 55.

⁷¹⁴ Kemény L. 1901. 79.

⁷¹⁵ Kemény L. 1904. 275.; Kemény L. 1906. 189.

⁷¹⁶ Kemény L. 1904. 275.; Kalmár J. 1971. 315.

⁷¹⁷ Kalmár J. 1971. 315.

jelentősen háttérbe szorult a lőfegyverek elterjedése következtében és a 17. századra végképp eltűnt a huszárság hadfelszereléséből.

A magyar huszárság fegyverzetének tárgyi emlékanyagra alapozott története a tárcsapajzs kialakulásának és fejlődésének ismertetésével véget ért. Az előző fejezetekben megismerkedhettünk a huszárság számos támadó- és védőfegyverével. A szablya esetében sikerült bebizonyítani, hogy a 15. században három szablyatípus volt Magyarországon használatban, amelyek közül a török változat terjedt el a huszárság körében. Az önálló magyar szablya pedig az 1550-es, 1560-as években alakult ki a török típusból. A hegyestőr a szablya használata miatt fejlődött ki és egy olyan kardféle volt, amelyet hosszú, csak szúrásra alkalmas törpengével szereltek fel. A szablya alapvetően vágófegyver, míg a hegyestőr szúrófegyver és ez a két változat jól kiegészítette egymást a huszárság fegyverzetében. A pallosok a korábbi széles pengéjű kardtípusból fejlődtek ki, majd váltak ugyancsak kiegészítő fegyverré, mint a hegyestőr a szablya mellett. A buzogány esetében sikerült egy részletesebb képet adni ennek a sújtófegyvernek a kialakulásáról, majd méltóságjelvénné válásáról. A tárcsapajzs esetében pedig egyértelművé vált ennek a speciális védőfegyvernek a balkáni eredete, amely itt fejlődött ki a korábbi nehézlovassági pajzsból.

Reméljük, hogy értekezésünk hozzájárul a „legmagyarabb fegyvernem”, a huszárság alaposabb megismeréséhez.

V. Irodalomjegyzék

V. 1. Rövidítések

AE	Aetas
AH	Archeologia Hungarica
AHA	Acta Historiae Artium
AR	Alba Regia
ARCH ÉRT	Archeológiai Értesítő
BF	Burgenlandische Forschungen
BHH	Bibliotheca Humanitatis Historica
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve
ÉNYK	Értekezés a Nyelv és Széptudományok Köréből.
FOL ARCH	Folia Archeologica
FOL HIST	Folia Historica
G	Gladius
HK	Hadtörténelmi Közlemények
JKSK	Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses
JLN	Jahrbuch für Landskunde von Niederösterreich
KK	Keletkutatás
LTSZ	Leltári szám
MDKÉ	Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve
MÉ	Művészettörténeti Értesítő
MFME-SA	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve-Studia Archeologica
MHH	Monumenta Hungariae Historica
MMJ	Metropolitan Museum Journal
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MNY	Magyar Nyelv
MOL	Magyar Országos Levéltár
MTT	Magyar Történelmi Társaság
MW	Muzalnictvo Wojskowe
NYJAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve
S	Savaria
SA	Slovenská Archeologia
SNMP	Sborník Národního Muzea v Praze
SZMMÉ	Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve
SZ	Századok
T	Turul
TED	Türk Etnografya Dergisi

TSZ	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
VT	Varia Turcica
WMMÉ	Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve
WUK	Waffen und Kostümkunde
ZHWK	Zeitschrift für Historische Waffen und Kostümkunde

V. 2. Irodalom

- A Bécsi 1933. A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Budapest, 1933.
- Ágoston G. 2000. Ágoston Gábor: Török sikerek és taktika a 15-16. században. In.: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, 2000. 133-134.
- Albrecht 1971. Albrecht Dürer 1471-1971. München, 1971.
- Alexander D. 2003. Alexander, David: The silver Dragon and the golden Fish. G 23. (2003) 211-268.
- Alexander D. 2004. Alexander, David: Pisanello's Hat. G 24. (2004) 149-161. MMJ 18. (1984) 97-104.
- Alexander D. G. 1984. Alexander, D. G.: Two Aspects of Islamic Arms and Armour.
- Alexander D.G. 1984. Alexander, D.G.: The sword of Damascus. WUK 1984. 131-138.
- Alexander D.G. 1987. Alexander, D.G.: European Sword in the Collections of Istambul. Part II. WUK 1987./1. 21-48.
- Apor P. 1982. Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae. Budapest, 1982.
- Armoury 2002. Armoury Chamber of the Russian Tsars. One hundred items from the Collection of the Russian Emperors. St. Petersburg, 2002.
- Asztvacaturjan E.G. 2002. Asztvacaturjan, E.G.: Tureckoje oruzsije. Szentpétervár, 2002.
- Atil E. 1981. Atil, Esin: Renaissance of Islam. Art of the Mamluks. Washington, 1981.
- Atil E. 1986. Atil, Esin: Süleymanname. The Illustrated History of Süleyman the Magnificent. Washington, 1986.
- Atiya S. A. 1934. Atiya, Suryal Aziz: The Crusade of Nicopolis. London, 1934.
- B. Bobrovsky I. 1980. B. Bobrovsky Ida: A XVII. századi mezővárosok iparművészete. Budapest, 1980.
- B. Szabó J. 1994. B. Szabó János: Az erdélyi fejedelmi jelvények. KK 1994. Tavasz. 59-69.
- B. Szabó J. 1995. B. Szabó János: A magyar nemesi viselet díszbuzogányának eredete. T 68. (1995/1-2.) 35-40.
- B. Szabó J. 2004. B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”. I. rész. A magyar királyság hadserege 1526-ban. HK 117. (2004) 443-480.

- B. Szabó J. 2005. B. Szabó János: A mohácsi csata és a "hadügyi forradalom". II. rész. A magyar hadsereg a mohácsi csatában. HK 118. (2005) 573-631.
- B. Szabó J. 2006. B. Szabó János: A mohácsi csata. Budapest, 2006.
- B. Szabó J. 2007. B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2007.
- B. Szabó J. 2008. B. Szabó János: Lehet-e helye rablónak a magyar nemzeti mitológiában. Megjegyzések az egykori huszár vita margójára. HK 121. (2008) 453-461.
- B. Szabó J.- Tóth Cs. 1999. B. Szabó János-Tóth Csaba: Insignumok a magyar és erdélyi pénzeken. In: Numizmatika és társtudományok III. Szerk.: Ulrich Attila. Nyíregyháza, 1999. 213-219.
- Balázs J.- Pongó J. 1977 Balázs József - Pongó János: Pisztolyok, revolverek. Budapest, 1977.
- Balogh J. 1966. Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. kötet (Adattár) Budapest, 1966.
- Balogh J. 1985. Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest, 1985.
- Barabás S. 1890. Barabás Samu: II. Lajos király kincseinek összeírása. 1528. Április 21. TT 1890. 367-369.
- Baranyai B. 1959-1960. Baranyai Béláné: Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. Augusztus 16-án. MDKÉ (1959-60). 229-258.
- Barczy T. 1991. Barczy Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991.
- Bastav S. 1947. Bastav, Serif: Ordo Portae. Description Grecque de La Porte et de L' Armée du Sultan Mehmed II. Budapest, 1947.
- Bethlen 1981. Bethlen Mihály útinaplója (1691-1695). Budapest, 1981.
- Bíró V. 1921. Bíró Vencel: Erdély követei a Portán. Cluj-Kolozsvár, 1921.
- Boccia G. L.- Coelho T. E. Boccia, G. Lionello – Coelho, T. Eduardo: Armi Bianche Italiane. Milano, 1975.
- Bochenski Z. 1965. Bochenski, Zbigniew: Un groupe de casques hongrois d'ores du XVI-e siècle. In.: Armi Antiche. Torino, 1965. 103-139.
- Boeheim W. 1894. Boeheim, Wendelin: Album hervorragender gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses. Wien, 1894.
- Boldog Z. 2005. Boldog Zoltán: XV-XVI. századi pajzsok a Déri-gyűjteményből. DMÉ 78. (2005) 239-249.

- Boncz Ö. 1885. Boncz Ödön: Egy 14. századbeli keleti sisak a Nemzeti Múzeum Régiségtárában. ARCH ÉRT 5. (1885) 373-378.
- Bonfini A. 1443. Bonfini, Antonio: Mátyás király. Fordította: Geréb László. Budapest, 1443.
- Boockmann H. 1992. Boockmann, Hartmut: Die Ritter und Ihre Harnische. In.: Baustenie Deutsches Historisches Museum. Teil 7. Eisenkleider. München, 1992. 9-24.
- Borosy A. 1962. Borosy András: A XI-XIV. századi magyar lovasságról. HK 9. (1962/2.) 119-174.
- Borosy A. 1971. Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971.
- Borosy A. 1984. Borosy András: A lovagi haditechnika és a lovagság Magyarországon az Árpád-korban. In.: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest, 1984. 47-57.
- Borosy A. 1985. Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. HK 32. (1985) 507-540.
- Borosy A. 2004. Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században. HK 117. (2004) 379-442.
- Borsos T. 1972. Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. (Emlékiratok, levelek). Budapest, 1972.
- Carpegna N. 1997. Carpegna di, Nolfo: Brescian Firearms. Rome, 1997.
- Catálogo 1898. Catálogo Historio-descriptivo de La Real Armeria De Madrid. Madrid, 1898.
- Cimeliotheca 1825. Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici, sive Catalogus Historico-Criticus... Budae, 1825.
- Corpus 1899. Corpus Juris Hungarici. 1000-1526. évi törvénycikkek. Budapest, 1899.
- Cripps-Day F. H. 1935-1936. Cripps-Day, Francis Henry: Ein Harnisch und Bildnis des Kurfürsten Johann Friedrich des Grossmütigen von Sachsen. ZHWK 14. (1935-1936). 1-4.
- Czuberka A. 1906. Czuberka Alfréd: Kuruckori fegyverek. Budapest, 1906.
- Csergheő Cs. 1887. Csergheő Csoma: Máriássy István sírköve. ARCH ÉRT 7. (1887) 425-427.
- Csillag F. 1965. Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Budapest, 1965.
- Csillag F. 1971. Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Budapest, 1971.
- Darkó J. 1937. Darkó Jenő: A magyar huszárság eredete. HK 38. (1937) 148-183.

- Deák F. 1878. Deák Farkas: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendelete. SZ 12 (1878) 465-474.
- Demmin A. 1891. Demmin, August: Die Kriegswaffen. Leipzig, 1891.
- Denkstein V. 1964. Denkstein, Vladimir: Pavises of the Bohemian type. II. The Origin and Development of Pavises in pre-Hussite Europe. SNMP 18. (1964) 149-194.
- Dike C. 1982. Dike, Catherine: Les Canes a Système un Monde fabuleux et méconnu. Paris, 1982.
- Dillich W. 1600. Dillich, Wilhelm: Ungarische Chronica. Cassel, 1600.
- Dobdán G.- Szöllősy G. Dobdán Gábor –Szöllősy Gábor: Miért általános a nomád népek között a hátrafelé nyilazás? S 22/3. (1992-1995). 207-218.
- Dolleczek A. 1896. Dolleczek, Anton: Monographie der K.u.K. Öster.-Ung. Blanken- und Handfeuer-Waffen. Wien, 1896.
- Dominique 1984. Dominique Reverend: Bethlen Miklós emlékiratai. Budapest, 1984.
- Domokos Gy. 1997. Domokos György: A kassai királyi hadszertár fegyverzete és felszerelése a 16-17. századi inventáriumok tükrében. HK 110. (1997) 667-747.
- Dörnhöffer F. 1907. Dörnhöffer, Friedrich: Albrecht Dürers Fechtbuch. JKSK 27. (1907) I. –LXXXI.
- Dracula 2008. Dracula. Woiwode und Vampir. Szerk.: Seipel Wilfried. Schloss Ambras, 2008.
- Dschingis 2006. Dschingis khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen. Schallaburg, 2006.
- Durđica P. 1976. Đurđica, Petrović: Dubrovačko oružje u XIV veku. Beograd, 1976.
- Dvořáková D. 2007. Dvořáková, Daniela: Kôň a člověk v stredoveku. K spolužitiu človeka a koňa v Uhorskom Kráľovstve. Bratislava, 2007.
- Eisenkleider 1992. Eisenkleider. Baustenie Deutsches Historisches Museum. Teil 7. München, 1992.
- Ellehaug M. 1948. Ellehaug, Martin: The Spear traced through its post-Roman development. Copenhagen, 1948.
- Endrődi G. 2000. Endrődi Gábor: Szent István I. Miksa császár síremlékén. In.: Történelem-Kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk.: Mikó Árpád-Sinkó Katalin. Budapest, 2000. 196-220.
- Engel P. 2000. Engel Pál: Magyarország és a török veszély a Zsigmond-korban. In.: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, 2000. 59-66.

- Englisch E.- Vöcelka K. 1990. Englisch, Ernst – Vöcelka, Karl: Das Europäische Rittertum des Hoch - und Spätmittelalters. BF Sonderband 8. (1990). 13-30.
- Eőr-Darmay Zs. 1870. Eőr-Darmay Zsolt: Törökverő Thury György ingóságai. SZ 4. (1870) 721-727.
- Erdélyi 1884. Erdélyi országgyűlési emlékek. X. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1884.
- Éri I. 1956. Éri István: Adatok a kígyópusztai csat értelmezéséhez. FOL ARCH 8. (1956) 137-152.
- Estei 1992. Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500-1508. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1992.
- Eszterházy J. 1869. Eszterházy János: Gróf Eszterházy Ferenc fegyverzetének leltára. SZ 3. (1869) 416-420.
- F. Vattai E. 1960. F. Vattai Erzsébet: A kölesdi ezüstkincs. FOL ARCH. 12. (1960). 243-251.
- Fächliche 1897-1899. Fächliche Notizien. ZHWK 1. (1897-1899) 312-316.
- Fehér G. 1975. Fehér Géza: Török miniatúrák a magyarországi hódoltság korából. Budapest, 1975.
- Finály H. 1892. Finály Henrik: A besztercei szószedet. ÉNYK 16. (1892)
- Fowke F. R. 1875. Fowke, Frank Recl: The Bayeux Tapestry. London, 1875.
- Főúri 1988. Főúri ősgalériák, családi arcképek. A Magyar Történelmi Képcsarnokból. Budapest, 1988.
- Galavics G. 1986. Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és a képzőművészet. Budapest, 1986.
- Gáldi L. 1939. Gáldi László: Huszár szavunk bizánci kapcsolatai. MNY 35. (1939) 160-166.
- Gamber O.-Beaufort C. 1990. Gamber, Ortwin – Beaufort, Christian: Katalog der Leibrückammer II. Teil. Der Zeitraum von 1530-1560. Wien, 1990.
- Gavor 2001. Gavor Fran Österland. Stockholm, 2001.
- Gebei S. 1992. Gebei Sándor: II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata 1657. HK 105. (1992/2.) 30-64.
- Gerelyes I. é. n. Gerelyes Ibolya: Török ékszerek. In: Évezredek, évszázadok kincsei. VII. Szerk.: Garam Éva. Budapest, é. n.
- Gessler E.A. 1932-1934. Gessler, Ernst Anton: Ein Nachtrag zum „Schweizersäbel” ZHWK 13. (1932-1934) 271-275.
- Glosek M. 1984. Glosek, Marian: Miecze Srodkowaeuropejskie z X-XV. w. Warszawa, 1984.

- Gorelik M. 1979. Gorelik, Michael: Oriental Armour of the Near and Middle East from the eight to the fifteenth centuries as shown in works of Art. In.: Islamic Arms and Armour. Ed.: Elgood Robert, London, 1979. 28-63.
- Gömöry G. 1890. Gömöry Gusztáv: Zisterdorf bevétele a kuruc hadak által 1706. október 17-én. HK 3. (1890) 111-114.
- Grád A. é. n. Grád András: Míves fegyverek a gödöllői királyi kastélyban. Gödöllő, é. n.
- Gutowski J. 1997. Gutowski, Jan: Bron i Uzbrojenie Tatarów. Katalog zabytków Tatarskich. Tom I. Warszawa, 1997.
- Gyóni M. 1938. Gyóni Mátyás: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Budapest, 1938.
- Győrffy Gy. 1958. Győrffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. II. SZ 92. (1958) 565-615.
- H. Kolba J. 1963. H. Kolba Judit: Epigráfiai adatok a kígyópusztai öv kormeghatározásához. FOL ARCH 15. (1963) 77-85.
- H. Kolba J. 1996. H. Kolba Judit: Erdély és a királyi Magyarország. In: A Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításának vezetője. 2. Szerk.: H. Kolba Judit. Budapest, 1996. 65-82.
- Habsburg 2005. Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521-1531. Kiállítási katalógus. Szerk.. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő és Végh András. Budapest, 2005.
- Hackenbroch I.. 1979. Hackenbroch, I.: Renaissance Jewellery. München, 1979.
- Heckenast G. 1959. Heckenast Gusztáv: Fegyver- és löszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Értekezések a történeti tudományok köréből 13. Budapest, 1959.
- Hewitt J. 1967. Hewitt, John: Ancient Armour and Weapons in Europe. Graz, 1967.
- Hídvégi N. J. 1903. Hídvégi id. Nemes János naplója. 1651-1686. TT Új folyam 4. (1903) 83-98.
- Holub J. 1909. Holub József: Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténeti szempontból. Szekszárd, 1909.
- Honfi J. 1968. Honfi József: A huszárság kialakulása az orosz hadseregben. HK 15. (1968/1.) 95-129.
- Horváth F. 2001. Horváth Ferenc: A csengelei kunok ura és népe. Budapest, 2001.
- Horváth F. 2003. Horváth Ferenc: Újabb kun vezéri sír leletei a Kiskunságból: Kiskunmajsza-Kuklis-tanya. MFMÉ-SA 9. (2003) 369-386.

- Huszár L. 1979. Huszár Lajos: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. München, 1979.
- Huszár L. Huszár Lajos: Az erdélyi fejedelemség pénzverése. Budapest, 1995.
- Inalcik H. 1973. Inalcik, Halil: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600. London, 1973.
- Inalcik H. 1978. Inalcik, Halil: The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy. Collected Studies. London, 1978.
- Jähs M. 1878. Jähs, Max: Atlas zur Geschichte des Kriegswesens. Berlin, 1878.
- Jakab E. 1883. Jakab Elek: II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata hagyatéka II. SZ 17. (1883) 786-802.
- Jankó L. 1934. Jankó László: Győri ötvösök a 16-19. században. Győr, 1934.
- Jankovich 2002. Jankovich Miklós (1772-1846) gyűjteménye. Szerk.: Mikó Árpád. Budapest, 2002.
- Kalauz 1912. Kalauz a régiségtárban. Budapest, 1912.
- Káldy-Nagy Gy. 1986. Káldy-Nagy Gyula: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 163-194.
- Kalmár J. 1938. Kalmár János: A magyar kard művészete. Budapest, 1938.
- Kalmár J. 1958. Kalmár János: A Történeti Múzeum fegyvertárának középkori sisakjai. ARCH ÉRT 85. (1958) 191-195.
- Kalmár J. 1961-1962. Kalmár János: A buzogány. NYJAMÉ 4-5. (1961-62) 31-43.
- Kalmár J. 1971. Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.
- Kamniker K. 1979. Kamniker, Kurt: Das gekrante Pi als Klingenmarke im Grazer Zeughaus WUK 21. (1979) 74-76.
- Kárffy Ö. 1902. Kárffy Ödön: Kassa város fegyvertárának összeírása. 1650. TT 1902. 453-461.
- Karlsruher 1991. Die Karlsruher Türkenbeute. Die „Türkische Kammer“ des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden-Baden. München, 1991.
- Károlyi Á. 1877. Károlyi Árpád: Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. SZ 11. (1877) 642-654.; 841-854.
- Károlyi Á. 1901. Károlyi Árpád: Szigethi Vas Mártonnak, a Szepesi Kamara tanácsosának a végrendelete. TT 1901. 455-464.
- Károlyi Á. 1930. Károlyi Árpád: Néhány történelmi tanulmány. Budapest, 1930.

- Katona I. 1980. Katona Imre: A fraknói kincstár 1725-ös leltára. MÉ 29. (1980) 131-147.
- Kedves Gy. 2000. Kedves Gyula: A magyar huszárság In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, 2000. 192-195.
- Kelenik J. 1991. a. Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének a jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. HK 104. (1991) 80-122.
- Kelenik J. 1991. Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. HK 104. (1991) 3-52.
- Kemény J. 1986. Kemény János önéletírása 1657-1658. Budapest, 1986.
- Kemény L. 1901. Kemény Lajos: A kassai fegyvergyártó céhről. ARCH ÉRT 21. (1901) 78-81.
- Kemény L. 1902. Kemény Lajos: Két végrendelet. TT 1902. 144-157.
- Kemény L. 1903. Kemény Lajos: Hegyestőr, fringia, tótországi szablya. ARCH ÉRT 23. (1903) 300-301.
- Kemény L. 1904. Kemény Lajos: Műtörténeti adatok Kassa múltjából. ARCH ÉRT 24. (1904) 271-277.
- Kemény L. 1905. Kemény Lajos: Kassai fegyvergyártókról. ARCH ÉRT 25. (1905) 270-274.
- Kemény L. 1906. Kemény Lajos: Üveggyártás és fegyvergyártás a 16. században. ARCH ÉRT 26. (1906) 188-189.
- Kemény L. 1910. Kemény Lajos: Kuruc fegyverek összeírása Kassán 1685. HK 11. (1910) 256-257.
- Képes 1987. Képes Krónika. Ford.: Bellus Ibolya. I. kötet. Hasonmás kiadás. II. kötet. Budapest, 1987.
- Kimondhatatlan 1976. Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15-16. századi oszmán fogságból. Fordította: Fügedi Erik. Budapest, 1976.
- Kirpichnikov A. N. Kirpichnikov, A. N.: Russische Waffen des 9-15. Jahrhundert. WUK 1986./2. 85-129.
- Knauz N. 1857. Knauz Nándor: Az 1397-i országgyűlés végeredménye. MTT 3. (1857) 216-218.
- Kołodziejczyk D. 1999. Kołodziejczyk, Dariusz: Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér. AE 1999/4. 142-147.
- Korona 1979. A korona kilenc évszázada. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, 1979.
- Kovachich M. Gy. 1790. Kovachich Márton György: Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1790.

- Kovács L. 1971. Kovács László: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. AR 11. (1971) 81-108.
- Kovács L. 1971. Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának XI-XIV. századi csillag alakú buzogányai. FOL ARCH 22. (1971) 165-181.
- Kovács S. T. 1994. Kovács S. Tibor: A kopaszi-zátonyi fegyverek. FOL ARCH 43. (1994) 251-278.
- Kovács S. T. 1994-1995. Kovács S. Tibor: Török díszbuzogány a Károlyi gyűjteményből. (A 17. század második felének méltóságjelvénye az Oszmán-török birodalomban). FOL HIST 19. (1994-95). 187-196.
- Kovács S. T. 1995. Kovács S. Tibor: A hegyestőr (Egy speciális szúrófegyver története). FOL HIST 18. (1993) 177-203.
- Kovács S. T. 1995. Kovács S. Tibor: Török hatás a magyar fegyvereken a 15-17. században. FOL ARCH 44. (1995) 213-242.
- Kovács S. T. 1995.a. Kovács S. Tibor: Egy „portai forma” szablya a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában. KK 1995/tavaszi. 147-154.
- Kovács S. T. 1997. Kovács S. Tibor: Kemény János erdélyi fejedelem tatár buzogánya. (Krimi tatár fegyverek a Magyar Nemzeti Múzeumban). FOL ARCH 46. (1997) 179-194.
- Kovács S. T. 2000. Kovács S. Tibor: A Fegyvertár. A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Budapest, 2000. 333-351.
- Kovács S. T. 2003. Kovács S. Tibor: Egy keleti díszsisak a tatárjárás korából. MFME-SA 9. (2003) 361-367.
- Kovács S. T. 2004. Kovács S. Tibor: „Fényes kantár, míves nyereg.” Fejedelmi fegyverek, főúri lófelszerelés Erdélyből és a királyi Magyarországról. Budapest, 2004.
- Kovács S. T. 2005. Kovács S. Tibor: Ottoman-Turkish Influences on Hungarian Weapons. In.: Turkish Flowers. Studies on Ottoman art in Hungary. Ed.: Gerelyes Ibolya. Budapest, 2005. 115-130.
- Kovács S. T. 2006. Kovács S. Tibor: Néhány gondolat a törökről. In.: Török. Válogatás magyar magángyűjteményekből. Szerk.: Moró Csaba. Budapest, 2006. 8-23.
- Kovács S. T. 2007. Kovács S. Tibor: Támadás és védekezés. In: A tatárjárás 1241-1242. Szerk.: Ritoók Ágnes, Garam Éva. Budapest, 2007. 16-21.
- Kovács S. T. 2008. Kovács S. Tibor: A magyar szablya 100 éve. In: A szépség óhajta. Öltözködés-kultúra az 1700-1815 közötti Magyarországon. Szerk.: Ihász István. Budapest, 2008. 37-43.

- Kőszeghy E. 1936. Kőszeghy Elemér: Magyarországi ötvösjegyek. Budapest, 1936.
- Kőszeghy S. 1890. Kőszeghy Sándor: Hadtörténelmi Okmánytár. HK 3. (1890) 265-271.
- Kristó Gy. - Makk F. 1988. Kristó Gyula - Makk Ferenc: Károly Róbert emlékezete. Budapest, 1988.
- Kristó Gy. 1986. Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.
- Kristó Gy. 1988. Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988.
- Kropf L. 1910. Kropf Lajos: Magyar eredetű francia huszárezredek. HK 10. (1910) 434-442.
- Kropf L. 1915. Kropf Lajos: Francia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához. Második közlemény. HK 16. (1915) 334-353.
- Kruczek J. 2001. Kruczek, Jan: Rusznikarstwo Szkoly Cieszynskiej. Pszczyna, 2001.
- Kubinyi A. 1990. Kubinyi András: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. HK 103. (1990) 66-73.
- Kubinyi A. 1991. Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő (1490-1491). TSZ 33. (1991) 1-54.
- Kunstbuch 1887. Kunstbuch Albrechten Dürers von Nürnberg JKSK 5. (1887) XXI.-XXIV.
- Kurucz Á. 1988. Kurucz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században. Budapest, 1988.
- Kusternig A. 1978-1979. Kusternig, Andreas: Probleme um die Kampfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und jedenspeigen am 26 august 1278. JLN 44-45. (1978-1979) 226-311.
- Kuzič K. 2007. Kuzič, Kresimir: Die Formen der spätmittelalterlichen Schilde auf den Grabstein aus Zagora. WUK 49. (2007/1) 25-44.
- Laking F.G. 1920. Laking, Francis Guy: A Record of European Armour and Arms through seven Centuries. Vol. I. London, 1920.
- László Gy. 1993. László Gyula: A Szent László legenda középkori falképei. Budapest, 1993.
- Lenz E. 1897. Lenz, Eduard: Die Waffensammlung des grafen S. D. Scheremetew in St. Petersburg. Leipzig, 1897.
- Lenz E. 1900-1902. Lenz, Eduard: Pavesen und Tartschen aus dem 15. Jahrhundert. ZHWK 2. (1900-1902) 224-231.
- Lenz E. 1912-1914. Lenz, Eduard: Eine Säbelstudie. ZHWK 6. (1912-1914) 180-190.
- Levey M. 1975. Levey, Michael: The World of Ottoman Art. London, 1975.
- Lewis B. 1981. Lewis, Bernard: Isztambul és az oszmán civilizáció. Budapest, 1981.

- Liebe G. 1899. Liebe, Georg: Der Soldat. Leipzig, 1899.
- Lugosi J. - Temesváry F. 1988. Lugosi József - Temesváry Ferenc: Kardok. Budapest, 1988.
- Lugosi J. - Temesvári F. 1989. Lugosi József - Temesvári Ferenc: Pisztolyok. Budapest, 1989.
- Magyar 1970. A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. II. kötet. Budapest, 1970.
- Magyarország 1984. Magyarország hadtörténete I. kötet. Főszerkesztő: Liptai Ervin. Budapest, 1984.
- Majláth B. 1891. Majláth Béla: A Nemzeti Múzeum sodronyos páncéljai. ARCH ÉRT 11. (1891) 125-135.
- Mályusz E. 1942. Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. SZ 57. (1942) 272-305.
- Mályusz E. 1984. Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Budapest, 1984.
- Mann J. 1962. Mann, James: European Arms and Armour. Volume I. Armour. London, 1962.
- Marosi E. 1987-1988. Marosi Ernő: Der Heilige Ladislaus als Ungarischer Nationalheiliger Bemerkungen zu seiner ikonographie in 14-15. Jh. AHH 33. (1987-1988) 211-256.
- Martin P. 1975. Martin, Paul: Wehr-, Waffen-, und Harnischpflicht der Strassburger Zünfte. WUK 1975/2. 102-108.
- Matthias 1982. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge Nr. 118. Wien, 1982.
- Mihajlovič K. 1975. Mihajlovič, Konstantin: Memoirs of a Janissary. Ford.: Stolz Benjamin. Ann Arbor, 1975.
- Military é. n. Military Museum Collections. Ed.: Tekeli Sadik. Istambul, é. n.
- Mohács 1975. Mohács emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, 1975.
- Moravcsik Gy. 1988. Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1988.
- Müller H. 1979. Müller, Heinrich: Gewehre. Pistolen. Revolver. Hand- und Faustfeuerwaffen vom 14. bis 19. Jahrhundert. Leipzig, 1979.
- Müller V. 1973. Müller Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, 1973.
- Nadolski A. 1974. Nadolski, Andrzej: Polish Arms-Side Arms. Warszawa, 1974.
- Nagy G. 1898. Nagy Géza: Magyar kardok. ARCH ÉRT 18. (1898) 226-244.
- Nagy G. 1910. Nagy Géza: A magyar középkori fegyverzetéről. Második közlemény. ARCH ÉRT 10. (1910) 403-416.

- Nagy Szulejmán 1994. Nagy Szulejmán szultán és kora. Kiállítási katalógus. Szerk.: Gerelyes Ibolya. Budapest, 1994.
- Négyesi L. 1992-1995. Négyesi Lajos: Haderőreform a 10-11. században. S 22/3. (1992-1995) 219-222.
- Négyesi L. 2000. Négyesi Lajos: Gondolatok a lovasság csapatnemeiről. (A könnyű- és nehézlovasság problematikája). In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk.: Bende Livia - Lőrinczy Gábor-Szalontai Csaba. Szeged, 2000. 375-378.
- Nickel H. 1991. Nickel, Helmut: Arms and Armour from the permanent Collection. New-York, 1991.
- Nicolle D. – Turnbull S. -, Halda J. 2007 Nicolle, David- Turnbull, Stephen- Halda, John: The Fall of Constantinople. The Ottoman Conquest of Byzantium. London, 2007.
- Nicolle D. 1983. Nicolle, David: Armies of the Ottoman Turks 1300-1774. London (Osprey), 1983.
- Nicolle D. 1995. Nicolle, David: The Janissaries. London (Osprey), 1995.
- Nicolle D. 2000. Nicolle, David: Italian Medieval Armies 1300-1500. London (Osprey), 2000.
- Nicolle D. 2003. Nicolle, David: The Age of Tamerlane. London (Osprey), 2003.
- Norman A.V. B. 1980. Norman, A.V.B.: The Rapier and Small-Sword. 1460-1820. New-York, 1980.
- Nyulásziné S. É. 1987. Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltárban. Budapest, 1987.
- Oakeshott R. E. 1964. Oakeshott, R. Ewart: The Sword in the Age of Chivalry. London, 1964.
- Ossbahr C. 1897. Ossbahr, Carl: Kongl. Livrust kammaren och Dermend Förenade Samlinger. Stockholm, 1897.
- Ostrogorsky G. 2003. Ostrogorsky, Georg: A bizánci állam története. Budapest, 2003.
- Ottlik Gy. 1875. Ottlik György önéletírása. 1663-1711. MHH XXVII. Scriptorum. Budapest, 1875.
- P. Szathmáry K. 1881. P. Szathmáry Károly: Egy magyar fejedelmi kincstár. TT 1881. 763-781.
- Pálffy G. 2002. Pálffy Géza: A Habsburg Birodalom hadigazdasági kapcsolatai a magyarországi végvárrendszerrel a 16. század második felében. (A kassai királyi hadszertár példáján). In: Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk.: Mészáros Kálmán. Budapest, 2002. 61-78.
- Pallis A. 1951. Pallis, Alexander: In the days of the Janissaries. London, 1951.

- Pálóczi H. A. Pálóczi Horváth András: Régészeti adatok a kunok viseletéhez. ARCH ÉRT 109. (1982) 89-107.
- Pálóczi H. A. 1989. Pálóczi Horváth András: Besenyők, jászok, kunok. Budapest, 1989.
- Palotay G. 1940. Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. BHH VI. kötet. Budapest, 1940.
- Pannonia 1994. Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. Szerk.: Mikó Árpád- Takács Imre. Budapest, 1994.
- Papp S. 1999. Papp Sándor: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (telhīs) keletkezése. AE 1999/4. 71-88.
- Papp S. 2003. Papp Sándor: Die Verleihungs-, Befräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. (Schriften der Balkan-Kommission 42.) Wien, 2003.
- Papp S. 2004. Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca a törökök ellen a 16. század első felében. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 37-91.
- Papp S. 2008. a. Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. SZ 142. (2008) 807-848.
- Papp S. 2008. Papp Sándor: Stefan Cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. HK 121. (2008) 303-325.
- Perjés G. 1986. Perjés Géza: A mohácsi csata. (1526. augusztus 29.) In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 195-239.
- Perjés G. 1999. Perjés Géza: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999.
- Petermann E. 1956. Petermann, Erwin: Die Formschnitte der Weisskunig. In: Weisskunig. Stuttgart, 1956. 72-78.
- Petzsch G. 1912-1914. Petzsch, Georg: Noch ein Wort über die „Genuesischen Klingen“. ZHWK 6. (1912-1914) 217-220.
- Pichler F. 1880. Pichler, Fritz: Das Landes-Zeughaus in Graz. Leipzig, 1880.
- Polgár Sz. 1995. Polgár Szabolcs: Kora középkori (9-12. század) a kelet-európai fegyverkereskedelemre utaló feljegyzések az írott forrásokban. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 21.) Szerk.: Zimonyi István. Budapest, 1995. 92-100.
- Post P. 1940-1942. Post, Paul: Ein Panzerfragment aus der Frühzeit der Brigantine. ZHWK 16. (1940-1942) 225-239.

- Radocsay D. 1963. Radocsay Dénes: Gótikus festmények Magyarországon. Budapest, 1963.
- Radvánszky B. 1879. Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. kötet. Budapest, 1879.
- Rákóczy 1888. I. Rákóczy György és a Porta. Levelek és okiratok. Szerk.: Beke Antal-Barabás Samu. Budapest, 1888.
- Rákóczi F. 1979. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Budapest, 1979.
- Rázsó Gy. 1962. Rázsó Gyula: A zsoldosság gazdasági és társadalmi előfeltételei és típusai Magyarországon a XIV-XV. században. HK Új Folyam 1. (1962) 160-218.
- Réthy L. 1899. Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. I. Árpádházi királyok kora. Budapest, 1899.
- Reychman J.- Zajackowski A. 1968. Reychman, Jan- Zajackowski, Ananiasz: Handbook of Ottoman-Turkish diplomatics. New-York, 1968.
- Robinson H. R. 1967. Robinson, H. R.: Oriental Armour. London, 1967.
- Rogierius 1987. Rogierius mester siralmas éneke. In: Tatárjárás emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, 1987. 137-191.
- Rogers J. M. 2000. Rogers, J. M.: Empire of the Sultans. Ottoman Art from Khalili Collection. London, 2000.
- Rómer F. 1877. Rómer Flóris: A hazai ötvös-céhek szabályai. SZ 11. (1877) 795-815.
- Rose W. 1900-1902. Rose, Walter: Die Bedeutung des gotischen Streitkolbens als Waffe und als Würdezeichen. ZHWK 2. (1900-1902) 359-366.
- Rose W. 1937-1939. Rose, Walter: Der mittelalterliche Fahnenwagen (Coraccio) der Italienischen und Deutschen städte. ZHWK 15. (1937-1939) 78-81.
- Rosenberg M. 1928. Rosenberg, Marc: Der Goldschmiede Merkzeichen. IV. Band. Berlin, 1928.
- Russel M. 2002. Russel, Mitchael: Recontrusting Medieval and Renaissances Hungarian sabre techniques. In: Spada, an Anthology of Swordmanship of Memory of Ewart Oakeshott. Ed.: Hand Stephen. Union City, 2002. 87-98.
- Ruttkay A. 1976. Ruttkay Alexander: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei: I. SA. 1976.
- Sacken E. 1855. Sacken, Eduard: Die K. K. Ambraser-Sammlung. I. Theil. Wien, 1855.
- Sacken E. 1862. Sacken, Eduard: Die Vorzüglichsten Rüstungen und Waffen der K. K. Ambraser-Sammlung. II. Wien, 1862.

- Ságvári Gy. 2002. Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704-1706). In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk.: Czigány István. Budapest, 2002. 189-228.
- Sándor I. 1910. Sándor Imre: Címerlevelek (1551-1629). Kolozsvár, 1910.
- Sansoni U. 1998. Sansoni, Umberto: Il nodo di Salomone. Simbolo e Archetipo d' alleanza. Milano, 1998.
- Schestag F. 1883. Schestag, Franz: Kaiser Maximilian I. Triumph. JKSK 1. (1883). 154-181.
- Selmeczi L. 1973. Selmeczi László: Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. SZMMÉ 1973. 105-115.
- Schätze 2005. Schätze aus 1001 Nacht. Faszination Morgenland. Szerk.: Grewenig Meinrad Maria. Völklinger Hütte, 2005.
- Sigismundus 2006. Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387-1437. Szerk.: Takács Imre. Budapest, 2006.
- Siklóssy L. 1919. Siklóssy László: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Budapest, 1919.
- Soós E. 1890. Soós Elemér: Az 1278. évi morvamezei csata. HK 3. (1890). 459-477.
- Spalatói 1987. Spalatói Tamás: A salonai és spalatói főpapok története. In: Tatárjárás emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, 1987. 211-239.
- Splendeur. 1999. Splendeur de L' Amurerie Hongroise. Bruxelles, 1999.
- Sugár I. 1975. Sugár István: Az egri vár kémei és fegyverei a várszámadások és leltárak tükrében (1549-1562). I. EMÉ 13. (1975) 101-121.
- Súpis 1968. Súpis Pamiatek na Slovensku. I. Bratislava, 1968.
- Szabó K. 1877. Szabó Károly: Ezüstművek és drágaságok összeírása a XVI. századból. SZ 11. (1877) 546-563.
- Szabó K. 1938. Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest, 1938.
- Szádeczky L. 1882. Szádeczky Lajos: A XV. sz. cseh rablók két levele Bártfa városához. TT 1882. 202-203.
- Szakály F. 1986. Szakály Ferenc: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365-1526). In: Mohács. Tanulmányok a Mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 11-57.

- Szakály F.- Fodor P. 1998. Szakály Ferenc - Fodor Pál: A kenyérmezei csata. (1476. október 13.) HK 111. (1998) 309-350.
- Szalárdi 1980. Szalárdi János siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rendezte: Szakály Ferenc. Budapest, 1980.
- Szalay Á. 1861. Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a 16. századból. I. kötet. Pest, 1861.
- Szamota I. 1891. Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054-1717. Budapest, 1891.
- Szarvas G. 1877. Szarvas Gábor: Huszár. Magyar Nyelvőr 6. (1877). 24-27.
- Szende L. 2007. Szende László: Magyarország a tatárjárás idején. In: A tatárjárás 1241-42. Szerk.: Ritoók Ágnes, Garam Éva. Budapest, 2007. 9-15.
- Szendrei J. 1889. Szendrei János: Egy XVII. századbeli magyar huszár-ezredes szerződése. HK 2. (1889) 158-159.
- Szendrei J. 1892. Szendrei János: Magyar viseletképek címeres leveleinken. ARCH ÉRT 12. (1892) 129-150.
- Szendrei J. 1893. Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban. Harmadik közlemény. HK 6. (1893) 377-393.
- Szendrei J. 1896. Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek. Az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896.
- Szendrei J. 1905. Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905.
- Szentpétery E. 1937-1938. Szentpétery Emericus: Scriptorum rerum Hungaricorum. I.-II. Budapestini, 1937-1938.
- Szerémi 1897. Szerémi: Monumenta, emlékek a Majthényi, Kesselkökei és Berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából. 1451-1728. TT 1897. 1-338.
- Szilády Á.-Szilágyi S. 1865. Szilády Áron-Szilágyi Sándor: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Török-magyar kori történelmi emlékek. III. kötet. Pest, 1865.
- Szilágyi S. 1874. Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. MHH 23. Kötet. Budapest, 1874.
- Szilágyi S. 1891. Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 1621-1660. Budapest, 1891.
- Szóllósy G. 2001. Szóllósy Gábor: Mi célt szolgált a szablya fokéle? WMMÉ 23. (2001) 275-293.
- Takács B. 1988. Takács Béla: Ötvösművek a Debreceni Református Kollégium Múzeumában. Budapest, 1988.

- Tatár M.M. 2004. Tatár Mária Magdolna: A harci bot kronológiájához. A Csomák, a Csomasz és a Csokmány etimológiája. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. (Magyar őstörténet. Könyvtár 21.) Szerk.: Zimonyi István. Budapest, 2004. 164-174.
- Temesváry F. 1980. Temesváry Ferenc: Díszfegyverek a Károlyi gyűjteményből. FOL HIST 8. (1980) 55-65.
- Temesváry F. 1982. Temesváry Ferenc: Fegyverkincsek. Díszfegyverek. Budapest, 1982.
- Temesváry F. 1989. Temesváry Ferenc: Vas, ezüst és arany. Nemzeti történelmünk fegyverei. Keszthely, 1989.
- Thallóczy L. 1879. Thallóczy Lajos: A sárospataki Czeikházban és bástyákon levő öreg ágyúk, tarackok és egyéb hadakozó szerszámoknak s ahhoz való eszközöknek inventáriuma. Anno 1642. Die 26. Novembris. TT 1879. 154-171.
- Thaly K. 1873. Thaly Kálmán: Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. MHH 24. Budapest, 1873.
- Thaly K. 1879. Thaly Kálmán: A Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc féle ingóságok jegyzéke. TT 1879. 171-179.
- Thaly K. 1881. Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvartartási szabályzata. Második közlemény. TT 1881. 158-173.
- Thaly K. 1886. Thaly Kálmán: Gróf Esterházy János győri vice-generálisnak és fiának Ferencnek fegyverei, hadi felszerelései s ládabeli egyéb portékái: (1700-1704). TT 1886. 181-195.
- Thaly K. 1888. Thaly Kálmán: Művelődéstörténeti adalékok a Rákóczi-korból. TT 1888. 789-797.
- Thaly K. 1889. Thaly Kálmán: Ősmagyar fegyverek és hadi szokások maradványai a kuruc világban. HK 2. (1889) 155-158.
- Thaly K. 1895. Thaly Kálmán: A gróf Klobusiczkyak zétényi levéltára. TT 1895. 1-31.
- Thaly K. 1896. Thaly Kálmán: Egy kuruc tábornok hagyatéka. 1710. HK 9. (1896) 141-160.
- Thomas B. 1977. Thomas, Bruno: Gesammelte Schriften zur Historischen Waffenkunde. I. Band. Graz, 1977.
- Thomas B. 1984. Thomas, Bruno: Neues aus der Budapester Waffensammlung. Eine Ankündigung. WUK 1984/1. 53-63.
- Thomas B. –Gamber. O. 1976. Thomas, Bruno – Ortwin, Gamber: Katalog der Leibrüstkammer. Wien, 1976.
- Tinódi S. 1984. Tinódi Sebestyén: Krónika. Budapest, 1984.

- Toppeltino L. 1667. Toppeltino, Laurentio: Origines et occasus Transsylvanorum. Lugduni, 1667.
- Tóth Z. 1925. Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest, 1925.
- Tóth Z. 1930. Tóth Zoltán: Attila 's Schwert. Budapest, 1930.
- Tóth Z. 1933. Tóth Zoltán: A kígyópusztai csat jelentősége. T 47. (1933) 11-18.
- Tóth Z. 1934. Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. HK 35. (1934) 129-196.
- Tóth Z. 1938. Tóth Zoltán: A huszárság eredethagyománya 1937-ben. HK 39. (1938) 59-76.
- Tóth Z. 1939. Tóth Zoltán: A hadviselés átalakulása. In: Magyar Művelődéstörténet. II. kötet. Szerk.: Domanovszky István. Budapest, é. n. (1939). 201-239.
- Történelem- Kép 2000. Történelem-Kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk.: Mikó Árpád és Sinkó Katalin. Budapest, 2000.
- Tubero L. 1994. Tubero, Ludovicus: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Közreadja: Blazovich László-Sz. Galántai Erzsébet. Szegedi Középkori Könyvtár 4. Sorozatszerkesztő. Kistó Gyula. Szeged, 1994.
- Tulips 1982. Tulips, Arabesques and Turbans. Ed.: Petsopoulos Janni. London, 1982.
- Tulpomanie 2004. Tulpomanie. Die Tulpe in der Kunst des 16. und 17. Jahrhunderts. Szerk.: André van der Goes. Dresden, 2004.
- Türkoglu S. 1992. Türkoglu, Sabahattin: Metalwork and Jewellery. In: Traditional Turkish Art. Ed.: Özel Mehmet. Istanbul, 1992.
- Uzbrojenie 1990. Uzbrojenie w Polsce Sredniowiecnej. 1350-1450. Red.: Nadolski Andrzej. Łódź, 1990.
- V. Ember M. 1982. V. Ember Mária: Úrihímzés. Budapest, 1982.
- V. Molnár L. 1987. V. Molnár László: Kanizsa vára. Budapest, 1987.
- Válogatás 1986. Válogatás a magyar hadügy írsaiból. Szerk.: Kocsis Bernát. Budapest, 1986.
- Vasič M. 1987. Vasič, Milan: Die Türkische Konskriptionsbücher als quellen für die Geschichte Bosniens und der Herzegowina im 15. und 16. Jahrhundert. VT 4. (1987) 105-114.
- Veszprémy L. 1994. Veszprémy László: András magyar király keresztes hadjárata, 1217-1218. HK 107. (1994) 113-116.
- Veszprémy L. 1995. Veszprémy László: Páncél és páncélosok említése a krónikákban és oklevelekben. HK 108. (1995) 3-10.

- Veszprémy L. 1995. a. Veszprémy László: Az 1167-es zászlóskocsitól (caroccio) a székesfehérvári zászlóbontásig. A magyar katonai zászló használat kezdetei. TSZ 37. (1995) 209-216.
- Veszprémy L. 2000. a. Veszprémy László: A késő Árpád-kor hadi eseményei. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, 2000. 36-43.
- Veszprémy L. 2000. b. Veszprémy László: „Latrunculi, cursatores, hussarones” Megjegyzések Kézai latinságához. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőös Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 673-680.
- Veszprémy L. 2000.c. Veszprémy László: Lovaspecsétek Magyarországon. In: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2000. 11-18.
- Veszprémy L. 2000. Veszprémy László: Korai hadtörténetünk. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, 2000. 23-30.
- Veszprémy L. 2005. Veszprémy László: Csatamének, paripák. A középkori hadilovakról. In: Az értelem bátorsága. Perjés Géza emlékkönyv. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, 2005. 793-806.
- Veszprémy L. 2008. Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban. HK 121. (2008) 283-302.
- Vígh I. 2004. Vígh István: Szulejmán szultán jatagánja és a mohácsi csata HK 117. (2004) 730-738.
- Villani M. 1901. Villani, Matteo: Chroniche. In: Marczali Henrik: A magyar történet kútjöveinek kézikönyve. Budapest, 1901. 228-230.
- Voltelini H. 1890. Voltelini, Hans: Urkunden und Regesten aus dem K.u.K. Haus-, Hof- und Staats-Archiv in Wien. JKSK 11. (1890) I. –LXXXIV.
- Vörös I. 2005-2006. Vörös István: Ló az Árpád-kori Magyarországon. FOL ARCH 52. (2005-2006) 163-208.
- Wallhausen J. J. 1633. Wallhausen, Johann-Jacob: Kriegs-Kunst zu Pferd. Frankfurt am Main, 1633.
- War 1999. War and Peace. Ottoman-Polish Relations in the 15th-19th centuries. Ed.: Kangal Selmin. Istanbul, 1999.
- Wasilkowska A. 1998. Wasilkowska, Anna: Husaria. The Winged horsemen. Warsaw, 1998.
- Weisskunig 1888. Der Weisskunig nach den dictaten und eigenhandigen Kaiser Maximilians I. Szerk.: Schultz Alwin. JKSK. 6. (1888)

- Wertner M. 1915. Wertner Mór: Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában. HK 16. (1915) 59-84.
- Yücel Ü. 1964-1965. Yücel, Ünsal: Türk kilic ustalari. TED 7-8. (1964-1965) 59-99.
- Yücel Ü. 2001. Yücel, Ünsal: Islamic Sword and Swordsmith. Istambul, 2001.
- Zablocki W. 1989. Zablocki, Wojciech: Ciecia prawdziwa szabla. (Wydawnictwo sport i Turistyka) Warszawa, 1989.
- Zakharov A. – Arendt V. 1935. Zakharov, A. – Arendt, V.: Studia Levedica. Régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez. AH 16. (1935)
- Zarnóczki A. 1990. Zarnóczki Attila: Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. HK 37. (1990) 31-66.
- Zarnóczki A. 1992. Zarnóczki Attila: Mátyás király katonái. Budapest, 1992.
- Závodszy L. 1904. Závodszy Levente: A Szent István, László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok. Budapest, 1904.
- Zimmerman H. 1885. Zimmerman, Heinrich: Urkunden und regesten. JKSK 3. (1885) I.-LXXXII.
- Zoltai L. 1936. Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. (Debrecen élete a XVII. századi főbírói számadások tükrében). Debrecen, 1936.
- Zoltai L. 1937. Zoltai Lajos: Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Debrecen, 1937.
- Zygulski Z. 1964 Zygulski, Zdzislaw: Geneza i typologia bulaw hetmanskich MW (1964) 244-269.
- Zygulski Z. 2000. Zygulski, Zdzislaw jun.: Husaria Polska. Warszawa, 2000.